

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Архитектонски факултет

Мр Вања Х. Панић, дипл. инж. арх.

**НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ
ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918 - 1941.**

докторска дисертација

Београд, 2013. година

UNIVERSITY OF BELGRADE

Faculty of Architecture

M.Sc. Vanja H. Panić

**PRINCIPLES OF MODERN ARCHITECTURE IN PUBLIC
BUILDINGS IN BELGRADE, THE PERIOD 1918 - 1941.**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Архитектонски факултет

Мр Вања Х. Панић, дипл. инж. арх.

**НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ
ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918 - 1941.**

докторска дисертација

Рад има: _____ страна

Редни број рада: _____

Београд, 2013. година

Ментор:

др Љиљана Благојевић, ванредни професор Универзитета у Београду
Архитектонски факултет

Чланови комисије:

Михаило Тимотијевић, редовни професор Универзитета у Београду
Архитектонски факултет

др Миодраг Шуваковић, редовни професор Универзитета уметности у
Београду, Факултет музичких уметности

Датум одбране:

ДОКТОРАТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА

област: АРХИТЕКТУРА И УРБАНИЗАМ

UDK: 725(497.11 Beograd)"1918/1941"(043.3)

Са великом захвалношћу менторки проф. др Љиљани Благојевић, члановима менторске комисије проф. Михаилу Тимотијевићу, проф. др Мишку Шуваковићу, као и Милошу Јуришићу на уступљеном великом броју аутентичних фотографија и старих разгледница Београда из епохе, Горану Бабићу, шефу библиотеке старих и ретких књига на Архитектонском факултету у Београду, Слободану Мандићу, начелнику Одељења за обраду и коришћење архивске грађе Историјског архива Београда, Драгани Митрашиновић и Ирени Колај из Читаонице Историјског архива Београда на предусретљивости и стрпљењу у истраживању обимне архивске грађе и цртежа.

У Београду, 15. септембра 2013. године
мр Вања Х. Панић, дипл. инж. арх.

НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918 - 1941.

РЕЗИМЕ

Овај рад представља прилог проучавању модерне архитектуре и урбанизма двадесетог века у Београду. Рад се бави истраживањем архитектуре јавних објеката изграђеним по начелима Модерне као значајне архитектонске и шире културне појаве у граду Београду и ширем југословенском простору у периоду од 1918. до 1941. године. У овом периоду саграђени су јавни објекти са примењеним принципима Модерне у архитектури и урбанизму. Рад полази од анализе иницијалних идеја модерног покрета између два Светска рата у Европи и рефлексијама које је имао на архитекте који су преузимали овај модел у пројектовању и реализацији јавних објеката у Београду. Систематизацијом и критичком анализом примера реализованих јавних објеката истражује се у којој је мери Модерна била заступљена у Београду у архитектонској продукцији тог доба, који су модели из европског искуства преузимани директно и индиректно у функционалној организацији, архитектонској волуметрији, конструкцији и материјализацији објеката. Рад обухвата и хронолошку, критичку анализу најзначајнијих реализованих објеката у овом периоду. Истраживање полази од става да су у реализацији јавних објеката у Београду биле присутне идеје Модерне и авангарде чија су начела била формирана у контексту кључних историјских, друштвених и културних појава у Европи и Србији. Овакав став о проблему истраживања претпоставља успостављање корелације између начела Модерне и архитектонских реализација домаћих аутора као и теоријску рефлексију промена које је Модерна генерисала у развоју Београда и које су промовисале нову државу и савремено друштво.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Јавни објекти, Београд, Србија, Друштвене промене, Модерна, Европски контекст, Архитектура, Форма, Функција

PRINCIPLES OF MODERN ARCHITECTURE IN PUBLIC BUILDINGS IN BELGRADE, THE PERIOD 1918 - 1941.

SUMMARY

This work represents a contribution to the study of modern architecture and urbanism of the twentieth century in Belgrade. The paper investigates the architecture of public buildings on the principles of modern architecture as a significant and broad cultural phenomenon in the wider Belgrade and the Yugoslav territory in the period since 1918 until 1941. During this period public buildings were built with the applied principles of modern architecture and urbanism. The work starts from the initial analysis of the modern movement of ideas between the two World Wars in Europe and the reflections that had the architects who were taking this model in the design and implementation of public buildings in Belgrade. Systematization and critical analysis of realized examples of public buildings to investigate the extent to which modern Belgrade was represented in the architectural production of the time, who were models from European experiences taken over directly and indirectly in the functional organization, volumetry architectural, design and materialization of objects. The work includes a chronological, critical analysis of the most important objects implemented in this period. The research starts from the premise that the preparation of the public buildings in Belgrade were present modern and avant-garde ideas whose principles were established in the context of key historical, social and cultural phenomenon in Europe and Serbia. This attitude on the issue of research presupposes the establishment of correlation between the principles of modern architecture and implementation by local authors as well as theoretical reflection of changes that is generated in the development of modern Belgrade, which have promoted a new state and modern society.

KEY WORDS:

Public buildings, Belgrade, Serbia, Social Change, Modernism, European context, Architecture, Form, Function

НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКАТА У БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918-1941.

САДРЖАЈ:

УВОД

Уводне напомене о теми.....	[03]
Претходна анализа информација о предмету и проблему истраживања.....	[03]
Проблем и предмет истраживања.....	[08]
Примарни и секундарни библиографски извори.....	[10]
Циљ и задаци истраживања.....	[12]
Полазне хипотезе.....	[14]
Научни методи истраживања.....	[16]
Генерална структура докторске дисертације.....	[18]
Научна оправданост и очекивани резултати истраживања.....	[21]
Приказ и интерпретација резултата истраживања.....	[22]

І ДЕО: УСЛОВИ И УТИЦАЈИ

ГЛАВА 1 - ТРАНСФОРМАЦИЈА БЕОГРАДА КА МОДЕРНОЈ ПРЕСТОНИЦИ, 1918-1941.

1.1 Друштвени и привредни преображај Београда у Краљевини СХС и Краљевини Југославији.....	[27]
1.1.1 Демографски развој Београда.....	[28]
1.1.2 Индустрија и грађевинарство.....	[30]
1.1.3 Саобраћај и инфраструктура.....	[34]
1.1.4 Здравство и образовање.....	[41]
1.1.5 Угоститељство.....	[44]
1.2 Културни преображај Београда у Краљевини СХС и Краљевини Југославији	[47]
1.2.1 Позориште и кинематографија.....	[49]
1.2.2 Забава и медији.....	[51]

ГЛАВА 2 - СТВАРАЛАЧКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ, УТИЦАЈИ И ВЕЗЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ И ЕВРОПСКОГ КУЛТУРНОГ ПРОСТОРА

2.1 Појава авангардних покрета у Краљевини Југославији и Србији - Зенитизам.....	[60]
2.2 Однос европске архитектуре Модерне и Авангарде на парадигме архитектуре у Београду и Краљевини Југославији (1918-1941).....	[74]
2.2.1 Рефлексије чешког кубизма и функционализма на архитектуру у Србији.....	[75]
2.2.2 Рефлексије италијанског Футуризма и рационализма на архитектуру у Србији	[78]
2.2.3 Рефлексије Баухауса на архитектуру у Србији.....	[80]
2.2.4 Рефлексије руског конструктивизма и авангарде на архитектуру у Србији.....	[83]
2.2.5 Рад архитеката из Краљевине СХС/Југославије у иностраним атељеима.....	[87]

ИДЕО: МОДЕРНА У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ: АРХИТЕКТОНСКА АНАЛИЗА И ЕВРОПСКИ КОНТЕКСТ

ГЛАВА 3 - ЈАВНИ ОБЈЕКТИ ДРЖАВНЕ ИНИЦИЈАТИВЕ

3.1 Нове функционалне схеме административних објеката – банке, берзе, осигуравајућа друштва, фондови, државне институције и службе.....	[92]
3.1.1 Зграда Првог дунавског багерско-паробродарског друштва.....	[105]
3.1.2 Ратнички дом.....	[111]
3.1.3 Палата „РИУНИОНЕ“ – Дом Јадранског осигуравајућег друштва.....	[117]
3.1.4 Југославенска удружена банка А. Д.....	[124]
3.1.5 Банка „ЗЛАТИБОР“ А. Д.....	[132]
3.1.6 Зграда Пензионог фонда беоцинске фабрике цемента.....	[137]
3.1.7 Палата београдске берзе.....	[144]
3.1.8 Дом Трговинске коморе.....	[151]
3.1.9 Дом удружења југословенских инжењера и архитеката.....	[155]
3.1.10 Зграда Новинарског дома.....	[162]

3.1.11 Зграда Дома железничара и бродара.....	[172]
3.1.12 Зграда Општинске штедионице и задужног фонда Београда.....	[180]
3.1.13 Зграда Јавне берзе рада.....	[185]
3.1.14 Команда ваздухопловства Краљевине Југославије.....	[190]
3.1.15 Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“.....	[198]
3.1.16 Зграда Српског пољопривредног друштва.....	[208]
3.1.17 Зграда Јеврејског женског добровољачког друштва.....	[214]
3.1.18 Палата „ПРИЗАД“.....	[218]
3.1.19 Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда.....	[224]

скраћени досијеи осталих референтних објеката:

- Дом удружења свештеника.....	[232]
- Завод за осигурање радника.....	[233]
- Дом ратних инвалида.....	[233]
- Дом анкера.....	[234]
- Игуманова палата.....	[234]
- Атеље за унутрашњу архитектуру.....	[235]
- Офицерски дом Краљевског ваздухопловства Југославије.....	[235]

3.2 Објекти културе у контексту промоције нових уметности - позоришта, биоскопи, музеји и галерије.....[236]

скраћени досијеи референтних објеката:

3.2.1 Биоскоп „Београд“.....	[243]
3.2.2 Биоскоп „Луксор“.....	[244]
3.2.3 Биоскоп „Корзо“.....	[244]
3.2.4 Биоскоп „Славија“.....	[245]

3.3 Нови конструкторски подухвати - стратешки објекти: мостови, путеви, железница, аеродроми и луке.....[246]

3.3.1 Хангари авио-компаније „АЕРОПУТ“.....	[246]
3.3.2 Пристанишна зграда аеродрома и контрола лета.....	[252]
3.3.3 Мост краља Александра I.....	[258]

3.3.4	Мост краља Петра II.....	[263]
<i>скраћени досијеи осталих референтних објеката:</i>		
	- Ауто-гаража у стамбеном објекту.....	[266]
	- Авио-хангар типа „Ц“	[267]
3.4	Технолошки обрасци у архитектури индустријских објеката.....	[268]
3.4.1	Стара електрана „Снага и Светлост“	[268]
3.4.2	Краткоталасна радио станица.....	[274]
3.4.3	Зграда „FIAT“	[280]
3.4.4	Палата Државне штампарије.....	[287]
<i>скраћени досијеи осталих референтних објеката:</i>		
	- Зграда „СОЛИД“.....	[295]
	- Противпожарна станица – Ташмајдан.....	[295]
	- Противпожарна станица - Ђерам пијаца.....	[296]
	- Фабрика „ТЕЛЕОПТИК“	[296]
	- Радионица и гаража „ПРОГРЕС“	[297]
	- Савско пристаниште – Бетонхала.....	[297]
	- Погон за испитивање авионских мотора.....	[298]
	- Фабрика авионских мотора „ЗМАЈ“	[298]
	- Фабрика авиона „РОГОЖАРСКИ“ А. Д.	[299]

ГЛАВА 4 - ЈАВНИ ОБЈЕКТИ ПРИВАТНЕ ИНИЦИЈАТИВЕ

4.1	Прихватање савремених тенденција у реализацији хотелских објеката.....	[301]
4.1.1	Хотел „ПРАГ“	[301]
4.1.2	Хотел „ГРАНД“ - Палата Занатског дома.....	[307]
4.1.3	Гранд Хотел „БЕОГРАД“	[313]
4.1.4	Хотел „ASTORIA“	[318]
4.1.5	Хотел „MAJESTIC“	[324]

4.2 Објекти трговине у контексту европеизације Београда - робне куће, продавнице и сајмови.....[329]

4.2.1 Комплекс старог сајмишта.....[329]

4.2.2 Робна кућа „ТА-ТА“.....[335]

скраћени досијеи осталих референтних објеката:

- Салон југословенске керамике.....[340]

4.3 Модернизација спортских објеката и популаризација спортских манифестација.....[341]

4.3.1 Зграда Веслачког клуба „БЕОГРАД“.....[341]

скраћени досијеи осталих референтних објеката:

- Соколски стадион.....[347]

- Тенис (Боб клуб).....[347]

- Стадион фудбалског клуба „Југославија“.....[348]

- Стадион фудбалског клуба „БСК“.....[348]

ГЛАВА 5 - ЈАВНИ ОБЈЕКТИ СОЦИЈАЛНЕ БРИГЕ И ЗАШТИТЕ

5.1 Модернизација образовних установа: основне школе, гимназије научне установе.....[350]

5.1.1 Астрономска опсерваторија.....[350]

5.1.2 Гостионичарски дом и школа.....[356]

5.1.3 Прва женска реална гимназија.....[361]

5.1.4 Прва мушка реална гимназија.....[366]

скраћени досијеи осталих референтних објеката:

- Дечје обданиште и мушко радничко склониште.....[370]

- Женско радничко склониште.....[370]

- Женски студентски дом „Краљица Марија“.....[371]

- Основна школа „Јован Цвијић“.....[371]

- Основна школа „Краљица Марија“.....[372]

- Зграда Правног факултета.....[373]

- Зграда ђачке трпезе „Краљица Марија“.....[374]

- Интернат студената Богословског факултета.....	[374]
5.2 Модернизација здравствених објеката: болнице и клинике.....	[375]
5.2.1 Хируршко-уролошки павиљон Државне болнице.....	[375]
5.2.2 Градски дом дечје заштите.....	[380]
5.2.3 Београдска општинска болница - “задужбина Николе Спасића“	[388]
5.2.4 Универзитетска дечја клиника.....	[392]

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ:

Утицај Модерне у архитектури јавних објеката на јавни живот и трансформацију јавних простора у Београду између два светска рата - реализације и визије.....	[403]
Библиографија (извори и литература).....	[416]
Биографија аутора.....	[427]
Изјава о ауторству	
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	
Изјава о коришћењу	

СКРАЋЕНИЦЕ

AJ – Архив Југославије

АСНОВА – (рус. Ассоциацией новых архитекторов) Удружење нових архитеката

ВХУТЕМАС – (рус. Высшие художественно-технические мастерские)
Институт за опште образовање у уметности, архитектури и дизајну

ГУП – Генерални урбанистички план

ГАМП – Група архитеката модерног правца

ДИТЈ – Друштво инжењера и техничара Југославије

ДУП – Детаљни урбанистички план

ИАБ –Историјски архив Београда

ИНХУК – (рус. Институтом художественной культуры)
Институт за уметничку културу

ИАБ – Историјски архив града Београда

IATA – (engl. International Air Transport Association)
Међународна асоцијација ваздушног саобраћаја

JAT – Југословенски аеротранспорт

МСУ – Музеј савремене уметности

ОСА - Организација савремених архитеката

ПРИЗАД – Привилеговано извозно акционарско друштво

СХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

СССР – Савез совјетских социјалистичких република

СИАМ – Congrès Internationaux d'Architecture Moderne

CIRPAC - Comité International pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine

СИДНА - (франц. CIDNA - Compagnie Internationale de Navigation Aérienne)
Међународно друштво за ваздушни саобраћај

УЈИА – Унија југословенских инжењера и архитеката

УНОВИС – (рус. Утвердители нового искусства) Представници нове уметности

„...дошло је НОВО време, намећу се НОВЕ могућности али упркос свега, наша архитектура је старога стила ...ЗЕНИТИЗАМ АРХИТЕКТУРЕ! она је лишена свих византијско-грчких декоративности и неукусне орнаментике. Она је гола и чиста, као наша песма.“

Љубомир Мицић, “Београд без Архитектуре“, часопис *ЗЕНИТ/ZENIT*, децембар 1925, бр. 37
(на молбу уредништва часописа за архитектуру *BOUWKUNDE* из Антверпена)

ЗГРАДА У Б Т ФОНДА БГА

Милан Злоковић, Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда, конкурсни рад, 1938, Перспектива, туш на папиру, **Извор:** Архив Збирке Музеја науке и технике у Београду, Одсек архитектуре. Публиковано у: Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003, str. 117.

НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918 - 1941.

УВОД

Уводне напомене о теми

Овај рад је настао као резултат вишегодишњег истраживања модерне архитектуре и урбанизма Београда и представља наставак истраживања различитих праваца у оквиру модернизма у архитектури и урбанизму двадесетог века, које је аутор започео магистарским радом "Афирмација принципа модерне архитектуре и специфичности њихове примене у Србији на примеру јавних објеката архитекте Милана Злоковића" (одбрањеним на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2010. године)

Модерни покрет у архитектури и урбанизму у периоду између два светска рата је заокружен и дефинисан стваралачки период које представља аутентично остварење савремених тенденција у тадашњој архитектури Београда. Истраживање периода између два светска рата је од фундаменталног значаја за разумевање духа и карактера Модерне у Београду, Србији и Краљевини Југославији, што је још значајније, савремене архитектуре и урбанизма у Београду. Ово истраживање отвара теме које се баве применом начела Модерне код јавних објеката у трећој и четвртој деценији двадесетог века у Београду. Уједно, овим се претпоставља и успостављање корелације између идеја и принципа модерног покрета у архитектури и урбанизму формираних у међуратном периоду у Европи са концепцијама које су постављане у Србији.

Претходна анализа информација о предмету и проблему истраживања

Претходну анализу информација о предмету истраживања приказујемо у два дела:

01. Анализа постојећих информација из опште историје и теорије која је референтна за предмет и проблем овог истраживања, прецизније речено, о појму архитектуре Модерне и њеног утицаја на развој Београда између два светска рата у двадесетом веку.

02. Систематизацији и класификација литературе (примарних и секундарних извора) о проблему и предмету истраживања.

Анализа постојећих информација о Модерни приказује се кроз истраживања домаћих и страних аутора, а такође и објашњава улога и место овог истраживања и где се отвара могућност будућем продубљивању сазнања о Модерни Београда, њеној типолошкој, архитектонској и урбанистичкој систематизацији код јавних објеката и дефинисања релација према европском контексту тог доба. Овај рад има тенденцију да истакне важност Модерне код јавних објеката у друштвеном и културном контексту развоја Београда, престонице Краљевине Југославије, 1918-1941.

По тумачењу Мишка Шуваковића: „...Архитектура модернизма је настала као експанзијски процес реструктурирања политичке моћи на микро и макро нивоу, али и као одређени модел колективног идентитета који је кодиран (...) интернационално оријентисаном друштвеном праксом.“¹ Важно је поменути систематска истраживања и објављивање већег броја научних радова и историографских текстова Зорана Маневића из којих издвајамо докторску дисертацију из 1979. године под насловом Појава модерне архитектуре у Србији, где аутор наводи културне и друштвене прилике које су утицале на појаву раног модернизма, углавном кроз призму активности архитеката чланова Групе архитеката модерног правца (ГАМП), као и активности од Првог салона архитектуре, 1929; Изложбе Облика, 1929; југословенске изложбе у Прагу, 1930. до распуштања Групе 1934. године. Значајан прилог истраживању појаве и афирмације српског модернизма представља књига Љиљане Благојевић *Modernism in Serbia: the Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919-1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press / Harvard University Graduate School of Design) из 2003. године. Истраживање у овој књизи открива да српски модернизам и авангарда привлаче пажњу европске и светске стручне јавности и уједно потврђују место српског архитектонског модернизма у општој слици појаве модерне архитектуре у Европи између два светска рата. Релације приказане у овој књизи, а успостављене између

¹ Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Horetzky i Ghent: Vlees & Beton, 2005.

италијанског рационализма, чешког конструктивизма, Ле Корбизјеа (Le Corbusier, Charles-Édouard Jeanneret, 1887-1965), европске авангарде и нашег зенитизма, ГАМП-а, Николе Добровића (1897-1967), Милана Злоковића (1898-1965) и Драгише Брашована (1887-1965) важни су обрасци за истраживање начела Модерне код јавних објеката у Београду.

Следећи значајан извор је књига Милоша Р. Перовића *Српска архитектура XX века: од историцизма до другог модернизма* (Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2003). Текстови аутора и аутентични фотографски и графички материјал дела српских модерниста имају важну улогу у дефинисању српске модерне архитектуре тридесетих и четрдесетих година двадесетог века и њених утицаја на данашњу архитектонску сцену.

За ово истраживање, следећи извор је и књига уредника Милоша Р. Перовића *Антологија теорија архитектуре XX века*, која садржи теоријске поставке, манифесте, програме и текстове у области теорије архитектуре током XX века од којих, за ово истраживање издвајамо, значај зенитизма у Краљевини Југославији.

Компонента овом истраживању је допринос зенитистичког покрета Љубомира Мицића (1895–1971) и авангарде окупљене око часописа који излазе у периоду између 1921. и 1932. године у Загребу, Београду, Љубљани, Новом Саду, Суботици, а који образују посебан модел текстуално-сликовног изражавања и типографских решења, синтетизујући утопистичке пројекције својих светова: *Светокрет, Зенит/Zenit, Dada Tank, Dada Jazz, Дада-Јок, Ут, Путеви, Сведочанства, Хипнос, Рдечи пилот, Нови одер, Танк, Вечност*, 50 у Европи, Алманах *Немогуће/L'Impossible, Надреализам данас и овде*. (Шуваковић, 1996) Истраживања Ирине Суботић, Видосаве Голубовић и Мишка Шуваковића расветљавају историјску улогу Зенитизма у општој историји уметности и културе не само српске већ и европске културне баштине. Управо ово истраживање базира се на оним релевантним текстовима у часопису *Зенит/Zenit* и изложбама, који су промовисали идеје европске авангарде тог периода и имали рефлексију на уметничку и архитектонску сцену у нашој средини. Систематизација јавних објеката у Београду реализованих по начелима Модерне и њених утицаја обухвата

шири и исцрпнији поглед на развој архитектуре Београда и везе са савременим европским контекстом између два светска рата од досадашњих ставова. У априлу 1924. године у Музичкој школи „Станковић” у Београду, *Zenit/Zenit* је организовао међународну изложбу на којој су се, између осталих, представили Василиј Кандински (Васи́лий Васи́льевич Канди́нский, 1866-1944), Ел Лисицки (Ла́зарь Ма́ркович Лиси́цкий, 1890-1941), Ласло Мохољи Нађ (László Moholy-Nagy, 1895-1946), Робер Делоне (Robert Delaunay 1885-1941), Александар Архипенко (Александр Порфирьевич Архипенко (1887-1964). Парадигматичним југословенским ликовним уметницима везаним за зенитизам могу се сматрати Михаило С. Петров (1902-1983), касније један од оснивача београдске Академије примењених уметности и архитект Јосип Сајсл (Josip Seissel, 1904–1987) односно Јо Клек, како се потписивао.

Интересовање *Zenita/Zenita* за конструктивизам касније је преточено у занимање за Баухаус, на типографском и архитектонском плану, као и за примену идеја ове међународне школе у свакодневном животу, што ће се истраживати у овој студији. У том контексту у *Zenitu/Zenitu* се публикују или спомињу радови Рудолфа Белинга (Rudolf Belling, 1886-1972), Василија Кандинског, Ласла Мохољи Нађа, Валтера Гропијуса (Walter Adolph Georg Gropius, 1883-1969), Ериха Менделсона (Erich Mendelsohn, 1887-1953), Корнелиса ван Естерена (Cornelis van Eesteren, 1897-1988), Теа ван Дусбурга (Theo van Doesburg, 1883-1931), Владимира Татљина (Владимир Евграфович Та́тлин, 1885-1953), Лазара Ел Лисицког, Александра Архипенка, Лајоша Касака (Lajos Kassák, 1887-1967), Александра Родченка (Алекса́ндр Миха́йлович Ро́дченко, 1891-1956), и других. У истраживањима едиције *Српски архитекти новијег доба*, Марина Ђурђевић монографски обрађује опус архитеката браће Петра и Бранка Крстића, Марта Вукотић обрађује дела архитекте Момчила Белобрка, Снежана Тошева издаје публикацију о архитекти Браниславу Којић, те Марта Вукотић-Лазар, Спасоје Крунић и Милош Р. Перовић о архитекти Николи Добровићу.

Дијана Милашиновић-Марић издаје књигу о чешком архитекти Јану Дубовом и водич кроз модерну архитектуру Београда. Мирјана Ротер-Благојевић у књизи *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века* кроз поглавља ове монографије даје преглед типичних елемената, облика и концепција који су утицали на преображај архитектонског стваралаштва у Београду током протеклих векова са стручним анализама, добро обрађеним примерима неопходним за уочавање битних карактеристика наше градитељске прошлости. Научна, типолошка анализа и приказ настанка и развоја стамбене архитектуре у периоду успостављања модерне градске структуре Београда крајем 19. и почетком 20. века, добра је основа и методолошки пример за наше истраживање.

Напомињемо и релевантне научне, историографске радове у домену архитектуре и градитељства ауторке Тање Дамљановић, у првом реду о утицају чешке савремене архитектуре на нашу средину (књига: *Češko-srpske arhitektonske veze 1918-1941*) релевантна и за ову тему, као и Александра Кадијевића који се у књигама *Један век тражења националног стила у српској архитектури средина XIX - средина XX века* и *Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век)* бави истраживањем архитектуре XIX и двадесетог века у Србији с акцентом на познавање друштвено-културне позадине као битног предуслова за појаву националног стила у српској архитектури. Историографски поткрепљена, наведена истраживања представљају синтетизацију обимне материје једног важног периода наше културне баштине, а као преглед архитектуре која је претходила појави Модерне и авангарде оја су у нашој средини о којој се истражује у нашем раду.

Александар Игњатовић у својој књизи *Југословенство у архитектури 1904-1941*. закључује „... У друштвеном контексту Краљевине Југославије с краја треће и почетком четврте деценије двадесетог века модерна архитектура изненада је добила велику моћ да заступа широк спектар културних вредности са изразитом политичком димензијом. Управо је ширина тог спектра омогућила да она постане једна од централних дискурских репрезентација југословенства у архитектури – као систем културе и као

националног и државног идентитета“.² Ова књига представља извор у проучавању друштвено-политичких, културних и идеолошких образаца наведеног периода, а релевантан је за први део истраживања овог рада.

Проблем и предмет истраживања

Ова докторска дисертација се бави истраживањем примене начела модерне архитектуре на реализованим јавним објектима у граду Београду у периоду између два светска рата, као и испитивањем утицаја изградње ових објеката на трансформацију урбане средине и јавних простора града. Претходним истраживањем кроз рад на примарним и секундарним изворима и архивској грађи, утврђен је шири обим истраживања који обухвата око шездесет јавних објеката различитих типологија изграђених у датом периоду. Истраживање испитује архитектонску типологију јавних објеката у односу на идеје и принципе европског и југословенског модерног покрета у архитектури овог периода, у контексту посебности историјског, социополитичког и културног значаја Београда као престонице новоуспостављене Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, односно од 1929. године, Краљевине Југославије.

Основни проблем истраживања је успостављање веза и дефинисање релација између примене начела Модерне у архитектури јавних објеката и развоја нових архитектонских програма и типологија, функционалних и обликовних решења и модела, техничких и инжењерских решења, инвестиционог и организационог управљања сложеним пројектима, као и новог односа јавних објеката са околним градским простором и њихове улоге у креирању новог идентитета града Београда у истраживаном периоду. Важан аспект проблема истраживања је типолошка систематизација јавних објеката и њихово постављање у шири хронолошки оквир као и ужа периодизација изградње јавних објеката у истраживаном периоду.

У односу на постављени проблем истраживања, теоријске основе ове дисертације постављене су у односу на тематски и хронолошки

² Aleksandar Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd: Građevinska knjiga, 2007.

комплементарна истраживања у додирним научним областима опште историје и историје уметности.

Процес увођења идеја и принципа Модерне сагледаваће се у односу на факторе који су у датом културном, друштвеном и историјском контексту утицали на изразито динамичну трансформацију Београда у овом периоду, који је од вароши са углавном приземном градњом и са око 80.000 становника 1919. године, нарастао је модерну престоницу која је пред почетак Другог светског рата имала 320.000 становника. Политичким, друштвеним, привредним, културним и урбаним развојем, Београд као престони град, постаје центар културе, науке, просвете, привреде и политичког живота у Краљевини. У првом периоду после Првог светског рата, развој културе, уметности и архитектуре у Србији под значајним је утицајем француске, чехословачке и руске културе, што је последица тада промовисаних културних и политичких веза. За развој архитектуре јавних и монументалних објеката од посебног значаја у овом периоду била је улога руских архитеката и инжењера, који су после Октобарске револуције избегли у Србију, а који су углавном радили пројекте у традиционалном, академском стилу. Истраживање ће, стога, посебну пажњу посветити испитивању процеса увођења модерне архитектуре насупрот академским моделима и консеквентне промене парадигми у архитектури јавних објеката. Рад ће истраживати како су у овом процесу на архитектуру утицали преломни догађаји у савременом културном дискурсу треће деценије двадесетог века, који ће отворити пут авангарди, модерној уметности и архитектури, као што су појава Зенитизма и авангардних часописа, прве изложбе авангардне и савремене уметности и архитектуре, сарадња и присуство чехословачке и руске уметничке сцене, и формирање ГАМП-а 1928. године, под утицајем истовремених токова европске Модерне, на пример, CIAM-а (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) и др. Првих десет година после Првог светског рата у архитектуру се инвестирало на више нивоа: држава је подизала монументална и утилитарна здања (министарства, школе, општине, судове, болнице), али се све више објеката јавне намене градило и у приватној иницијативи (угоститељски објекти, трговачке куће, приватне

клинике и др.). На примеру престонице можемо уочити да је током 1930-их у архитектури све присутнији модернизам, из чега се развио богат опус модерних архитеката (Којић, Брашован, Белобрк, Злоковић, Дубови, Петар и Бранко Крстић, Бабић, Прљевић, Татић, Савковић и други). Архитектура Модерне постајала је све важнији чинилац у осавремењивању друштва, постављању нових просторних, функционалних и обликовних стандарда, и формирању уметничког и архитектонског идентитета урбаних центара Београда, Загреба, Љубљане и других градова у Краљевини Југославији. Снага модернистичких идеја и савременост пројеката српских и југословенских модерниста приказаних углавном на архитектонским конкурсима и пројектима, али и у реализацијама јавних објеката, укључиће српску Модерну у општу европску слику савремене уметности и архитектуре у том периоду.

Примарни и секундарни библиографски извори

Списак извора и литературе организован је у два дела која се односе на 1. Изворе и 2. Литературу. Извори се односе на проблем истраживања односно на Модерну Београда између два светска рата, док други део, Литература, садржи списак текстова и монографских публикација које се односе на предмет и проблем истраживања.

Литература о предмету истраживања, односно о Модерни у европском архитектонском и уметничком дискурсу односи се углавном на инострану литературу (текстови у периодици и монографске публикације) посвећени овој теми и истраживању.

Можемо говорити о теоријским радовима и текстовима који обрађују конкретне примере Модерне у појединим државама Европе кроз рад појединачних архитеката, група, праваца, и стилова у одређеном временском периоду. Теоријски радови спадају у примарне изворе у односу на предмет истраживања. У овом случају то су:

Литература о проблему истраживања може се разврстати на примарне и секундарне изворе. Примарни извори односе се на историју архитектуре Београда, али и на економску, политичку и културну историју града, што

подразумева: архивску грађу, периодику и монографска издања из периода између два светска рата која непосредно сведоче о теми.

У овој дисертацији примарне изворе архивске грађе представљају сви оригинални документи који дефинишу архитектуру Београда по начелима Модерне у периоду 1918-1941, у најширем смислу, као што су: архитектонски пројекти, урбанистички планови, документи законских аката, писама, рукописа, фотографија као и уметничка дела настала у датом периоду – све оно што из прве руке сведочи о материјалном и нематеријалном наслеђу двадесетог века у Београду, а имало је непосредни и значајан, недвосмислен утицај на имплементацију и утицај Модерне на архитектонски дискурс у Београду тог периода.

Осим архивске грађе, у примарне изворе спадају и издања београдске штампе између два светска рата (*Политика, Време, Правда, Београдске општинске новине, Технички гласник*) као документа која непосредно говоре о чињеницама из тог периода, значајним за проучавање предмета и проблема истраживања. Исто тако, у примарне изворе убрајамо и релевантне књиге (Planić, 1932) из тог периода, што важи и за периодику и дневну штампу. Основни критеријум је да одређено дело говори непосредно о предмету и проблему истраживања и/или је извршило непосредан и посебан утицај на предмет и проблем истраживања.

Секундарни извори за ово истраживање нису непосредни документ, већ се посредно баве Београдом и модерном архитектуром између два светска рата са аспекта објашњеног у претходном делу. Литература о Модерни Београда и њеним утицајима на трансформацију града односи се углавном на домаће ауторе у домену истраживања југословенске и српске савремене архитектуре у двадесетом веку.

Они се, у случају планираног истраживања, могу поделити у три групе релевантне у области овог истраживања и то:

- Литература из историје и теорије архитектуре, урбанизма и инжењерства Београда, на пример: Благојевић, 2003; Благојевић 2000; Бркић, 1992; Којић, 1963; Којић, 1979; Маневић, 1979; Мартиновић 1972; Перовић, 2003.

- Литература из опште историје Београда, Србије и Краљевине Југославије, на пример: Тошић, 1983; Marković 1992; Vožović, 1995; Чубриловић, 1974; Димић 2009.

- Литература која се односи на економску, културну, политичку историју, као и историју уметности у Београду и Краљевини Југославији између два светска рата, на пример: Ignjatović, 2007; Šuvaković 2010, Subotić, 1996.

- Литература која се односи на историје и теорије архитектуре и урбанизма, на пример: Frampton, 2004; Giedion 1969; Џенкс, 1988, као и сви релевантни текстови о историји и теорији Модерне у: Перовић; 1997, Перовић; 1999, Перовић; 2000 и Перовић; 2009.

Циљ и задаци истраживања

Планирано истраживање за општи циљ поставља откривање узрочно-последичних веза између процеса модернизације и увођења начела Модерне у архитектуру јавних објеката у Београду између два светска рата. Главни циљ дисертације је да уз помоћ савремених теорија о Модерни конструише теоријски оквир за објашњење процеса из прошлости развоја модерне архитектуре у Србији у двадесетом веку, кроз истраживање типологије и архитектонске анализе јавних објеката изграђених у Београду по начелима модерне архитектуре.

Такође, циљ истраживања је да покаже корелацију између примене начела модерне архитектуре и иновације архитектонско-инжењерских и техничко-технолошких аспеката јавних архитектонских објеката с једне стране, и њихову корелацију са трансформацијом урбане средине, с друге стране. Другим речима, овај циљ подразумева и да се утврди улога јавних објеката на промену јавних градских простора са којима они стоје у непосредној просторној вези и са којима чине архитектонско-урбанистичку целину, а тиме и њихову улогу у промени идентитета града.

Наведени циљ подразумева неколико потциљева, наиме, да се истраже начини кроз које су промовисане идеје и начела модерне архитектуре у државној-јавној, односно приватној иницијативи изградње јавних објеката

односно на јавним архитектонско-урбанистичким конкурсима; и да истражи начин на који су трендови и информације из Европе, у домену модерне архитектуре, уметности и авангарде стизали до наше средине и друштва, као и начин како су се транспоновали са локалним културним обрасцима.

Коначно, општи циљ истраживања је да омогући нова сазнања која могу да помогну разумевању развоја архитектонске струке и модернизације Београда у урбанистичко-архитектонском и општем друштвено-културном контексту у периоду Краљевине СХС, односно Краљевине Југославије од 1918. до 1941. године.

Задаци истраживања постављени су према дефинисаним циљевима истраживања, и то су:

- стварање информационо-документационе основе, класификација и систематизација примарних и секундарних извора и података који одређују предмет истраживања
- дефинисање релевантног историјског оквира којим се приказују и објашњавају чињенице у вези с проблемом истраживања које се односи на друштвено-политичке и културне аспекте развоја Београда између два светска рата.
- дефинисање релевантних чинилаца и услова који одређују проблем истраживања, које се односи на процесе модернизације и њихов утицај на реализацију модерних јавних објеката
- стварање референтне информационе основе и систематизација података који одређују проблем истраживања у односу на европску Модерну и авангардне покрете
- дефинисање релевантног теоријског оквира којим се приказују и објашњавају чињенице у вези с предметом истраживања које се односи на проучавање теорија модерне архитектуре и авангардних покрета у контексту друштвених промена после Првог светског рата
- анализирање и дефинисање односа између релевантних чинилаца који одређују проблем истраживања и научно објашњење постављених релација

где се систематизацијом и компаративном анализом грађе у овој студији дефинише место Модерне у нашој средини у општем културном дискурсу европске модерне архитектуре у истраживаном периоду.

- израда репрезентативних студија случаја специфичног тематског подручја унутар опште систематизације јавних објеката

- стварање документованог систематског приказа резултата истраживања на два нивоа репрезентације – општег ширег компаративног приказа резултата, и приказа резултата појединачних репрезентативних студија случаја – како би се формирала одређена врста базе података у свему специфична за истраживање архитектонско-урбанистичког пројектовања.

Полазне хипотезе

У главним досијеима узет је ужи избор од 43 архитектонска објекта урађена у табеларним аналитичким лејерима који архитектонским начином говоре о примењеном пројектантском начелу сваког анализираниог појединачног пројекта. Скуп ових аспеката модерне архитектуре даје одговоре или доказе постављене у хипотези о начелима Модерне на јавним објектима у Београду тог периода у уводу овог рада. Стога, интерпретацију резултата о примењеним начелима Модерне можемо класификовати и сагледати са архитектонско-обликовног и техничко-технолошког ракурса истраживања која су постављена као референтни обрасци у главним досијеима објеката, те је дефинисано десет базичних начела модерне архитектуре која су анализирана за сваки јавни објекат из главних досијеа и то:

01. објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла – „ex pilotis“
02. равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта
03. примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе
04. неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа
05. фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу
06. фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика

07. остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуиран простор ентеријера
08. примењене нове конструкторске иновације и системи
09. примењени специфични савремени материјали
10. утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)

У оквиру ове докторске дисертације постављена је радна хипотеза од које се полази у планираном истраживању:

- Главна хипотеза је да је увођење начела Модерне у архитектуру јавних објеката у периоду од 1918. до 1941. године у великој мери довело до одлучујуће промене карактера архитектуре и урбанизма града Београда, наиме, да је кроз изградњу великог броја модерних јавних објеката и њиховог утицаја на стварање новог јавног градског простора, Београд од периферне балканске престонице трансформисан у модерну европску метрополу међуратног периода. Иако је структурално, ова трансформација према модерном Београду превасходно била последица промена социоекономског, политичког, културног и интелектуалног амбијента у српском и југословенском друштву, свој пуни просторни израз она је добила кроз архитектуру модерних јавних објеката, изграђених како у државној иницијативи, тако и кроз све снажнији развој приватне иницијативе у овој области грађења.

Поред главне хипотезе, образложењем теме докторске дисертације дефинисано је и неколико помоћних полазних хипотеза:

- Појава и примена начела Модерне у архитектури јавних објеката Београда као нове престонице Краљевине СХС (1918-1929) и Краљевине Југославије (1929-1941), а у контексту формирања и афирмације новоуспостављене мултинационалне државе, одвија се у супротности у односу на доминантни архитектонски дискурс академизма, који је нарочито промовисан у јавним објектима државне иницијативе.
- Појава авангардних покрета и модерне архитектуре у Европи, као савременог друштвеног, културног и техничког израза епохе, утицала је на

трансформацију југословенског културног простора уопште, а тиме и града Београда, односно његове архитектуре, његовог урбанитета, градске морфологије, јавног градског простора и јавног живота.

- Процес модернизације Београда довео је до стварања новог модерног културног и друштвеног обрасца живота у Београду са јаким утицајем из западне Европе, до нових облика приватног и јавног, односно професионалног живота и промене свакодневног живота (посредством медија, публицистике и новинарства, моде, филма, музике, трговине, забаве, рекреације и др.), кроз које је профилисан модерни укус нове грађанске класе. Процес трансформације урбане и изграђене средине Београда у модерном духу овог периода афирмисао се кроз садејство са овом променом културне и интелектуалне климе тадашњег Београда.

Научни методи истраживања

Општи методолошки приступ заступљен у планираној дисертацији је критичко разматрање појава и проблема који дефинишу предмет истраживања и њихово сагледавање у друштвеном, културном и историјском контексту. Предмет истраживања захтева коришћење метода својствених проучавању историје и теорије архитектуре и урбанизма, али и проучавању опште историје, историје уметности и урбане социологије. Примењени методолошки апарат заснива се на дедукцији, систематизацији и класификацији, хеуристици, анализи и синтези. Према образложењу теме докторске дисертације у односу на различите фазе истраживања, примењене су различите научне методе истраживања:

У почетној фази истраживања, оформљена је широка информационо-документациона основа истраживања, на основу анализе извора и грађе: штампани и руком писани извори, дела ликовне уметности, техничка документација, фото-документација, картографска документација, и др. Ова фаза истраживања, подразумева и рад на терену, наиме обилазак објеката који су предмет истраживања, при чему је коришћен метод посматрања, снимање и фотографисање објеката, и упоређивање стечених увида с доступном архивском грађом. Потом следи успостављање параметра и

критеријума методолошког апарата и компаративна анализа грађе, који ће послужити за објективну класификацију и систематизацију грађе. Ова фаза резултира свеобухватном библиографијом и по објектима систематизованим пописом извора на којима је заснована документациона основа, и компаративним табелама са свим релевантним подацима (наслов и намена објекта, године пројектовања и изградње, подаци о инвестицији, подаци о пројектантима, инжењерима), као и компаративним визуелним (графичким) репрезентацијама систематизације објеката и линија хронолошког и типолошког развоја јединственим, свеобухватним каталогом архитектонских досијеа, односно регистром модерних јавних објеката у Београду истраживаног периода. Коначно, у почетној фази истраживања су постављена главна истраживачка питања која се тичу основног проблема и полазних хипотеза истраживања, а у односу на савремене приступе научне дисциплине историје и теорије архитектуре.

Средишња фаза истраживања посвећена је анализама класификованих и систематизованих прикупљених релевантних података, а кроз призму истраживачких питања и усвојених теоријских постулата који се тичу самог предмета истраживања. Пре свега, рад подразумева историјску анализу података о предмету и проблему истраживања и теоријску анализу литературе посвећене предмету истраживања. Потом се кроз основне компаративне архитектонске анализе (анализе функционалне организације, формалне анализе и анализе односа према контексту) свих објеката обухваћених истраживањем, врши одабир оних репрезентативних објеката који су посебно обрађени у студијама случаја. Кроз студије случаја биће обрађени сви аспекти примене начела Модерне, односно детаљне анализе: инвестиционих и програмских основа пројекта, типолошких карактеристика, функционалних, технолошких и обликовних решења и модела, техничких и инжењерских решења, процеса пројектовања и реализације, као и односа јавних објеката са околним градским простором и њихове улоге у креирању новог идентитета града Београда у истраживаном периоду. Ова фаза резултира одређеним бројем студија случаја, које садрже и детаљне досијее изабраних репрезентативних модерних јавних објеката, са комплетним

техничким приказом планова, фото-документације, нумеричких и табеларних прилога о објекту и др. Детаљне архитектонске анализе и, на основу њих изведене, теоријске интерпретације део су рада на студијама случаја. На основу сумирања резултата овако изведених анализа и студија случаја, изведене су опште интерпретације које се тичу основне теме, наиме интерпретације о карактеру и значају примене начела Модерне у архитектури јавних објеката у Београду између два светска рата.

Коначно, у закључном делу истраживања сумирани су резултати истраживања и изведени синтетизовани закључци о примењеним начелима Модерне на реализованим јавним објектима и њиховој улози у формирању јавног простора града, односно трансформације градског простора под утицајем изградње модерних јавних објеката. У овом делу, изведен је и компаративни приказ промена градске структуре која је била последица изградње јавних објеката, користећи методске технике мапирања и компаративних табеларних приказа свих објеката. Такође, у овом делу је предмет рада разматран у односу на визије и планове којима су постављена питања и нови програми за будућност. Отварањем теме архитектонских визија које су приказане на неким од најзначајнијих међуратних конкурса за јавне објекте и јавне просторе града, у закључку свог рада, кандидат намерава да постави теме за нова истраживања у будућности и могуће истраживачке правце за даља изучавања историје и теорије модерне архитектуре Београда.

Генерална структура докторске дисертације

Генерална структура докторске дисертације подељена је у три дела: Увод, Приказ и интерпретација резултата истраживања и Закључак и препоруке. У Уводу планираног рада налазе се делови текста који дефинишу предмет и проблем истраживања и основне теоријске постулате, полазне хипотезе и научне методе истраживања. То су: Уводне напомене о теми, Претходна анализа информација о предмету и проблему истраживања, Проблем и предмет истраживања, Релевантни примарни и секундарни библиографски извори, Циљ и задаци истраживања, Полазне хипотезе,

Научни методи истраживања, Генерална структура докторске дисертације, Научна оправданост и очекивани резултати истраживања.

Средњи део рада, Приказ и интерпретација резултата истраживања, подељен је у два основна дела дисертације.

Први део дисертације под насловом Услови и утицаји дефинише историјски, хронолошки, социо-политички, друштвени и културни оквир истраживања.

Глава 1 *Трансформација Београда ка модерној престоници у периоду 1918-1941*, садржи два поглавља која се баве успостављањем историјског и теоријског оквира на нивоу, са једне стране друштвеног и привредног преображаја, и са друге стране, културног преображаја. Прво поглавље се бави друштвеним односима у Краљевини СХС и Краљевини Југославији, постављањем и анализом статистичких података друштвених и привредних кретања који су омогућили трансформацију града, док се у другом поглављу бави новим културним и модерним обрасцима који су се генерисали кроз актуелну културну политику према европским државама тог доба. Оба аспекта су значајна за разматрање проблема истраживања јер доводе до откривања релација са европским моделима и модерним обрасцима и њиховог прихватања и преузимања.

Глава 2 *Стваралачке тенденције, утицаји и везе југословенског и европског културног простора* односи се на постављање теоријско-историјског оквира у планираном истраживању. Конципирана у пет поглавља којима се дефинишу граничне тачке у оквиру којих се креће истраживање, у овој глави се дефинишу релације Београда у контексту нових друштвених и културних околности после Првог светског рата према Европи и тадашњем југословенском простору као и европски утицаји на развој и трансформацију Београда. У првом поглављу говори се о поставкама државне политике у домену културе и архитектуре, у другом поглављу о теоријским и историјским поставкама у Краљевини Југославији и Европи које су нудиле нове културне моделе и мењале доминантне архитектонске обрасце и врши

се компаративна анализа између наших и европских искустава, односно архитектонске рефлексije везаних за наведене поставке.

Други део дисертације под насловом *Модерна у архитектури јавних објеката у Београду: архитектонска анализа и европски контекст* обухвата три главе анализа, студија случаја и интерпретација појаве Модерне у архитектури јавних објеката у Београду, као и њена улога у трансформацији града у модерну престоницу између два светска рата.

Глава 3 посвећена је систематизацији, анализи и теоријској интерпретацији архитектонских јавних објеката реализованих по начелима Модерне у Београду у периоду 1918-1941. и то кроз четири основна аспекта јавних објеката државне иницијативе: администрација, култура, стратешки и индустријски објекти, који уједно чине и четири поглавља. Следећим анализама разматрамо типологије објеката и функцију, њихову архитектуру, форму и фасадне елементе, конструктивне и инжењерске иновације, везу са контекстом места као и европским узорима Модерне.

Глава 4 посвећена је систематизацији, анализи и теоријској интерпретацији архитектонских јавних објеката реализованих по начелима Модерне у Београду у периоду 1918-1941. кроз четири основна аспекта јавних објеката приватне иницијативе: угоститељство, трговина, спорт и рекреација.

Глава 5 посвећена је систематизацији, анализи и теоријској интерпретацији архитектонских јавних објеката реализованих по начелима Модерне у Београду у периоду 1918-1941. кроз три основна аспекта јавних објеката социјалне бриге и заштите: образовање, здравство, смештај и бригаа о деци и младима.

У *Закључку и препорукама* биће изнети изведени закључци спроведеног истраживања кроз синтезно-дијаграмску табелу примењених начела Модерне, као и постављена нова питања за будућа истраживања. Деривирају се и сумирају утицаји Модерне на јавни живот у Београду тог доба, трансформацију јавних простора града изградњом објеката по начелима

Модерне, а анализирају се и потенцијали и утицаји које су пружали значајни архитектонски конкурсни пројекти на јавни простор Београда тог периода.

У трећој, четвртој и петој глави дисертације синхронисано и паралелно са текстом, налазе се неопходни делови рада који доприносе ваљаности изнетих аргумената, графичкој прегледности и комуникативности истраживања и то: графички и фотографски прилози, као и архивска грађа за сваки појединачни објекат, односно поглавље. Порекло пројектне и фото документације је приказано уз сваку приказану слику или графички приказ у истраживању.

Научна оправданост и очекивани резултати истраживања

Планирано истраживање предочено у овој дисертацији, у општем смислу, односи се на проучавање појаве, развоја и карактеристика Модерне у архитектури Београда између два светска рата, кроз научну студију објеката јавне намене. Научну оправданост планираног истраживања потврђује чињеница да проучавање јавних објеката Модерне у овом периоду није било предмет синтетичких студија које се баве Београдом између два светска рата и да се кроз детаљно испитивање релевантних чињеница, доприноси надграђивању и систематизацији знања у области историје и теорије архитектуре и урбанизма. Конкретни допринос тезе очекује се у прегледном научном објашњењу типологије јавних објеката архитектуре Модерне и њиховог односа са јавним простором града са којим чине архитектонско-урбанистичку целину. Ова дисертација ће предмет рада посматрати преваходно са архитектонског аспекта, али и у односу на градску средину, узимајући у обзир сложеност социо-историјских и општих културних аспекта изградње јавних објеката. У теоријама које се односе на историју и теорију Модерне, говори се о новим друштвеним, привредним и културним обрасцима који су пред архитекте стављали нове захтеве у архитектури и урбанизму. Идеје и остварења стваралаца авангарде и модерне архитектуре прве половине двадесетог века у Европи рефлектовале су се и на пројектантски рад архитеката у нашој средини. Допринос ове дисертације очекује се у томе што ће, кроз оригинално, изворно научно истраживање

конкретних примера јавних објеката, разматрати Београд у периоду између два светска рата у контексту савремене теорије и испитати промене архитектонске парадигме као израз свесних намера тадашњег друштва да своју културу усмери ка савременим европским културним стремљењима и обрасцима Модерне у архитектури и урбанизму.

У погледу методологије, као допринос ове тезе очекује се да ће стварање теоријских интерпретација бити изведено кроз коришћење већег броја метода, методских техника и средстава које су специфичне за истраживање архитектонско-урбанистичког пројектовања. Уз то допринос тезе се очекује у домену иновативног приступа истраживању архитектонског простора коришћењем савремене технологије у аналитичким поступцима и нових начина репрезентације простора, који су од суштинског значаја за унапређење техника и приказа резултата научног рада у области архитектуре и урбанизма.

Очекивани резултати могу се подвести у две основне категорије: емпиријски резултати проучавања чињеница о предмету рада и теоријски резултати. У погледу прве категорије очекује се да ће ова дисертација резултирати свеобухватним регистром, са систематизацијом и компаративним прегледом, као и детаљно изведеним студијама изабраних репрезентативних јавних објеката који су предмет истраживања. Теоријски резултати истраживања ће с једне стране представљати интерпретације у оквиру теорије архитектонског пројектовања и типологије јавних објеката, а са друге теоријске интерпретације утицаја модерних јавних објеката на формирање околног јавног градског простора са којим ови објекти остварују комплексан однос.

Приказ и интерпретација резултата истраживања

У овом раду истражујемо 78 архитектонских објеката хронолошки поређаних у студији случаја формирајући архитектонска досијеа објеката почевши од најобухватније главе 3 дисертације у којој су обрађени: објекти администрације (банке, берзе, осигуравајућа друштва, фондови, државне институције и службе), објекти културе (позоришта, биоскопи, музеји и

галерије) стратешки објекти (мостови, железница, путеви, аеродроми и луке) као и најважнији индустријски објекти.

У глави 4 обрађени су: објекти угоститељства (хотели и ресторани), објекти трговине (робне куће, продавнице и сајмови) као и објекти за спорт и рекреацију (спортски објекти).

У глави 5 дефинисани су објекти образовања (основне школе, гимназије и научне установе), објекти здравствене заштите (болнице и клинике) као и објекти за смештај и брига о деци и младима (обданишта, дечји и студентски домови).

Поред ширине, ово истраживање указује и на до сада запостављен аспект истраживања вишеструкости или плуралитета београдске Модерне, како типолошког, тако и различитог пројектантског приступа и различитих, неунифицираних схватања модерне архитектуре, односно примене начела Модерне. Досадашња истраживања су углавном била историјска или историјско-теоријска, а ово истраживање се методолошки фокусира на историјско-архитектонско са циљем да се пројектантским принципима афирмише и покаже у којој су мери архитекти и инжењери примењивали модернистичка начела у својим остварењима кроз реализације на подручју Београда, али и на референтним конкурсним радовима где се примећују сугестивнији и визионарско смелији утицаји европске авангарде и Модерне тридесетих година двадесетог века на ауторске позиције домаћих архитеката. У том смислу, дат је преглед тридесетак конкурсних пројеката који су имали за циљ истицање модернистичке климе тог доба међу ауторима и тимовима, а која се несумњиво утицала и на друштвене процесе и актуелне реализације јавних објекта у Београду. Формирањем најзначајнијих пројектантских и обликовних начела сваког појединачног објекта у досијеима добијени су заједнички именоватељи и долазимо до одговора на питање које поставља теза, наиме - која су то кључна начела београдске Модерне?

Рајко Татић, Миливоје Тричковић, Ђорђе Лукић, Александар Секулић, Комплекс Старог сајмишта, лева обала Саве / Централна сајмаска кула, разгледница из 1938. године. **Извор:** из приватне колекције Дарка Татића (сина аутора), заоставштине архитекте Рајка Ратића.

I ДЕО: УСЛОВИ И УТИЦАЈИ

ГЛАВА 1

ТРАНСФОРМАЦИЈА БЕОГРАДА КА МОДЕРНОЈ ПРЕСТОНИЦИ, 1918-1941.

1.1 ДРУШТВЕНИ И ПРИВРЕДНИ ПРЕОБРАЖАЈ БЕОГРАДА У КРАЉЕВИНИ СХС И КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ 1918-1941.

Трансформацију Београда између два светска рата смештамо у оквире друштвеног, привредног и културног развоја државе у којем је појава модерне архитектуре била један од резултата општег преображаја нове државе, европског утицаја и политике тог периода. По тумачењу Љубодрага Димића: „У Краљевини СХС процес настајања друштва и државе текао је упоредо. Становници нове државе нису се међусобно познавали, нити су имали заједничку историјску свест. Шест година пре 1918. југословенски простор био је подељен између две велике империје, отоманске и хабзбуршке, али је улазио и у две мале државе какве су биле Србија и Црна Гора. Границе тих држава, током векова, обликоване су као границе судара империја, владарских идеологија, религија и војски.“³

Друштвени сложени односи и антагонизми у периоду пре првог Светског рата пренели су се и у новоформирано друштво, међутим појављује се снажан утицај културне, научне и политичке елите југословенских народа која у новоуспостављеним међународним односима у Европи препознаје потенцијале у друштвеним, привредним и културним ресурсима и постаје носиоц модернизацијских процеса у Краљевини СХС, односно Краљевини Југославији. Прегледом и анализом егзактних статистичких података у сфери демографских кретања, образовања и здравства, угоститељства, индустрије и грађевинарства као и саобраћаја и инфраструктуре добијамо јаснију слику о појави модернизма и развоју архитектонске струке и грађевинске праксе која је касније и приказана кроз архитектонске досијее јавних објеката и примењена начела Модерне у Београду у студији случаја. Статистички подаци везани за културни преображај (позориште и кинематографија, музика и спорт) показују, са друге стране у којој су се мери прихватале савремене иностране тенденције у уметности и како су генерисале културни преображај престонице. Ово фактографско истраживање засновано на конкретним бројевима и табелама лишено је историјских и идеолошких

³ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, књ. I, Београд 1996, стр. 56.

места и има за циљ директно повезивање услова и утицаја друштва, политике и привреде са новим културним обрасцима међу којима архитектура Модерне заузима важно место у укупној модернизацији Београда, као и југословенског и српског друштва, уопште.

У следећим поглављима Главе 1 овог рада фокусирамо приказ релевантних статистичких података за град Београд на период Краљевине Југославије у временском оквиру од 1929. до 1940. године за који везујемо појаву архитектуре Модерне у Београду и реализације анализираних јавних објеката. Наведени период се поклапа и са доступном архивском грађом, односно статистичким годишњацима Краљевине Југославије које узимамо као референтни примарни извор у овом делу истраживања.

1.1.1 Демографски развој Београда

У овом сегменту рада дат је приказ релевантних статистичких података који показују прилив становништва у Београд упоређујући податке из 1918. године када је формирана нова држава са периодом Краљевине Југославије од 1929. до 1940. године. Након завршетка првог светског рата и услед ратних разарања, Београд је поред материјалних имао и велике људске губитке. Формирањем Краљевине СХС и добијањем престоне улоге у новој држави Београд је већ на државном попису становништва 1921. године имао 111.740 становника (61.362 мушких и 50.378 женских). На попису из 1931. године регистровано је 238.775 становника (129.282 мушких и 109.493 женских). Демографска експанзија у овој деценији резултат је досељавања „...великог броја активног становништва које се састојало у огромној већини од чиновника државне управе, професионалних припадника оружаних снага, индустријског, саобраћајног и занатског радништва, трговаца и осталих пословних људи, лица у разноврсним услужним делатностима и слободних професија...“⁴ Овај осврт на структуру делатности становништва показује да се Београд развијао као административно, војно, индустријско, трговачко и

⁴ С. Николић, М. Радовановић, Становништво Београда и околине, у: Демографски односи у Београду 1918–1941. године, „Историја Београда“, том 3, САНУ, Одељење историјских наука, Београд, 1974, стр. 158

услужно средиште државе. До пораста становништва дошло је претежно миграцијама, а мање природним прираштајем. Период од 1926. до 1929. године карактерише привремени пораст наталитета и пораст највеће привредне коњуктуре, а што је имало на наглу изградњу Београда. Број становника у 1940. години попео се на 320.000 становника (**Табела 1.1.1а**), на основу чега се може закључити да је у периоду између два светска рата учетворостручен пораст популације у Београду. Крајем 1938. године заједно са Земуном, Панчевом и периферијом Београда формирана је градска конурбација од 409.000 становника.⁵

	Број становника у Београду (са Земуном) (на дан 30.06.)
1921.	Попис 111.739
.....
1930.	226.000
1931.	Попис 238.775
1932.	278,000
1933.	283,000
1934.	286,000
1935.	290,000
1936.	295,000
1937.	300,000
1938.	306,000
1939.	314,000
1940.	320,000
1941.	/

Табела 1.1.1а Статистички број становника у Београду 1918-1941. Извор: Група аутора, уредник, академик Васа Чубриловић, *Историја Београда – двадесети век, књига III*, Издање САНУ – одељење историјских наука, Београд, Просвета, 1974, стр. 159.

Ради упоредне анализе кретања броја становника Краљевине Југославије у периоду између два светска рата, дат је преглед броја становника од 1921. до 1940. године. (**Табела 1.1.1б**) Појава светске економске кризе и рецесије у периоду од 1930. до 1934. године успорила је како привредни тако и демографски развој Београда, међутим период од 1935. године до почетка Другог светског рата карактерише даљни привредни развој, па тим и архитектонске праксе и грађевинске делатности,

⁵ *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1938-1939, књига IX*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940. стр. 111

посебно ако имамо у виду да је тада државна (општинска) или приватна иницијатива наручивала и градила значајне јавне објекте (болнице, школе, фабрике, хотеле и друге, а расписивани су и јавни архитектонски конкурси представљени у Глави 3.

	Број становника / на дан 30 јуни	Број становника / Попис
1918.	11,606.000	
1921.	12,059.000	11,984.911
1929.	13,577.000	
1930.	13,780.000	
1931.	13,982.000	13,934.038
1932.	14,174.000	
1933.	14,369.000	
1934.	14,566.000	
1935.	14,767.000	
1936.	14,970.000	
1937.	15,172.000	
1938.	15,334.000	
1939.	15,596.000	
1940.	15,811.000	
1941.	/	Није одржан

Табела 1.1.16 Статистички број становника у Краљевини СХС / Југославији 1918-1940, Извор: Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940, књига X, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941. стр. 84 / доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije/>

1.1.2 Индустрија и грађевинарство

Индустрија Београда и Србије после 1918. године суочила се услед ратних разарања, са неравноправним развојем индустрије у поређењу са другим деловима Краљевине СХС. Ову тврдњу потврђује статистички податак да је у Србији 1919. године било тек 70 фабрика, а у Словенији и Хрватској чак 960 фабричких погона.⁶ Обнову производње у престоном Београду кредитирала је Народна банка, а улагало се у текстилну, прехранбenu, прераду метала, дрвну, хемијску и графичку индустрију. У овом

⁶ Група аутора, уредник, академик Васа Чубриловић, *Историја Београда – двадесети век, књига III*, издање САНУ – одељење историјских наука, Београд, Просвета, 1974, стр. 217.

прегледу посебно истичемо развој металне и дрвне индустрије собзиром на њену улогу у грађевинарству. (Табела 1.1.2а)

Индустрија у Београду 1919-1939.		
Текстилна	16	
Прехрамбена	22	
Прерада Метала	26	
- ливнице метала.....		5
- радионице за израду металних производа.....		4
- индустрија металног намештаја		3
- индустрија металних конструкција		1
- индустрија котлова.....		1
- индустрија алата.....		1
- ковнице племенитих метала.....		1
- индустрија изолационог материјала		1
- Електро-техничка индустрија		3
- Бродоградилштва.....		3
- Авионска индустрија.....	3	
Прерада Дрвета	11	
- Стугаре.....		3
- Индустрија грађевинске столарије		4
- Индустрија намештаја		4
Хемијска	10	
Графичка и хартије	22	
Укупно	107	

Табела 1.1.2а Преглед индустријских предузеће по врсти и гранама у периоду 1919-1939. Извор: Група аутора, уредник, академик Васа Чубриловић, *Историја Београда – двадесети век, Књига III*, издање САНУ – одељење историјских наука, Београд, Просвета, 1974, стр. 231.

Крајем 1939. године у Београду је било 7 фабрика за обраду камена, 50 фабрика металних грађевинских производа, 19 погона за обраду стакла и керамике, 23 за обраду дрвета, као и 37 електричних централа⁷ (21 парна, 11 дизел, 1 гасна и 4 мешовите) које су снабдевале Београд. Исте године на територији Београдске општине било је забележено 109.369 осигураних радника у односу на 1933. годину када их је било 70.987⁸ чиме увиђамо пораст производње и потреба за радном снагом.

Посебан акценат у развоју индустрије стављамо на појаву авио-индустрије чију су окосницу представљале три фабрике: Фабрика аероплана Рогожарски, Фабрика аероплана и хидроавиона „Змај“, Петровић и Штерић

⁷ *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940, књига X*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941. стр. 182

⁸ *Ibid.*, стр. 405

а.д., у Земуну и Индустрија мотора а.д. у Раковици. Авио-индустрија је од самог свог настанка почетком двадесетог века била значајан чинилац у унапређивању целокупне индустрије јер, не само да је користила најнапреднија технолошка достигнућа тог времена, већ је за њен развој било неопходно да се развије интензивна научно-истраживачка делатност. Управо тај аспект нам говори о модерности ове области у контексту истраживања ове тезе. Ваздухопловство, како војно тако и цивилно, је одраз привредне снаге једне државе, показатељ позитивних и негативних кретања у привреди јер је његово одржавање и унапређивање скупо, захтева велике инвестиције и висококвалификовану радну снагу. Стога истраживање авио-индустрије и ваздухопловства представља сагледавање целокупне привредне климе једне земље са својим успонима и кризама, економском политиком и успешно вођеном спољном политиком.⁹ Компанија за производњу авиона Живојина Рогожарског је основана 1923. године, и радила је под тим именом све до завршетка Другог светског рата кад је преименована у фабрику ИКАРУС. Први послови ове фабрике су били сервисирање и поправка конфискованих авиона из Првог светског рата да би убрзо после тога почела са производњом авиона у сопственој конструкцији као и производњу авиона по страним лиценцама као сто су: Бранденбург, Физир ФН, Сим 14, Р-100, ИК-3, Hurricane Mk 1 и други. Компанија Рогожарски је током свог постојања произвела 286 авиона¹⁰. Локација компаније је била у Кнез Даниловој улици 25, где се данас налази фабрика ИКЛ. Фабрика аероплана и хидроавиона „Змај“ је производила авионе и авионе амфибије које је конструисао инжењерски тим Петровић и Штерић. Основана је 1927. године и била лоцирана у Карађорђевој улици 18 у Земуну. Била је то трећа фабрика авиона у тадашњој Србији. На почетку су се производили авиони под француском лиценцом, да би 1932. године почела са сопственим производом. Авиони типа: Dewoitine, Fizir, FP-2, Hawker Fury, Hawker Hurricane, и путнички „Спартан“ по спецификацијама авио-компаније „Аеропут“ произведени су у фабрици

⁹ Čedomir Krunić, *Industrija i vazduhoplovstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1945*, Beograd, 2004, str. 214.

¹⁰ Ibid., str 154

„Змај“, укупно 359 авиона до 1946 ¹¹, када је фабрика преоријентисана за другу намену. Индустрија мотора а. д. основана је 1927. године као удружена компанија са 50% страног капитала са производном халом у Раковици. Фабрика је национализована 1936. године када је и почела са производњом авионских мотора под лиценцом. Први камион типа "Прага" је произведен у овој фабрици 1940, а исте године постављени су и темељи за халу прве индустрије аутомобила на Балкану ¹² После Другог светског рата је преименована у Индустрија Мотора Раковица, а производња се фокусира на аутомобилске и тракторске моторе.

Привредни развој је пресудно утицао на реализацију индустријских објеката на подручју Београда и тадашње периферије. У трећем поглављу Главе 3 под насловом *Нови конструкторски подухвати - стратешки објекти: мостови, путеви, железница, аеродроми и луке* издвајамо једанаест реализација ове типологије објеката међу којима се налазе и две парадигматичне, особене и то: зграда „FIAT“ архитекте Милана Злоковића и палата Државне Штампарије архитекте Драгише Брашована. Поред њих, тежиште истраживања је и на згради Старе електране „Снага и Светлост“ на Дунавском кеју као и на фабрикама које су опслуживале производњу авиона и мотора, важне по својој технолошкој савремености и улози у привредном развоју државе тог доба.

Грађевинска делатност у Београду у овом периоду пратила је прогрес демографског и привредног развоја. Изградњу у Београду можемо посматрати кроз статистичке податке реализованих објеката у периоду 1919. до 1938. године. (**Табела 1.1.2б**) Територијално ширење Београда (**Табела 1.1.2в**) посматрамо кроз доношење урбанистичких планских и грађевинских аката и регулатива од којих издвајамо: Генерални урбанистички план Београда (1923.); Закон о атару општине града Београда и о мерама за изградњу Београда и околине (1929.); Грађевински закон и Правилник о изградњи центра престонице (1931.); Уредбу о извођењу

¹¹ Ibid., str 155

¹² Податак је написан у чланку: "Индустрија мотора а.д. у Раковици - домаћа ваздухопловна главна и помоћна индустрија", *Годишњак града Београда* за 1940. годину, Београд, 1940, стр. 1-4.

Генералног плана Београда (1932.); Уредбу о подели Београда на 20 грађевинских зона и 18 потеза према правилима за парцелисање (1933.); Грађевински правилник и Правилник о стварању регулационог фонда за извршење Генералног плана (1935.); Идејна скица регулационог плана и уредба о његовом извођењу (1939.)¹³

Број изграђених зграда у Београду	1919/20.	1921.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.
приземних	67	99		142	130	160	323	192	141	150	105	134	187
са једним спратом	26	49		109	110	152	191	108	95	93	70	99	111
са више спратова	18	36		91	83	133	181	104	53	69	116	121	143
укупно зграда	111	184		342	323	445	695	404	289	312	291	354	441

Табела 1.1.26 Статистички број изграђених зграда у Београду 1919-1938, **Извор:** подаци Техничке дирекције Општине града Београда, 1939.

	1923.	1928.	1929.	1931.	1932.	1934.	1935.
Површина Београдског атара	1.148 ха	1.217 ха	2.697 ха	2.858 ха	2.974 ха	3.320 ха	1.879 ха

Табела 1.1.2в Статистички број ширења територије београдског атара 1923-1935, **Извор:** подаци Техничке дирекције Општине града Београда, 1939. **Извор:** Ranka Gašić, „Problemi teritorijalnog širenja beograda između dva svetska rata“, *Istorija 20. veka, vol. 28, br. 3*, Beograd, 2010, str. 57-68

1.1.3 Саобраћај и инфраструктура

Услед разарања престонице током Првог светског рата, стварање нове државне заједнице и афирмација Београда као главног града, иницирале су идеје и потребе обнављања и модернизације друмског, речног, железничког и ваздушног саобраћаја како са осталим деловима земље, тако и са иностранством у контексту интегративних политичких и привредних процеса (стварање Мале антанте, Лиге народа). У овом делу истраживања тежиште је на развоју цивилног ваздушног саобраћаја, оснивању националне авио-компаније „Аеропут“ у светлу развоја авионског саобраћаја у Европи између два светска рата, улоге у модернизацији друштвених односа и нових

¹³ Ranka Gašić, „Problemi teritorijalnog širenja beograda između dva svetska rata“, *Istorija 20. veka, vol. 28, br. 3*, Beograd, 2010, str. 57-68

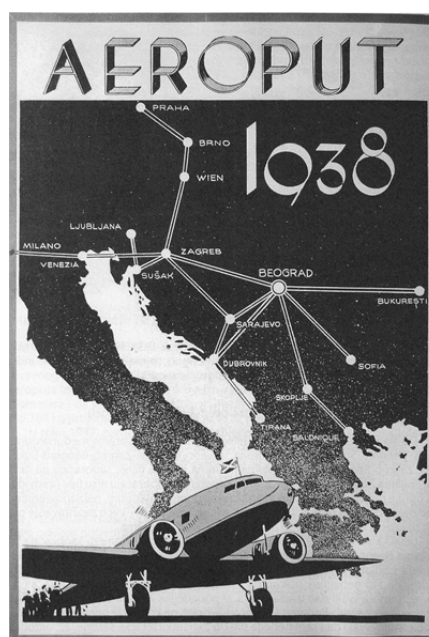
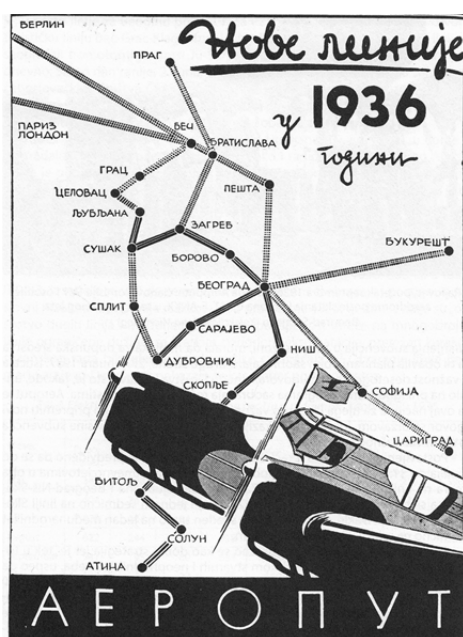
технологија код нас. Почетком 1919. године обједињени су сви ваздухопловни ресурси у целој Краљевини СХС (ваздухоплови, авијатичари и логистика). Формиране су ескадриле на аеродромима у Новом Саду (где је основана и прва пилотска школа, марта исте године), затим у Загребу, Сарајеву и Скопљу, као и аеропланска одељења у Љубљани и Мостару.¹⁴

Друштво за ваздушни саобраћај А. Д. Аеропут је била прва српска и југословенска компанија за цивилни ваздушни саобраћај, која је основана 17. јуна 1927. године у палати Јадранско-понунавске банке у Београду са капиталом од 6 милиона динара¹⁵, а престала је са радом 24. децембра 1948. године собзиром да је годину дана раније формирана нова авио-компанија Југословенски аеротранспорт (ЈАТ). Аеропут је био национални авио-превозник Краљевине СХС, односно Краљевине Југославије и уједно међу првим цивилним авио-превозницима, као десета компанија у Европи, и двадесетпрва у свету. Компанија постаје 1929. године члан Међународне уније за ваздушни транспорт (IATA). Први међународни лет Аеропут забележио је 7. октобра 1929. године на линији преко Загреба до Граца и Беча, а 1930. године отворена је линија Београд - Скопље - Солун да би 1939. године Београд био повезан са 17 домаћих и страних градова¹⁶ (**Слика 1.1.3а**), а Аеропут покривао домаће линије у дужини од 2.776 km. Флота је бројала 14 авиона са 9 саобраћајних пилота, 3 пилота приправника, 5 радио-телеграфиста и 1 радио-телеграфисту приправника. (**Табела 1.1.3а**)

¹⁴ Čedomir Krunić, *Industrija i vazduhoplovstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd, 2004, str. 22.

¹⁵ Ibid., str. 74

¹⁶ Ibid., str. 202

Слика 1.1.3а Рекламни панони компаније Аеропут – нове линије у 1936. и 1938. години **Извор:** илустровано у; Чедомир Крунић, *Индустрија и ваздухопловство у Краљевини Југославији 1918–1945*, Београд, 2004, стр. 147 и 158.

	Број авиона у флоти	Број авионских линија	Број превезених путника	Број превезене робе и пртљага (тона/км)
1928.	4	1	1,322	9,541
1929.	6	3	1,830	12,576
1930.	6	6	2,109	32,125
1931.	8	5	1,807	27,872
1932.	9	3	1,045	17,085
1933.	9	7	1,512	7,288
1934.	10	8	3,490	6,919
1935.	11	6	4,273	15,993
1936.	10	5	4,262	6,791
1937.	11	8	5,576	11,217
1938.	12	12	7,660	18,447
1939.	14	17	12,687	132,675
1940.	13	15	15,007	141,587

Табела 1.1.3а Статистички број ваздухоплова, авионских линија и превезених путника и робе у Краљевини СХС / Југославији 1928-1940, **Извор:** *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940*, књига X, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941. стр. 232 / доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije/>

Једно од кључних питања функционисања и развоја прве југословенске државе у временском периоду од 1918. до 1941. године био је процес грађења, обнове и развоја железничких комуникација. На том проблему се на упечатљив начин исказују процеси модернизације новоформиране државе, који преко железнице, са једне стране, омогућују

привредно-економски развој друштва, а са друге стране, повезујући територију државе, приближавају становништво, чиме се ствара и јача свест о припадности државној заједници. На територији заједничке државе укупна железничка мрежа износила је крајем 1918. године 8962 километара (км). Од тога је било 92 посто било нормалног, а осам посто уског колосека.¹⁷ Услед разарања, стање железничке мреже и возног парка у читавој држави било је веома лоше. Изградњу железничке инфраструктуре прво је водила војска, а касније Министарство саобраћаја са дирекцијом за железнице. Сопственим приходима, као и средствима и логистиком из ратних репарација, стратешка модернизација железнице је уоквирена завршетком изградње дуплог колосека 1929. године на линији Београд-Загреб-Љубљана која је представљала главну саобраћајницу у земљи и везу са западном Европом. Та пруга је пре рата била локална, а потом је представљала битну међународну везу Европе са Азијом и Средоземљем. **(Табела 1.1.36)**

	Дужина железничких пруга у експлоатацији Генералне дирекције државних железница (км)	Број превезених путника у I, II и III класи у државној железници
1918.	8.962 (оштећено у рату 92%)	/
1935.	9.370	26,913.705
1936.	9.419	30,808.843
1937.	9.461	34,390.877
1938.	9.545	36,408.261
1939.	9.647	36,236.597

Табела 1.1.36 Статистички број дужине железничких пруга у експлоатацији и превезених путника и робе у Краљевини Југославији 1935-1939, **Извор:** *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940*, књига X, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941. стр. 194 / доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije/>

Краљевина Југославија је успела да почетком тридесетих година двадесетог века потпуно успостави континуирани железнички саобраћај са најважнијим европским центрима. Постојале су директне везе са иностраним градовима¹⁸ и то:

¹⁷ Видети у: Велизар Јанковић, *Наша саобраћајна железничка политика*, чланак објављен у: *Јубиларна књига државних железница Краљевине Југославије 1919-1929*, Београд, 1930, стр. 203-214.

¹⁸ М. Јовановић, *Саобраћајне везе Југославије са иностранством*, *Годишњак 1931-1932*, Дирекција Југословенских државних железница, Београд, 1932, стр. 141

Београд-Љубљана-Милано-Лозана-Париз;
 Београд-Љубљана-Цирих-Базел-Париз;
 Београд-Загреб-Јесенице-Салцбург-Минхен-Париз;
 Београд-Пешта-Праг-Дрезден-Берлин;
 Београд-Љубљана-Јесенице-Минхен;
 Београд-Пешта-Беч-Келн-Брисел;
 Београд-Љубљана-Трст-Рим;
 Београд-Скопље-Атина;
 Београд-Суботица-Букурешт;
 Београд-Ниш-Софија-Истанбул;
 Београд-Пешта-Варшава.

Слика 1.1.3б Железничка карта и шема мреже јавних путева Краљевине Југославије, 1938. **Извор:** Архив Југославије, Карта са стањем железница у Краљевини Југославији крајем 1938. *Статистика Југословенских железница за годину 1938, књ. I, Београд, 1939.*
Слика 1.1.3в Шема мреже јавних путева у Краљевини Југославији, 1938. **извор:** Архив Југославије, сигнатура АЈ 81-3-539

У процесу демографске и урбанистичке експанзије посебно тридесетих година, јавила се неопходност изградње мостова преко река Саве и Дунав као тежња саобраћајном повезивању са Земуном који званично и постаје београдска придружена општина 1934. године, као и са западним делом земље односно са северним делом тј. тадашњом Дунавском бановином. **(Слика 1.1.3г)** Мост краља Александра на реци Сави свечано је отворен 16. децембра 1934. године, а мост Краља Петра II на Дунаву 27. октобрта 1935. године. Овим конструкторским подухватима, Београд и Краљевина Југославија су добили међународну стратешку и привредну важност у оквиру европске друмске и железничке мреже, која је тако остварила прву стабилну

везу са југоистоком европског континента. Изградњом електро-центра и даљном електрификацијом Београда¹⁹ стекли су се услови за модернизацију трамвајског саобраћаја који је већ 1933. године имао развијену градску мрежу од 67 километара пруга и представљао је доминантни вид јавног градског саобраћаја. **(Табела 1.1.3в)** Увођењем прве аутобуске линије 1928. године, Београд је до почетка другог светског рата имао модеран систем јавног превоза у оквиру којег посебно издвајамо трамвајску линију до центра Земуна која је почела са саобраћајем новембра 1935. године преко моста краља Александра. Градским јавним саобраћајем руководила је Дирекција трамваја и осветљења. Из статистичких података развоја трамвајске мреже и возила увиђамо да је појава аутобуског саобраћаја резултирала смањивањем трамвајске мреже, али са друге стране повећао се број трамваја, њихов капацитет и квалитет тако да је возни парк 1939. године износио 90 трамваја – моторних кола и 49 приколица. Аутобуски саобраћај је модернизован 1936. године куповином 8 дизел аутобуса реномираних европских произвођача, а производња шасија је прешла и у домаћу ауто-индустрију, док је током 1938. и 1939. године купљено још 22 дизел аутобуса. **(слика 1.1.3д)**

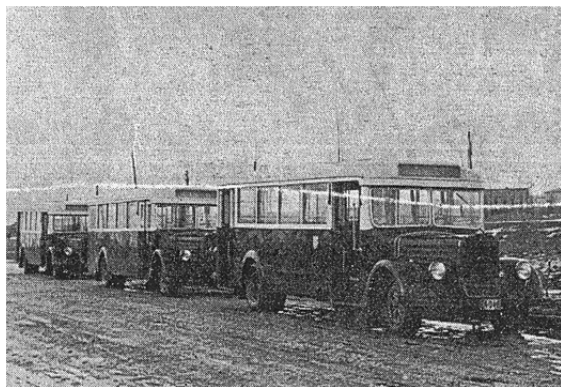
	дужина трамвајске мреже (км)	Број трамвајских моторних кола + приколица	Број превезених путника
1930.	55	79+48	43,006.787
1931.	58	80+45	46,255.377
1932.	66	81+41	44,395.376
1933.	67	82+38	42,642.269
1934.	59	81+38	46,603,491
1935.	59	81+38	42,345,327
1936.	42	83+43	52,351.311
1937.	42	89+39	56,287.599
1938/1939.	42	90+49	59,410.949
1940.	42	87+45	63,968.354

Табела 1.1.3в Статистички подаци за град Београд – трамвајски и аутобуски јавни саобраћај 1930-1940, **Извор:** *Статистички годишњази Краљевине Југославије 1930-1940*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије/доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije/>

¹⁹ Прва електрична централа је пуштена у погон 1893. године на Дорћолу, а први електрификовани трамвај на линији Калемегдан-Топчидер почео је са радом 18. јуна 1894. године

Слика 1.1.3г Авионски снимак Београда / у кадру: Београдско сајмиште, мост краља Александра, мост краља Петра II, 1938. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 1.1.3д Нови савремени трамваји и аутобуси купљени 1938. године **Извор:** Дирекција трамваја и осветљења, *Београдске општинске новине бр. 7-8*, Београд, 1938, стр. 940.

1.1.4 Здравство и Образовање

Здравство и образовање у Краљевини Југославији и Београду услед демографске експанзије развијало се убрзано, али не и довољно собзиром на неуједначен привредни и социјални статус становништва по бановинама.

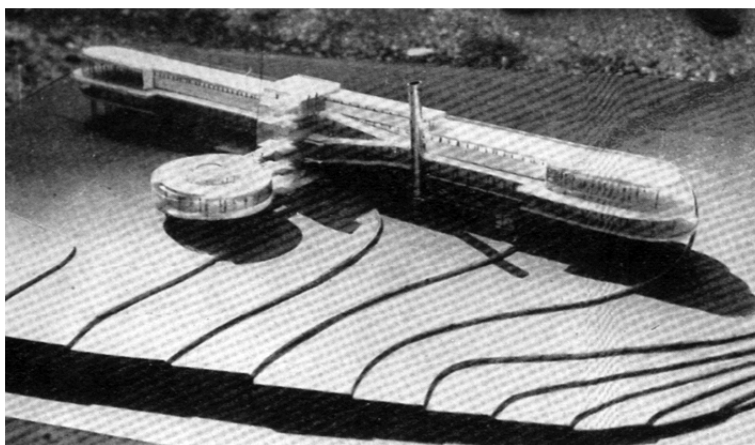
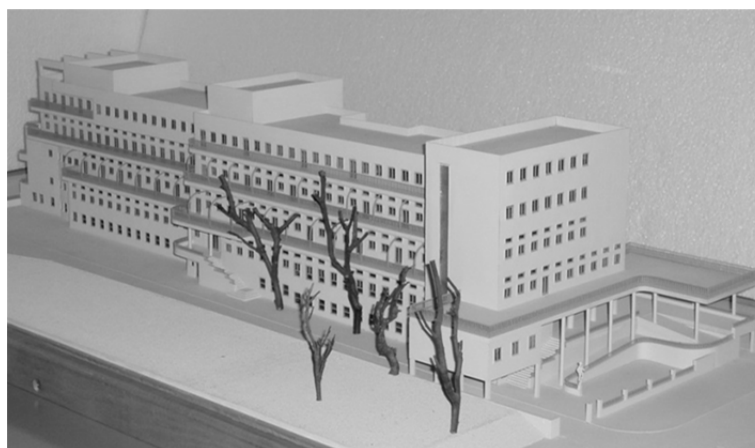
Указом од 3. новембра 1918. установљено је Министарство народног здравља уредбом од 17. децембра 1920. и Законом о устројству министарства народног здравља од 25. новембра 1921. године.²⁰ Задатак Министарства био је заштита народног здравља, старање о повећању популације, здравом породу и његовом правилном развоју, спречавање болести, подизање установа за лечење, проучавање патологије народа и здравствено просвећивање. Министарство је имало пет одељења: административно, хигијенско, за здравствену службу, за здравствено проучавање и поучавање народа, као и апотекарство. У Краљевини Југославији је 1939. године радило: 169 општих болница са 23.524 постеље. 2 клиничке болнице са 1.462 постеље. 46 приватних санаторијума са 1.236 постеља. односно. укупно 26.223 постеље.²¹

Будући да је огроман део ученика у основним и средњим школама живео у неповољним социјалним условима посвећивана им је посебна здравствена заштита. Законом су установљене специјалне установе, односно одељења за заштиту (школске поликлинике), као и установа школских лекара. Закон је регулисао хигијену школских зграда, хигијену наставе, лечење и преглед болесника, социјалне мере и набавку средстава путем фондова. По правилу ученици су вакцинисани против заразних болести, док су они сиромашни материјално помагани, едуковани су родитељи и почела је изградња ђачких трпеза и њихово издржавање. Модернизација здравствене заштите резултирала је и пројектовањем и изградњом савремених клиника и

²⁰ Момчило Павловић, „Здравствена служба у Краљевини СХС/Југославији 1919–1941“, Библиотека „Историја медицине“, Институт за савремену историју, књига 1, стр. 39-48

²¹ Поред тога, у земљи су биле активне још 452 здравствене установе – државне, задружне и установе социјалног осигурања. Држава је здравствену помоћ пружала и преко 10 хигијенских завода, 51 дома народног здравља и 150 здравствених станица, 43 антитуберкулозна диспанзера и већег броја школских поликлиника. У Краљевини је евидентирано и 145 здравствених задруга са 87 здравствених задружних станица и 154 амбуланти социјалног осигурања, као и велики број приватних зубарских ординација. Здравствене услуге пружало је и 60 бања и то: 2 државне, 21 самоуправне, 36 приватних и 1 социјалног осигурања **Извор:** *Статистички годишњаци Краљевине Југославије 1930-1940*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије

санаторијума у Београду и другим градовима међу којима издвајамо архитектонске парадигме: реализовану Универзитетску дечју клинику (1933/1936-1940) у Тиршовој улици архитекте Милана Злоковића и пројекат Закладне и клиничке болнице у Загребу из 1931. године загребачког архитекте и Ле Корбизјеовог сарадника, Ернеста Вајсмана ((Ernest Weissmann, 1904 – 1985) (слика 1.1.4а) Оба пројекта одговарају на тему потреба за хигијенским условима, инсолацијом, контекстуализације архитектуре и окружења. Кроз комплексни програм болничких објеката, архитекти афирмишу свој модернистички пројектантски дискурс у компоновању форме објекта, решавању флексибилне организације простора, као и инжењерских могућности.

Слика 1.1.4а Милан Злоковић, Универзитетска дечја клиника у Београду, макета, 1933. **Извор:** Архив збирке Музеја науке и технике у Београду, Одсек архитектуре / Ернест Вајсман, Закладна и клиничка болница у Загребу, макета, 1931. **Извор:** Stjepan Planić, *Problemi savremene arhitekture 1. Dio*, 1932, стр 34

Образовни систем се развијао у складу са порастом броја становника, а тим и и броја ученика и студената, тако да је у Београду 1919. године било 12 основних школа са 6500 ученика и 3320 студената да би 1939. године било забележено рекордних: 54 основне школе, 22 гимназије и реалки, 31 обданиште, 4 уметничке школе и 1 универзитет **(Табела 1.1.4а)** Исте школске 1938/39. године, број ученика²² се кретао у следећем броју и то:

Обданишта.....2.296 деце (1.127 мушке +1.169 женске)
 Основне школе.....23.587 ученика (12.420 мушких + 11167 женских)
 Гимназије.....2.218 ученика (1.366 мушких + 852 женских)
 Уметничке школе.....1.061 студената (340 мушких + 721 женских)
 Универзитет.....9.016 студената (6.965 мушких + 2.051 женских)

Број студената на Универзитету у Београду повећавао се према следећим статистичким подацима:

шк. год.	број студената
1919/1920.	3.320
.....	
1929/1930.	7.300 од тога: - 1.600 жена
1931/1932.	8.300 - 1.950 жена
1934/1935.	8.350 - 1.730 жена
1939/1940.	9.800 - 2.100 жена
1940/1941.	10.930 - 3.130 жена

За истраживање архитектонске праксе између два светска рата у Београду наглашавамо образовање профила инжењера архитектуре и грађевине као саставног дела тадашњег Техничког факултета где увиђамо пораст дипломираних инжењера²³ и то:

шк. год.	студената	шк. год.	студената
1929/1930.	- 148	1934/1935.	- 128
1930/1931.	- 124	1935/1936.	- 177
1931/1932.	- 139	1936/1937.	- 165
1932/1933.	- 113	1937/1938.	- 195
1933/1934.	- 62*	1938/1939.	- 199

²² Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940, књига X, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941. стр. 340

²³ Ibid. str. 416 / * последица економске кризе 1933. године и тешке материјалне ситуације у држави

Град Београд број установа	Шк. год. 1929/30.	Шк. год. 1935/36.	Шк. год. 1938/39.		Број лекара	Болнице државне+ приватне+ост	Социјално- медицинске установе
Државни Универзитет	1	1	1	1930.	98	4+3	10
Самостални факултети	/	/	/	1931.			
Високе школе	1	1	4	1932.			
Гимназије и Реалке	13	17	22	1933.	138	5+1	11
Учитељске школе	2	2	2	1934.			
Трговачке школе	5	2	2	1935.			
Техничке школе	1	2	1	1936.	165	4+2	11
Уметничке школе	3	3	4	1937.			
Основне школе	40	46	54	1938.			
Обданишта и јаслице	23	25	31	1939.	159	4+2+5	16

Табела 1.1.4а Статистички подаци за град Београд – образовне и здравствене установе, 1930-1940, **Извор:** *Статистички годишњази Краљевине Југославије 1930-1940*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије/доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije>

1.1.5 Угоститељство

Угоститељство је у Београду имало важну улогу у друштвеном и привредном животу престонице. Стални пораст становништва у Београду подстакао је отварање нових ресторана и кафана као места окупљања грађанске класе и елите. Међутим, Београд није имао довољно хотелских капацитета па је потреба за новим хотелима резултирала, између осталих, изградњом пет градских хотела, за ово истраживање важних модернистичких објеката и то: Праг, Асторија, Београд, Мажестик и Гранд. Референтни оквир истраживања архитектонског модернизма у изградњи угоститељских објеката у области приватне иницијативе посматрамо у изградњи наведених градских хотела реализованих тридесетих година двадесетог века у Глави 4 овог рада. Београд је проглашен за туристичку дестинацију тек 1936. године, а заједно са Земуном исте године је имао 23 хотела, 33 ресторана, 433 гостионица и 427 кафана.²⁴

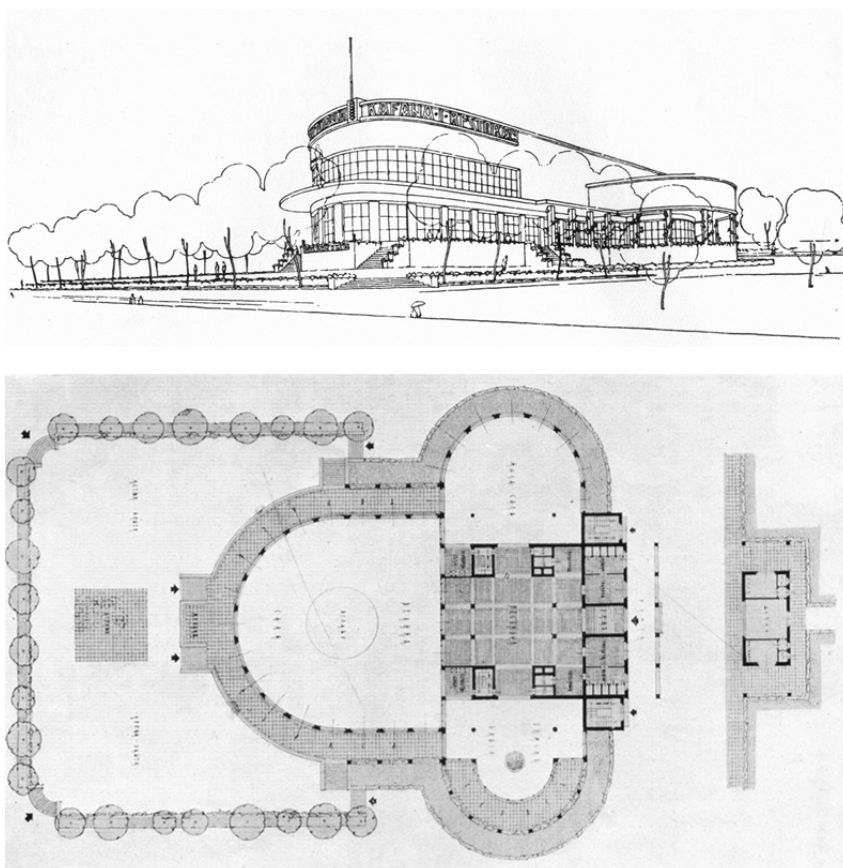
²⁴ М. Ристовић, Д. Стојановић, М. Јовановић, М. Перишић, Г.Миилорадовић; приређивачи, *Живети у Београду 1890-1940 – документа управе града Београда, Књига 6*, издање Историјског архива Београда, Београд, 2008, стр 20

Поред ових показатеља, као парадигму у пројектовању објеката угоститељства у Београду приказујемо пројекат за Топчидерски ресторан²⁵ архитекте Миладина Прљевића (**слика 1.1.3а**) који је приказан у љубљанском часопису *Архитектура*. Иако, награђен на конкурс 1930. године првом наградом, кроз опис пројекта јасно се сагледава технолошко-функционална и архитектонска естетика модернизма којег је Прљевић препознао као одговор на природно окружење и контекст овог излетишта у контексту модернизације града. Аутор пројектује велику салу од 700 м², малу салу од 250 м² и зимску башту од 150 м² око централног вестибила у којем су смештене гардеробе са тоалетима и телефонске кабине. Сва три горња простора имају полукружну основу ради њихове присније везе са парком око зграде. Простор испред зграде терасиран је у два нивоа који ће служити за летњу употребу кафане и ресторана. За лак приступ у зимским данима предвиђен је покривен колски прилаз у вестибил зграде. Сервирање јела и пића у згради обавља се са два одвојена места која се ради лакшег сервирања налазе између сала и зимске баште а која су са кухињом и подрумом за пиће у сутерену везана лифтом и степеништима. Сервирање на тераси испред зграде је директно из сутерена. У сутерену, који је предвиђен испод једног дела грађевине (мање сале и вестибила), налази се кухиња са свим споредним просторијама (подрум за пиће, простор за лед, централно грејање као и подруми за дрва и угаљ), као и кухиња за кафу. На првом спрату предвиђени су стан за рестауратера и то од 4 собе и принадлежности, простори за персонал кафане и ресторана, као и лежа за музику према великој сали. Предвиђени су дућан и продавница у виду киоска преко пута кафане и ресторана на лако приступачном месту с обзиром на кафану и парк. У Београдским општинским новинама датираним од октобра 1933. године архитект Бранко Максимовић у осврту на Изложбу ГАМП-а отворену 19. фебруара 1933. године у Уметничком павиљону запажа да је „...Миладин Прљевић изложио конкурсни рад за Топчидерски ресторан награђен I наградом. Међутим, иако је од конкурса прошло већ три године, од грађења

²⁵ Текст и цртежи идејног решења објављени у чланку: Arh. Miladin M. Prljević, "Kafana i Restaurant u Topčideru", časopis *Arhitektura*, br. 5-6, Ljubljana, 1933, str. 119.

ресторана нема ништа. А Топчидер је главно и скоро једино излетиште Београда!“²⁶

Као основни закључак Главе 1 можемо да констатујемо динамичан развој у свим аспектима друштвеног, привредног и културног живота града Београда у периоду 1918-1941. Фактографски и статистички подаци казују нам да је почетком 1941. године град Београд са Земуном, Панчевом и 14 приградских општина имао: 409.000 становника, 20.000 зграда, 1700 улица, 240 индустријских предузећа са 25.000 запослених, универзитет са 12.000 студената, 16 клиника и болница, 22 гимназије, 54 основне школе. Град је био повезан са 5 железничких и 5 друмских међуградских праваца, имао 3 репрезентативна моста, 139 трамваја на 67 км развијене трамвајске мреже, 1 путничко-теретно пристаниште на Дунаву и 3 на Сави, као и 2 аеродрома (1 на Бежанијској коси и 1 код Панчева).

Слика 1.1.5а Топчидерски ресторан, перспектива и основа приземља, конкурсни пројекат, 1. награда / архитект: Миладин Прљевић, 1930. **Извор:** *časopis Arhitektura*, br. 7-8, Ljubljana, 1933, str. 119.

²⁶ Бранко Максимовић, “Изложба групе архитеката модерног правца у Београду“, *Београдске општинске новине*, 3, 1933, стр. 228-230

1.2 КУЛТУРНИ ПРЕОБРАЖАЈ БЕОГРАДА У КРАЉЕВИНИ СХС И КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

За културни развој нове југословенске државе и престонице Београда почетком двадесетог века карактеристично је изразито окретање према Европи и укључивање културне елите југословенских народа у савремене европске развојне токове. Ова оријентација је била изражена и у економији и у политици, тако да није могла мимоићи ни област духовног стваралаштва. Прелом у културном животу извршили су угледни интелектуалци, школовани у западној Европи. Успостављањем новонастале Краљевине СХС, Србија доживљава успон у друштвеном и политичком животу који се огледа у више праваца: у успостављању грађанске парламентарне демократије, у политичком организовању радништва, у тенденцији зближавања у српско-хрватским односима, у настајању интелектуалне елите усмерене Европи. Тек након уједињења могла је да се заснује научна и културна политика нове државе на јединственим основама, ослањајући се на постојеће установе и кадрове и стварајући нове. Млада грађанска класа југословенских народа упућена је са развојем индустрије и националним освешћивањем на стварање интелигенције и првих научних установа. Од 1918. године осећала се владавина традиционалне технологије услед недостатка искуства, ниске материјалне основе, рудиментарних установа у области науке, недовољног броја кадрова и средстава за постављање већих пројеката, те заснивања фундаменталних истраживања. Технолошка политика је увелико зависила од иностранства. Услови за институционални научноистраживачки рад постављени су у Србији и Хрватској још у деветнаестом веку оснивањем и радом двеју академија наука: Југославенске академије знаности и умјетности основана 1866. и Српске краљевске академије наука основане 1886. године. Институционалну основу науке обогаћивали су институти, стручна друштва, научне установе и библиотеке, као основне претпоставке за научни рад. Развој научног рада у Краљевини Југославији наставио се неравномерно и зависио је од затечене научне основе, неједнаког економског нивоа појединих делова Краљевине и политике владајућих снага у вези са науком и

образовањем. Београд није био само политичко-економски центар, већ и град с великим бројем научних установа и научника.

Важан друштвени фактор који је утицао на архитектуру тих година огледао се у томе што архитектура није била самостална дисциплина и да њена надлежност није била искључива у свим секторима грађења. По речима академика и архитекте Бранислава Којића: „Архитектонска струка и архитектонски позив нису уживали нарочит углед у друштву. Шири слојеви нису ни знали шта је то архитект, а боље обавештени су често сматрали да је архитект нешто ниже од инжењера... Овакво поимање архитектуре и архитектонске струке имало је врло лош одраз на њихов развитак, а трагови оваквих концепција могу се осетити све до данас. Архитектура и архитектонска струка нису представљали скоро никакав друштвени фактор. Она је била сматрана као некакав луксуз, нужан за извесне случајеве, али не и поштован на одговарајући начин.“²⁷

Током двадесетих година двадесетог века настају друштвено-политички услови и кључни преломни догађаји у савременом културном дискурсу који ће отворити пут модерној уметности и авангарди, од којих издвајамо појаву зенитизма, присуство чехословачке и руске уметничке сцене, први CIAM (Congrès International d'Architecture Moderne) у Ла Саразу (Швајцарска) и формирање ГАМП-а (Групе архитеката модерног правца) 1929. године. Можемо закључити да су Србија и Краљевина Југославија у процесу стварања новог савременог културног идентитета, и поред економских и друштвених проблема, имале и једним делом искористиле могућност имплементације модернизма у свој друштвено-културни хабитус. Снага идеје и савременост сврстаће српски модернизам у општу европску слику савремене уметности и архитектуре.

²⁷ Бранислав Којић, *Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920–1940. године* (Београд: САНУ, Одељење друштвених наука и уметности, књига 81), 1979, стр. 4.

1.2.1 Позориште и кинематографија

Културни развој је после 1918. убрзан, што се види по порасту установа културе и броја њихових корисника. Крајем 1938. Краљевина Југославија је имала 41 стално и путујуће позориште, од чега 20 професионалних и 21 аматерско, као и 370 биоскопа.²⁸ Филм као нова, седма уметност, освајао је гледаоце, упознавао грађане са Америком у којој је неми, а касније звучни филм досегао највиши домет у свету. Холивуд је постао општепознати појам међу просечним југословенским грађанима. У већим југословенским центрима снимљени су и први филмови. У Краљевини СХС односно Краљевини Југославији, Београд је био најзначајнији филмски и центар, посебно по производњи филмова и биоскопском репертоару.

(Табела 1.2.1а)

Град Београд	1933.	1936.	1939.
Новине и часописи	143	175	249
Позоришта	2	2	2
Биоскопи	16	20	27
Радио-уређаји (претплатника)	8,088	16,667	27599
Емисионе радио-станице	1	1	2

Табела 1.2.1а Статистички подаци за град Београд – периодика, позоришта, биоскопи и радио, 1933-1939, **Извор:** *Статистички годишњаци Краљевине Југославије 1930-1940*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије/доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije>

У Београду је основана Државна радионица за израду филмова при Министарству народног здравља, са задатком да снима здравствено-просветне филмове. Један од тих филмова био је *Трагедија наше деце* (1922), који се бавио проблемом алкохолизма. Међутим, делатност овог произвођача прекинута је 1925. године услед недостатка средстава. У Сомбору је Ернест Бошњак исте године снимио тематски сличан филм *Лажу ради мене* (1922), а његово предузеће "Боер филм" наставило је да снима и друге филмове. Тих година је у Београду основано још неколико филмских предузећа: "Новаковић филм" Косте Новаковића, "Артистик филм" Андрије Глишића и

²⁸ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988, књига I, Краљевина Југославија*, Београд, Нолит, 1988, стр. 328.

Зарије Ђокића, "Адрија Национал" Ранка Јовановића и Милутина Игњачевића, "Мачва филм" Славка Јовановића, "Победа филм" Јосипа Новака. Сви ти филмски ентузијастички улагачи су велика средства у производњу филмова, а остварили су велики број филмских журнала и документарних филмова, као и неке игрane филмове, међу којима има и сачуваних. Филмска хроника збивања у Београду и Србији у "Новаковић журналу" данас представља драгоцену историјску грађу за проучавање наше прошлости. Играни филмови *Све ради осмеха*, *Рударева срећа* ("Победа филм", 1926), *Краљ чарлстона* (1927), *Грешница без греха* (1929) Косте Новаковића и *Кроз буру и огањ* (1930) Ранка Јовановића и Милутина Игњачевића својим продуцентима су доносили само губитке, те тако ниједан од ових пионира филма у Србији није успео да одржи континуирану производњу играног филма. Стање на филмском тржишту Краљевине Југославије било је веома неповољно за домаћи филм: власници биоскопа били су оптерећени великим порезима, тржиште је било преплављено јефтиним и добрим увезеним америчким, немачким, француским филмовима, а заштита домаћег филма није била организована. Закон о уређењу промета филмова донет је 1931. године који је, поред осталог, обавезивао дистрибутере и кинематографе да приказују домаће филмове у одређеном проценту. Био је то велики подстрек за пионире филма у Србији и само током 1932. године снимљено је у Краљевини Југославији више филмова него у целом периоду од краја Првог светског рата. У Београду је 1932. године урађен филм о Карађорђу у режији глумца Илије Станојевића. Раду на филму дао је печат Октавијан Милетић, који је од 1927. снимљено већи број документарних, експерименталних и играних филмова. Режирао је филм *Женидба Краљевића Марка*. Снимао је свесоколски слет у Београду 1930. и Филмски бал 1932. године. Милетићу су за филмски рад и остварења припале међународне награде у Берлину 1932, и Паризу и Венецији 1936. године. Реч је о филмовима: *На жалост само сан*, *Послови конзула Доргена*, *Загреб у светлу велеграда*, *Фауст* и *Ноктурно*. Исте године основан је и "Југословенски просветни филм", повлашћено предузеће које је добијало државне наруџбине које је до 1941. године снимило много документарних филмова о Краљевини Југославији, углавном сачуваних. Под

притиском иностраних дистрибутера филмова и домаћих власника биоскопа, 1933. године су укинута параграфи споменутог закона који су штитили домаћи филм, тако да се производња опет свела на малобројне филмске журнале и документарне филмове, међу којима треба истаћи филм о бициклическој трци кроз Србију *Пут џинова* (1939, "Артистички филм", снимео Михаило Ивањиков) и свакако најбољи домаћи документарни филм пре Другог светског рата *Прича једног дана* (1941, "Артистички филм", редитељ Макс Калмић, снимео Михаило Ивањиков).²⁹ Поред филмске продукције, у Загребу и Београду излазе ревије *Кинофон* коју уређује Валериј Пољански (Бранислав Мицић, 1897-1947) и *Филм* које прате светска филмска збивања. (слика 1.2.1а)

Слика 1.2.1а Насловне стране ревија *Кинофон* и *Филм*, Загреб, 1922. **Извор;** интернет страница: <http://www.avantgarde-museum.com/hr/museum/kolekcija/4505-branko-ve-poljanski>

1.2.2 Забава и медији

Смена генерација у музици југословенских народа уочи Првог светског рата допринела је појави стваралаца школованих ван земље, којима је пошло за руком да апсорбују највеће тековине савремене европске музике. У новој држави стварају се оркестрална и коморна удружења, а опера и балет у

²⁹ О кинематографији из епохе видети више у: Дејан Косановић, *Филм и кинематографија (1896-1993)*, Београд, 1995.

Београду, Загребу и Љубљани достижу значајан ниво. Постојање и рад певачких друштава омогућило је појаву квалитетних вокалних композиција. Композитор Петар Коњовић истакао се својим музичким драмама, пре свега Коштаном из 1931. године. Композитор Милоје Милојевић огледао се у соло-песмама, клавирским композицијама, хоровима, музичко-теоријским делима и критикама. Стеван Христић је аутор популарног балета Охридска легенда започетог 1933. године. Јосип Славенски је својом Симфонијом оријента из 1934. године прекинуо с традицијом претходног раздобља. Поред оснивања Београдске филхармоније 1923. године, симфонијског радио-оркестра, певачких друштава, обнављања ансамбла београдске опере, у нашем истраживању Модерне акценат ћемо ставити на појаву и развој савремене музике, у првом реду, џез музике која је поред своје музичке форме, генерисала у савремени урбани модел забаве и уметности кроз појаву клубова, кабарета, савремене моде и плеса у том периоду.

Емисионе радио-станице радиле су у Београду, Загребу и Љубљани. У Загребу је почела са радом 1926, у Љубљани 1928, а Радио-Београд је почео с редовним програмом 24. марта 1929. године. Друга, краткоталасна радио-станица у Београду (**поглавље 3.4.2**) почела је емитовање за иностранство 8. марта 1936, под руководством Централног пресбирија Председништва владе. Београд је 1924. године имао 61 радио-пријемник, док је крајем 1938. број радио-претплатника³⁰ порастао на 23.744. Међуратни листови *Политика*, *Правда* и *Време* могли су се мерити опремом, садржајем, свестраношћу с листовима других европских престоница, а уједно су и важни извори проучавања међуратне архитектуре и изградње престонице. Петар-Пјер Крижанић је у *Политици* од 1923. излагао критици политичка и друштвена збивања. Био је један од оснивача хумористичког листа *Јез*, те је означио врхунац сатиричке карикатуре у нас. Међу дописницима из иностранства истицали су се: др Светислав Петровић, Михаило С. Петровић, Предраг Милојевић, Александар Видаковић, Вук Драговић и други.

³⁰ Радиофонија, *Статистички годишњак Краљевине Југославије 193-1939*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, стр 246 /доступно на интернет страници: <http://www.sistory.si/publikacije>

У Београду је већ 1920. године, трговац и музичар-аматер Маркус Блам основао музичко друштво „Лира“, потом и први прави џез састав „Студентски Мики џез“ (Studentski Micky Jazz) у којем су свирали београдски музичари јеврејског порекла. Инструментаријум су чинили бубњеви, вентил - тромбон, труба, саксофон, виолина, бенџо, хармоника и клавир. Још један оркестар „лакх лудих нота“, како стоји у првим београдским новинама о популарној музици „Музика“, власника др Милоја Милојевића, основаним 1920. године. Реч је о саставу Академски оркестар „Џоли Бојс“ (Jolly boys)³¹ у којем су свирали браћа Чучаковић, Рафаел Блам, Ханс Нол, Аца Фетковски, Мирко Марковић, Иса Алфандри. Ови састави обишли су пре Другог светског рата добар део Европе, а актуелне композиције америчких џезиста наручивали су и добијали углавном преко књижаре Геце Кона. Од савремених џез оркестара још истичемо оркестре Здравка Милосављевића и Штулета Јовановића.

Ревизијалне представе, матинеи и музички наступи били су организовани у салама зграда Ратничког дома, Дома ратних инвалида, Дома инжењера и техничара, које су и предмет истраживања у студији случаја, чиме се наглашава, поред модерне архитектуре и њихова улога у савременој музичкој сцени двадесетих и тридесетих година двадесетог века. Француска певачица и плесачица америчког порекла и звезда водвиља Жозефина Бејкер (Josephine Baker, 1906 - 1975) стиже у Београд априла 1929. године и наступа у ноћном клубу „Лотос-бар“, а угошћена је била у тада престижном хотелу Ексцелзиор.³²

Период између два светска рата обележио је продор иницијатива које су у свим областима друштвеног, јавног и културног живота отварале Београд утицајима савремене западне цивилизације. Била је то епоха Модерне која је суштински мењала навике и традиционалне форме српског урбаног друштва. Те промене су се осећале и у масовној популарности традиционалних и нових спортских дисциплина. Поред фудбала, који је већ резервисао позицију најпопуларнијег спорта, пливања, веслања, јахања,

³¹ О појави џез сцене, видети више у: Mihailo Blam, *Jazz u Srbiji 1927-1944*, Beograd, Stubovi Kulture, 2010.

³² Simona Čuprić, monografija uz izložbu "Građanski modernizam i popularna kultura. Epizode modnog, pomodnog i modernog (1918 - 1941)", Beograd, 2012.

гимнастике, Београд освајају и нови, ексклузивни спортови: тенис, голф, рагби. Једна од презентација светски популарног бејзбола одржана је 24. марта 1935. године. Егзибициони меч су, пред препуним стадионом БСК-а на Топчидерском брду, извели чланови београдског Бејзбол клуба. Београдски фудбалски подсавез основан је марта 1920. У Београду је 1941. године било 75 фудбалских клубова. На Топчидерском брду, клуб „Југославија“ подиже стадион капацитета 20.000 гледалаца³³, са прописаном атлетском стазом, затрављеним тереном за фудбалске утакмице и посебним тереном за тренинг, покривеним трибинама и другим просторијама. Игралиште је званично отворено 24. априла 1927. године. Прва ноћна утакмица одиграна је године на стадиону „Југославија“ 22. јуна 1932. против Расинга из Париза под рефлекторима велике јачине.

Слика 1.2.2а Стадиони „БСК“ (лево) и „Југославија“ (десно), 1930-их **Извор**; интернет страница: <http://politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

Краљевина Југославија је приступила амбициозном пројекту обнове и проширења стадиона 1938. године. Стадион је проширен тачно према димензијама Олимпијског стадиона у Берлину и био је предвиђен да прими 50000 гледалаца.³⁴ На простору поред стадиона започета је изградња читавог спортског комплекса од помоћних терена, бицикличког веледрома, стрелишта, базена, тениских терена, терена за хазену (рукомет), кошарку и одбојку и дворане за борилачке спортове, до ресторана и клупског

³³ Милорад Сијић, *Фудбал у Краљевини Југославији*, Београд: Milirex, 2009. стр. 41-47

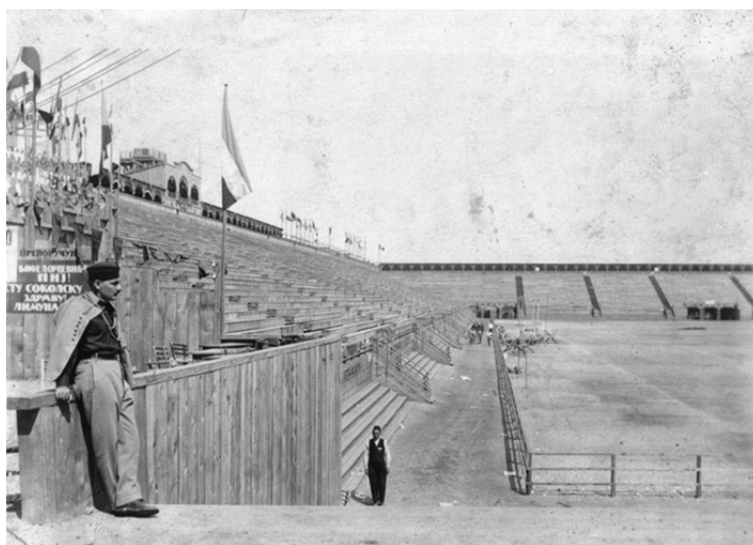
³⁴ Ibid. str, 48

дома. Нови стадион је био практично завршен и његово свечано отварање је било заказано за 20. април 1941. године, али због напада Сила осовине, до њега никада није дошло. Стадион „БСК“ изграђен је 1929. године, исто тако, на Топчидерском брду на месту стадиона ЈНА (данас стадиона „Партизан“) у Хумској улици капацитета 30.000 гледалаца.

Између два светска рата у Београду је одиграно тридесетак репрезентативних утакмица, од којих је за југословенски фудбал била најзначајнија утакмица са Енглеском 1939. године.³⁵ При већим фудбалским клубовима основане су атлетске секције. Београдски атлетски подсавез основан је 1921. године. Веће успехе атлетика је досегла тридесетих година. За тенис су више били заинтересовани имућнији људи. Било је неколико тениских клубова, али је у држави квалитетнији тенис био заступљен у другим градовима. Одбојка и кошарка упражњавале су се у оквиру соколског покрета. Један од најстаријих спортова у Србији - мачевање, остао је у ужем кругу заинтересованих, мада је 1928. основан Мачевалачки савез Југославије. Први мото-клуб основан је 1921. године, а затим и ауто-клуб 1922. године. За ове спортове владало је велико интересовање које је доживело зенит 1939. године организацијом прве ауто-трке светских асова око Калемегдана. Соколски покрет био је веома развијен, а већ 1932. године у Београду је било 11 друштава и 7 соколских домова, а 1936. имао је више од 15.000 чланова.³⁶ Унутар њега постојале су разне спортске секције. Покрет је имао важну улогу у промовисању југословенства, физичке културе и хигијене, а изградњом Соколских домова, архитекти тог периода су промовисали идеју савремене архитектуре са обележјима националног идентитета попут Соколског стадиона архитекте Момира Коруновића (изграђеног 1930. године код Техничког факултета као монтажна привремена дрвена конструкција и структура. **(Слика 1.2.26)**

³⁵ Најблиставија победанашег спорта, *Београдске општинске новине бр.6-7*, стр. 1939.

³⁶ Звездан Савић, „Социо-историјски аспекти соколства у Србији“, *Тематски зборник Универзитета у Нишу, год. XXXIV, бр. 4*, Ниш, октобар - децембар 2010, стр. 1193-1202

Слика 1.2.26 Соколски стадион код Техничког факултета, Београд / архитект: Момир Коруновић, 1930.
извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Свеобухватно гледајући, важан аспект схватања појаве модерности је феномен односа приватног и јавног простора у Београду које можемо да пратимо кроз више фокуса и то: јавни простори у виду уређених паркова по „европској хортикултурној моди“³⁷, односно београдски Топчидерски и Калемегдански парк, затим шеталишта, павиљони за оркестре, ресторани, кафане (**Слика 1.1в**) где су се београђани окупљали, забављали и одмарали. У приватно-јавне просторе убрајамо одвојена женска и мушка купалишта која су пре Првог светског рата била одвојена, да би модернизацијом урбаног живота и друштва постала и заједничка. (**Слика 1.1б**) Просторима сусретања припадали су салони, кафане, пијаце и читаонице, а у грађанским кућама су се приређивали и концерти, књижевне и уметничке вечери (Исидора Секулић, Јелена Скерлић-Ђоровић). Појавом грамофана приређивали су се и популарни журеви, вечерње забаве - соареи (franc. Soirée) на којима се слушао свинг и џез, играо бриџ, полемисало и дискутовало. На старом сајмишту, београђани су имали прилике да погледају први ТВ пренос септембра 1938. године у Павиљону „Philips“ где је емитован први

³⁷ Милан Ристовић, Мирослав Тимотијевић, Марко Поповић, *Историја приватног живота у Срба – од средњег века до савременог доба*, Слио, Београд, 2011, стр. 544.

телевизијски програм у Србији и на Балкану са локалним глумцима и певачима као учесницима.³⁸ (Слика 1.1а)

Слика 1.1а Први телевизијски пренос и студијска опрема у Холандском павиљону, „Philips“ на Београдском сајмишту, септембар 1938. године **Извор:** Фотографија аутора из породичне заоставштине архитекте Рајка Татића (Дарка Татића, сина аутора)

³⁸ „Пролетње манифестације на Београдском сајмишту, земаљска изложба путева и туризма“ *Београдске општинске новине бр. 10*, октобар 1938. стр. 164

Слика 1.16 Разгледнице Београда, Савско купалиште – лева обала реке Саве, 1931. **Извор:** интернет страница: www.flickr.com/photos

Слика 1.1в Кнез Михајлова улица, кафана Руски цар, разгледница, 1932. **Извор:** интернет страница: http://www.media.beta.photobucket.com/user/frik_04/media/KnezMihajilova

ГЛАВА 2

СТВАРАЛАЧКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ, УТИЦАЈИ И ВЕЗЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ И ЕВРОПСКОГ КУЛТУРНОГ ПРОСТОРА

2.1 ПОЈАВА АВАНГАРДНИХ ПОКРЕТА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ И СРБИЈИ - ЗЕНИТИЗАМ

Авангардни покрети, зенитизам, дадаизам и надреализам, појавили су се у знаку борбе против традиције и њених уметничких канона, грађанског друштва и његових критеријума, у крајњој линији против мирних развојних линија европског модернизма, а у циљу преименовања вредности, уметничког и културног, али и политичког, социјалног, научног и технолошког прогреса. Иако никада нису представљали главну и званичну струју наше уметности, припадници авангардних тенденција двадесетих и тридесетих година тежили су да покрију широк југословенски простор, који су осећали као отворен, целовит и јединствен. По сопственој вољи или под принудом друштвених и политичких прилика, бирали су места свога боравка и деловања, од Љубљане до Загреба и Београда. Добро обавештени, критички неоптерећени, деловали су и писали о свим срединама са високо постављеним и бескомпромисним критеријумима. Како наводи Драгутин Тошић: „Сам почетак двадесетих година представљао је нагли и правовремени успон наше културе – посебно ликовне – ка новим, универзалним донетима, којима се тежило због осећања припадности европском простору. Али, истовремено, појава авангардних покрета у Југославији може се протумачити и као потреба младих, бунтовних стваралаца да се супротставе доминантној улози грађанских институција које су неговале умерену линију модернизма и које су традиционално и често некритички прихватале узоре бечког, минхенског или, касније, париског културног и естетског устројства.“³⁹

Покрети су били интернационалног усмерења и засновани на интердисциплинарном језику и активистичком, готово револуционарном понашању. Стратегија изражавања испољавала се кроз форму часописа и кроз субверзивне, алтернативне видове новог уметничког дискурса. Стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године означило је темељне промене у културном животу историјске авангарде – дадаизам–

³⁹ Dragutin Tošić, *Jugoslovenske umetničke izložbe 1904–1927*, Beograd, 1983.

зенитизам–надреализам, у спрези са великим потресима Првог светског рата, падом руске, немачке и аустроугарске империје, Октобарском револуцијом и наглим ширењем нових уметничких и естетичких идеја на интернационалном плану, као и вером у могућност стварања заједничке и јединствене југословенске културне сцене. Међутим, југословенска култура и уметност није била прокламована у формираној Краљевини Југославији, као што и стварање југословенске нације и њене културе није био њен циљ. Драгутин Тошић даље објашњава да је „ ...тежња за међусобним упознавањем и заједничким деловањем постојала и пре стварања нове државе, још од самог почетка XX века, када су уметници организовали шест Југословенских изложби – у Београду 1904, 1912. и 1922, у Софији 1906, у Загребу 1908. и последњу у Новом Саду 1927. године. Историографија је констатовала да су, усмерене ка политичком уједињењу југословенских народа, изложбе овог периода биле и знак општег расположења да се остваре културна сарадња и стваралачки препород.“⁴⁰

У периоду између 1921. и 1932. године појављују се у југословенским градовима – у Загребу, Београду, Љубљани, Новом Саду, Суботици – бројни часописи који образују посебан модел текстуално-сликовног изражавања и типографских решења, синтетизујући утопистичке пројекције својих светова: *Светокрет*, *Зенит*, *Dada Tank*, *Dada Jazz*, *Дада-Јок*, *Ут*, *Путеви*, *Сведочанства*, *Хипнос*, *Рдечи пилот*, *Нови одер*, *Танк*, *Вечност*, *50 у Европи*, *Алманах Немогуће/L'Impossible*, *Надреализам данас и овде*. Њихово постојање омогућује да се говори о часопису као најкомплетнијем југословенском авангардном делу.“⁴¹

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Miško Šuvaković, "Kontekstualni, intertekstualni i interslikovni aspekti avangardnih časopisa", ed. Vidosava Golubović i Staniša Tutnjević, *Srpska avangarda u periodici. Zbornik radova*, Novi Sad / Beograd, 1996.

Слика 2.1а Љубомир Мицић са колекцијом зенитистичких радова у радној соби, 1924. (из приватне колекције) **Извор:** интернет страница: www.flickr.com/photos

Љубомир Мицић (1895–1971) (**слика 2.1а**) био је покретач часописа *Zenit/Zenit*, који је почео да излази у Загребу фебруара 1921. године с поднасловом *Интернационална ревија за уметност и културу*. Сарадња с познатим уметницима и гласилима готово целокупне европске авангарде била је једно од главних обележја овог часописа. Мицић, по образовању филозоф, до тада је објављивао збирке поезије и већ је био познат у загребачким културним круговима. У првом броју часописа *Zenit/Zenit* објављен је и први програмски текст – „Човек и уметност”, чије су одлике оријентација ка човеку уметнику, интернационализму, антиратном расположењу, метакосмичком експресионизму. Огроман допринос часопису даје и Бранко Ве Пољански (Бранислав Мицић), Мицићев брат. Бошко Токин (1894-1953) у другом броју *Zenita/Zenita*. пише: „Зашто да кријем? У првом моменту реч зенитизам изгледала ми је мало сувишна. Мислио сам и нехотице можда на то, да ће непријатељи новог видети у томе само 'изам' и ништа друго. Али њихова ларма, која је дошла и прошла, не значи ништа. И размишљајући више пута дошао сам до закључка да је *Zenit* реч и појам зенитизам добродошао и да је на свом месту. Уверих се да изражава потребу времена.”⁴² У почетку Мицић се повезује са српским писцима који су живели у Београду – Станиславом Винавером, Бошком Токином, Станиславом

⁴² Бошко Токин, текст под насловом “Mladi reakcionarni i novi duh”, часопис *Zenit*, свеска бр. 2, март 1921. године, извор: интернет сајт: <http://digital.nb.rs/novine/Zenit/Zenit>

Краковом; у Паризу – Душаном Матићем, Милошем Црњанским, Растком Петровићем. Сарадња је, међутим, краткотрајна, раскид је изазвало објављивање „Манифеста зенитизма” 1921. године, чији су аутори Љубомир Мицић, Иван Гол и Бошко Токин. Манифест зенитизма, писан у ”Загребу на Балкану”, представљао је вербализацију целокупног авангардистичког програма, са крилатицом о препороду Европе и „голом човеку Барбарогенију”, који долази из далеких, мистичних предела југоистока.

Видосава Голубовић наводи да „писци из Београда нису желели да се укључе у покрет, већ су желели да свако заступа своју поетику а не да учествују у групи. Објавили су жесток напад на Мицића, у којем пишу да Мицића сматрају издавачем, а не вођом покрета.“⁴³ Ирина Суботић додаје да је Мицић, и поред тога што се та група удаљила, остао бескомпромисан, критичан, и то у свим аспектима – од књижевности, уметности, позоришта, филма. Посебно је био изражен антагонизам између Мицића и Крлеже, те објашњава: „Зенит је кренуо са експресионистичким антимилитаристичким идејама једне духовне заједнице младих у целом свету где би братство међу уметницима покренуло нову Европу, али са свежом крви, оном која долази са Балкана. То је Барбарогеније. Онај који је неискварен, који је дошао са ових чистих простора и планина, неко ко је имао нешто ново да каже и ко ће се супротставити оној старој исцрпљеној цивилизацији Европе која је покренула Први светски рат. Под балканизацијом се није подразумевало оно што се данас можда подразумева – ратна ситуација, цепање, већ, напротив, уједињавање свих младих снага и оних који су против рата.”⁴⁴ У Загребу је *Зенит/Zenit* излазио редовно до 1923. године, када је Стјепан Радић у свом полемичком тексту напао балканску концепцију као реакцију на Мицићев критички текст⁴⁵. Мицић се након тога сели у Београд, уз очекивање да ће га Србија и Београд прихватити, и пише текст под називом „Хвала ти, Србијо

⁴³ Irina Subotić, “Tipografska i likovna rešenja Zenit/Zenita i Zenit/Zenitističkih izdanja”, ed. Vidosava Golubović i Staniša Tutnjević, *Srpska avangarda u periodici. Zbornik radova*, Novi Sad / Beograd, 1996.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Љубомир Мицић, ауторски текст под насловом “Папига и монопол хрватска култура”, часопис *Зенит*, свеска бр. 24, мај 1923. године, извор: интернет сајт: <http://digital.nb.rs/novine/Зенит/Zenit>

лепа”⁴⁶, који у више наврата користи у својим каснијим обрачуима са средином у којој није био омиљен. Водећи грађански лист *Политика* у међувремену проглашава зенитизам мртвим покретом. У априлу 1924. године у Музичкој школи „Станковић” у Београду *Зенит/Zenit* је организовао међународну изложбу на којој су се, између осталих, представили Василиј Кандински, Ел Лисицки, Ласло Мохољи Нађ, Робер Делоне, Александар Архипенко. Парадигматичним југословенским ликовним уметницима везаним за зенитизам могу се сматрати Михаило С. Петров и Јосип Сајсл (Јо Клек, како се потписивао). *Зенит/Zenit* је увек трагао за новим, неетаблираним уметницима. На једној изложби уочена је слика Јована Бјелића „Борба дана и ноћи” као једна од наших ретких апстрактних композиција. Изложбе Петра Добровића и Шумановића, Мицић је оштро критиковао. Он поштује ликовност њихових дела, зна шта је ту ново, али не жели да се приклони ниједном уметнику који је званичан. Последњи, 43. број часописа *Зенит/Zenit* изашао је 1926. године. Његовој коначној судбини пресудио је текст М. Расинова, који зенитизам поистовећује са марксизмом. Да би избегао хапшење, Мицић крајем 1926. емигрира у Француску⁴⁷, где остаје десет година. По повратку у Београд живео је на ивици егзистенције све до смрти. Својим изворним програмом и својом поетиком зенитизам је био аутентичан авангардни покрет. Од почетка до краја одликовала га је изразита критика друштвене и политичке ситуације и немилосрдни обрачун са религиозним, грађанским и малограђанским вредностима. Спајајући тадашња два центра, Београд и Загреб, од почетка је по темама и идејама које је пласирао, али и по многобројним страним језицима на којима су прилози били објављивани заступао интернационално становиште. *Зенит* Љубомира Мицића био је гласило зенитизма. Непосредно пре покретања часописа, Мицићев брат Бранислав (псеудоними: Виргил, Валериј, Виј или Ве Пољански) песник и сликар, јануара 1921. године издао је у Љубљани једини

⁴⁶ Љубомир Мицић, “Хвала Ти Србијо лепа”, часопис *Зенит*, свеска бр. 36, октобар 1925. године, извор: интернет сајт: <http://digital.nb.rs/novine/Зенит/Zenit>

⁴⁷ Мицићу у одласку у Париз помаже његов пријатељ италијански футуриста Филипо Томасо Маринети са којим је имао кореспонденцију током рада у часопису *Зенит/Zenit*

број веома ангажованог *Светокрета*,⁴⁸ листа за експедицију на северни пол човековог духа. Пољански у *Светокрету* недвосмислено изражава своју радикалну уметничку и друштвену оријентацију и испољава спремност да прихвати ново и прогресивно. Очигледна немогућност да настави с даљим издавањем *Светокрета* везала је Пољанског за часопис *Зенит/Zenit*, који је, уз повремене застоје због организационих и материјалних проблема, као и судских и полицијских осуда после Загреба излазио у Београду од априла 1924. до децембра 1926. године, када је дефинитивно забрањен због текста др М. Расинова „Зенитизам кроз призму марксизма“.⁴⁹ Објављена су четрдесет три броја *Зенита/Zenita*, разнородног идејног и стилског усмерења, различите типографије и ликовних решења, неуједначеног састава сарадника, али од почетка до краја обележеног авангардистичким расположењем, изразитом критиком друштвене и политичке ситуације, немилосрдним обрачуном с религиозним, грађанским и малограђанским вредностима. По темама и идејама које је заступао, по многобројним страним језицима на којима су прилози били објављивани (француски, немачки, енглески, руски, холандски, чешки, есперанто, мађарски), по сарадњи с познатим уметницима и гласилима готово комплетне европске авангарде (*Devêtsil, Ma, Blok, Contimporanul, Esprit Nouveau, 7Arts, Ça ira, Der Sturm, Manometre* и др.) – *Зенит/Zenit* је био часопис интернационалног карактера. Часопис је неговао наглашену тежњу ка новинама и антимијетизму у ликовним уметностима, прокламовао је осамостаљену реч у поезији, био под јаким утицајем нових медија и уметничких дисциплина, пре свега радија, рекламе, филма, цеза и фотографије. Зенитистичко стваралаштво било је сродно и у неким видовима се поклапало са савременим авангардним

⁴⁸ Virgil (Branko Ve) Poljanski pokrenuo je januara 1921. u Ljubljani autorski i programski časopis Svetokret, neku vrstu prethodnika Zenit/Zenita (počeo izlaziti februara iste godine). Manifest, prozni, pesnički prilozi i prilozi iz kritike su odraz pesnikove individualne poetike, a ona je zasnovana na principu dihotomije između duha i misli: naspram traganja duha stoji lavirint misli, uspon, prodor na Severni pol duha je pad u lavirint, bezizlaznost misli. Povezivanje duha sa kosmosom je pojava koja se tiče unutarnjeg čoveka. Inovativnost na planu poezije i kritike: poezija je shvaćena kao neka vrsta filmske projekcije duha, a kritici je postavljen zahtev da bude okrutna u hramu umetnosti (metafora biča).

izvorni naučni članak: Vidosava Golubović, "Svetokret virgila (Branka Ve) Poljanskog", *Institut za književnost i umetnost*, Beograd, Književna istorija, 2003, vol. 35, br. 120-121, str. 293-300

⁴⁹ Vidosava Golubović, "Dada-Jok Branka Ve Poljanskog", ed. Vidosava Golubović i Staniša Tutnjević, *Srpska avangarda u periodici. Zbornik radova*, Novi Sad / Beograd, 1996.

покретима: експресионизмом, дадаизмом, футуризмом и конструктивизмом. У својој иницијалној фази зенитизам је изражавао јасан антимилитаристички и хуманистички став, који је израстао из Мицићевог наглашеног експресионистичког расположења, негованог и развијаног у Загребу пре покретања часописа. У том духу је и први програмски текст „Човек и Уметност“, објављен у првом броју часописа, где се посебним слогом наглашава: „Ми хоћемо да изнесемо наше унутрашње лице“; евоцирају се ратне страхоте и узвикује: „Никада више рата! Никада! Никада!“ и јасно изјављује: „Зенитизам као инкарнација духа и душе императив је за највишим изражајем у уметничком делу. Зенитизам је тежња за стварањем највиших облика. Зенитизам је апстрактни метакозмички експресионизам. Зенитизам и експресионизам су зрцала у којима ћемо угледати нашу страшну унутрашњу бол – драму наше душе.“⁵⁰

Да је Зенит био близак и дадаистичком покрету примећујемо у тексту Видосаве Голубовић која наводи да „ ... у почетној фази Зенит прати и тумачи дадаистичка дешавања и објављује дадаистичке текстове, да би већ од краја маја 1922. године кроз своју публикацију са турцизмом у наслову *Дада-Јок* Бранка Ве Пољанског дадаистичким формама и речником формулисао антидадаистичко и а-дадаистичко расположење. Полемике у њему изразито су негирале везу са дадаизмом. У Мицићевом чланку „Ја поздрављам ДаДаЈок“ истиче се гласно да је зенитизам одлучни и непомирљиви непријатељ дадаизма. Међутим, запажају се очевидне паралеле са немачким, тачније берлинским дадаизмом (критика експресионистичке поетике, хумор и гротеска, наглашени еротски пориви), као што се срећу и наговештаји надреализма кроз подржавање апсурда.“⁵¹

Везе које је зенитизам успоставио с италијанским футуристима, пре свега са неприкосновеним вођом Филипом Томасом Маринетијем (Filippo Tommaso Marinetti, 1876–1944) (преписка, објављивање футуристичких

⁵⁰ Љубомир Мицић, цитат из ауторског уводног текста под насловом „Човек и уметност“, часопис *Зенит*, свеска бр. 1, фебруар 1921. године, извор: интернет сајт: <http://digital.nb.rs/novine/Зенит/Zenit>

⁵¹ Vidosava Golubović, „Dada-Jok Branka Ve Poljanskog“, ed. Vidosava Golubović i Staniša Tutnjević, *Srpska avangarda u periodici. Zbornik radova*, Novi Sad / Beograd, 1996.

текстова и критичко праћење њихових активности), указују на то да су постојали одређени афинитети и разумевање за афирмативан став који је италијанска авангарда имала према новим формама изражавања зенитиста у Краљевини Југославији, односно новој индустријској ери машина, динамике и покрета. Зенитизам ће понудити своју варијанту усхићења техником и технологијом кроз однос према Николи Тесли и његовим изумима, у којима се достигнућа модерне науке преплићу са још увек „енигматичним екстрасензорним енергијама“.⁵²

Са аспекта овог истраживања, улози Зенита/*Zenita* као најрепрезентативнијег модернистичког архитектонског извора у приближавању модерне архитектуре, односно европске уметничке и архитектонске авангарде нашој стручној јевности и културној средини додаћемо и преглед објављених пројеката и реализацији у љубљанском часопису *Архитектура* као и у књизи Стјепана Планића *Problemi savremene arhitekture 1. Dio* из 1932. године те их хронолошки представљамо следећим прегледом који нам откривају у којим су се издањима појављивали текстови и илустрације европске авангарде тог времена, као и пројекти наших аутора у стручној литератури и то:

01. Преглед објављених текстова и илустрација модерне архитектуре и уметности у Зенит-у / *Zenit*-у (1921-1926)

- **ЗЕНИТ, јули 1921. број 6**

- Илустрације: Карел Тајге - Кубизам; Михајло С. Петров - Аутопортрет; Амедео Модилјани - Портрет

- **ЗЕНИТ, октобар 1921. број 8**

- Манифест: “Дело Зенитизма“, Љубомир Мицић и Иван Гол
- Илустрација: Albert Giezies, Париз – Птица; Jacoba Van Heemskerck – Стаклени прозор, Karel Taige – Praha

- **ЗЕНИТ, јуни 1922. број 15**

Љубомир Мицић, “О естетици Пуризма“,

⁵² Ibid.

- ЗЕНИТ, септембар-октобар 1922. број 17/18

- Иља Еренбург, Ел Лисицки, "Руска нова уметност"
- Илустрације: Владимир Татлин – споменик Трећој Интернационали; Супраиматизам – Казимир Малевич; Родченко – Конструктивна форма у простору; Ел Лисицки – Конструкција; Ел Лисицки – Костим за оперу А. Кручениха: „Победа над сунцем“

- ЗЕНИТ, новембар-децембар 1922. број 19/20

- Илустрација: Ласло Мохољи Нађ – Линорез;
- Одржана Зенитистичка Вечерња у великој дворани II београдске Гимназије,
- Најава предавања „Зенитизам као балкански тотализатор новог живота и нове уметности“, 3. јануар 1923.

- ЗЕНИТ, март 1923. број 22

- Бранко Ве Пољански, "Кроз Руску изложбу у Берлину"
- Илустрација: Пабло Пикасо – Арлекин

- ЗЕНИТ, мај 1923. број 24.

Илустрације: Јосиф Клек – Зенитистичко позориште, Јосиф Клек – Костими

- ЗЕНИТ, фебруар 1924. број 25.

- Каталог прве Зенитове међународне изложбе у Београду, илустрације: Архипенко, Кандински

- ЗЕНИТ, новембар 1924. број 34.

- Илустрације: Адолф Лос – две фотографије макете куће у Паризу; Ерих Менделсон – Ајнштајнова кула; Јо Клек - Рекламе; Јо Клек – Крчма
- Потписан архитект П.Т., „Нови системи грађења“

- ЗЕНИТ, децембар 1924. број 35.

Илустрација: Јо Клек – нацрт за Зенитеум

- ЗЕНИТ, октобар 1925. број 36.

- Илустрација: Јо Клек – Вила ЗЕНИТ; Василиј Кандински, Ласло Мохољи Нађ
- Василиј Кандински, "Апстрактна уметност"

- ЗЕНИТ, децембар 1925. број 37.

- Преписке: Маринети – Пољански
- Љубомир Мицић, "Београд без Архитектуре"
- Бранко Ве Пољански, "Ми на Декоративној изложби у Паризу"

- ЗЕНИТ, април 1926. број 40.

- Илустрација: Theo van Doesburg C Van Eesteren – Maison;
- C Van Eesteren, Профил берлинске улице Unter den Linden, конкурс, 1. награда
- Валтер Гропијус, "Интернационална архитектура"

02. Преглед објављених архитектонских реализација, конкурса и текстова српских архитеката и пројеката у Београду објављених у књизи Стјепана Планића *Problemi savremene arhitekture 1. Dio* из 1932. године

- Зденко Стрижић, Народни санаториј за туберкулозу у Београду, пројекат, стр.52-53
- Ернест Вајсман, Санаториј за плућну туберкулозу на Шупљој стијени у Београду, пројекат, стр 54-55
- Лавослав Хорват, Окружни уред за осигурање радника, Београд, пројекат, стр.60-61
- Мијо Хећимовић, Теразијска тераса у Београду, конкурс, стр. 82-85
- Милан Злоковић, Теразијска тераса у Београду, конкурс, стр. 86
- Јан Дубови, Астрономски опсерваториј Универзитета у Београду на Лаудановом шанцу, стр. 95
- Мијо Хећимовић, Главна пошта и Поштанска штедионица, конкурс, стр. 96-97
- Јосип Пичман, сар. Андрија Барањи, Пројект за Главну пошту и Поштанску штедионицу, стр. 98-99
- Бранко Максимовић, Вила, стр. 100
- Бранислав Којић, Умјетнички дом у Загребу, стр. 102

03. Преглед објављених архитектонских реализација, конкурса и текстова српских архитеката објављених у љубљанском часопису *Архитектура*, период 1931-1934.

- АРХИТЕКТУРА, октобар 1931. број 01.

- Милан Злоковић, Колумбусова кула у Сан Домингу, конкурс, стр. 21
- Бранислав Којић, скица за облакодер, стр. 21
- Душан Бабић, Дом Удружења инжењера и архитеката, конкурс, стр. 24

- АРХИТЕКТУРА, новембар 1931. број 02.

- Никола Добровић, "У одбрану савременог градитељства", стр. 33-36
- Бранислав Којић, Уметнички павиљон у Загребу, стр. 39

- АРХИТЕКТУРА, децембар 1931. број 03.

- Јан Дубови, Триангулачна точка града Београда, стр. 74
- Никола Добровић, Курсалон на Пилама у Дубровнику, пројекат, стр. 74-76
- Никола Добровић, Позоришна зграда у Новом Саду, конкурс, стр. 76-78

- АРХИТЕКТУРА, јануар 1932. број 04.

- Никола Добровић, Конкурс за Банску палату у Скопљу, стр, 108
- Никола Добровић, Адаптација општинске кафане у Дубровнику, стр. 109-111
- Никола Добровић, Хотел на Лападу, стр. 112
- Никола Добровић, Железничка станица Београд-Дунав, стр. 114
- Никола Добровић, Уређење „Терасе“ на Теразијама у Београду, стр. 114-118
- Јан Дубови, Радионица П. Јанковића, бравара, Албанска улица у 17 у Београду, стр. 123

- АРХИТЕКТУРА, фебруар 1932. број 05.

- Милан Злоковић, Зграда народног универзитета И. М. Коларца у Београду, конкурс, 1. откуп, стр. 143
- Милан Злоковић, "Стара и нова схватања", стр. 143-145

- АРХИТЕКТУРА, март 1932. број 06.

- Бранислав Којић, Вила за уметнике, стр. 169
- Бранко Максимовић, "Проблеми урбанизма", стр. 169-170

- АРХИТЕКТУРА, мај 1932. број 08.

- Бранислав Којић, "Стремљења нове архитектуре", стр. 218-219
- Бранислав Којић, Хигијенски завод, скица, стр. 218-219
- Војин Симић, Дечје одељење Државне болнице у Београду, стр. 225

- АРХИТЕКТУРА, јуни-јули 1932. број 09-10.

- Димитрије М. Леко, Зграда за Министарство социјалне политике и народног здравља, стр. 241
- Хуго Ерлих, Привилегована аграрна банка А.Д., конкурс 1931, стр. 242-243
- Бранислав Којић, Хируршко-уролошки павиљон Државне болнице у Београду, стр. 244-245
- Никола Добровић, Виле у Прагу, стр. 248-250.

- АРХИТЕКТУРА, септембар 1932. број 12.

- Јан Дубови. евангелистичка црква у Суботици, стр. 274.
- Бранислав Којић, скица за стамбену зграду у Београду, стр. 280
- Бранко Маринковић, Тераса, награђени рад / поглед из авиона, стр. 283

- АРХИТЕКТУРА, јануар-фебруар 1933. број 1-2.

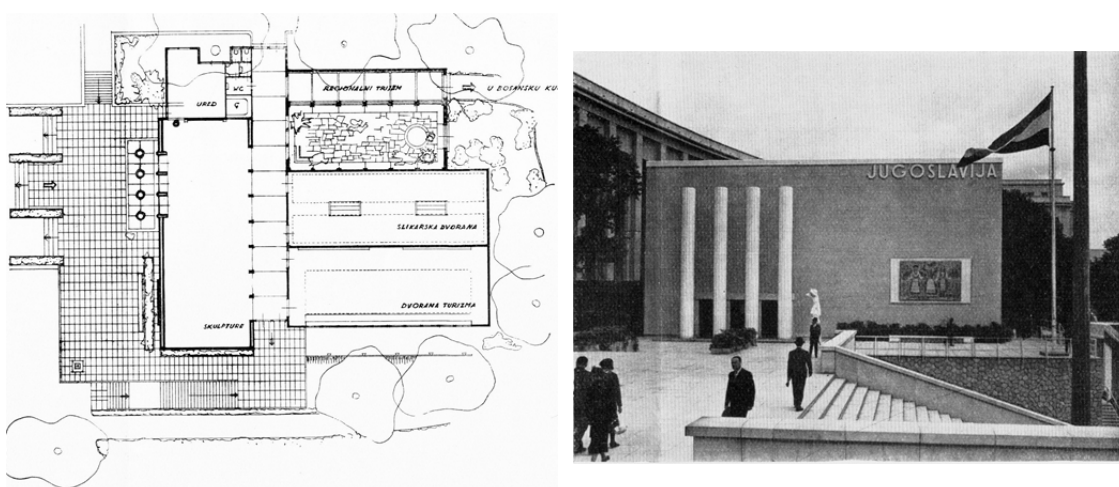
- Никола Добровић, Регулација купалишта предела „Бачвица“, „Фирула“ и „Зенте“ у Сплиту, стр. 16-20

- АРХИТЕКТУРА, март-април 1933. број 3-4.

- Момчило Белобрк, Идејна скица за Привилеговану аграрну банку у Београду, стр. 51-52
- Јан Дубови, "Изложбе у Београду", стр 63.

Након овог прегледа враћамо се утицајима зенитизма који први у југословенској средини објашњава конструктивизам као нову и значајну манифестацију модерног доба, иницирану идејама руских авангардиста. Поред часописа, као главног извора зенитистичких идеја, постојала је библиотека *Зенит*, која је објављивала књиге сарадника (Мицића, Гола, Пољанског, Маријана Микца и анонимног аутора дела под називом *Метафизика ничега*). Велики издавачки подухват представљао је албум *Архипенко – Нова пластика*, с предговором Љубомира Мицића „Према оптикопластици“ (1923). У њему су назначени принципи зенитистичке скулптуре замишљене као нове форме инспирисане Архипенковим делима. Значајна Мицићева мисија била је у колекционирању и излагању дела авангардне уметности у просторијама редакције *Зенита/Zenita* у Загребу и Београду, а затим и у организовању велике Међународне изложбе нове уметности априла 1924. године. Изложба је обухватила преко сто дела уметника из Белгије, Данске, Бугарске, Немачке, Холандије, Француске, Русије, Италије, Румуније, Мађарске, САД и Краљевине Југославије, и била прво суочавање београдске публике и критике са остварењима у духу кубизма, конструктивизма, експресионизма, футуризма и зенитизма. Изложба се у главним цртама може реконструисати на основу 25. броја часописа *Зенит/Zenit*, који је истовремено и каталог изложбе. Међу најзначајнијим учесницима били су Кандински, Архипенко, Далоне, Задкин, Мохољи-Нађи, Лисицки и други. Парадигматичним ликовним уметницима везаним за зенитизам могу се сматрати Михаило С. Петров (1901–1983) и Јо Клек (Josip Seissel). Први је обележио почетке зенитизма својим графикама, тематски везаним и специјално рађеним за часопис у духу касног експресионизма приближеног апстракцији. Његов поступак прожет је космичком и религиозном тематиком, а карактеристично је и увођење слова у графичке радове (псеудоними у периоду зенитизма: Јо и Јосиф Клек). Радио је цртеже, слике, пројекте за архитектонске објекте, колаже, нацрте за костиме и завесу зенитистичког позоришта, плакате, конструктивистичко-дадаистичке стилизације с приметним елементима *Проуна* Ел Лисицког и Баухауса. За своје апстрактне композиције применио

је ауторску идеју пафаме (*PapierFarbenMalerei*), преведену као арбос (АртијаБојаСлика). За зенитистичка издања радио је заједно с Мицићем насловне стране и колаже у виду програмских амблема. Михајло С. Петров сматра се једним од пионира југословенске савремене графике, а Јосип Сајсел – после надреалистичког периода свога стваралаштва – каријеру је у Загребу градио као урбаниста и архитекта (аутор пројекта Југословенског павиљона на Светској изложби у Паризу 1937. године). (Слика 2.16)

Слика 2.16 Јосип Сајсл, Југословенски павиљон на Светској изложби у Паризу, 1937. / основа приземља и фотографија **Извор:** *Грађевински вјесник*, br. 8, Zagreb, avgust 1937, str 117

Сарадња Мицића и Пољанског са словеначким уметницима била је врло интензивна, посебно у постзенитистичком периоду у Паризу, када је делатност била усредсређена превасходно на ликовну уметност. У Мицићевој галерији у Меудону налазила су се и многа дела словеначких конструктивиста – Августа и Теје Чернигој и Едуарда Степанчића. Она су, срећом, сачувана и данас се, заједно с великим бројем других ликовних радова југословенских и европских уметника из Мицићеве збирке, налазе у збиркама Народног музеја у Београду, док је један акварел Бранка Ве Пољанског у приватној колекцији професора Спасоја Крунића. После покретања часописа *Светокрет* у Љубљани браћа Мицић сарађивала су током 1927. године, и у словеначком авангардном часопису *Танк*, који је са *Зенитом/Zenitom* имао сличности у погледу оријентације, сарадника, програмске концепције, па и графичког изгледа. Трагање зенитизма за откривањем инстинктивног и изворног, варварског и антиевропског

дискурса представљало је једну од карактеристичних антиномија овог авангардног покрета. С друге стране, инвентивне идеје дошле су до изражаја и у ликовним, графичким и типографским решењима часописа. Оне су поседовале рационалну снагу у правцу савремених остварења и могле су се упоредити с најактуелнијим замислима прогресивних гласила тога времена у свету, и због тога је *Zenit/Zenit* имао велики међународни углед. Разлог што овај часопис и данас представља извор и подстрек младим уметницима треба тражити више у његовом осећању за визуелну културу него у његовим идејним поставкама, које су временом бледеле и претакале се у сопствену супротност, поготово у постзениитистичком периоду.

„Аероплан је сложен и технички. Као техника, као машина он већ значи нешто и врло сложено и врло просто (...) Помоћу аероплана техника (технички век) улази у уметност, помоћу њега могућа је синтеза материје, материјала, и фантазије и поезије.“⁵³

(Бошко Токин, цитат из текста "Позориште у ваздуху", часопис *Zenit* бр. 2, 1921)

„Наши су монументи друге природе. Ми морамо стварати *cite-jardin* – авијонске хангаре-жељезничке станице-пловећа острва на Атлантском океану за постаје аероплана на путу из Старог Света у Нови Свет. То су наши храмови – наши дворци – наши монументи који су намењени будућности.“⁵⁴

(Бранислав Којић, Белешке, оригинални недатиран рукопис, заоставштина проф. Б. Којића)

Склоп утицаја европске савремене архитектуре и уметности на Модерну код нас објаснићемо илустрованом системском табелом (**табела 2а**) која дијаграмски приказује компаративну анализу и утицаје европске на југословенску и српску Модерну у архитектури и уметности, као и посредне и непосредне релације између модерних архитектонских праваца и покрета, како у иностранству тако и у нашој средини тог периода. Објашњење табеле приказаћемо кроз појединачне утицаје архитектонских праваца и архитектата у следећем поглављу.

⁵³ Бошко Токин, цитат из текста "Позориште у ваздуху", часопис *Zenit* бр. 2, Загреб, 1921.

⁵⁴ Бранислав Којић, *Белешке*, оригинални недатиран рукопис, Заоставштина професора Бранислава Којића (Публиковано у: Љиљана Благојевић, Однос функције и форме у модерној архитектури Београда на примеру породичне куће / виле у периоду између два светска рата, магистарски рад, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 1998, стр. 15.)

2.2 ОДНОС ЕВРОПСКЕ АРХИТЕКТУРЕ МОДЕРНЕ И АВАНГАРДЕ НА ПАРАДИГМЕ АРХИТЕКТУРЕ У БЕОГРАДУ И КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ (1918-1941)

Да бисмо прецизније одредили појаву и афирмацију архитектонског модернизма у Србији, важно је обратити пажњу и на развој авангарде и модернизма у државама које су такође, услед друштвено-политичких односа у Европи, шансу за остваривање свог савременог културног идентитета виделе у новој уметности и архитектури. Као посредне парадигме које су имале непосредне или посредне рефлексије на југословенску и српску архитектонску Модерну издвајамо: функционализам и кубизам у Чехословачкој, рационализам и футуризам у Италији, конструктивизам у СССР-у и Баухаус у Немачкој као референтне уметничке и архитектонске покрете тог доба, а са којима су наши архитекти долазили у контакт путем изложби, часописа или одлазака и боравка у иностранству. У својој архитектонској анализи модерне архитектуре из 1965. године, Алисон и Питер Смитсон (Alison Smithson, 1928-1993, Peter Smithson, 1923-2003) објашњавају и издвајају пет покрета модерне архитектуре и то:

01. ДЕ СТАЈЛ са идејом континуираног простора и светом одвојених али повезаних једноставним правоугаоним деловима.

02. КОНСТРУКТИВИЗАМ - од баналности механизованог живота и инжењерских структура створена је готово суманута поезија.

03. ПУРИЗАМ - стари сан да се архитектура реализује кроз нову концепцију машине.

04. БАУХАУС

05. ХОЛАНДСКИ РАНИ ФУНКЦИОНАЛИЗАМ којих аутори називају „прилично различитим у потпуности еволуираним пластичним системима.“⁵⁵

Поредивши ову класификацију са хронолошки приказаним прегледима, можемо увидети у којој мери су европске авангардне идеје биле присутне у нас. У том смислу, приказујемо архитектонске везе Модерне у земљама чија је архитектонска сцена имала рефлексије на наше архитектуре.

⁵⁵ Alison + Peter Smithson, *Heroic Period of Modern Architecture*, Thames + Hudson, 1981.

2.2.1 Рефлексије Чешког кубизма и функционализма на архитектуру у Србији

Утицај Чешке архитектонске сцене између два светска рата можемо посматрати кроз три аспекта и то: улогом наших архитеката који су се школовали и радили у Чехословачкој: Никола Добровић, Светомир Лазих (1894-1985), Момир Коруновић, чешким ауторима који су своју архитектонску праксу везали за нашу средину, односно Београд (Јан Дубови, фирма Матије Блехе), као и културном сарадњом у оквиру архитектонских изложби и објављеним текстовима у периодици. Засигурно, најважнија архитектонска спона је било школовање⁵⁶ и архитектонска пракса Николе Добровића који реализује 1928. године стамбени објекат са апотеком у Буђеовицкој улици 72 у Прагу, стамбену вилу доктора Булиржа из 1929. године објављену у холандском часопису *Het Bouwbedrijf*, уз пратећи текст Теа ван Дузбурга⁵⁷, као и љубљанској *Архитектуре*, 1932. године.⁵⁸ Од реализованих јавних објеката у Прагу, Добровић пројектује 1931. године Александров колеџ (czech: Alexandrova Kolej) **(слика 2.2.1а)** један од пионирских јавних објеката наших модерниста у иностранству. Добровић користи нове конструкторске могућности армираног бетона, скелетни систем са кружним стубовима и вутама на приземљу, тракасте прозоре и функционалну организацију трактова. Упоредо с тим, Добровић учествује и добија прве награде на јавним архитектонским конкурсима за Теразијску терасу, купалиште Бачвице и Банску болницу у Сплиту.

Архитект Светомир Лазих уписује студије архитектуре 1913. године у Прагу које наставља после Првог светског рата. Дипломирао је 1921. године након чега се враћа у Београд где се запошљава у Министарству грађевина.

⁵⁶ Никола Добровић је започео студије архитектуре у Будимпешти где је завршио одређени број испита, а наставља их на Техничком факултету у Прагу стиже 1919. године. Дипломирао је 23.05.1923. године са темом дома за старање о слепима пред седмочланом комисијом. (Тања Дамљановић, *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941*, Београд: ЗЗСК, 2004, стр. 101)

⁵⁷ Холандски часопис *Het Bouwbedrijf*, бр, 7, 20. 06. 1930.

⁵⁸ Никола Добровић, „Виле у Прагу“, часопис *Архитектура* бр. 09-10, Љубљана, 1932. стр. 248-250.

Слика 2.2.1а Никола Добровић, Александров колец, Праг, 1931-1933. **Извор:** Фотографија ВП са студијског путовања у Праг, 2007.

Издајамо два референтна објекта којима је афирмисао свој модернистички дискурс и то: пројекат и реализацију Атељеа за унутрашњу архитектуру у Булевару краља Александра 218 у Београду (**Слика 2.2.1б**) из 1929. године, где Лазић функционалну шему слободног простора атељеа формира у симетричној фасадној схеми на којој користи елементе чешког кубизма са којима је имао прилике да се сретне током боравка у Прагу.⁵⁹ С обзиром на то да је, по Лазићевим речима, „појам унутрашња архитектура за многе био сасвим нов“⁶⁰, пионирски подухват стварања првог београдског дизајнерског студија био је велики корак за целу струку. По речима анонимног новинара дневног листа „Правда“, очекивало се „да ће овај атеље значити за шири Београд једну врсту практичне школе за модерни ентеријер“⁶¹.

Други важан модернистички објекат припада стамбеној типологији породичних кућа/вила у Београду је вила Олге Мос (Olga Moss) из 1938. године у Толстојевој улици 29 (**Слика 2.2.1в**), По тумачењу Љиљане Благојевић: „Целокупна архитектура куће – функционални распоред, секвенца кретања, архитектонска композиција, па чак и декоративна секундарна пластика – настали су као производ истраживања

⁵⁹ По наводима Тање Дамљановић, Лазић је током школовања на прашком техничком факултету имао задатак да у оквиру предмета Архитектоника III, уради пројекат у духу чешког кубизма (Тања Дамљановић, *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941*, Београд: ЗЗСК, 2004, стр. 97)

⁶⁰ Аноним, „Јуче је отворен у Београду први атеље за унутрашњу архитектуру“, лист *Време*, 15.12.1929.

⁶¹ Аноним, „Отварање атељеа за унутрашњу архитектуру“, лист *Правда* 14.12.1929.

тродимензионалности простора степеништа и хола као генератора архитектонског догађаја. Декоративни елементи појављују се искључиво у секундарној пластици као референце на чешки кубистички принцип архитектонског обликовања, реминисцирајући поступак, али не и форму кубистичке декорације.“⁶²

Јан Дубови је започео студије архитектуре, као и Лазих 1913, године на Чешкој политехници, да би их наставио 1918. године и дипломирао априла 1921. године. Потом долази у Београд где се запошљава у чешкој грађевинској фирми „Матија Блеха“ која је деловала у послератном Београду. Сазбиром да је пројекат астрономске опсерваторије на Звездари обрађен у Поглављу 5.1.1 овог рада, осврнућемо се на његову важну улогу у формирању ГАМП-а⁶³ и контаката које је имао са архитектонским часописом *Ставба* и чешким Клубом архитеката. Наиме, током 1929. године у *Ставби* поред свог конкурсног пројекта за решење Цветног трга у Београду⁶⁴ из 1927, излази и низ текстова о ГАМП-у и модерној архитектури Београда. По наводима Бранислава Којића, у часопису *Ставба* VII из 1929. године, изашли су радови ГАМП-а, а Милан Злоковић у истом броју објављује текст „Moderni architektura v Belehrade“.⁶⁵ Овај преглед обједињујемо двома референтним архитектонским изложбама којима су чешки и југословенски архитекти упознали јавност са својим остварењима. То су: Изложба чехословачких уметника и архитеката из 1925. године, Изложба чехословачке архитектуре одржана априла 1928. године на којој је излагало педесет аутора са укупно 286 приказаних пројеката⁶⁶ међу којима су већ афирмисани чешки модернисти и функционалисти (Јозеф Гочар, Павел Јанак, Лудвиг Кисела, Јан

⁶² Видети више у вили Олге Мос у: Љиљана Благојевић, *Однос функције и форме у модерној архитектури Београда на примеру породичне куће/виле у периоду између два светска рата* - магистарска теза, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1998, стр.

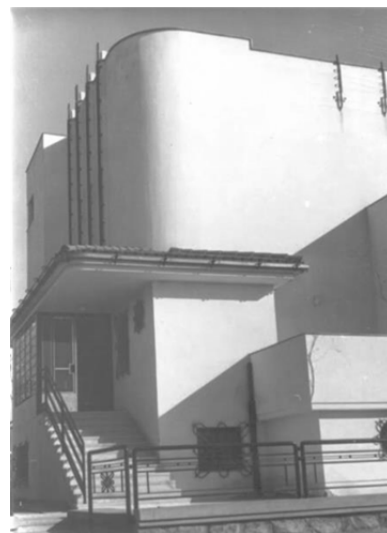
⁶³ По академику Којићу, Дубови је био најзаслужнији за формирање ове Групе „са циљем пропагирања савремених принципа у архитектури“. видети; Којић, Бранислав, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920–1940. године* (Београд: САНУ, Одељење друштвених наука и уметности, књига 81), 1979.

⁶⁴ Vladojević, Ljiljana, *Modernism in Serbia: the Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919–1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press / Harvard University Graduate School of Design), 2003, str. 63-64

⁶⁵ Којић, Бранислав, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920–1940. године* (Београд: САНУ, Одељење друштвених наука и уметности, књига 81), 1979. стр.182

⁶⁶ О овој изложби више у: Тања Дамљановић, *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941*, Београд: ЗЗСК, 2004, стр. 54-71

Котјера, јаромир Крејцар, Отокар Новотни и други). Са друге стране, на Изложби Групе архитеката модерног правца у мају 1930. године своје радове излаже десет београдских архитеката, тадашњих чланова ГАМП-а (Бабић, Брашован, Борошић, Дубови, Којић, браћа Крстић, Радовановић, Секулић и Симић).

Слика 2.2.16 Светомир Лазић, Атеље за унутрашњу архитектуру, 1929, Булевар краља Александра 218
Извор: илустровано у Тања Дамљановић, *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941*, Београд: ЗЗСК, 2004, стр. 98)

Слика 2.2.1в Светомир Лазић, Вила Олге Мос, фотографија улазне партије, Толстојева 29, Београд, 1938.
Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=406398&page=168>

2.2.2 Рефлексије италијанског рационализма и футуризма на архитектуру у Србији

Утицај италијанске архитектуре рационализма можемо посматрати кроз индивидуалне стручне контакте наших аутора са италијанском архитектонском средином у наведеном периоду истраживања. Милан Злоковић је често обилазио италијанске градове где је могао имати контакта са реализацијама модерне рационалистичке архитектуре. У приватној библиотеци у Милану професора архитектуре Ђованија Муџија ⁶⁷ (Giovanni Muzio, 1893 -1982) Милан Злоковић проучава прво издање чувене и ретке књиге фра Луке Пачолија *Divina proportio* (*Божанска пропорција*), завршене 1497. године а издате у Венецији 1509. године. Поред већ објашњене

⁶⁷ Познанство са Ђовани Муџијем, миланским архитектом и покретачем правца „Novecento italiano“ датира из периода и пре Другог светског рата, за време више боравака по Италији. Текст Милана Злоковића „DIVINA PROPORTIO ≠ SECTIO AUREA“ настао је током боравка у Милану јануара 1956. године.

кореспонденције Мицића и Маринетија у часопису *Zenit/Zenit* који је међу првима указао на заједничке авангардне ставове двојице аутора. Индиректни утицаји рационалистичке поетике архитектуре Терањија су присутни и код архитекте Ивана Савковића (хотел „Асторија“ и зграда Српског пољопривредног друштва). Међутим парадигматска рефлексивна на модерну архитектуру у Србији је конципирана на Злоковићевом пројекту Основне школе у Јагодини из 1939. године. **(слика 2.2.2б)** Као могући утицај на Злоковићеву архитектуру школе можемо сматрати, како наводи Кенет Фремpton „канонско дело италијанског рационалистичког покрета“⁶⁸, Casa dell Fascio **(слика 2.2.2а)** у Кому, дело архитекте Ђузепе Терањија (Giuseppe Terragni, 1904-1943), поготово у коришћењу модуларних правоугаоних отвора на фасади. У том смислу, по Алексеју Бркићу, Злоковић је модернистичку поетику италијанских рационалиста и Ле Корбизјеа преносио у свом педагошком раду на факултету и примећује да је „...индикативна Злоковићева листа илустрација за предавање које је одржао на Архитектонском факултету, где креће од нацрта парних машина, хангара, брода *Нормандија*, затим прелази на солитере, укључујући и Ле Корбизјеов план Буенос Ајреса, и слике стамбених зграда у Милану које су радили Пјетро Лињери и Ђузепе Терањи, да би на крају стигао до Casa dell Fascio у Кому.“⁶⁹

⁶⁸ Kenneth Frampton, *Moderna arhitektura*, Beograd: Orion art, 2004, стр. 177.

⁶⁹ Алексеј Бркић, *Знакови у камену – Српска модерна архитектура 1930–1980*, Београд: САС, 1992, стр. 73.

Слика 2.2.2а Ђузепе Терањи, Casa dell'Fascio, Комо, Италија, 1932-1936. **Извор:** фотографија из приватне колекције архитектнице Миње Маријановић, 2010.

Слика 2.2.2б Милан Злоковић, Основна школа у Јагодини, 1940. **Извор:** фотографија ВП, 2009.

2.2.3 Рефлексије Баухауса на архитектуру у Србији

Са простора Краљевине Југославије на престижној и утицајној уметничкој школи Баухаус школовали су се архитект Селман Селманагић⁷⁰ (1905-1986) и уметница Ивана Томљеновић Мелер⁷¹ (1906–1988) која одлази на Баухаус 1929. године где завршава припремни течај код Јосефа Алберса и започиње студије фотографије код Валтера Петерханса. Њене фотографије показују значај новог модерног сензибилитета и визуалне културе: вертикална перспектива, доњи ракурси, ефекти светло-тамно, двострука експозиција, експерименти с негативима и фотомонтажа. Полетну и динамичну атмосферу каква је владала на Баухаусу у Десау, Ивана Томљеновић забележила је својом камером. На њеним фотографијама присутан је свакодневни живот студената Баухауса, њених познаника и пријатеља, али и недвосмислена оријентација према новој естетици фотографске слике. Њена фотомонтажа “Diktatur in Jugoslawien” из раних

⁷⁰ О архитекти Селману Селманагићу на интернет презентацији Баухауса: <http://bauhausonline.de/en/magazin/artikel/selman-selmanagic-bauhaus-student-carpenter-architect>

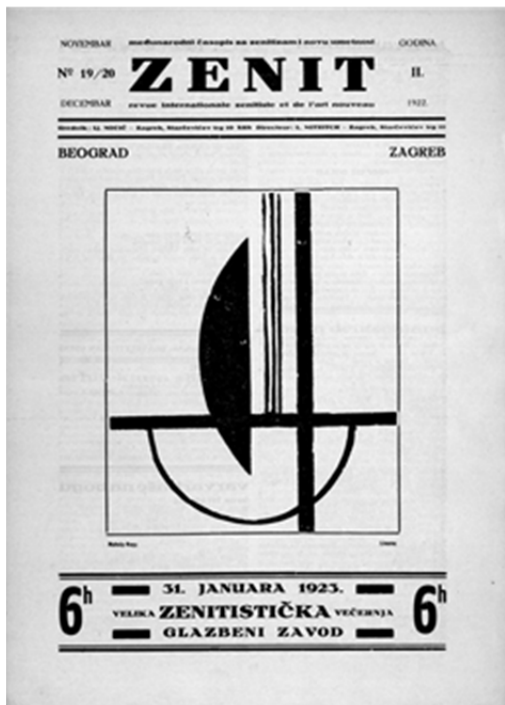
⁷¹ Ивана Томљеновић Мелер (Загреб, 1906 – 1988) студирала је на Академији ликовних уметности у Загребу од 1924. до 1928. године у класи славног сликара и педагога Љубе Бабића. У Десау одлази 1929. године и уписује се на Баухаус. Завршава припремни течај код Јосефа Алберса и започиње студије фотографије код Валтера Петерханса. Ради плакате и фото-монтаже, а најпознатији рад из тог периода је „Диктатура у Југославији“ из 1930. године. У трећем семестру прекида студије и одлази у Берлин, а потом 1931. у Париз. Од 1933. до 1935. године борави у Прагу, где са супругом А. Мелером реализује кинетичке аранжмане за излоге трговина и робних кућа. Радилa је као ликовни педагог у Београду (1935 – 1938) и Загребу (1938 – 1962).

видети: Leila Mehulić, “Ivana Tomljenović Meller: Zagrepčanka u Bauhausu”, *Katalog izložbe*, Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2010. извор: <http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/ivana-tomljenovic-meller---zagrepčanka-u-bauhausu,218.html>

1930-их година пример је те нове естетике и формалних решења каква су била примењивана на Баухаусу из тог времена, а коју уметница примењује и на раду рекламних плаката по повратку у Југославију. На рекламном плакату урађеним за фабрику авиона „Рогожарски“ **(слика 2.2.3а)** којег је такође урадила ова уметница, препознајемо поетику Баухауса у ликовној композицији и компоновању боја. Значај овог плаката има и шири смисао у коришћењу савременог уметничког израза у промовисању и нове југословенске авио-индустрије, односно популаризацији прогреса државе. Архитект Селман Селманагић је студирао на Баухаусу у Десау од 1929. до 1932. године када је и дипломирао. Пресељава се у Берлин 1933. године, када се Баухаус затвара због повећаног притиска нацистичке политике у Берлину. Селманагић је радио као цртач у архитектонском атељеу Валтера Гропијуса, потом наредне године, ради у Истанбулу у бироу архитекте Халила Сејфија (Halil Sejfi) који је студирао са Хансом Пелцигом (Hans Poelzig, 1869-1936). После другог светског рата, праксу наставља у Берлину у сарађује са Хансом Шароуном (Bernhard Hans Henry Scharoun, 1893-1972) на обнови Берлина, да би га директор берлинске Академије уметности и некадашњи наставник на Баухаусу Март Стам (Mart Stam, 1899-1986) позвао као професора архитектуре на Берлинску уметничку школу 1950. године. Поред ових директних утицаја, приказани радови уметника и архитеката са Баухауса у нашој средини, везани су за часопис *Зенит/Zenit*. чије се интересовање поред конструктивизма касније усмерава ка Баухаусу, углавном на типографском и архитектонском плану, као и за примену идеја ове међународне школе у свакодневном животу. У том контексту у *Зениту/Zenitu* се публикују или спомињу радови Рудолфа Белинга, Василија Кандинског, Ласло Мохољи Нађа, Валтера Гропијуса, Ериха Менделсона, Корнелиса ван Естерена и Теа ван Дусбурга. **(слика 2.2.3б)**

Слика 2.2.3а Ивана Томљеновић-Мелер, Предлогак за плакат Рогожарски, темпера 770 x 580 мм, Београд, 1936. **Извор:** <http://www.avantgarde-museum.com/hr/museum/kolekcija/4529-ivana-tomljenovic-meller/>

Слика 2.2.3б Часопис *Зенит*, насловна страна, бр.19/20, нов/дец. 1922. Л. Мохољи Нађи, линорез
 Часопис *Зенит*, насловна страна, бр. 40, април 1926. Theo van Doesburg, Maison **Извори:** интернет
 странице: <http://scc.digital.nb.rs/document/P-4284-019-020> и <http://scc.digital.nb.rs/document/P-4284-040>

2.2.4 Рефлексије руског конструктивизма и аванграде на архитектуру у Србији

Графичка опрема часописа *Зенит/Zenit* је већ од пролећа 1921. године добила одређенија конструктивистичка својства, како у типографским решењима корица, наслова, прелома страница, тако и у репродукцијама уметника као што су Владимир Татљин, Лазар Ел Лисицки, Ласло Мохољи Нађ, Александар Архипенко, Лајош Касак, Александар Родченко, Казимир Маљевич, Василиј Кандински и други. Врхунац издавачке политике постигнут је бројем 17/18, из 1922. године, који је носио назив *Руска свеска*. **(слика 2.2.4а)** Број су уредили Иља Еренбург и Ел Лисицки, који је урадио посебну насловну страну у стилу свог *Проуна*. Представљени су најактуелнији и најзначајнији ствараоци нове руске авангардне праксе у домену позоришта, песништва, филма, ликовне уметности и теоријске мисли. И више од тога, конструктивистичко начело мишљења и стварања уметничког дела прихвата се као принцип на коме су реализована поједина значајна дела књижевности и уметности у нашој средини (Мицићева поема Кола за спасавање, типографско-ликовна решења часописа *Зенит/Zenit* и зенитистичких публикација, зенитистички радови Јо Клека, М. С. Петрова, затим идеја Маљевичевог празног и пуног простора или Татљинов Споменик Трећој интернационали као симбол новог доба коришћен у разним приликама). Појавни облици конструктивизма дошли су до изражаја и на великој Међународној Зенитовој изложби нове уметности, одржаној априла 1924. године у Београду.) Конструктивистичку поетику нове руске уметности исказује Јосип Сајсел у раду на дизајну насловних страна Зенитових издања. **(Слика 2.2.4в)** На плану архитектуре примарно издвајамо референтне рефлексије на два реализована пројекта и то: Пројекту за Дом трговачко-индустријске коморе у Скопљу (1934–1935) **(слика 2.2.4г)** архитекте Милана Злоковића који као парадигму узима зграду Радничког клуба Зујев у Москви Иље Голосова (Ильѣ Алексáндрович Гóлосов, 1883-1945) **(слика 2.2.4д)** из 1928. године. Исецање пуне масе угла у појединим сегментима и попуњавање сферном површином прозорским отворима

веродостојан је чин напуштања класичног канона третитарања угла објекта и недвосмислено указује на утицаје.

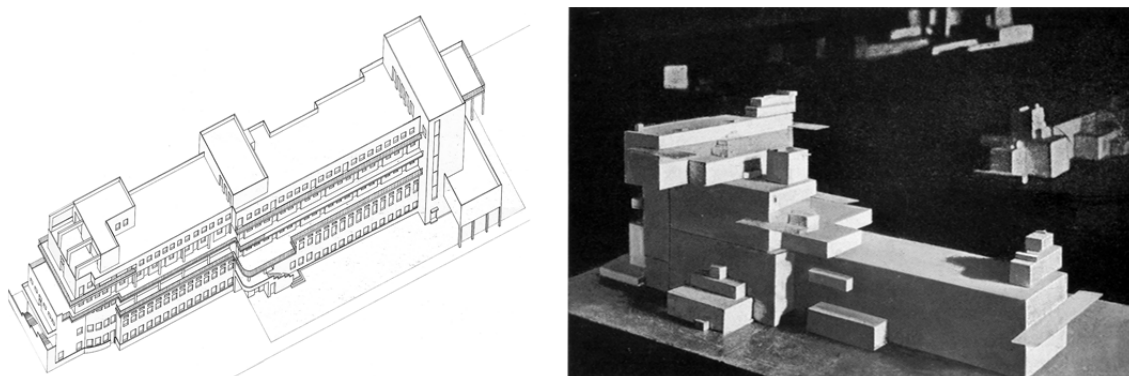

Слика 2.2.4а Часопис *Зенит*, *Руска нова уметност*, бр. 17/18, 1922. са објављеним пројектом Таљиновог споменика III Интернационали **Извор:** интернет сајт: <http://scc.digital.nb.rs/document/P-4284-017-018>

Док су совјетски раднички клубови били нека врста центара креативних активности и ширења културе у народу, Злоковић је, с друге стране, урадио „врло смелу иконолошку конструкцију када је одлучио да дом креативних радних људи буде визуелни узор дому креативних пословних људи.“⁷² Љиљана Благојевић закључује: „Упркос томе Злоковићева зграда је једно од најиновативнијих дела модерне српске архитектуре, пре свега по својој храброј манипулацији бетонском структуром и оквирима од којих зависи композиција зграде. Стављајући масу горњих спратова на лебдећи мезанин дупле висине заогрнут у транспарентну стаклену фасадом, Злоковић изврше традиционално схватање структурне хијерархије. То је учињено са пуном свешћу о функционалности јер је јавни простор доњих спратова отворен и транспарентан, док су канцеларије организоване у складу са

⁷² Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003, str. 108.

стриктним, готово војним устројством прозорских отвора на горњим спратовима.“⁷³ Декомпоновањем волумена Злоковићеве дечје клинике долазимо до аналогије са хоризонталним архитектоним (планитом), пропорцијским Маљевичевим обликовним и естетским експериментом састављеном од геометријских фигура, тела као средствима за постизање ритмичне просторне организације који је снажно утицао на развој стилских метода и форми у савременој архитектури и дизајну. (Слика 2.2.46)

Слика 2.2.46 Милан Злоковић, Универзитетска Дечја клиника, аксонометрија, (цртеж; арх. Дејан Радоњић), 2003. **Извор:** Публиковано у: Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003, str. 111. Казимир Маљевич, Алфа Архитектон, модел, 1923. **Извор:** Публиковано у: El Lissitzky, *RUSSLAND – Die rekonstruktion der architektur in der Sowjetunion*, Wien, Verlag Von Anton Schroll & co, 1930, str. 43.

Други пример је архитектонска и функционална аналогија палате „Време“ архитекте Бранислава Којића из 1937. године са конкурсним радом зграде новинске куће „Известија“ Григориј Бархина (Григорий Бархин, 1880-1969) из 1927. године у којој уочавамо типолошку и функционалну аналогију двеју зграда новинских компанија која је образложена и анализирана кроз досије о палати „Време“ у поглављу 3.15 главе 3 овог рада.

⁷³ Ljiljana Blagojević, *Modernism in Serbia: the Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919–1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press / Harvard University Graduate School of Design), 2003, p. 211.

Слика 2.2.4в Маријан Микац, *Ефект на дефекту*, збирка пјесама, 1923. / Бранко Ве Пољански, *Тумбе*, збирка песама, 1923, - дизајн; Јосип Сајсел (Јо Клек) **Извор:** интернет сајт: <http://www.avantgarde-museum.com/hr/image/1786/>

Слика 2.2.4г Иља Голосов, клуб „Зујев“, Москва, пројекат, 1928. **Извор:** Публиковано у: Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd:Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003, str. 109

Слика 2.2.4д Милан Злоковић, Дом Трговачко-индустријске коморе у Скопљу, 1934-1935, (разгледница) **Извор:** интернет сајт: <http://www.limundo.com/aukcija-Skoplje-Trg>

2.2.5 Рад архитеката из Краљевине СХС / Југославије у иностраним атељеима

Архитектонска пракса и теоријски рад Ле Корбизјеа и Адолфа Лоса имају несумњив утицај на наше ауторе, посебно код архитеката са простора Краљевине СХС / Југославије који бораве и раде у Ле Корбизјеовом атељеу током тридесетих година прошлог века и учествујући у раду CIAM-а и CIRPAC-а (Comité International pour la Résolution des Problèmes de l'Architecture Contemporaine). У овом делу истраживања важну улогу у промовисању модерничког дикурса и пројектантске праксе пружили су архитекти: Милорад Пантовић (1910-1986), Бранко Петричић (1911-1984), Јован Крунић (1915-2001), Драго Иблер (1894-1964), Ернест Вајсман (Ernest Weissmann, 1903-1985) и други. У директан рад CIAM-а било је укључено неколико архитеката који су временом формирали југословенску секцију. Први архитект који се укључио као делегат у рад другог конгреса CIAM-а 1929. године одржаног у Франкфурту био је загребачки архитект Ернест Вајсман. Потом се прикључују и загребачки архитекти Богдан Теодоровић и Владимир Антолић (1903-1981) који „... почетком 1930-их судјелује у оснотку и раду Радне групе Загреб (РГЗ, 1931-1934.) те с њеним члановима – Звонимиром Кавурићем, Јосипом Пичманом, Јосипом Сајслом, Виктором Душаном Хећимовићем, Богданом Теодоровићем и Ернестом Вајсманом 1932. и 1933. судјелује у припремама делегације CIAM-а за Четврти конгрес и на изложби „Земље“ крајем 1932. године.“⁷⁴. Јосип Сајсл (Josip Seissel) појединачно и "Радна група Загреб"⁷⁵ су као група учествовали на изложбама CIAM-а. У атељеу Ле Корбизјеа у Паризу су поред Вајсмана и Антолића радили и Драго Иблер, Франц Новак, Милан Север, Јурај Најдхарт. Од 1937. године у атељеу раде Милорад Пантовић, Ксенија Грисогоно⁷⁶ и Бранко Петричић, а 1939. године сарадници су били Едвард Равникар (1907-1993) и Јован

⁷⁴ Vedran Ivanković, „Arhitekt Vladimir Antolić – zagrebački urbanistički opus između dva svjetska rata“, *Prostor*, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Zagreb, 2009, str. 268-283

⁷⁵ Радна група Загреб (RGZ), основана је 1932. године и потврђена од стране CIRPAC-а као сарадничка група.

⁷⁶ Видети више у: Љиљана Благојевић, Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године, докторска дисертација, Архитектонски факултет у Београду, Београд, 2002, стр. 129

Крунић. Посебно истичемо непоколебљиви модернистички дискурс архитекте Пантовића на пионирским пројектима за Београдски сајам⁷⁷ из 1936. године, као и урбанистички план реконструкција Београда⁷⁸ и Новог Сада из 1940. године. Поред ових архитеката, идеје СИАМ-а и модерне архитектуре београдској архитектонској јавности афирмише Бранко Максимовић (1900-1988) у својим текстовима у *Политици* и *Београдским општинским новинама* ("Проблем ванградских насебина", 1930; "Рационализам модерних станова за минимум егзистенције", 1930; „О изградњи градских болница с обзиром на новије реформе“, 1931; „Изложба Групе Модерног правца у Београду“, 1933. и други).

Клуб Архитеката је под секретарством архитекте Бранислава Којића организовао стручну посету Светској изложби у Паризу 1925. године на којој су били изложени парадигматски: Павиљон L'esprit Nouveau Ле Корбизјеа и Павиљон СССР-а Константина Мељникова. О овој изложби Бранко Ве Пољански пише у 37. броју часописа ЗЕНИТ из децембра 1925. године под насловом: "Ми на Декоративној иложби у Паризу".

Изложба Немачке ликовне уметности у Београду одржана је 1931. године. У оквиру изложбе, предавање је одржао архитект Макс Таут (Max Taut, 1884-1967) које је објављено у *Српском књижевном гласнику* у преводу Станислава Винавера.⁷⁹ Представљена су дела из галерија у Берлину, Минхену и Дрездену. Изложено је укупно 60 уља, 68 акварела и 113 графика највећих немачких мајстора: Емил Нолдеа, Макса Либермана, Кета Колвица, Лудвига Кирхнера, Ото Милера, Карла Шмит Ротлуфа, Георга Гроса, Ото Дикса, Оскара Кокошке, Кандинског, Марка и других.⁸⁰ На изложби је била представљена и немачка савремена архитектура кроз радове Гропијуса, Менделсона, Фишера и других.

⁷⁷ Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2007, стр. 33.

⁷⁸ Ibid, str. 34.

⁷⁹ *Српски књижевни гласник*, књ. 34, Београд, 1931, стр. 120-128.

⁸⁰ Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ 1922-1941, каталог, Документи и грађа из архиве УЛУС-а. стр. 7

На Изложби француске савремене уметности, 1932. године представљено је 126 уметника са 193 рада и 33 уметнички опремљене књиге.⁸¹

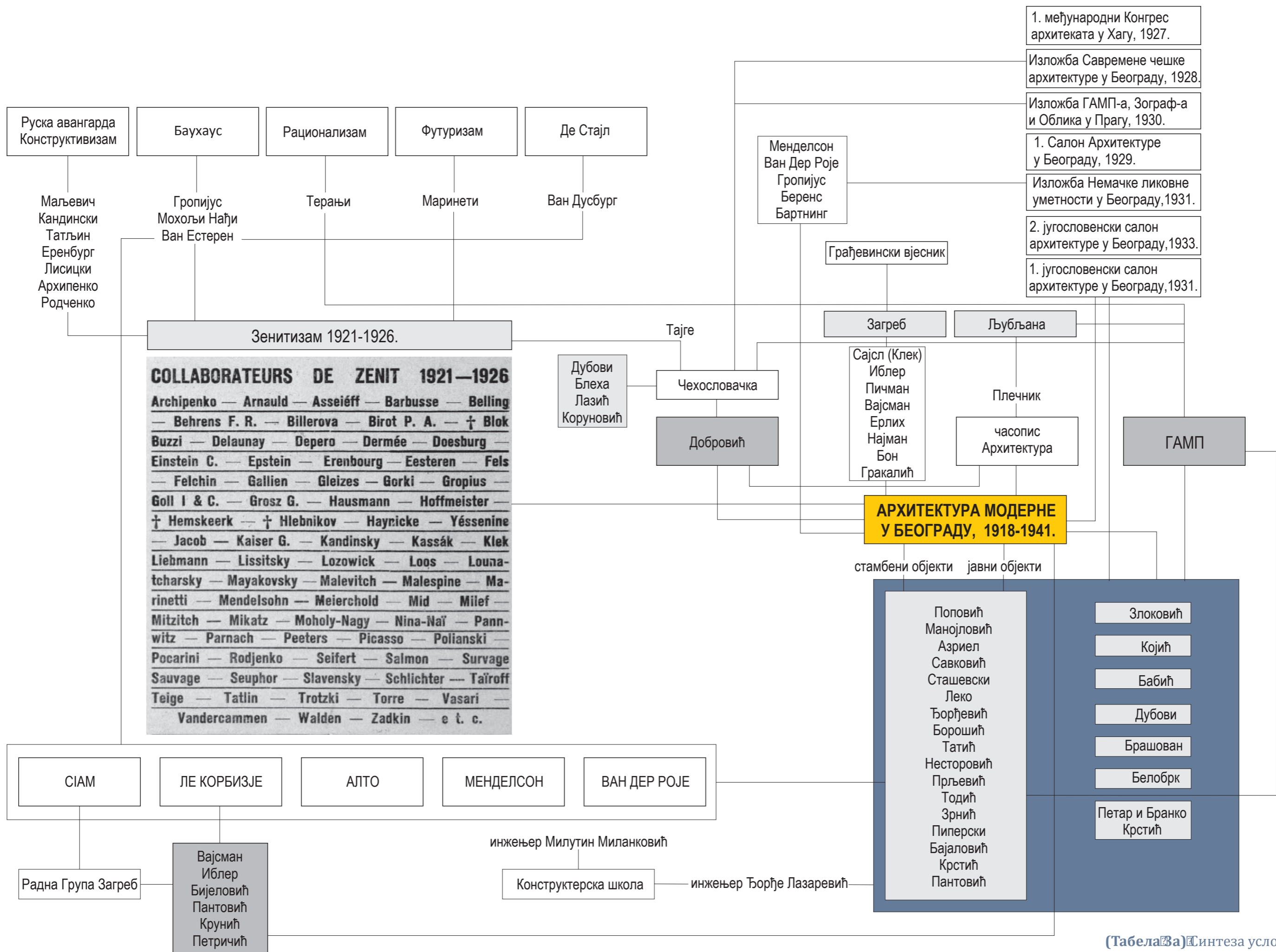
На крају овог прегледа утицаја и рефлексија европске и југословенске Модерне и авангарде значајно место има учешће југословенске модерне архитектуре на изложби коју је припремио престижни француски архитектонски часопис *Architecture D'aujourd'hui*⁸², у којем је у априлском броју 3 из 1933. године објављен приказ изложбе са пратећим текстом. Поред Пољске, Шпаније, Чехословачке, Италије, Аустрије и Мађарске, на југословенској поставци, поред осталих, приказани су радови београдских архитеката Дубовија и Којића. (Слика 2.2.5а)

Слика 2.2.5а Приказ париске изложбе *Architecture D'aujourd'hui* са југословенским павиљоном, 1933. Извор: časopis *Architecture D'aujourd'hui* No 3, април 1933, стр. 102-103

⁸¹ Ibid. str.7

⁸² Pierre du Colombier, „LA DEUXIEME EXPOSITION DE L'ARCHITECTURE D'AUJOURD'HUI“, *Architecture D'aujourd'hui* 3, април 1933, pp. 102-103.

(Табела 3а) Синтеза услова и утицаја

II ДЕО:

**МОДЕРНА У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА
У БЕОГРАДУ: АРХИТЕКТОНСКА АНАЛИЗА И
ЕВРОПСКИ КОНТЕКСТ**

ГЛАВА 3

ЈАВНИ ОБЈЕКТИ ДРЖАВНЕ ИНИЦИЈАТИВЕ

3.1 НОВЕ ФУНКЦИОНАЛНЕ СХЕМЕ АДМИНИСТРАТИВНИХ ОБЈЕКТА – БАНКЕ, БЕРЗЕ, ОСИГУРАВАЈУЋА ДРУШТВА, ФОНДОВИ, ДРЖАВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И СЛУЖБЕ

У периоду од 1918. до 1941. године на простору тадашњег Београда изградњу административних објеката можемо пратити у два смера. Са једне стране држава је промовисала академски израз у реализацији државних институција и са друге стране, послератни привредни развој и појава државног и приватног капитала генерисао је потребу за изградњом банака, фондова, берзи где су архитекти препознали архитектуру Модерне као могућност презентовања новог економског и промовисања новог друштвеног система у новонасталој држави. Појмови „палата“ или „дом“ представљали су идеалан термин за назив одређеног архитектонског програма и намене у једној згради кроз призму афирмације и важности одређене институције и њене улоге у новом друштву.

Слика 3.1а Авионски снимак центра Београда (Позоришни трг), 1932.

Извор: internet stranica: <http://opusteno.rs/grad-beograd-f88/slike-starog-beograda-t6185.html>

У урбанистичком контексту, репарцелацијом и уклањањем трошних приземних објеката и кроз планска акта, сви наведени административни

објекти изграђени су у тадашњем ужем центру града на интерполованим и чешће угаоним парцелама у блоку, одређујући тако нове вертикалне регулације градских блокова, посебно у зонама где се тридесетих година прошлог века упоредо развија и градња вишеспратних стамбених зграда. Хронолошким прегледом изградње јавних објеката и архивске фотографске грађе⁸³ до 1930. године може се приметити да су у Београду једино изграђени: Хотел „Праг“ архитекте Ђуре Борошића, Зграда првог дунавског багерско-паробродарског друштва, Дом удружења свештеника и Ратнички дом на Позоришном тргу, док на фотографијама затичемо почетке изградње моста краља Александра на реци Сави и палате „Риунионе“ тј. Јадранског осигуравајућег друштва на Тргу Републике.

Наше истраживање модерничких начела у архитектури свих типологија зграда обједињујемо по поглављима хронолошки **(Табеле 3б и 3в)**, са једне стране, архитектонском анализом (волумен, фасадни отвори, пропорцијске и модуларне мере), функционално-организационом схемом објеката, као и технолошко-конструкторским решењима са материјализацијом и са друге, историјским контекстом и урбанистичком анализом у којем се бавимо улогом и наменом одређене зграде у афирмацији нове државе и новог друштва као и на који начин су ови објекти мењали карактер градског простора и утицали на савремене токове живота тог доба у Београду.

Ради прегледности и прецизности дефинисања начела Модерне, истраживање у студији случаја табеларно је структурирано у виду две категорије досијеа архитектонских јавних објеката и то:

- досијеи најзначајнијих јавних објекта са анализом, табеларним приказом примењених начела Модерне, графичким и фотографским прилозима објеката из епохе која је предмет истраживања

- досијеи у табеларним приказима осталих јавних објеката који нису исцрпно обухваћени због обима документационе грађе и опширности рада, а који у

⁸³ Преглед фотографске грађе града Београда из епохе објављен у; др Дивна Ђурић-Замоло, *БЕОГРАД 1930 на фотографијама Јеремије Станојевића*, Музеј града Београда, каталог VI, серија збирке и легати Музеја, 1975.

довољној мери приказују основне податке о објектима и примењеним модернистичким постулатима на овим зградама.

Преглед свих објеката по досијеима је хронолошки поређан по годинама реализације. Архитектонска анализа објеката по типологији постављена је кроз пет аспеката и то: историјски контекст (настанак објекта, клијент, конкурсни рад), урбанистичку диспозицију (положај у односу на градски блок, јавне просторе), функционалну шему (организација простора, комуникације, кретање), конструктивне карактеристике (врста примарне конструктивне шеме, распони и статичке шеме) и материјализацију (фасадна обрада, уграђени специфични материјали, прозорски отвори). Систематизацијом типологије јавних објеката формиране су хронолошке табеле на почетку сваког поглавља у студији случаја у којима је дат преглед објеката анализираних по свим категоријама имајући у виду обим грађе, али и специфичних особености модерне архитектуре код појединачних објеката које смо поставили као референтне оквире истраживања.

Кроз компаративну типолошку анализу са иностраним тадашњим примерима дефинисаћемо улогу домаће Модерне у ширем европском контексту. Наиме, у овом поглављу представљено је 19 референтних административних објеката у Београду од којих зграда Првог дунавског багерско-паробродарског друштва, Дом удружења свештеника и палата Пензионог фонда Беоцинске фабрике цемента садрже комбиновано и стамбену намену.

Увиђамо да је период изградње ових објеката дванаест година (1929-1940) и да се временски поклапа са настанком и деловањем ГАМП-а, те је уоквирен расписима релевантних конкурса где ће се појавити архитектонско-урбанистички пројекти по начелима модернизма, од конкурсног решења Николе Добровића за Теразијску терасу 1929-1930. године до авангардног Пантовићевог конкурсног решења за нову зграду Државне опере у парку Мањеж 1940. године.

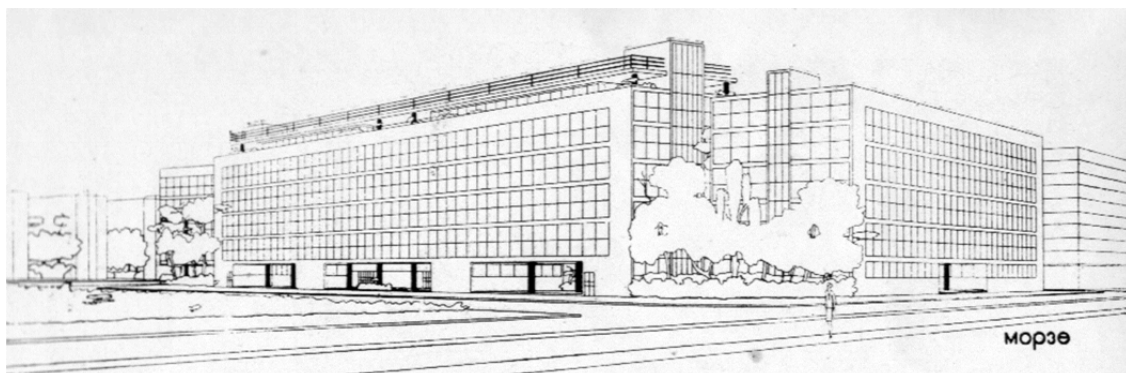
Улогу референтних конкурсних пројеката за јавне објекте у Београду који су промовисали нову модерну архитектуру, а чији је архитектонски дискурс афирмисаних аутора и тимова имао запажену рефлексију на модернистичку

Примећујемо поједностављене неорнаментисане фасадне равни са традиционалним пропорцијским поделама прозорских отвора у контексту намене унутрашњих радних простора и одсуство класицистичких орнамената (венаца, фризова, капитела, пиластара) чиме архитекти праве отклон од академизма ка модерној архитектури. У контексту унутрашње организације, радни простор је и даље ограничен конструктивно-технолошким захтевима (масивни конструктивни зидови, фиксне зидане преграде, класични слогови зидања фасадних платана). Употреба армираног бетона даје флексибилне могућности у организацији површина радних места, конструктивних распона и добијања просторија веће квадратуре што увиђамо у приземљима објеката, шалтер салама и вестибилима објекта. Финансијски и производно–технолошки аспект није дозволио могућност примене нових фасадних решења (фасадне стаклене завесе одвојене од примарне конструкције, примена челичних конструкција).

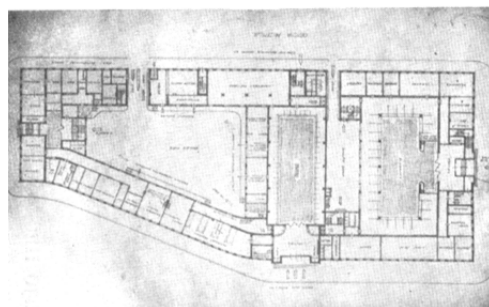
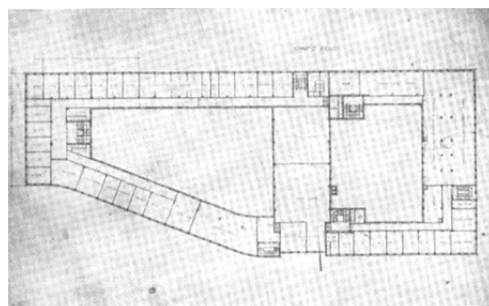
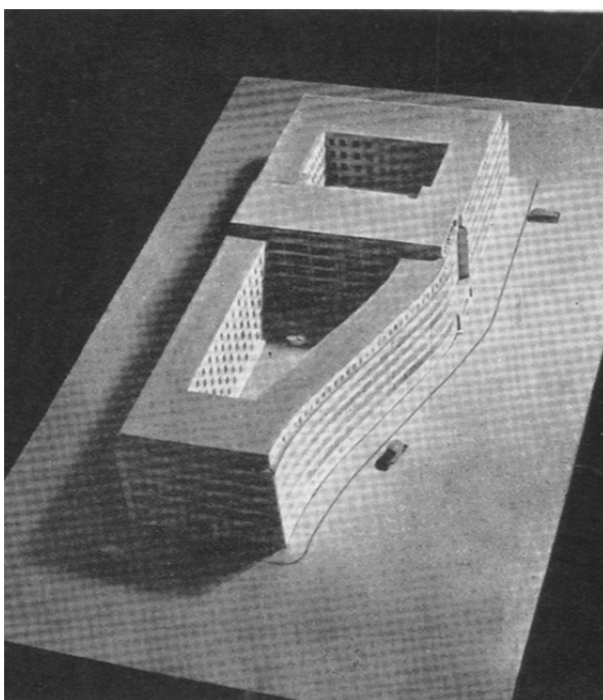
Конкурсни референтни објекти

Деловање загребачких архитеката између два светска рата у Београду афирмисано је поред реализација и учествовањем на конкурсним пројектима за јавне зграде од којих издвајамо конкурсне радове за нову Главну пошту и Поштанску штедионицу у Београду, архитеката Јосипа Пичмана (1904-1936) **(слика 3в)** и Теразијску терасу, Милана Злоковића и Мије Хечимовића из 1931. године. **(слике 3г и 3д)** Конкурс за подизање „палате Поштанске штедионице, Главне поште и Главног телеграфа у Београду“ расписали су 15. јуна 1930. године Министарство грађевина и Министарство пошта и телеграфа. Уз услове конкурса, Министарство грађевина приложило је грађевински програм са димензијама и скицом трапезоидне основе будућег објекта на земљишту за изградњу површине 6170 м². Конкурс је био општејугословенског карактера, а распис и резултати објављени су у свим значајним дневним гласилима тог времена. Конкурсну комисију сачињавали су представници Министарства грађевина, Поштанске штедионице, Поште и Телеграфа, као и архитекти од којих издвајамо Драгутина Ђорђевића из Београда, Јанка Хољца из Загреба, Јосипа Плечника из Љубљане. Заменици

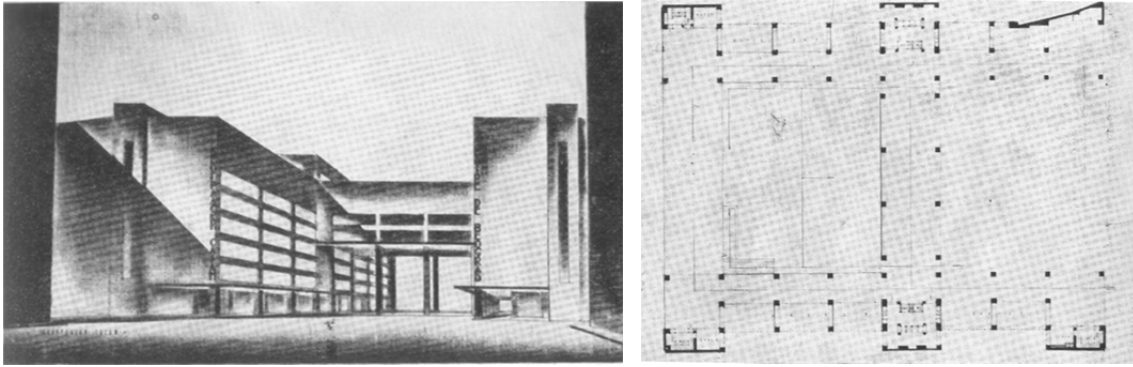
чланова комисије, између осталих, били су архитекти Бранко Таназевић из Београда, Хуго Ерлих из Загреба и Иван Вурник из Љубљане.

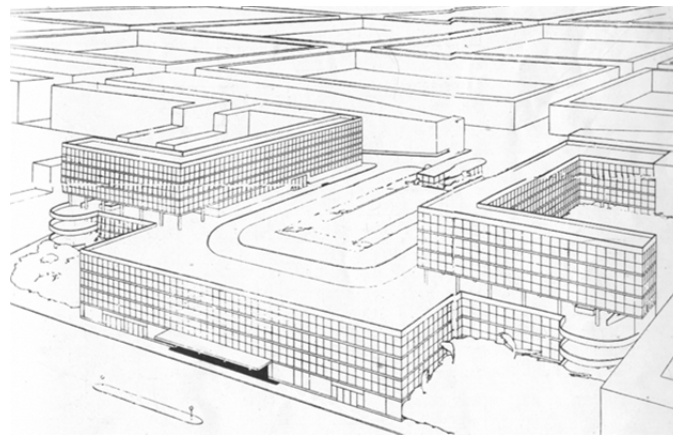
Слика 3.16 Мијо Хечимовић, Главна пошта и Поштанска штедионица, конкурсни рад, 1933. **Извор:** Stjepan Planić, *Problemi savremene arhitekture 1. dio*, Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb, 1932. str. 96-97.

Слика 3.1в Главна пошта и Поштанска штедионица у Београду, макета и планови, конкурс, 1. награда / архитект: Јосип Пичман, Загреб, 1933. **Извор:** Stjepan Planić, *Problemi savremene arhitekture 1. dio*, Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb, 1932. str. 98-99

Слика 3.1г Милан Злоковић, Теразијска тераса, конкурсни рад перспектива и партер, 1929-30. **Извор:** Stjepan Planić, *Problemi savremene arhitekture 1. dio*, Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb, 1932. str. 85.

Слика 3.1д Мијо Хечимовић, Теразијска тераса, конкурсни рад, откуп, 1929-30. **Извор:** Stjepan Planić, *Problemi savremene arhitekture 1. dio*, Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb, 1932. str. 82-84.

Пратећи пропозиције расписа конкурса, у решењу основе архитект Пичман предвиђа две просторне целине (**Слика 3.1в**). Део зграде намењен Поштанској штедионици конципиран је као блок правоугаоне основе, са унутрашњим двориштем и главним улазом према Улици краља Александра. Други део објекта, намењен Пошти и Телеграфу формиран је као целина с трапезоидном основом, чија је најдужа страна, благо извијена, добила улогу главне фасаде објекта, оријентисане према Таковској улици. Корпус другог дела, према истом принципу, омеђује унутрашње двориште, намењено обављању колског поштанског саобраћаја, што је био још један захтев предвиђен конкурсним условима. Пичмановим пројектом зграда је замишљена као шестоспратни слободностојећи објекат, са армирано-бетонском конструкцијом и фасадама изведеним у комбинацији стакла и белих бетонских парапета. Функционалистичко тумачење архитектуре у овом пројекту очигледно је, пре свега, у решењу основа партера и спратова и

диспозицији простора, која је заснована на постављању канцеларијских просторија дуж фасадних зидова зграде, чиме су обезбеђене простране дворане намењене раду с јавношћу у средишњим деловима зграде. Модернистички приступ обликовању поред функционалистичког концепта организације етажа односи се и на архитектонику зграде формирањем тракастих низова прозора, повлачењем последњег спрата, формирањем равног крова и волуметрије објекта где централни корпус улазног хола у шалтер салу надвисује лево и десно крило објекта, функционално по намени и формалистички по обликовању и висини корпуса.⁸⁴ У урбанистичком смислу, диспозиција зграде је имала за циљ формирање будућег, главног трга са значајним државним институцијама. Конкурс за палату Привилеговане аграрне банке а.д. на углу Косовске улице и Булевара Краља Александра расписује се у децембру 1930. године. Палата представља композициону целину са Народном скупштином и зградом Државне поште. Наиме, овај конкурс је важан јер се и на њему појављују модернистички пројекти загребачког архитекте Хуга Ерлиха⁸⁵ (слика 3.1ђ) и београдског, Момчила Белобрка⁸⁶ (слика 3.1е).

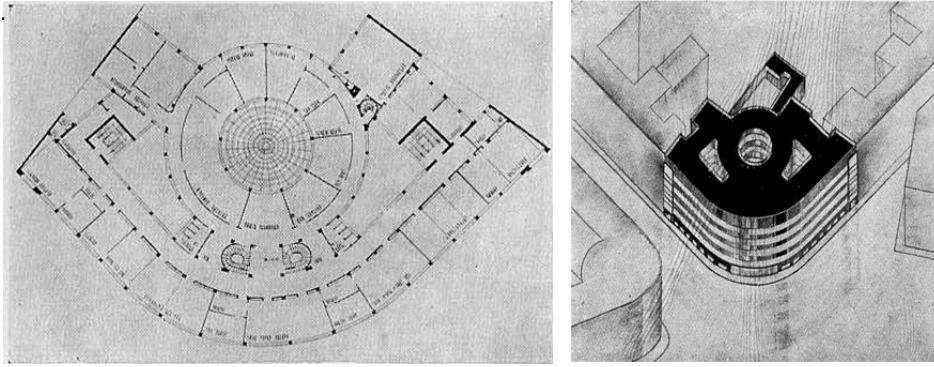

Слика 3.1ђ Хуго Ерлих, Привилегована аграрна банка а.д., конкурсни рад, 1930-1931.
Извор: часопис *Arhitektura*, br. 9-10, Ljubljana, 1932, str. 242

⁸⁴ Саша Михајлов, Биљана Мишић, "Палата Главне поште у Београду", часопис *Наслеђе* бр. 9, Београд, 2008, стр. 239-264.

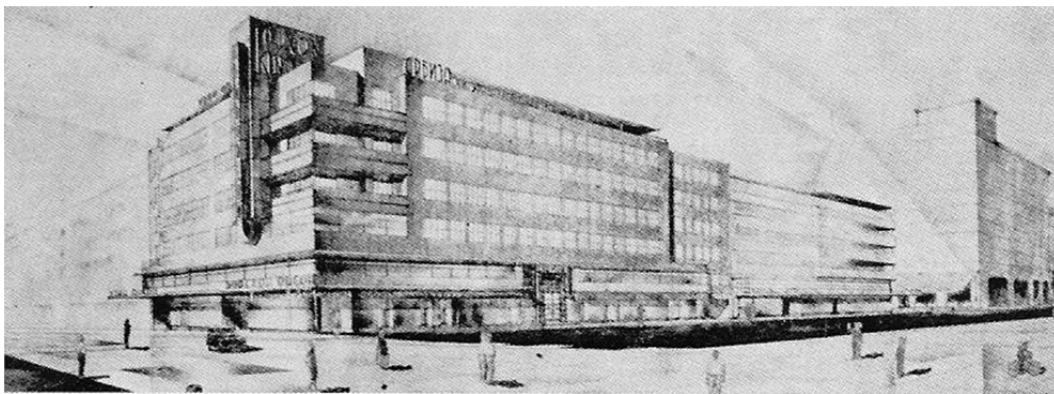
⁸⁵ Текст и цртежи конкурсног решења објављени у чланку: "Hugo Ehrlich, Privilegovana agrarna banka A.D. u Beogradu", часопис *Arhitektura*, br. 9-10, Ljubljana, 1932, str. 242-243.

⁸⁶ Текст и цртежи конкурсног решења објављени у чланку: "Momčilo Belobrk, Idejna skica za Privilegovanu agrarnu banku u Beogradu", часопис *Arhitektura*, br. 3-4, Ljubljana, 1933, str. 51-52.

Слика 3.1е Момчило Белобрк, Привилегована аграрна банка а.д., конкурсни рад, 1930-1931.
Извор: časopis *Arhitektura*, br. 3-4, Ljubljana, 1933, str. 52.

Функционалистичка организација, тракасти низови прозора са чистом фасадном пропорцијом без орнаментике, убраја ове конкурсне радове у пионирске подухвате с обзиром да су расписани у децембру 1930. године, неколико месеци после објављене прве награде Николе Добровића за Теразијску терасу, а да је у то време изграђена само опсерваторија Јана Дубовог и Хируршко-уролошки павиљон архитекте Којића. У сусрет томе, 1931. годину сматрамо и преломном у почетку замах модернизма код реализација јавних објеката како кроз конкурсна решења, тако и у доцнијој изградњи.

Слика 3.1ж Палата „Србија“, угао улица Кнеза Михајла и Сремске, конкурсни пројекат / архитект: Бранислав Којић, 1940. **Извор:** <http://www.skyscrapercity.com/archive/index.php/t-406398-p-38.html>

Бранислав Којић на јавном конкурсну за „Палату Србија“ на углу Сремске и Кнеза Михајла из 1939. године нам приказује перспективну скицу (слика 3.1ж) свог архитектонског решења на линији смеле Маљевичеве супрематистичке композиције - архитектоне, којег још једино препознајемо на декомпозицији и анализи форме реализоване Дечје клинике у Тиршовој улици архитекте Милана Злоковића. Угаони мотив Палате формиран у

композицији хоризонталних и вертикалних квадрата, низови прозора, повучени равни кров даје нам јасну модернистичку естетику функционализма којег је Којић доследно примењивао на јавним објектима, од конкурсних скица до реализација. Иако неизграђена, Палата Србија као и цртеж пројекта за Танурџићеву палату у Новом Саду из 1931. године макар предочене на перспективним цртежима представљају једне од најважнијих примера конкурсних радова тридесетих година прошлог века у домену јавних објеката, не само Којића већ и модерног покрета у Србији, уопште.

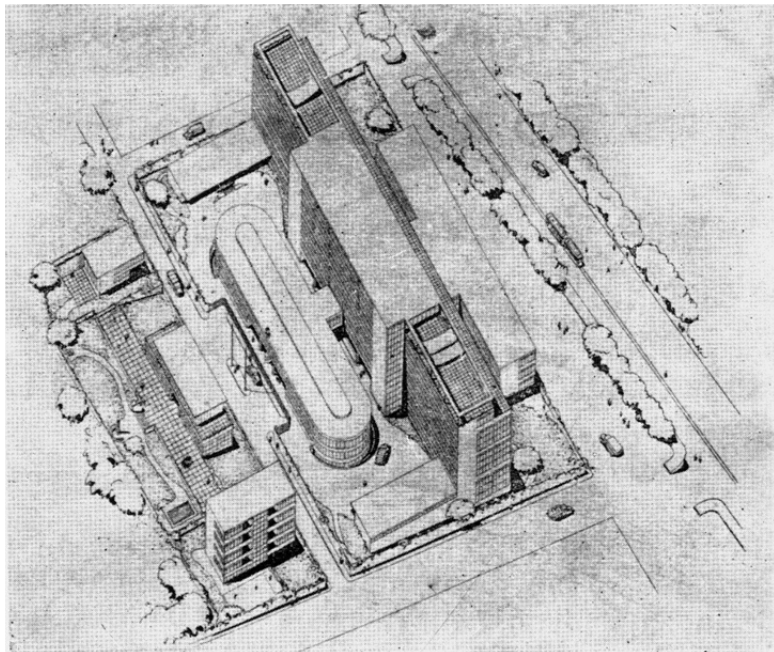
Врхунац модернистичке парадигме, функционализма и инжењерско-техничких иновација сусрећемо у награђеним конкурсним радовима ауторског тима из Загреба, архитеката Маријана Хаберлеа (1908 – 1979) и Хинка Бауера (1908 – 1986) за пројекте нове зграде Државне маркарнице у Булевару војводе Мишића расписаног 1936. године, **(слика 3.1ј)** као и Палате управе државног монопола, председништва Владе и државног катастра из 1937. године. **(слика 3.1к)**

На оба пројекта аутори доследно примењују модернистичке принципе Ле Корбизјеових 5 тачака архитектуре, од слободног скелетног модуларног система, стаклених неносећих фасада, тракастих прозора и проходних равних тераса до вештог позиционисања у урбанистичком и морфолошком контексту задатих конкурсних локација. Иако монументалних димензија и програма, аутори смелим модернистичким обликовањем и сугестивним архитектонским цртежима добијају рафинисан и естетски утисак савремене архитектуре, посебно ако узмемо у обзир одважност, тада веома младих аутора која је препозната у жирирању ових конкурса. Обе палате су модернистичке парадигме конкурсних радова које је требало подићи на фреквентним градским булеварима и манифестовати моћ државних институција и престону улогу Београда. Међутим, репрезент и просторни израз политике Краљевине био је академизам у архитектури афирмисан изградњом зграда Министарстава, а посебно је био изражен завршетком Народне скупштине Краљевине Југославије 1936. године, започете 1907. године, грађене из више етапа по пројекту архитектке Јована Илкића и разрадом архитеката Петра Илкића и Николе Краснова. Са друге стране,

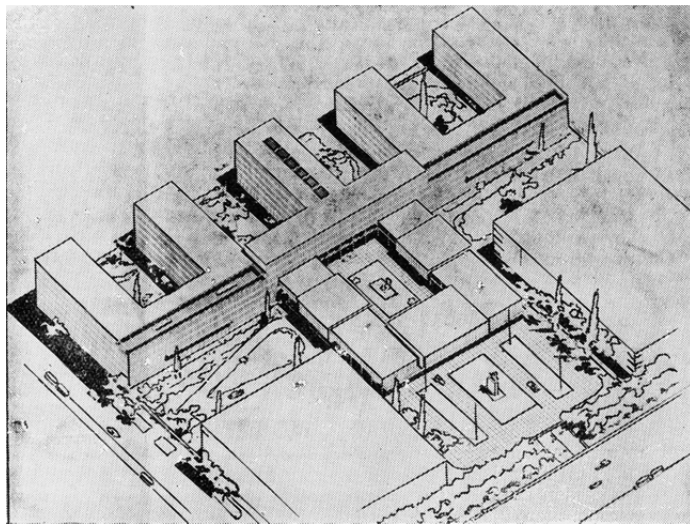
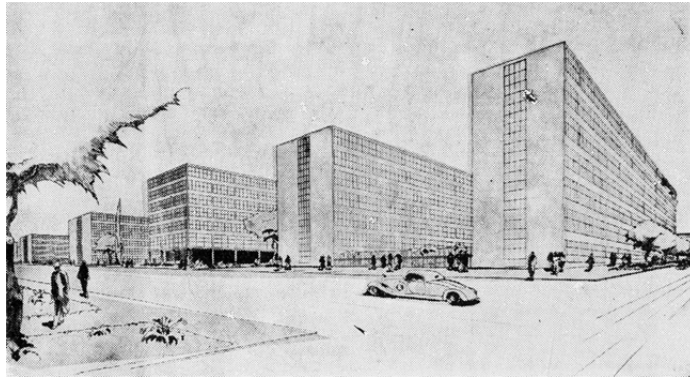
архитект Драгиша Брашован реализује палату Дунавске бановине 1939. године у Новом Саду (**слика 3.1и**), парадигматску модернистичку зграду којом се манифестовала савременост и припадност новој држави.

Слика 3.1и архитект Драгиша Брашован, Палата Дунавске бановине, Нови Сад, авио-снимак 1939. **Извор:** интернет страница: <http://www.yuheritage.com/novisad.htm>

Слика 3.1ј Нова зграда Државне маркарнице, Булевар Војводе Мишића, аксонометрија, конкурсни рад, 2. Награда на јавном конкурс (1. награда није додељена) / архитекти: Маријан Хаберле и Хинко Бауер, 1936. **Извор:** часопис: *Грађевински Вјесник*, Загреб, бр. 8, август 1936, стр. 114.

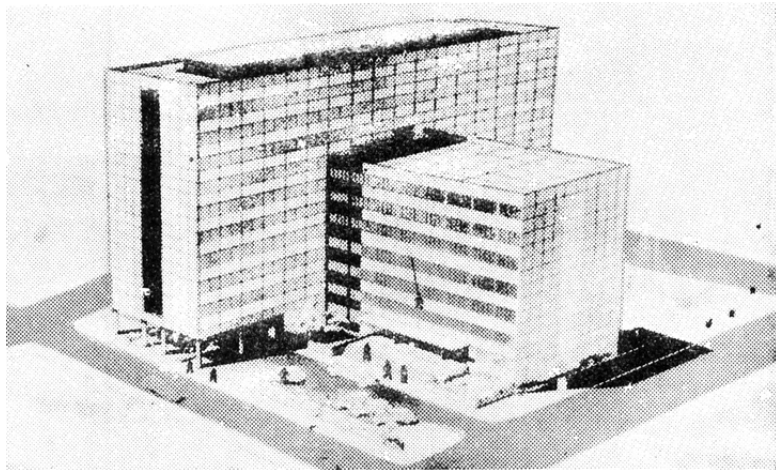

Слика 3.1к Палате управе државног монопола, Председништва Владе и Државног катастра, перспектива и аксонометрија, улица Кнеза Милоша, конкурсни рад, 1. Награда на јавном конкурс / архитекти: Маријан Хаберле и Хинко Бауер, 1937. **Извор:** часопис: *Грађевински Вјесник*, Загреб, br. 5, мај 1937, str. 66 i 67.

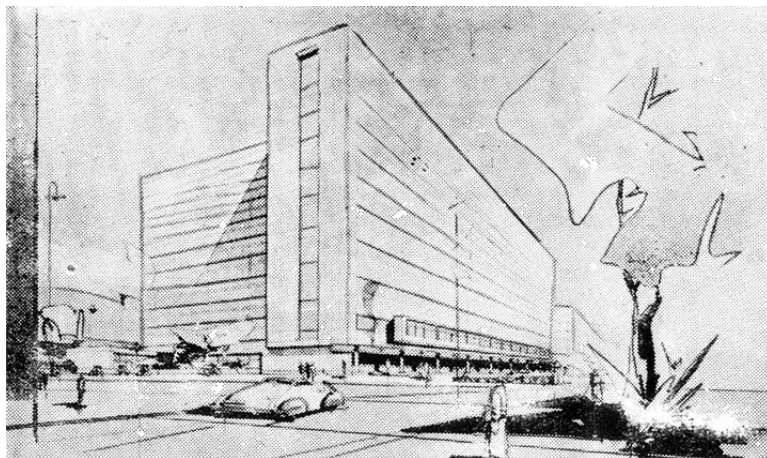
Улогу загребачких модерниста уоквирићемо приказом награђених радова на новом конкурс са редукованим капацитетом и архитектонским програмом, за Палату Државног монопола расписаног 1940. године за локацију градског блока омеђеног улицама краља Петра, Иван Беговој, Чубриној и Грачаничком⁸⁷. На конкурс је стигло 50 радова⁸⁸, а запажени су другопласирани радови аутора Милована Ковачевића (1905 - 1946) (**слика 3.1л**) и Владимира Турине (1913 - 1968) и Хинка Готвалда из Загреба. (**слика 3.1љ**) као и трећепласирани рад ауторског тима архитеката Драге Галића и Хинка Вицхре. (**слика 3.1м**)

⁸⁷ Данас се на овој парцели налази стамбена зграда аутора архитекте Милорада Мацуре саграђена у периоду 1953-1955, која представља парадигму стамбене архитектуре педесетих година двадесетог века.

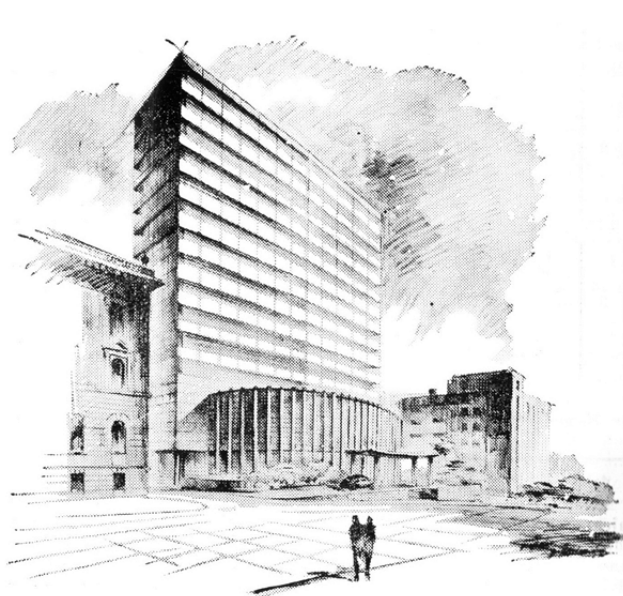
⁸⁸ Видети више у извештају о конкурс у: *Грађевински вјесник*, Загреб, br. 3, IX година, оžујак 1940, str. 25-27.

Слика 3.1л Палате управе државног монопола, 2. Подељена награда на јавном конкурсy, 1940. / архитект: Милован Ковачевић, Загреб. **Извор:** часопис: *Грађевински Вјесник*, Загреб, бр. 3, март 1940, стр. 25.

Слика 3.1љ Палате управе државног монопола, 2. Подељена награда на јавном конкурсy, 1940. / архитекти: Владимир Турина и Хинко Готвалд, Загреб. **Извор:** часопис: *Грађевински Вјесник*, Загреб, бр. 3, март 1940, стр. 26.ж

Слика 3.1м Палате управе државног монопола, 3. Подељена награда на јавном конкурсy, 1940. / архитекти: Драго Галић и Хинко Вицхра, Загреб. **Извор:** часопис: *Грађевински Вјесник*, Загреб, бр. 3, март 1940, стр. 27.

	3.1 Администрација: банке, берзе, осигуравајућа друштва, фондови, државне институције и службе	3.2 Култура: позоришта, биоскопи, музеји и галерије
1924.		 Биоскоп Луксор (данас биоскоп 20 октобар), 1922.
1925.	 Зграда првог дунавског багерско-паробродарског друштва архитекти: Александар Поп, инж. Стеван Тоболар, 1924-1926.	
1926.		 Биоскоп Корзо архитект: Никола Краснов, 1923-1926.
1927.		
1928.		
1929.	 Дом удружења свештеника архитект: Јован Ранковић, 1929. Ратнички дом архитекти: Живојин Пиперски, Јован Јовановић, 1929.	
1930.	 Атеље за унутрашњу архитектуру архитект: Светомир Лазић, 1929-30.	
1931.	 Југославенска удружена банка А.Д. архитект: Хуго Ерлих, 1929-1931. Палата „Риунионе“ архитекти: по италијанском пројекту, разрада Иван Белић, 1930-1931. Завод за осигурање радника архитект: Лавослав Хорват, 1931. преправљено у изградњи: арх. Петар Гачић	 Биоскоп Уранија Палата Риунионе архитект: Иван Белић, 1931.
1932.	 Банка „Златибор“ архитект: Ђура Борошић, 1932. Официрски дом, стари Бежанијски Аеродром архитект: Богдан Несторовић, 1932. Дом ратних инвалида архитект: Димитрије М. Лeko, 1932. Дом Анкера архитекти: Тунер и Вагнер (Аустрија) 1932.	 Биоскоп Славија (срушен), 1931.
1933.		
1934.	 Зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента архитект: Драгиша Брашован, 1934. Палата Берзе архитект: Александар Ђорђевић, 1934. Трговинска комора архитект: Драгиша Брашован, 1934.	
1935.	 Дом УЈИА архитекти: Миша Манојловић, Исак Азриел, 1933-1935. Новинарски дом архитект: Ернест Вајсман, 1934-35. Дом железничара архитект: Ђорђе Ђорђевић, 1935.	
1936.	 Општинска штедионица архитект: Јосиф Најман, 1936. Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије архитект: Драгиша Брашован, 1936.	
1937.	 Палата ПРИЗАД архитект: Богдан Несторовић, 1936-37. Зграда Српског Пољопривредног друштва архитект: Иван Савковић, 1937. Зграда Јавне берзе рада архитект: Димитрије Лeko, 1937. Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“ архитект: Бранислав Којић, 1937.	 Биоскоп Београд Теразије архитект: Григорије Самојлов, 1937.
1938.	 Игуманова палата архитекти: Петар и Бранко Крстић, 1936 (1937-1938.) Зграда Јеврејског женског добровољачког друштва архитекти: Миша Манојловић, Исак Азријел, 1938.	
1939.	 Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда архитекти: Бранко Бон, Милан Гракалић, Миладин Прљевић, 1938-39.	
1940.		

РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

3.1.1 назив објекта:	ЗГРАДА ПРВОГ ДУНАВСКОГ БАГЕРСКО-ПАРОБРОДАРСКОГ ДРУШТВА
адреса:	угао капетан Мишине и господар Јевремова улице
архитект:	Александар Поп (1891-1947), инж. Стеван Тоболар (1888-1943)
година пројектовања:	1924.
година реализације:	1925-1926.
намена:	администрација, становање
спратност:	П+4
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Прве фрагменте и рефлексије Модерне архитектуре у Београду на јавним објектима сусрећемо код архитектонски специфичног објекта Зграде Првог дунавског багерско-паробродарског друштва пројектованог 1924. године, према пројекту аустријског архитекта Александра Попа⁸⁹ (Alexander Popr, 1891-1947). Планове и цртеже разрадио је и потписао београдски инжењер Стеван Тоболар⁹⁰. Зграда је завршена 1926. године и представља први, рани реализовани пример модерне архитектуре у Београду имајући у виду да је архитекта Поп био асистент и сарадник Петера Беренса (Peter Behrens, 1868-1940) са којим пројектује комплекс Фабрике дувана у Линцу (1929-1935), а као директни цитат у архитектури угаоног мотива, зидних платана, јарбола и сата на фасади уочавамо код Беренсове Управне зграде Фабрике боја „Хехст“ у Франкфурту, реализоване 1920-1925. Ово Друштво је за зграду представништва у Београду наручило пројекат од архитекта Попа који је већ радио за ово предузеће. Истакнути београдски инжењер Тоболар није кључно утицао на архитектуру будуће зграде Представништва Друштва, а унео је мање промене у пројекат. У том смислу можемо да говоримо о првом успешном ангажману једног страног архитекта у реализацији јавног објекта на територији Београда у том периоду. Сат на прочељу је премештен са десне на леву страну, сидро на улазу у грађевину је смањено за трећину, а терасе, такође на прочељу, нису затворене прозорима као на пројекту већ отворене.⁹¹

Локација на којој се налази зграда Представништва Дунавског паробродарског друштва налази се на углу улица Капетан Мишине и Господар Јевремове као део Дунавске падине ка Дорћолу. Објекат је по типологији угаони и заузима фасадни фронт према наведеним улицама. Улазно прочеље у виду шајбни са јарболима дефинишу угаони мотив блока, посебно у тадашњем изграђеном урбанистичком контексту овог дела града.

⁸⁹ О архитекти Александру Попу: А. Friedrich, *Österreichische architektur im 20. Jahre. Ein Führer in drei Bänden*, band 1, Wien 1986, 50, 149, 162; А. Friedrich, *Österreichische architektur im 20. Jahre. Ein Führer in drei Bänden*, band 2, Wien 1990, 299; А. Friedrich, *Österreichische architektur im 20. Jahre. Ein Führer in drei Bänden*, band 3, Wien 1995, 104, 135, 171, 221;

⁹⁰ Маре Јанакова Грујић, “Београдски опус архитекта Стевана Тоболара (1888 – 1943)”, *Наслеђе* 7, Београд 2006, стр. 151 – 166.

⁹¹ *Ibid*, стр. 129.

С обзиром на годину реализације и контекст суседних зграда, позиција зграде и ауторски веркбундовски став архитекте представљају пионирски пример утицаја савремене архитектуре на нашу средину.

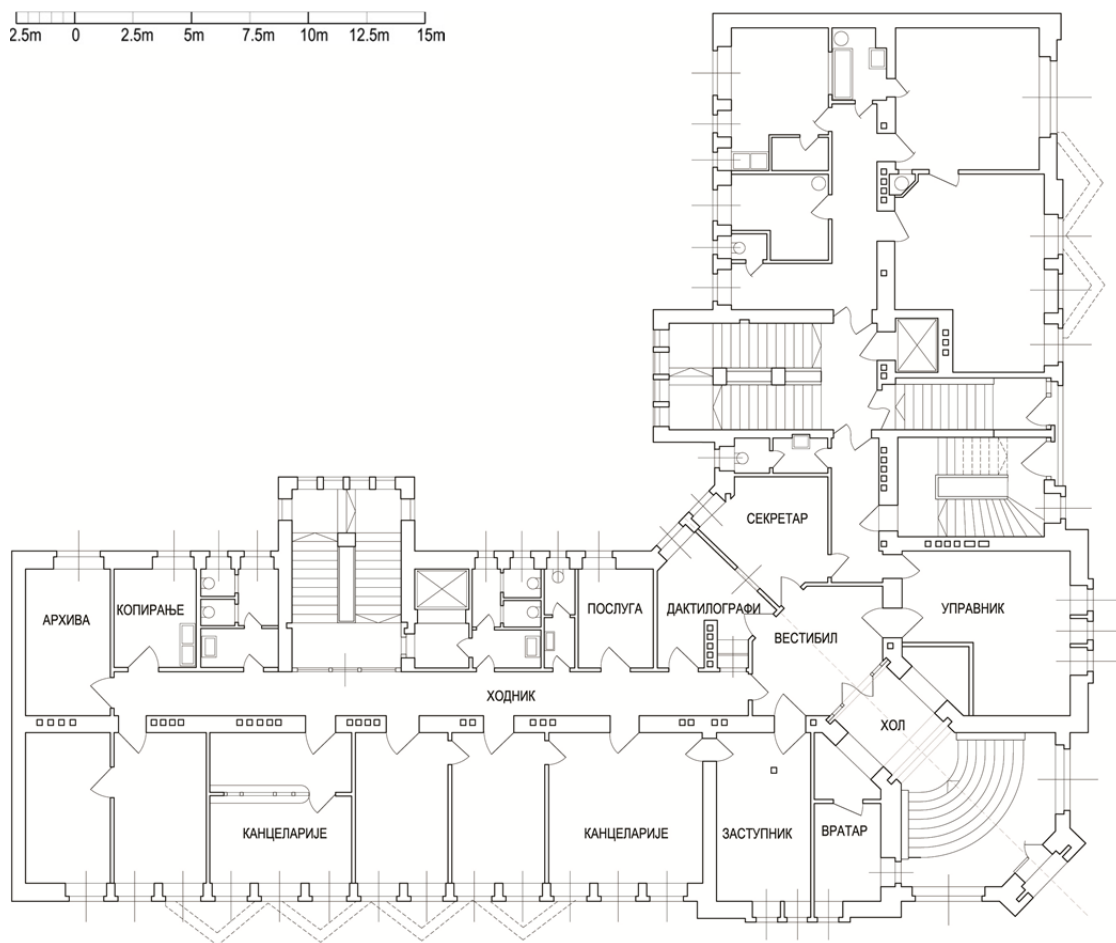
Овај пословно-стамбени објекат има високо приземље са три спрата и таванском етажом, тако да добијамо утисак петоспратнице. Приземље је било предвиђено за пословни део грађевине. Решено је тако да се на полукружно степениште у улазу наставља шестоугаони улазни хол од кога се гранају два комуникациона тракта са канцеларијама. Вертикалне комуникације са лифтовима су постављене на средишту комуникација и опслужују два тракта независно. Улази су функционално одвојени на пословни, угаони и бочни стамбени. На горњим спратовима зграде налазе се стан за директора и 12 станова за чиновнике. Организација канцеларија и ходника, у виду једноtrakта, дефинисана је подужним конструктивним склопом носећих зидова, док су попречни преградни зидови дебљине 15 цм постављени у модулацији прозорских отвора на фасадама. Аутор раздваја и оријентише помоћне и санитарне блокове ка дворишним, односно канцеларије Друштва и собе у становима ка уличним фасадама. Део подрума објекта у коме се налазила котларница за централно грејање у згради, адаптиран је за потребе склоништа 1939. године уочи Другог светског рата.

Примарна конструкција зграде је масивни конструктивни систем ослоњен статички на фасадне носеће зидове. Међуспратне таванице су изведене у Ast-Mollin систему са ребрастим армирано-бетонским таваницама дебљине плоче од 10 цм и попречног пресека греда 24/28 цм на размацама од 50 цм чиме је добијена оптимизација уграђеног бетонског агрегата. Укупна висина пресека међуспратне конструкције са завршним обрадама пода (трамтаван) и плафона износи 50 цм. Кровна конструкција на трактовима је систем дрвених носача (рогова) на дрвеним гредама, док је изнад централног корпуса постављен раван кров са подконструкцијом за пад. Улазни корпус и сокле оба тракта обложени су фасадним каменом са исклесаним мотивом сидра, назива Друштва као и годином реализације објекта. Фасадне равни објекта имају завршну обраду у фасадном племенитом малтеру. Уочавамо елементе танких, плитких пиластара који се

пружају дуж прозорских отвора целом висином фасаде зграде у којима су смештени трипартитни прозорски отвори. Прозори на бочним трактовима имају камену апликацију наглашене вертикалности, и уграђени су у каскадним еркерима под углом од 45 степени. (Слика 3.1.16) Управо оваквом композицијом фасадног малтера, камена и орнаменталних третмана око прозорских отвора са дрвеним ролетнама упућују нас на елементе Беренсове архитектуре, али и фасадне пластике својствене чешком кубизму.

3.1.1		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ	
ЗГРАДА ПРВОГ ДУНАВСКОГ БАГЕРСКО-ПАРОВРОДАРСКОГ ДРУШТВА			
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“		/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта		део терасе проходан изнад улазног портала и на трактовима ка дворишту, ограда и перголе
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе		/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа		преградни зидови независни од носећих подужних зидова
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу		/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика		орнаменти урађени у духу Беренсовског експресионизма и чешког кубизма
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера		/
	примењене нове конструкторске иновације и системи		примењене АБ ребрасте таванице система Ast-Mollin
	примењени специфични савремени материјали		армирани бетон, челик, дрвене перголе на равним терасама
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)		Петер Беренс (Peter Behrens), Веркбунд, чешки кубизам

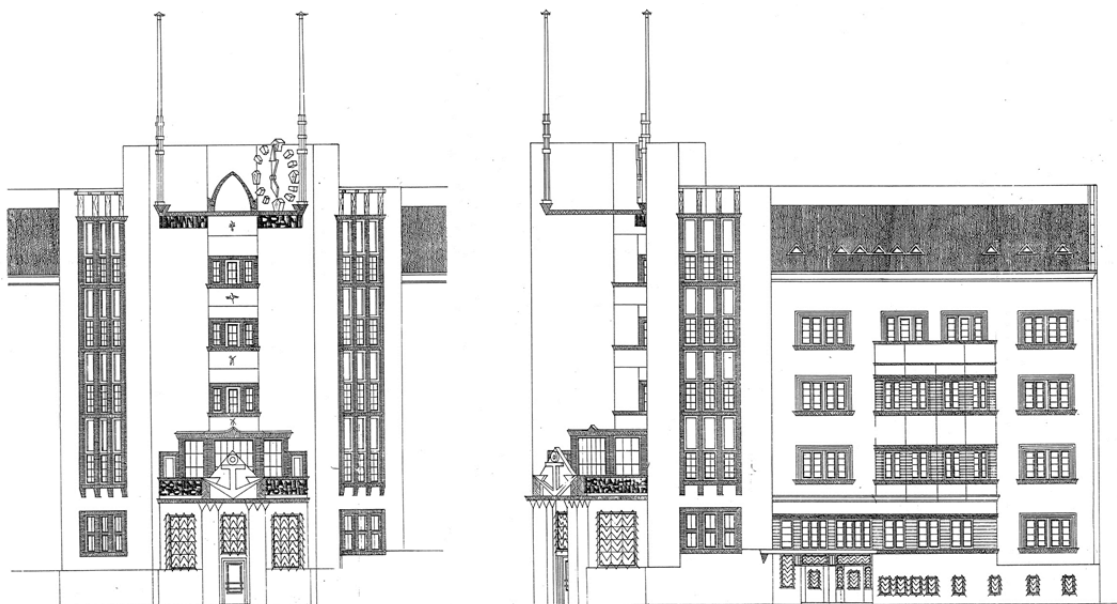
Пројектна документација о згради, Историјски архив Београда, сигнатура бр. 10-14-24.

Слика 3.1.1а Зграда Првог дунавског багерско-паробродарског друштва, основа приземља / архитекти: Александар Поп, инж. Стеван Тоболар, 1924. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 10-14-24, АСАД цртеж ВП, мај 2012.

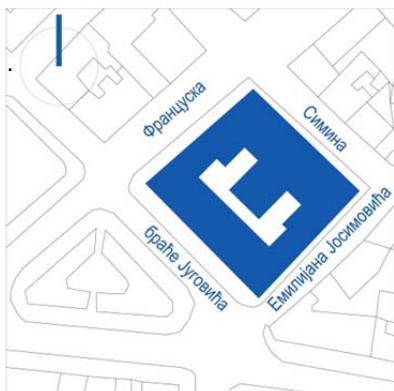

Слика 3.1.16 Зграда Првог дунавског багерско-паробродарског друштва, пресек кроз улазни хол / архитекти: Александар Поп, инж. Стеван Тоболар, 1924. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 10-14-24, АСАД цртеж ВП, мај 2012.

Слика 3.1.1в Зграда Првог дунавског багерско-паробродарског друштва, угаони мотив улаза (лево) и фасада из Господар Јевремове (десно) / архитекти: Александар Поп, инж. Стеван Тоболар, 1924, **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 10-14-24.

3.1.2 назив објекта:	РАТНИЧКИ ДОМ
адреса:	Браће Југовића 1
архитекти:	Живојин Пиперски, Јован Јовановић
година пројектовања:	1928.
година реализације:	1929.
намена:	администрација, војна управа, култура, угоститељство
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда Ратничког дома у Улици браће Југовића 1 архитеката Живојина Пиперског и Јована Јовановића из 1929. године представља први искорак коришћења елемената модерне архитектуре у дефинисању и профилисању тадашњег Позоришног трга. Конкурс је расписан 1928. године, а од приспелих радова интересантни су били предлози архитекте Бранислава Маринковића (1903-1980) са академско-византијских мотивима и наглашеним лучним отворима и пластиком, те награђени рад Пиперског и Јовановића који су рационално безорнаменталну фасадну пластику зграде обогатили програмима које можемо сматрати за храбре искорак у свет модернизма. Акцент модерности ове зграде је на урбанистичком нивоу и промоцији модерног духа „Дома“ као центра респектабилне војске нове државе. Ратнички дом је подигнут на плацу бившег Велосипедског клуба који је београдска Општина поклонила бившим ратницима. Од самог настанка објекат је требало да има карактер друштвеног дома и по сведочењу савременика изграђен је по угледу на друштвене домове у Чехословачкој и Пољској.⁹² У зграду су усељена удружења и савези, као што су Удружење резервних официра и ратника, Јадранска стража, Удружење добровољаца, Соколска матица и Друштво пријатеља Француске. Један део објекта био је намењен боравку гостију из унутрашњости. Хотелски карактер Ратнички дом је у већој мери добио доградњом дела према Симиној улици. По тумачењу Александра Игњатовића, „...Архитектонски и визуелни идентитет Ратничког дома је један од упечатљивих примера конструисања инвентованих традиција југословенства, а његова идеолошка аура необично значајно сведочанство улоге архитектуре у стварању и приказивању идеологије интегралног југословенства.“⁹³

Ратнички дом својом диспозицијом представља североисточну фасаду (кулису) Позоришног трга заједно са стамбеним објектом на углу са Француском улицом архитекте Брашована. Угаони мотив сата-куле, у том смислу представљао би мотив капије дуж силуете Француске улице. Свечани

⁹² Шаренац Данило, „Тврђава на Позоришном тргу“, *Војно-историјски гласник* бр. 2, 2009, стр. 148-161.

⁹³ Aleksandar Ignjatović, „Između univerzalnog i autentičnog - o arhitekturi Ratničkog doma u Beogradu“, *Godišnjak grada Beograda*, br 52, 2005, str. 313-332

улаз са аркадама представљао је такође улазни мотив у односу на пешачко кретање тргом, а по изворном пројекту на улазним постаментима требало је подићи монументалне скулптуре српског војника из Првог светског рата као својеврсни историјски омаж ослободиоцима отаџбине. Реализација је текла у две фазе и то: ламела прочеља ка Позоришном тргу је изграђена од 1929. до 1931. године у првој фази, а 1939. године су дограђени бочни трактови и задња ламела према улицама: Симиној, Француској и Емилијана Јосимовића, чиме је урбанистичка структура објекта добила своју физиономију као зграда-блок о којим сведоче архивске фотографије пре и после доградње анекса. **(слика 3.1.2б)**

Поред традиционалног мотива масивних лучних аркада на главном улазу, аутори пројектују пространу терасу на крову са могућношћу коришћења за разне свечаности, ресторан или биоскоп на отвореном. Управо ова идеја коришћења равног крова тј. пете фасаде сврстава овај објекат у контекст раног модернистичког дискурса у нашој средини. Вертикалне комуникације су смештене на дворишној фасади и наглашене застакљеном структуралном фасадом са погледом на пространу башту Ратничког дома. **(слика 3.1.2а)** У приземљу се налази велика свечана дворана и простор за изложбе и промоције. Спратови су дефинисани канцеларијским простором удружења која су била усељена у Дом до почетка Другог светског рата. У дворишту објекта предвиђен је био отворена башта-ресторан, који је после доградње 1936. године пресељен у нови тракт објекта, а у каснијем периоду адаптирана је и кровна тераса као биоскоп и ресторан на отвореном.

Конструкција зграде је реализована у комбинованом масивном систему са скелетним, првенствено имајући у виду диспозицију свечане сале и простора за излагање који су захтевали веће распоне, а решени су системом стубова и ојачаних армирано-бетонских подвлака. Ратнички дом представља еминентни пример примене романтичарског метода у међуратној београдској архитектури, о чему сведочи чеона фасада. Остале фасаде имају карактеристике модернистичке архитектуре, ако имамо у виду безорнаменталност фасадне пластике. Прозорски отвори су компоновани у правилном модуларном растеру у односу на организацију унутрашњег

простора и повучени су у односу на примарну пластику фасаде чиме је добијена дискретна вертикалност, док су отвори на угаоној кули постављени у вертикалним пиластрима. Улазне аркаде и сокла приземља обложене су гранитним плочама, **(слика 3.1.2г)** а троспратни корпус фасадног платна свих трактова зграде канелурисаним фасадним каменом уграђеним у модулацији прозорских отвора.

3.1.2		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
РАТНИЧКИ ДОМ		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	кровна тераса - касније адаптирани у ресторан и биоскоп на отвореном
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	модуларна браварија и стаклена фасада на дворишним степенишним трактovima
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	осим угаоне куле - фортификациони мотив са сатом; улазна колонада са седам лучних сегмената
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	/
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, фасадна браварија и стаклена испуна фасаде степеништа
	утицаји и рефлексије (иностранци примери Модерне и авангарде)	неовизантијски елементи, рационализам

Пројектна документација о згради, Архив Града Београда, сигнатура бр. 14-24-31. Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 23/84)

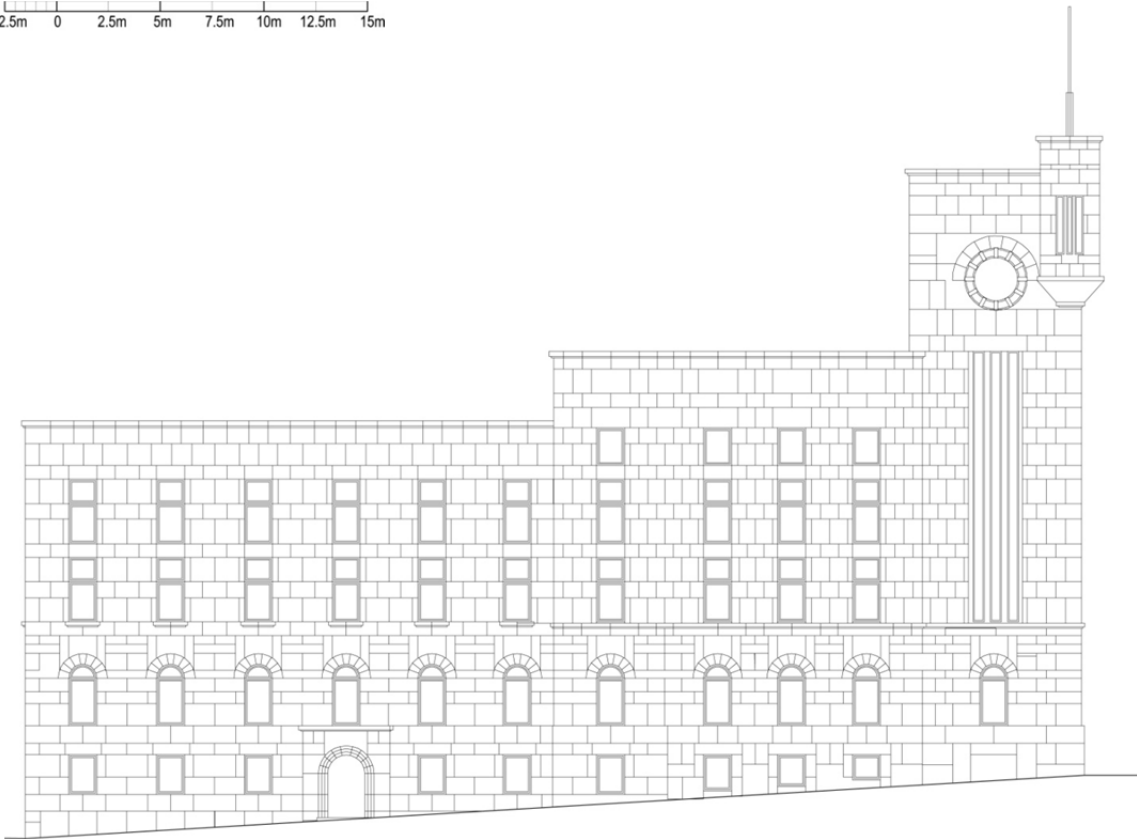

Слика 3.1.2а Башта ратничког дома, Браће Југовића 1 / архитекти: Живојин Пиперски, Јован Јовановић, 1929. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

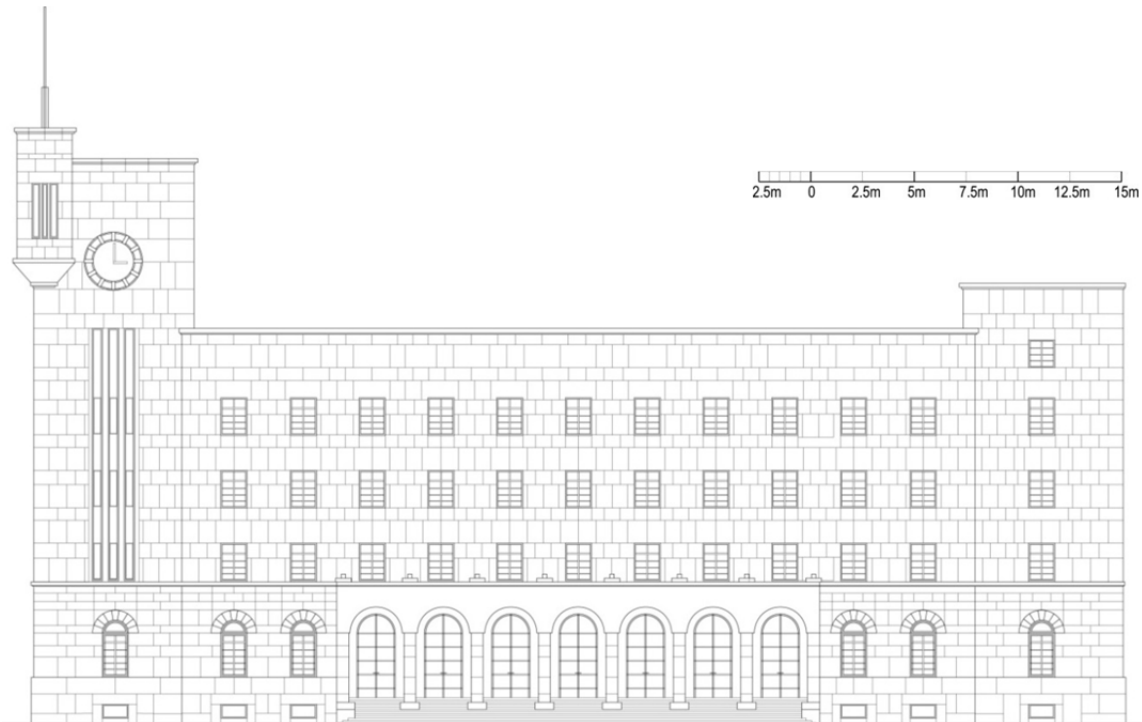

Слика 3.1.2б Ратнички дом у Југовићевој улици, перспективни цртеж аутора / архитекти: Живојин Пиперски, Јован Јовановић, 1929. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

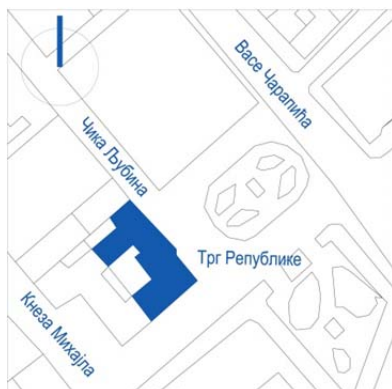

Слика 3.1.2в Фасада Ратничког дома из Француске улице / архитекти: Живојин Пиперски, Јован Јовановић, 1929-1936. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 20-163-1940, АСАД цртеж ВП, децембар 2011.

Слика 3.1.2г Фасада Ратничког дома из улице Браће Југовића / архитекти: Живојин Пиперски, Јован Јовановић, 1929. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 20-163-1940, АСАД цртеж ВП, децембар 2011.

3.1.3 назив објекта:	ПАЛАТА „РИУНИОНЕ“ – ДОМ ЈАДРАНСКОГ ОСИГУРАВАЈУЋЕГ ДРУШТВА
адреса:	Обилићев венац 3
архитект:	по италијанском пројекту, разрада Иван Белић (1887 – 1968)
година пројектовања:	1930.
година реализације:	1931.
намена:	администрација, биоскоп, култура, угоститељство
спратност:	П+Ме+6
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Палата „Риунионе“ је мултифункционални објекат реализован између 1929. и 1931. године за потребе италијанског осигуравајућег друштва „Riunione Adriatica di Sicurta“ из Трста основаног 1888. године. Ово Друштво је имало експозитуре у 19 европских држава, а београдска филијала је основана 1927. године. У чланку под насловом „Код Споменика диже се једна необично висока палата“ датираном од 2. септембра 1929. године у листу *Политика* објављено је како ће нова палата „...имати два спрата испод земље, приземље, мезанин, 7 спратова изнад тога и монументалну мансарду. У подземним спратовима биће биоскоп. Зграда ће бити висока 48 метара.“⁹⁴ Палата је саграђена по узору на већ саграђену палату исте Компаније у Мадриду. Пројекат је урађен по плановима италијанских архитеката запослених у служби Друштва, а планове у Београду је потписао и разрадио архитект Иван Белић (1887–1968). У периоду од 1954. до 1971. године урађена је фазна и обимна реконструкција прва три спрата коју је радио и водио архитект Момчила Белобрк, сала палате је претворена у омладинско и дечје позориште „Бошко Буха“. Изградња Палате „Риунионе“ уобличила је формирање Позоришног трга као екстензије Кнез Михаилове улице са фокусом на низ репрезентативних објеката: Народног позоришта, Хипотекарне банке и чехословачке робне куће „Та-Та“. Смакнута угаона диспозиција акцентује простор испред Банке и Позоришта са спомеником Кнезу Михаилу Обреновићу. Уочавамо и трамвајску окретницу код споменика **(слика 3.1.3)** чиме је афирмисан савремени урбанистички контекст Позоришног трга. Спратност објекта од седам спратова је надмашила остале београдске јавне објекте, па можемо говорити о висинској доминанти Трга и у ширем градском контексту до изградње Којићеве палате „Време“ и палате Хипотекарне банке државног фонда.

Објекат је функционално подељен на трговачко-услужни, културни, административни и стамбени део чиме је ова палата један од првих мултифункционалних објеката ове врсте у центру града тог доба. Две подземне етаже су намењене сали биоскопа „Уранија“ **(Слика 3.1.3б)** која је

⁹⁴ Аноним, „Код Споменика диже се једна необично висока палата“, Лист *Политика*, 2 септембар, 1929, стр. 12

уређена како у сврху биоскопских, тако и мањих камерних позоришних и музичких садржаја. Сала је повезана са приземљем преко три степеништа од којих је једно пројектовано као евакуационо и излазно према Чика Љубиној улици. Кино сала је имала ложе, партер, а сцена је била конципирана са подијумом за представе, депоом и делом за музику. Фоаје је био конципиран са бифеом у сутерену, а у приземљу на углу се налазила велика градска кавана, дућан, а главни улаз и степениште су позиционисани у оси споменика. Мезанин и типски спратови су били функционално подељени на две партиције и то на: стамбени део у десном дворишном крилу зграде, као и бирое и канцеларије оријентисане ка Позоришном тргу са пратећим помоћним просторијама. Комуникације су дефинисане средишњим трактом ходника и предсобљем (антреом) испред степеништа.

Објекат је изграђен у армирано-бетонском конструктивном склопу и то комбинацијом скелетног система са АБ серкљажима у фасадним носећим масивним зидовима. Скелетним системом решени су конструктивни распони нарочито приземља у делу каване и улазне дворане за посетиоце биоскопа у циљу рационалне организације простора јавних садржаја и контекста са Тргом. Конструктивну иновацију представља челична кровна решетка којом је премошћен распон биоскопске сале са стакленим лантерним кровом. (Слика 3.1.3г) Објекат Палате „Риунионе“ има трипартитну поделу фасаде деривирану из пропорцијске слике волуметрије, а посебно је наглашена материјализацијом фасадне обраде. Приземље и мезанин су обрађени фасадним травертин плочама са уграђеним отворима-излозима и браварским рамовима. Средњи корпус зграде поред модуларне диспозиције типских прозора дефинисан је растером вертикалних пиластара и хоризонталних венаца који чине сугестивну фасадну пластику. Кров је решен као мансардна двоетажна конструкција покривена бакарном лименом опшивком, а венац је конзолно конструисан са бетонским капителима у духу чешког кубизма и Арт декоа. Диспозиција објекта и монументалност форме, као и мултифункционална схема убрајају палату „Риунионе“ у прве модерне градске палате које су генерисале друштвене и културне односе у престоници почетком тридесетих година двадесетог века.

3.1.3

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ПАЛАТА „РИУНИОНЕ“ – ДОМ ЈАДРАНСКОГ ОСИГУРАВАЈУЋЕГ ДРУШТВА

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	скелетни систем у комбинацији са масивним
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови, стаклени панели у приземљу
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	/
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	челична решетка изнад кино сале, лантерни стаклени кров
	примењени специфични савремени материјали	челични профили, елементи ентеријера
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	италијански рационализам, арт деко, чешки кубизам (фасадна пластика)

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 6-16-1940.

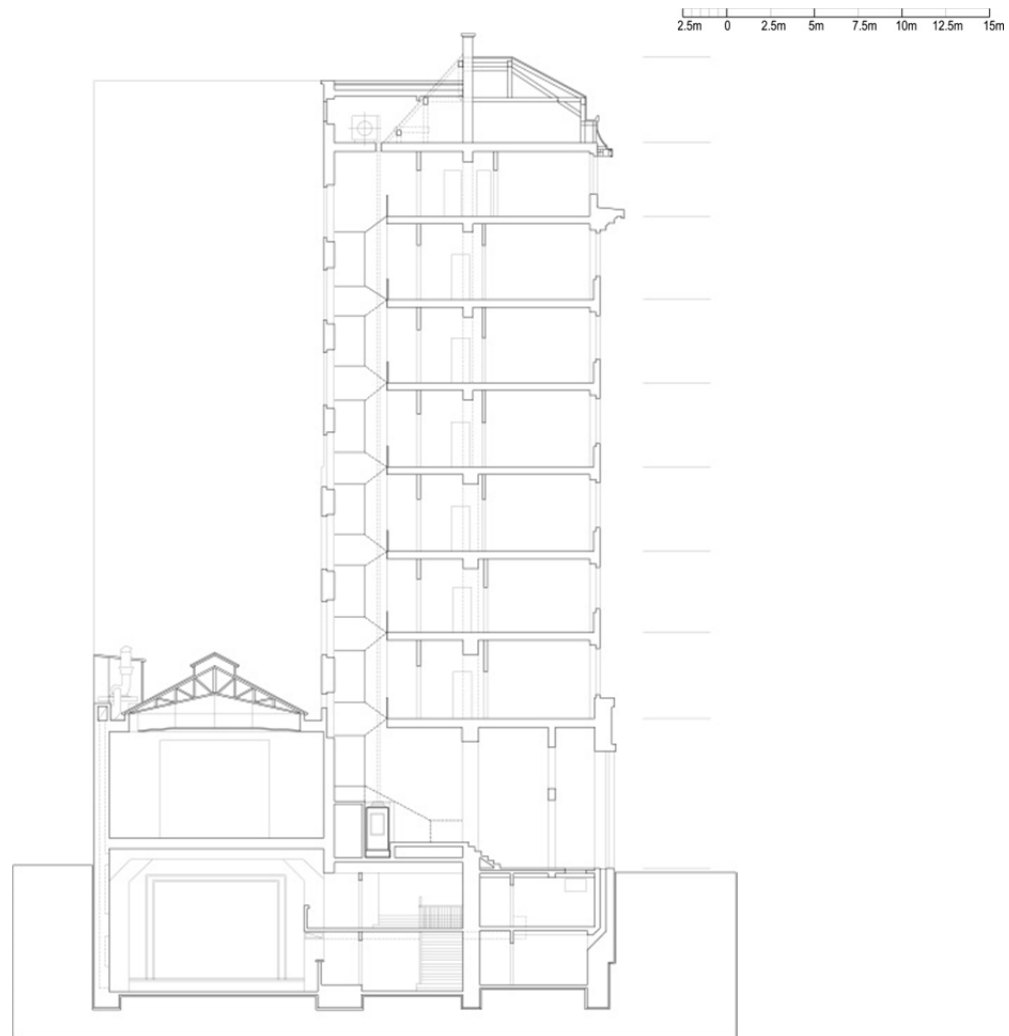
Слика 3.1.3а Палата „Риунионе“ - Дом Јадранског осигуравајућег друштва, Обилићев венац 33, разгледница ноћу, 1936 **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

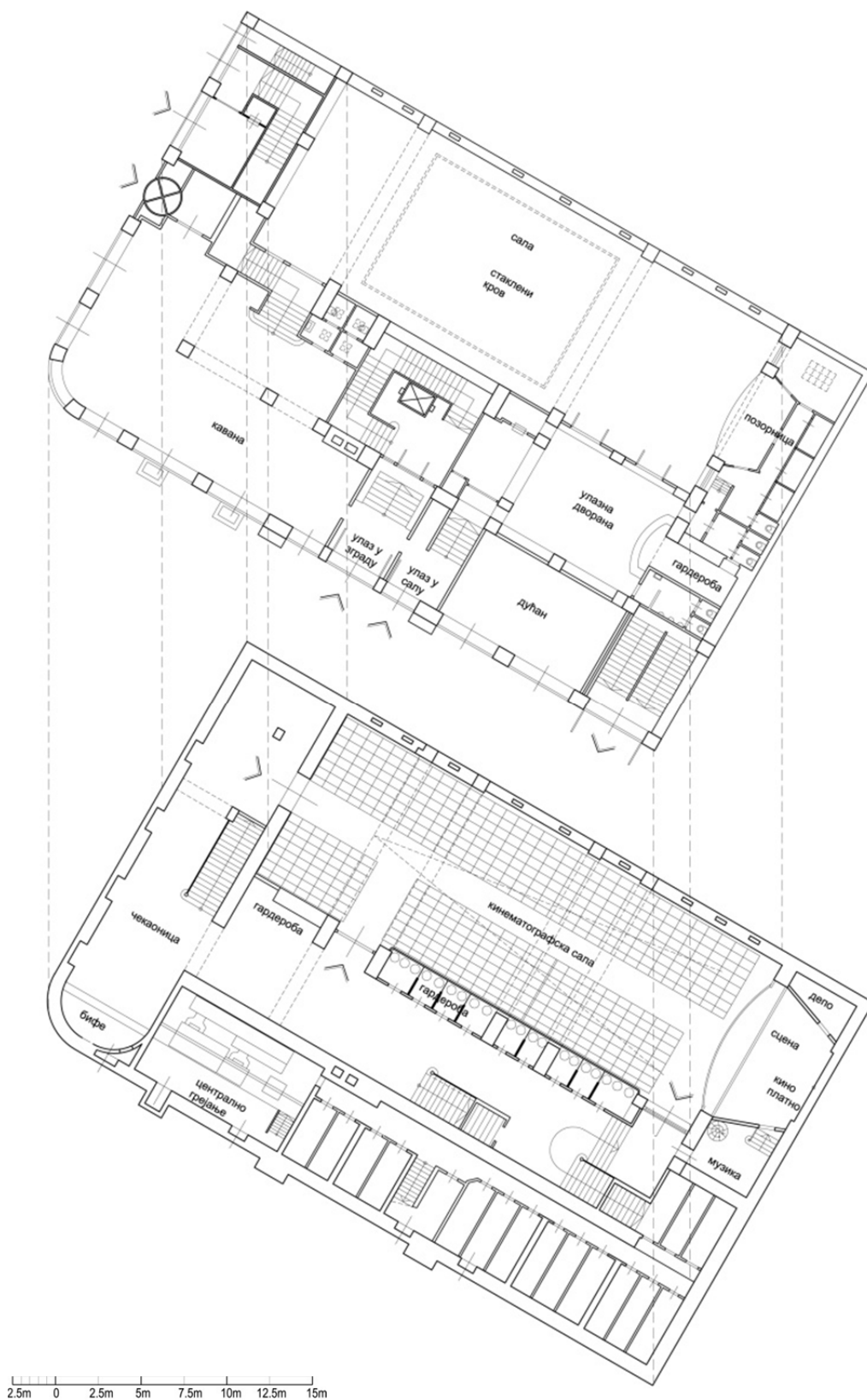
Слика 3.1.3б Биоскоп Уранија - палата „Риунионе“, контекст, Трг Републике 3, архитект: Иван Белић 1931. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.3в Палата „Риунионе“ - Дом Јадранског осигуравајућег друштва, диспозиција у односу на зграду Народног музеја, 1929-1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 6-16-1940, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

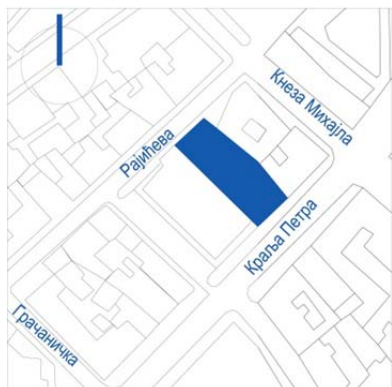

Слика 3.1.3г Палата „Риунионе“ – Дом Јадранског осигуравајућег друштва, пресек, 1929-1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 6-16-1940, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 3.1.3д Палата „Риунионе“ – Дом Јадранског осигуравајућег друштва, основа партера и сутерена (кино салае биоскопа Уранија), 1929-1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 6-16-1940, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

3.1.4 назив објекта:	ЈУГОСЛАВЕНСКА УДРУЖЕНА БАНКА А. Д.
адреса:	Краља Петра 19-21
архитект:	Хуго Ерлих (Hugo Ehrlich, 1879 - 1936)
година пројектовања:	1929.
година реализације:	1931.
намена:	банкарске услуге, администрација
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Загребачки архитект Хуго Ерлих (Hugo Ehrlich, 1879 - 1936) у периоду 1929. до 1931. године пројектује и реализује зграду Југословенске удружене банка А.Д. у Улици краља Петра (**слика 3.1.4**) која се својим корпусом протеже кроз блок где задња фасада има регулацију у Рајићевој улици. Модерност зграде се манифестује трипартитном поделом фасаде, пуристичким приступом обликовања и примене материјала, као и функционалистичком пропорцијом величина прозорских отвора у односу на намене просторија.⁹⁵ У том смислу, ова зграда и њена модерност представља јасан политички и друштвени образац у промовисању економског уређења нове државе.⁹⁶ Још 1908. године Ерлих сарађује у атељеу Адолфа Лоса на студији за вилу Карма у Италији, а директан узор у решавању ентеријера сале можемо видети и на примеру Лосовог ентеријера хола Централне штедионице (Zentralsparkasse) у Бечу из 1914. године.⁹⁷

Објекат се налази у интерполованој блоковској структури између улица Краља Петра и Рајићеве дуж осе исток – запад и излази својим габаритом на обе улице. Главни улаз за клијенте из Улице краља Петра и административни из Рајићеве, повезани су комуникацијом и функционалном организацијом зграде чиме је добијена рационалност партерног решења и горњих трактова банке. Урбанистички контекст зграде у блоку се трансформисао у временском оквиру имајући у виду компоновање Ерлихове фасаде са суседним класицистичким објектима, али и изградњу објекта Југословенске инвестиционе и кредитне банке, вешто пропорцијски укомпонована са јужне стране Ерлихове банке 60-их година двадесетог века. Сличну аналогију композиције објекта сусрећемо код нереализованог пројекта за пословно-стамбену зграду „Сингер“ у Београду (**слика 3.1.4г**)

Модернизам Ерлихове архитектуре посебно акцентујемо у обради ентеријера. Након главног портала улази се у простор издељен "стакленим зидом" изведеним од модуларне металне конструкције и стаклене испуне, а

⁹⁵ Пројекат публикован у: "Jugoslavenska udružena banka a.d. u Beogradu", časopis *Arhitektura*, Ljubljana, br. 7, 1932, str. 186.

⁹⁶ Иван Марковић, "Југословенска удружена банка архитекте Хуго Ерлиха", *Архитектура и урбанизам*, 18-19, 2006, стр. 127-133.

⁹⁷ Више о архитекти Хуго Ерлиху: Жарко Домљан, *Хуго Ерлих*, Загреб, 1979.

затим у претпростор шалтер сале која има лонгитудиналну диспозицију, а подељена на три просторне целине међусобно одељене шалтерима. Средишњи део сале био је намењен странкама. С обзиром да се сала налази у средишњем делу кубичног корпуса објекта, природно осветљење ентеријера успостављено је преко стаклене таванице. Осам витких армирано-бетонских стубова носе конструкцију таванице изведену такође од армирано-бетонских греда и стаклене испуне. Додатно осветљење простора за службенике било је обезбеђено електричним телима расвете постављеним на сваком стубу. Између стубова смештени су шалтери изведени од монолитних мермерних плоча. **(слика 3.1.4а)** На спратовима су организоване канцеларије персонала, директора, велика и мала сала за састанке и конференције, као и сервисне и помоћне просторије. Подужно постављена комуникација се налази поред великог атријума који је застакљеном лантерном конструкцијом осветљавао шалтер-хол Банке.

Иако изграђена у армирано-бетонској примарној конструкцији, уочавамо масивни систем изградње и зидне испуне левог и десног крила објекта, док је репрезентативна шалтер сала дефинисана конструктивно скелетном колонадом стубова и греда. Системом АБ греда формирана је лантерна стаклене испуне над шалтер-салом где је природно зенитално светло, поред улоге осветљења радних места уз ентеријерску обраду мермером, овој сали дало посебан ефекат строгости и архитектонске сугестивности нове модерне архитектуре.

Фасадно платно прочеља подељено је трипартитном поделом. Први корпус је приземље са три отвора великих димензија. Средњи корпус је дефинисан као главни портал, док су бочни изведени као прозорски отвори. Отвор главног портала испуњен је мрежном конструкцијом заштитних решетки са стакленим испунама. На средишњем делу налази се двокрилни портал. Изнад три отвора приземља пружа се трака која је истакнута изван линије равни фасаде. Она успоставља хоризонталну поделу отвора приземља и првог спрата, док је истовремено имала и намену да истакне натпис банке. Сви отвори једног спрата повезани су истим подпрозорником. Интензивно перфорирана површина друге фасадне целине једноставним квадратним

облицима прозорских отвора у низу, одражава функционални и пословни карактер објекта. Између отвора првог и другог спрата налази се још једна истакнута трака. Примена фасадне облоге камених плоча и формирање секундарне пластике, полукружних тимпанона на прозорима трећег спрата чине главне естетске моменте улазне фасаде. Наиме, димензије прозора трећег спрата на главној фасади условљени су великом површином сале за састанке и врло смело се у пропорцијској слици налазе изнад дворедних прозорских трака са по седам типских прозора канцеларијских просторија првог и другог спрата. Смелим компоновањем фасадних површина и великог броја прозорских отвора, задња фасада визуелно делује лакше и транспарентније. Успостављању позитивног ефекта динамичности доприноси и сукоб хоризонтала и вертикала континуираним појасевима прозорских отвора и високог степенишног отвора. Примена прозорских континуираних хоризонталних трака потиче из функционалног карактера објекта. По један прозорски отвор на јужној страни фасаде, издвојен из низа прозорских трака, означавао је просторију шефа одељења тог спрата, док су континуиране прозорске траке означавале унутрашњи простор већих димензија предвиђен за смештај службеника чиме Ерлих формом прати функцију акцентовањем фасадне поделе у контексту функционалне шеме Банке. Савременост ауторског израза посебно је присутан у ентеријерској обради мермера шалтер-сале, мобилијара и намештаја⁹⁸

⁹⁸ На фотографији ентеријера шалтер-сале видимо постављене столице „Wassily“ које је дизајнирао Марсел Бројер (Marcel Lajos Breuer, 1902-1981) 1925. године на Баухаус школи у Десау.

3.1.4

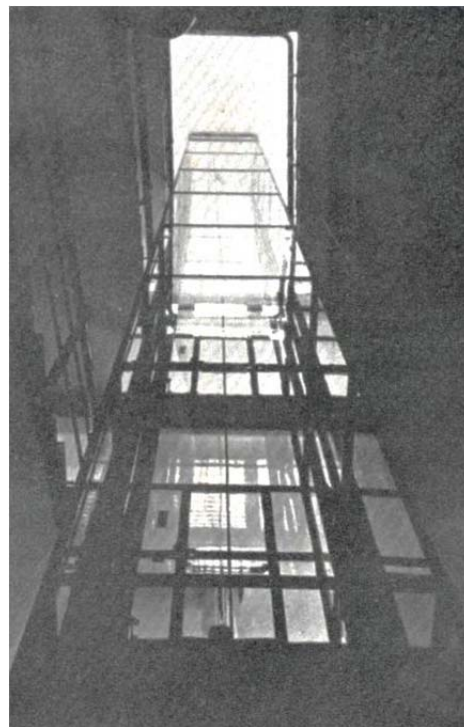
ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ЈУГОСЛАВЕНСКА УДРУЖЕНА БАНКА А. Д.

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у делу шалтер-сале и централног тракта спратова
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у ентеријеру шалтер-сале и на фасади у Рајићевој улици
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	фриз и атика урађени у контексту модерне архитектуре и ауторске позиције
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	на улазној фасади типски прозори формирају хоризонталне композиције, тракасти и кружни прозори на задњој фасади
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ скелетни систем и лантерни стаклени кров шалтер-хале
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, стаклени панели, метална модуларна конструкција
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	Адолф Лос, мобилијар: столице „Василиј“ Марсела Бројера у ентеријеру сале

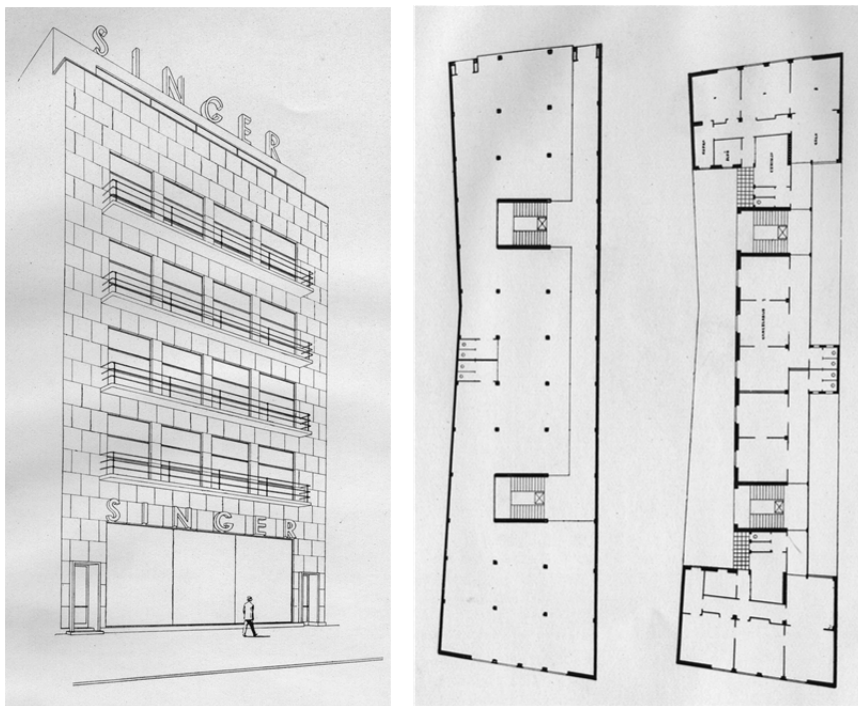
Слика 3.1.4а Југославенска удружена банка А.Д., Краља Петра 19-21. ентеријер шалтер-сале / архитект: Хуго Ерлих, 1929-1931. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.4б Југославенска удружена банка А.Д., Краља Петра 19-21. ентеријер: кадар улазног вестибила и лифтовског хола / архитект: Хуго Ерлих, 1929-1931. **Извор:** Фотографије из приватне колекције Милоша Јуришића

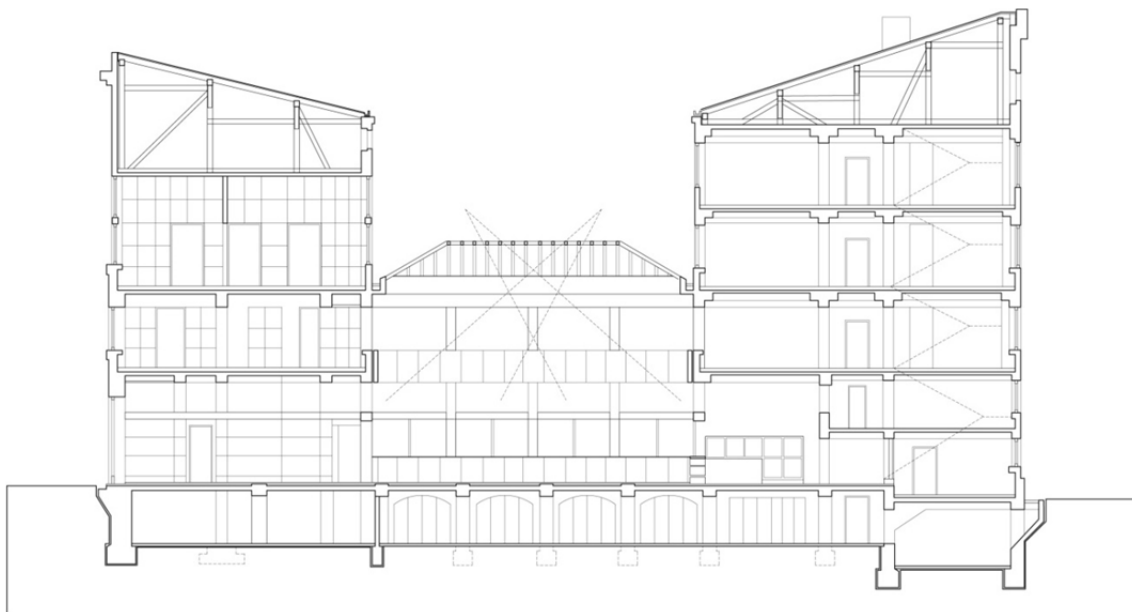

Слика 3.1.4в Југославенска удружена банка А.Д., Фасада из улице Краља Петра / архитект: Хуго Ерлих, 1929-1931. **Извор:** Snežana Ristić, Hugo Ehrlich u Beogradu, *ORIS, časopis za Arhitekturu i Kulturu*, Broj VII-35-2005, Zagreb, str. 142-149. АСАД цртеж ВП, август 2012.

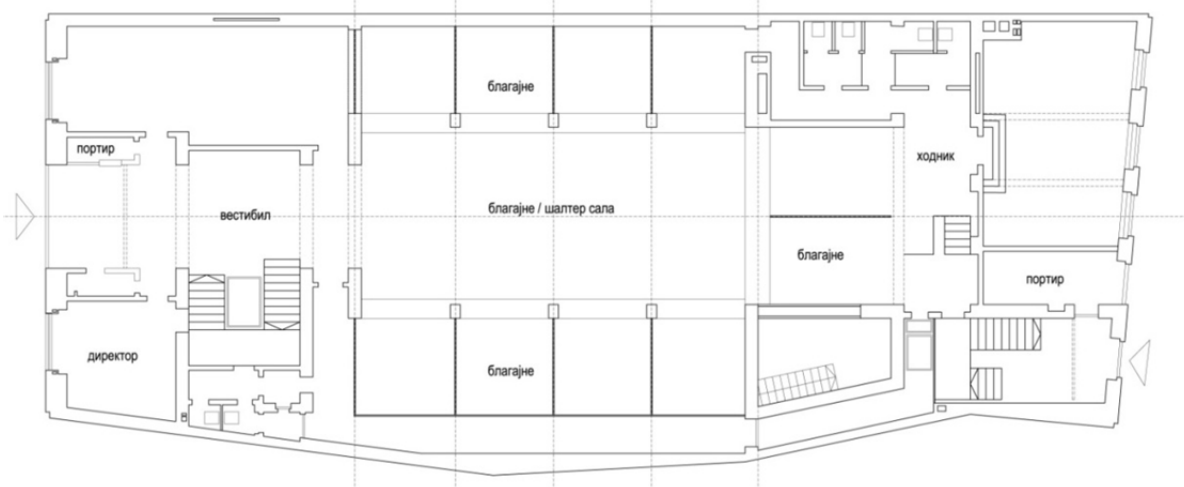
Слика 3.1.4г Пројекат Пословно-стамбене зграде „СИНГЕР“, перспектива и основе, Београд / архитект: Хуго Ерлих, 1931. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.4д Југославенска удружена банка А.Д. / архитект: Хуго Ерлих, 1929-1931, вертикални пресек
Извор: Snežana Ristić, Hugo Ehrlich u Beogradu, *ORIS, časopis za Arhitekturu i Kulturu*, Broj VII-35-2005, Zagreb, str. 149. ACAD цртеж ВП, април 2012.

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.4ђ Југославенска удружена банка А.Д. / архитект: Хуго Ерлих, 1929-1931, основа приземља.
Извор: Hugo Ehrlich u Beogradu, *ORIS, časopis za Arhitekturu i Kulturu*, Broj VII-35-2005, Zagreb, str. 149. ACAD цртеж ВП, април 2012.

3.1.5 назив објекта:	БАНКА „ЗЛАТИБОР“ А. Д.
адреса:	угао улица Кнегиње Љубице 16 и Чика Љубине 1
архитект:	Ђура Борошић (1900 – 1965)
година пројектовања:	1930.
година реализације:	1931.
намена:	банкарске услуге, администрација, становање, рентирање
спратност:	П+Ме+4
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: рекламна страна, *Građevinski vjesnik*, Zagreb, oktobar 1932, br. 6

Зграда Банке „Златибор“ пројектована је 1930. године и саграђена на углу улица Чика Љубине и Васине, 1931. године по пројекту београдског архитекте Ђуре Борошића на угаоној парцели површине 154 м². Архитекта Борошић је рођен у Загребу 1910. године, а студије архитектуре завршава у Београду, 1923. године. Зграда је имала мултифункционалну намену и то: трговачко-услугне делатности на приземљу, пословницу и канцеларије предратне истоимене банке на мезанину и првом спрату, станове на три етаже, док је на завршној петој повученој етажи био смештен архитектонски биро архитекте Борошића у којем су радили као приправници архитекти Момчило Белобрк и Јован Бјеловић. Своја интересовања за функционалистичку архитектуру Борошић је потврдио и уласком у Групу архитеката модерног правца, 1930. године.

Објекат Банке „Златибор А. Д.“ је функционално деривирао наведеним садржајима по спратовима. Главни улаз и комуникационо језгро се налази из Чика Љубине улице, шалтер сала банке на мезанину и канцеларије персонала на првом спрату припадају инвеститору објекта, стамбени део етажа је организован пројектовањем једне стамбене јединице по етажи, док је на завршној етажи пројектован атеље. У дневној штампи датираној од 16. августа 1930. године налазимо текст под насловом: „Највиша и најоригиналнија зграда на најмањем плацу у центру Београда“⁹⁹ Из текста можемо да утврдимо да је првобитна варијанта зграде имала шест спратова, међутим прешла је дозвољену висинску регулацију (висина зграде може бити максимално димензија 1.5 x ширина улице) прописане указом београдске Општине, па је архитекта Борошић у процесу изградње урадио преправку задње три етаже степенасто повукавши планове фасаде за три метра. Тако су на повученим спратовима добијене равне проходне терасе којим је ова зграда постала пионирски пример београдске Модерне суперпонирањем фасадних равни у урбанистичком контексту, коришћењем кровних тераса и елемената фасадне пластике.

⁹⁹ Аноним., „Највиша и најоригиналнија зграда на најмањем плацу у центру Београда“, Лист *Време*, 16. август 1930.

Модерност објекта се огледа у суперпонирању фасадних равни и пропорцијском односу прозорских отвора компонованих у наглашеним рамовима. Употребом металних тракастих ограда на угаоним терасама које представљају фасадни мотив, аутор доследно примењује парадигму Ле Корбизјеове бродске архитектуре. Иако компонована по класичној трипартитној подели интерполованог објекта у градском језгру, зграда има и раван кров, угаоне кровне терасе на 4. спрату. Са друге стране масивни конструктивни систем, кровни венци и атике, указују да ова зграда представља јасан образац латентног утицаја Модерне на још увек присутан академизам, а архитект Борошић на пројектима за банку „Златибор“ и хотел „Праг“ у Балканској улици афирмише ране модернистичке тенденције на јавним објектима.

3.1.5		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
БАНКА „ЗЛАТИБОР“ А. Д.		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равне терасе на повученим спратовима
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	стубови примењени на фасадним зидовима
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	простор шалтер-сале и канцеларија Банке
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	металне „бродске“ ограде угаоних тераса
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	у виду хоризонталних рамова око прозора
	примењене нове конструкторске иновације и системи	/
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, метални профили на оградама и у ентеријеру
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 19-7-1930

Слика 3.1.5а Банка „Златибор“, поглед из улице Кнегиње Јубице, урбанистички контекст / архитект: Ђура Борошић, 1931. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.5б Банка „Златибор“, основа партера и мезанина банке / архитект: Ђура Борошић, 1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.19-7-1930, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 3.1.5в Банка „Златибор“, фасада из улице Чика Љубине / архитект: Ђура Борошић, 1931.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 19-7-1930, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 3.1.5г Банка „Златибор“, фасада из улице Кнегиње Љубице / архитект: Ђура Борошић, 1931.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 19-7-1930, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

3.1.6 назив објекта:	ЗГРАДА ПЕНЗИОНОГ ФОНДА БЕОЧИНСКЕ ФАБРИКЕ ЦЕМЕНТА
адреса:	Булевар Деспота Стефана 10 и Браће Југовића 21
архитект:	Драгиша Брашован (1887 - 1965)
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1934.
намена:	управа, трговина, становање, рентирање
спратност:	П+5
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда Пензионог фонда Беоцинске фабрике цемента пројектована је 1933. године по пројекту архитекте Драгише Брашована, а реализована је 1934. године. Објекат је био у служби индустријског гиганта Беоцинске фабрике цемента који је и наручио овај пројекат од Брашована. Зграда заузима габарит урбаног блока између улица деспота Стефана, Браће Југовића и Скадарске, те је у урбанистичкој диспозицији доминирала ка Позоришном тргу са зградом Ратничког дома, иако је постојао блок приземних кућа са дућанима испред зграде са претпостављеном интенцијом да се добије шири трг који би био дефинисан палатама „Риунионе“, Народним музејем, Позориштем и наведеним зградама. Репрезентација модерности ове зграде али и Дома ратника у урбаној матрици града има значај посебно у контексту акцентовања визура дуж осе Скадарске улице ка Тргу.

Брашован је на овом пројекту имао задатак да уради пословни део намењен администрацији Беоцинске фабрике, као и део са стамбеним јединицама. У компоновању објекат има стамену кубичну форму са правилним пропорцијским матрицама прозорских отвора (квадратна према улици Деспота Стефана, правоугаона ка улицама браће Југовића и Скадарској). Волумен тракта прочеља надвисује бочне трактове и у тој композицији аутор уводи на левом крилу зграде фасадно платно–шајбну као угаони конструктивистички мотив са јарболом. Угаоне терасе – лође су постављене у односу на повлачење фасадног платна и геометрије углава грађевинске парцеле. Засведена форма бетонских ограда лођа на углу са Скадарском улицом као контрастни облик у овој композицији представљају типичан Брашованов мотив присутан и на другим јавним зградама – палатама. Формирањем проходног равног крова са перголама и рамовском конструкцијом на бочним трактovima афирмише се модерничка идеја употребе пете фасаде, нарочито у контексту отварања визура ка дорђолској падини и Тргу. Пропорцијска подела фасадних отвора, пластике и фуга је присутна на бочним фасадама акцентујући суперпонирање и каскадирање зграде у контексту конфигурације улице Деспота Стефана. Комуникацијска схема зграде дефинисана је диспозицијом степенишних полукружних језгара

од којих једно повезује бочне трактове зграде. Архитектоника, диспозиција у градској матрици и коришћење постулата модерног грађења сврстава Палату Пензионог фонда Беоцинске фабрике цемента у најрафинисаније парадигме Модерне у Београду са акцентом на притајену аналогију са објектима европског функционализма. С обзиром да је зграда саграђена 1934. године након јавног конкурса за палату Државне штампарије као и пре реализације Команде Краљевског ваздухопловства у Земуну, наслућујемо афирмацију теме хоризонталног компоновања фасадних отвора у каснијем опусу јавних објеката архитекте Брашована.

Армирано-бетонска конструкција је дефинисана конструктивним скелетним системом са зиданом испуном, а чију предност Брашован користи у функционалној организацији пословног и комерцијалног дела партера како би се добио флексибилнији простор.

Објекат има завршну обраду племенитим фасадним малтером фугован у модуларном пропорцијском односу диспозиције фасадних отвора. Поред армирано-бетонске конструкције и зиданих преграда, аутор користи на кровним терасама дрвене греде за надстрешницу односно перголу, дрвенарију за фасадне отворе са дрвеним „Ајслингер“ системом ролетни као и металну браварију на отворима излога приземља за потребе рентирања и услуга.

3.1.6

ПРИМЕЋЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ЗГРАДА ПЕНЗИОНОГ ФОНДА БЕОЧИНСКЕ ФАБРИКЕ ЦЕМЕНТА

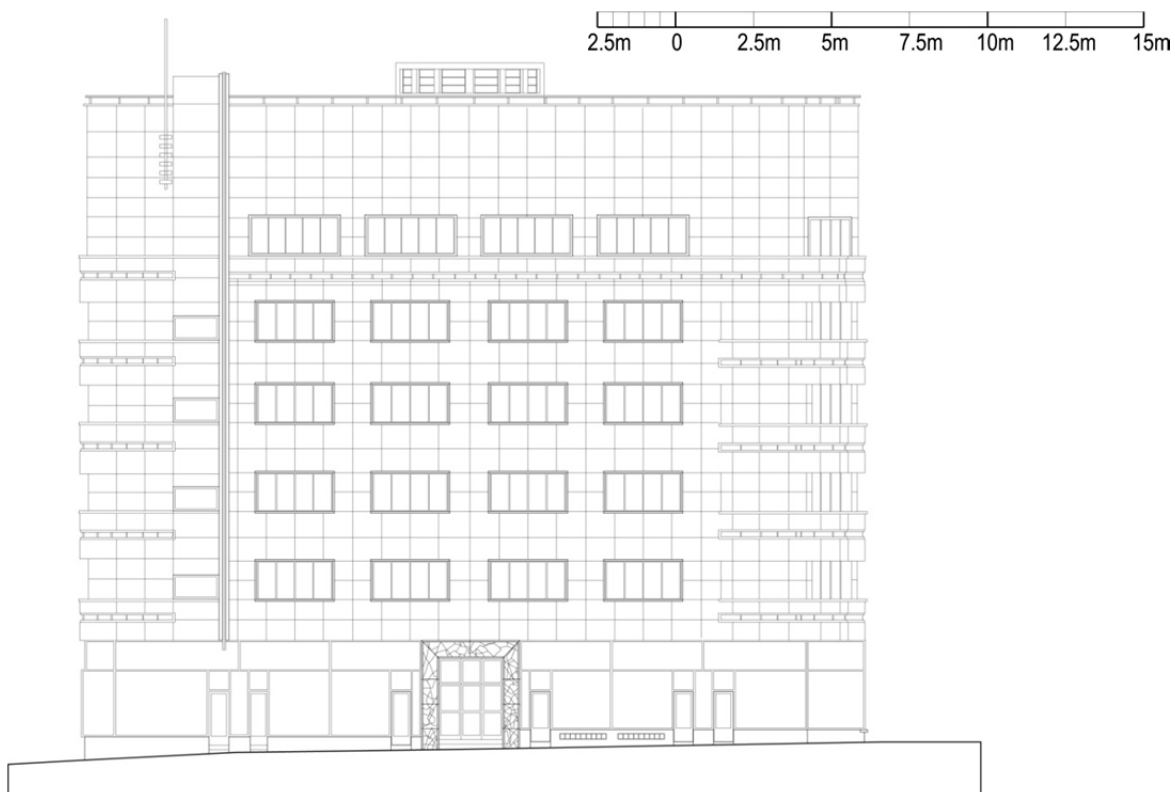
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равна проходна тераса на свим трактовима објекта, покривена делом перголама
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	скелетни систем комбинован са масивним традиционалним
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови канцеларија и станова, метална и стаклена испуна фасаде приземља
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	у делу приземља конструктивну улогу имају стубови, серклажи и степенишна језгра
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	конструктивистички и модернистички мотиви (јарбол, шајбне, кружни прозори)
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	на предњој фасади, присутна модуларна пропорција отвора на фасади
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ скелетни систем у деловима статичког система објекта
	примењени специфични савремени материјали	АБ, стакло, метални оквири, дрвене перголе, Ајслингер“ ролетне
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	Ле Корбизје, конструктивизам, Терањи, функционализам

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф 15-31-1934.

Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист РС бр. 73/07)

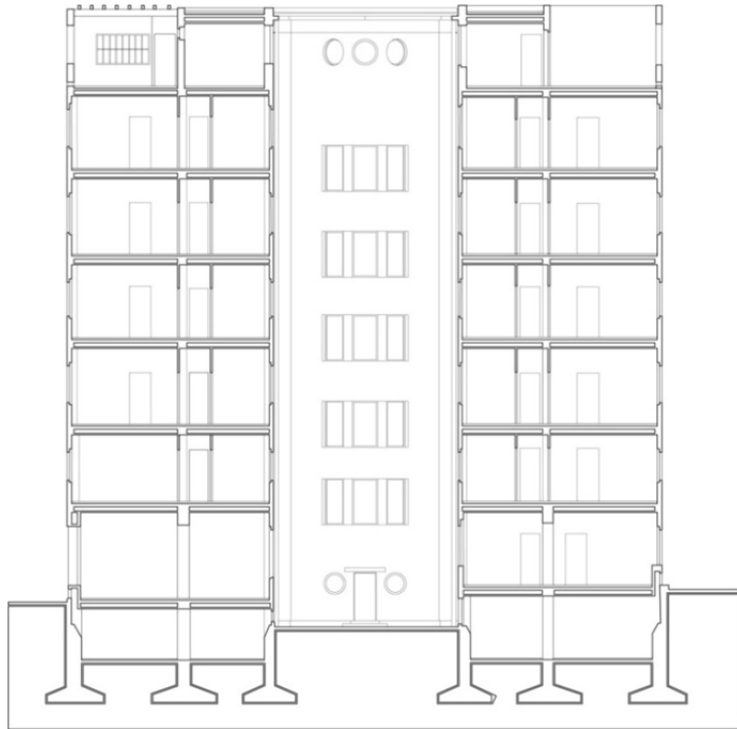
Слика 3.1.6а Стамбено-пословна зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента / архитект: Драгиша Брашован, 1934. **Извор:** Публиковано у часопису: *Уметнички преглед* бр. 8, стр. 248, Издање Музеја Кнеза Павла, Београд, 1938. / У склопу текста архитектке Бранка Максимовића, Нови стил у Архитектури, *Уметнички преглед*, задужбина Кнеза Павла, Београд, 1938, стр. 248-250./

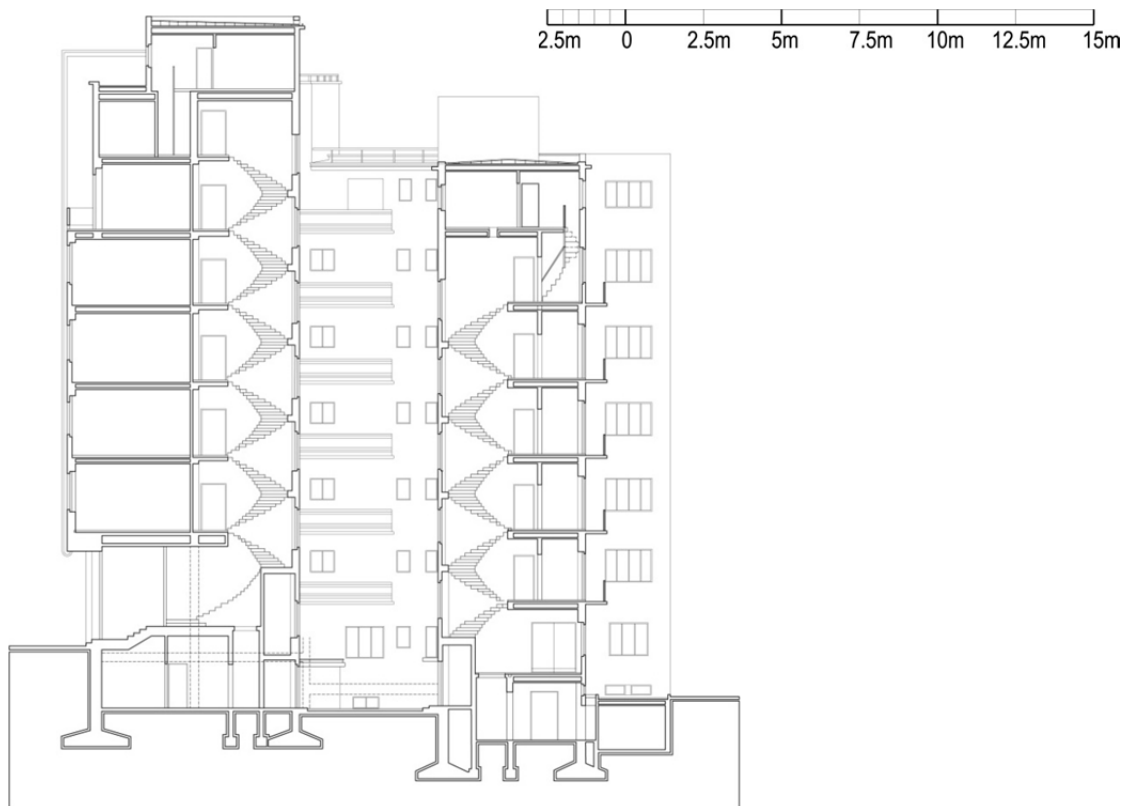
Слика 3.1.6б Стамбено-пословна зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента, фасада из улице Браће Југовића / архитект: Драгиша Брашован, 1934. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф 15-31-1934. АСАД цртеж ВП, март 2012.

Слика 3.1.6в Стамбено-пословна зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента, фасада из Булевара деспота Стефана / архитект: Драгиша Брашован, 1934. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф 15 -31-1934. АСАД цртеж ВП, март 2012.

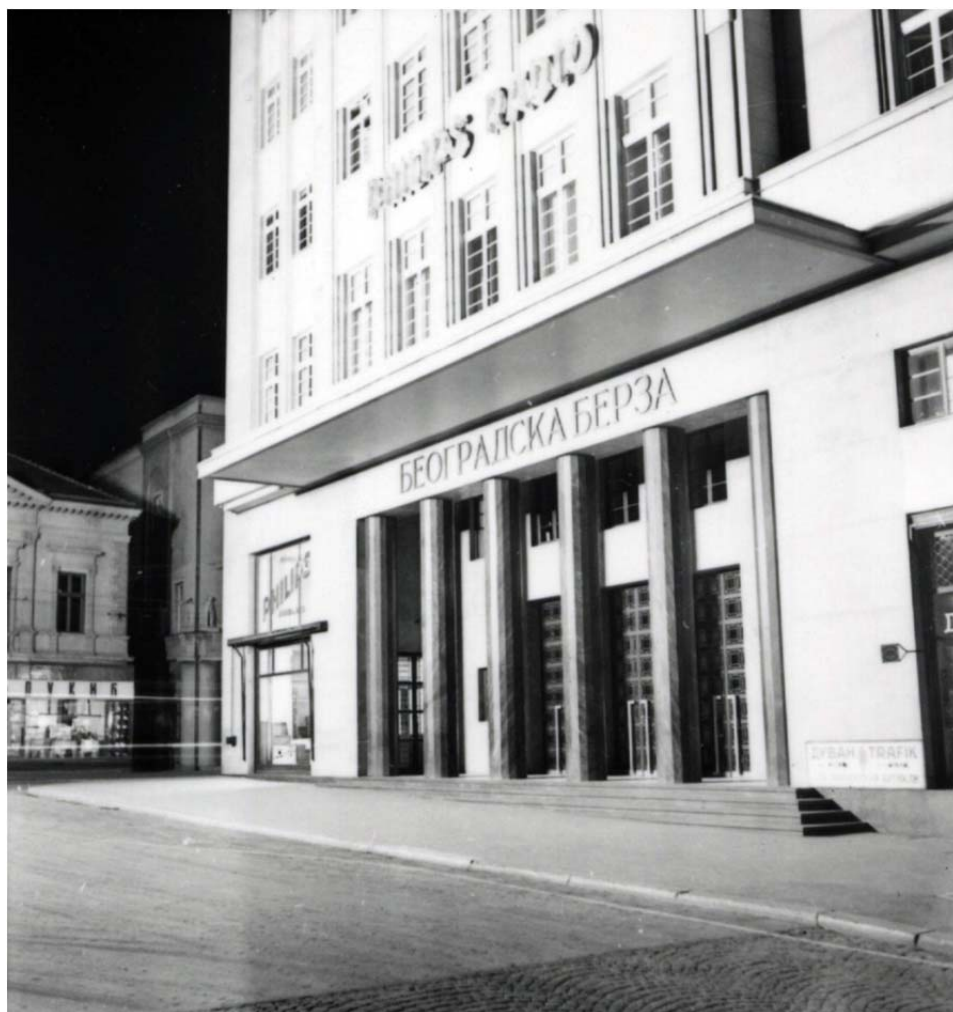
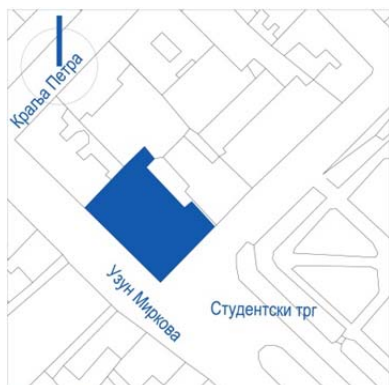

Слика 3.1.6г Стамбено-пословна зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента, попречни пресек / архитект: Драгиша Брашован, 1934. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф - 15 -31-1934. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 3.1.6д Стамбено-пословна зграда Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента, подужни пресек / архитект: Драгиша Брашован, 1934. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф - 15 -31-1934. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

3.1.7 назив објекта:	ПАЛАТА БЕОГРАДСКЕ БЕРЗЕ
адреса:	Студентски трг 13
архитект:	Александар Ђорђевић (1890 – 1952)
година пројектовања:	1934.
година реализације:	1935.
намена:	берзанске услуге, администрација
спратност:	П+Ме+6
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда Трговинске коморе архитекте Драгише Брашована, Палата Берзе архитекте Александра Ђорђевића (1890-1952) и Дома аероклуба архитекте Војина Симеоновића (1900-1978) представљају један од најсветлијих примера како је модерна архитектура генерисала и мењала урбани колаж центра Београда, прецизније Студентског трга (некада Краљевог трга) и престонице од трошних приземних кућа и дућана ка вишеспратној регулацији између улица Краља Петра, Узун Миркове и Трга на којем је била смештена зелена пијаца. Александар Ђорђевић је учешћем на појединим међуратним конкурсима дошао у прилику да реализује један од значајнијих јавних објеката у предратном Београду, зграду Београдске берзе (**слика 3.1.7**). Београдска берза зидана је од 25. маја 1933. до 25. новембра 1934. године, на углу Узун Миркове и тадашњег Краљевог трга (данас Студентски трг). Палата је подигнута на месту старе кафане “Уједињење”, приближно у исто време када и палата Аероклуба и Дом трговачке омладине који се поред ње налазе. Вредност зграде износила је 10.000.000 динара. У листу *Политика* од 25. 12. 1931. године наилазимо на текст под насловом „С пролећа ће почети грађење трију нових палата: Београдске берзе, Трговачке омладине и Аероклуба“ где зграда Берзе садржи подрум, сутерен, приземље, међуспрат и пет спратова са додатним кровним спратом.

Слика 3.1.7а Дом Аероклуба, угао улица: Узун Миркове 5 и краља Петра 36 / архитект Војин Симеоновић, 1934 -1935. **Извор:** интернет сајт: <http://www.skyscrapercity.com> / slike starog Beograda 1850-1960.

Дом Аероклуба (**слика 3.1.7а**) налази се на углу Узун Миркове 5 и Улице краља Петра 36. Првобитна замисао је била да зграда служи као национална установа ваздухопловства Краљевине Југославије. Овај споменик културе грађен је од 1934. до 1935. године, према пројекту архитекте и хидропилота¹⁰⁰ Војина Симеоновића (1900-1978). Основно обележје овог здања јесте елеганција, успешно допуњена одмереним нијансама материјала од којег су урађене фасаде: вештачким каменом, обрађеним у три различите варијанте, и племенитим малтером. Свечани прилаз кроз кружни и овални хол са раскошним спиралним степеништем и оградом од кованог гвожђа осветљен је витражом и горњим светларником. Израда овог витража са темом "Дедал и Икар" поверена је сликару Васи Поморишцу. У згради је смештен и легат сликара Петра Добровића. Репрезентативној спољашњости здања одговара ентеријер који подразумева квалитетне материјале, што је више него очигледно код свечане сале на првом спрату.

Баш као и на примеру Палате Берзе уочавамо искорак Ђорђевића и Симеоновића из свог доследног академског ка модерничком исказу, али у оба примера отклоном од академске обраде и орнаментике фасадне пластике и отвора заустављамо се на елементима Арт декоа који је поред националних (Дом ратника, Игуманова палата, Дом ратних инвалида) представљао компромис између академизма и модернизма многих аутора у њиховом (не)прихватању Модерне. Овакво архитектонско истраживање несумњивих вредности баштине управо је било покретач модернизације јавних простора Београда, али и никад пробијена, граница преласка у смеле функционалистичке и модерничке склопове које имамо на примерима стамбено-пословне зграде Пензионог фонда Беочинске фабрике цемента, архитекте Драгише Брашована из 1934. године и Палате новинске куће „Време“ из 1937-1938. године, архитекте Бранислава Којића.

Заједно са Домом трговачке омладине и Домом аероклуба, Београдска берза обликује део просторне целине Студентског трга и Узун Миркове улице. Ове три палате антологијски су примери развоја београдске архитектуре

¹⁰⁰ Хајна Туцић, "Дело архитекте Војина Симеоновића између два светска рата", *Наслеђе* бр. 9, Београд, 2008, стр. 155-178.

средином четврте деценије XX века, њене поливалентности и истовремене коегзистенције њених различитих пројектантско-функционалних и архитектонско-обликовних концепција. Зидање поменута три објекта на постојећој локацији је планирано крајем 1931. године¹⁰¹. До тада, простор Краљевог трга је коришћен и као градска тржница тако да можемо да говоримо о поливалентности јавног простора и ефемерности садржаја на тргу, а електрификацијом, увођењем трамвајског саобраћаја и формирањем зелених алеја овај трг добија нову савремену физиономију јавног простора, а завршетком реализације наведених палата, град добија један од најмодернијих јавних простора тог периода. **(слика 3.1.7д)**

У сутерену Берзе налазе се магацини, кафе-кухиња, котлови за грејање. У основи објекта протежу се групе армирано-бетонских носача, који су омогућили пројектовање простране шалтер-сале у приземљу. Главни улаз је рашчлањен са шест гранитних стубова који чине портик трема с кога се кроз троделни застакљени портал улази у зграду. Ђорђевић је био предвидео приступне степенике главном улазу Берзе, али их је грађевински одбор укинуо, као и првобитно предвиђену већу надстрешницу. У просторијама на углу са Узун Мирковом првобитно су се налазиле кафана и пивница, а десно од улаза дућан. Са улаза се стиже у пространо предворје са галеријом коју носе четири стуба. У предворју се слева налази гардероба, а здесна степениште за галерију међуспрата. Из предворја се право, кроз троделни портал, пролази у шалтер-салу Београдске берзе. Дуж трију страна зидова сале постављени су шалтери. Сала висином обухвата мезанин, и надвишена је гвозденим, застакљеним кровом који омогућава њено природно осветљавање. Уз шалтер-салу пројектовани су бифе, канцеларија, телефонска централа и степениште које води на спрат. На првом спрату смештен је хол са салом „продуктивне берзе“, сала за седнице, салон, канцеларија председника, првог и другог секретара, унутрашњи светларник, берзански суд и обрачунски завод. Изнад мезанина зграда се развија на два крила, док већи део просторног волумена заузима пространи светларник. На другом спрату у

¹⁰¹ Аноним, “Подизање Београда, С пролећа ће почети грађење трију нових палата: Београдске берзе, Трговачке омладине и Аероклуба“, *Политика* 25.12.1931.

крилу ка Студентском тргу и крилу ка Узун Мирковој предвиђени су бирои, док се на трећем, четвртном и петом спрату налазе станови.

Скелет зграде и међуспратна конструкција изведени су од армираног бетона, зидови од опеке у кречном цементном малтеру, зграда је покривена лимом. Масивне плоче и ребрасте таванице, које су највећим делом у вези са армирано-бетонским подвлакама, рачунате су са еластичним укљештењем. Статички прорачун армирано-бетонских конструкција израђен је по немачким прописима за 1932. годину. Степениште је од мермера и вештачког камена. Стубови на главном улазу су од гранита, којим су обложени приземље и међуспрат. Виши делови фасаде обложени су природним и вештачким каменом.

3.1.7		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ПАЛАТА БЕОГРАДСКЕ БЕРЗЕ		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	на мањем делу објекта (техничка улога)
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у тони улазног вестибила
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у зони главног хола Берзе
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	вертикални пиласстри у канелуре примењене у модерном духу аутора
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	скелетни склоп изнад хола Берзе
	примењени специфични савремени материјали	АБ, метални рамови, обрада ентеријера
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	арт деко

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 35-10-1932.

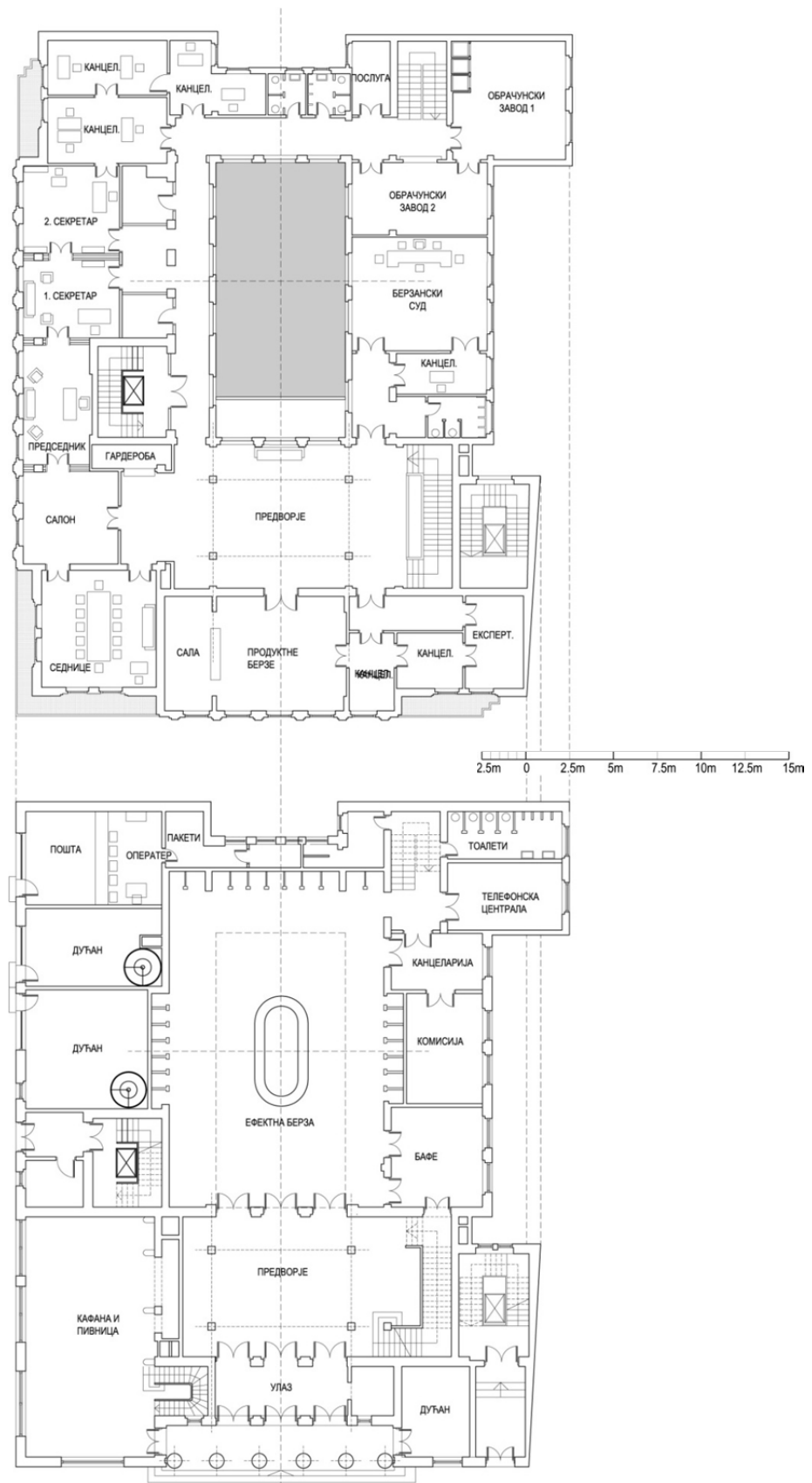
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 23/84)

Слика 3.1.7б Палата Берзе (данас: Етнографски музеј), перспективни цртеж конкурсног решења / архитект: Александар Ђорђевић, 1934. **Извор:** <http://www.skyscrapercity.com> / slike starog Beograda 1850-1960.

Слика 3.1.7в Палата Берзе (Универзитетски трг), урбанистички контекст / архитект: Александар Ђорђевић, 1934. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.7г Палата Берзе, основе партера и високог приземља / архитект: Александар Ђорђевић, 1934. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 35-10-1932, АСАД цртеж ВП, мај 2012.

3.1.8 назив објекта:	ДОМ ТРГОВИНСКЕ КОМОРЕ
адреса:	Студентски трг 15
архитект:	Драгиша Брашован (1887 - 1965)
година пројектовања:	1934.
година реализације:	1935.
намена:	администрација, трговина, пословање
спратност:	П+6
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Објекат Дома Трговинске коморе пројектован је 1934, а реализован 1935. године по пројекту архитектке Драгише Брашована. Зграда је имала административно-пословну намену до Другог светског рата, да би после постала седиште Градског одбора Савеза комуниста Београда, а од 1990. године седиште политичке партије. Када говоримо о урбанистичком контексту, Дом Трговинске коморе посматрамо у волуметријском и естетском садејству са суседном Палатом Берзе (**Поглавље 3.1.7**) при чему уочавамо трансформацију простора Краљевог, односно Универзитетског трга (**Слика 3.1.8б**) изградњом и интерполацијом у градском блоку. Брашован у свом особеном пројектантском ставу, реализује препознатљиве елементе своје модернистичке архитектонике, посебно у интерпретацији фасадног платна и пластике (кружни прозори, модулација отвора у каменим хоризонталним рамовима, безорнаменталност) чиме је зграда пропорцијски складно инкорпорирана у фасадну „кулису“ Трга. Објекат је комуникацијски дефинисан главним степенишним и лифтовским холем и диспозицијом улазног вестибила осовински постављеног у односу на корпус објекта. Свечана сала за састанке налазила се на високом приземљу, типски спратови су били намењени канцеларијским и пратећим просторијама, док је кабинет директора и секретаријат смештен на задњој етажи. Функционална организација простора је деривирана и диспозицијом фасадних отвора чиме је „форма пратила функцију“ у архитектонском обликовању.

Објекат је пројектован у комбинацији скелетног и масивног конструктивног АБ склопа. Кровна дрвена конструкција са лименим кровним панелима монтирана је и заклоњена високом атиком објекта са једноставном линијском формом фриза и вертикалних пиластара између правоугаоних и кружних прозора завршне етаже. Материјализација главне уличне фасаде се огледа у модулираној фасадној подели каменим плочама које су пропорцијски уклопљене са бетонским хоризонталним рамовима прозорских трактова са уграђеном прозорском дрвенаријом и „Ајслингер“ ролетнама које Брашован уграђује на својим јавним објектима. Специфичност ових ролетни поред основне функције представља и естетски утисак динамике диспозиције и дрвета ка материјала присутног на фасадама.

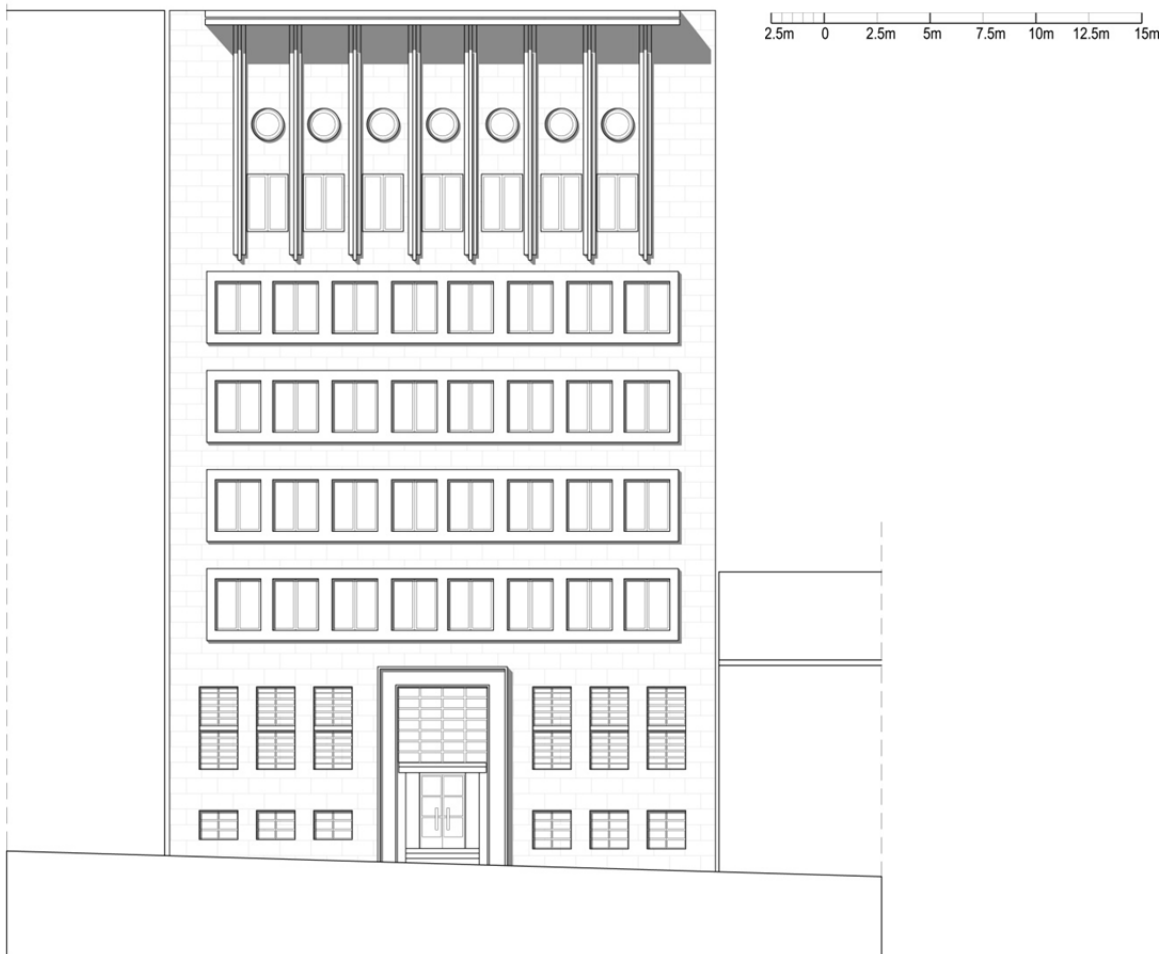
3.1.8

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ДОМ ТРГОВИНСКЕ КОМОРЕ

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у делу објекта
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преграде између канцеларијских простора
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	венац и пиластри пројектовани у контексту ауторовог модерничког дискурса
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	у контексту фасадне пластике (хоризонтални рамови)
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ скелетни систем у делу објекта
	примењени специфични савремени материјали	АБ, стакло, метални оквири, „Ајслингер“ ролетне
	утицаји и рефлексије (иностранци примери Модерне и авангарде)	Ле Корбизје, конструктивизам, Терањи, функционализам

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 436-11-64

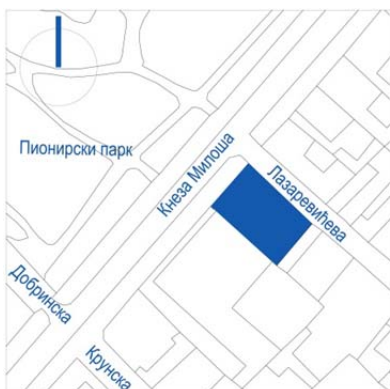
Слика 3.1.8a Палата Трговинске коморе, изглед фасаде са Краљевог Трга, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 436-11-64 АСАД цртеж ВП, август 2012.

Београд. Краљев трг
Belgrade. La Place Royale

Слика 3.1.8б Краљев трг, разгледница, Палата Берзе и Трговинска комора, урбанистички контекст, 1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.1.9 назив објекта:	ДОМ УДРУЖЕЊА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ИНЖЕЊЕРА И АРХИТЕКАТА – СЕКЦИЈА БЕОГРАД
адреса:	Кнеза Милоша 7
архитект:	Миша Манојловић (1901 – 1942), Исак Азријел (1900 - 1948)
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1935.
намена:	управа, администрација, култура
спратност:	П+Ме+4
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Конкурс за зграду УЈИА је расписан 1933. године и додељена је прва награда, чиме је београдски архитекта Миша Манојловић стекао право на израду главног пројекта и извођење зграде. Зграда је почела да се зида у јулу 1933. године, а потпуно је била завршена у пролеће 1935. године. Архитекта Манојловић и Исак Азриел су радили као успешан пројектантски тим у заједничком атељеу и реализовали су важна модернистичка рационална решења и то: Гостионичарски дом у Југ Богдановој улици бр. 28 (данас Угоститељска школа), 1931, Дом женског јеврејског добровољачког друштва на углу улица Високог Стевана и Тадеуша Кошћушког (данас Дефектолошки факултет), 1938, Зграду Јована Л. Јовановића у Улици кнеза Милоша бр. 69 (данас Општина Савски Венац), 1940.

Првонаграђени конкурсни рад Манојловића и Азриела (**слика 3.1.9а**) био је конципиран без орнаменталних фасадних елемената, а репрезентује функционалне и конструктивне квалитете ентеријера и јасно раздвојене функционалне шеме. Објекат је у потпуности био у духу архитектуре “новог стила” како је пропагирано у ГАМП-у, залажући се за стварање новог архитектонског језика који ће раскинути са архитектонским историцизмом. Александар Игњатовић примећује да је „...у конкурсном решењу, као и у извођачком пројекту, функционална дистрибуција простора следила строге програмске захтеве, као и услове урбанистичког контекста. Такво досетљиво и савремено решење није имало пандана у тадашњој архитектури јавних установа у Београду. Од посебне важности био је спољашњи изглед првонаграђеног конкурсног пројекта за Дом УЈИА, који добро осликава бескомпромисни пуризам у обликовању – најзначајнију особину архитектонског опуса Манојловића и Азриела.“¹⁰²

Из овога, увиђамо да је овај конкурсни рад у себи носио јаку модернистичку ноту коју је жири препознао и која је требало да модерна схватања архитектуре преиначи у нови савремени дом архитеката, њихов еснаф и струку. У каснијој стручној полемици о архитектури зграде, јављају се и критике и несугласице. Игњатовић у том смислу наставља „...Међутим,

¹⁰² Александар Игњатовић, “Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката у Београду”, *Наслеђе*. Завод за заштиту споменика културе града Београда, vol. 7, 2006, стр. 87-118.

измене које су током разраде извођачког пројекта следиле – пре свега у спољашњем изгледу, сведоче не само о рецепцији идеја Манојловића и Азриела, о карактеру конзервативне средине која није могла да прихвати, неуобичајено агресивно решење на тако значајној локацији бременитој политичким конотацијама, већ говоре и о механизмима који су лежали унутар идеологије УЈИА.¹⁰³

Преправке које је урадио Драгиша Брашован најбоље су предочене у тексту из листа Политика где аутор чланка наводи: “Инжењерски дом, по првобитном пројекту, имао је да буде сасвим једноставне архитектуре и његова фасада не би имала никаквих украса. Инжењери и архитекти, међутим, побунили су се што ће њихова зграда представљати један ‘сандук’ који не би нимало репрезентовао ни савремено доба, ни савремену архитектуру и не би служио на част нашим архитектима. [...] Ситуацију је спасао г. Драгиша Брашован, познати београдски архитекта, који се заинтересовао нарочито за фасаду и за решење основе приземља и сутерена”.¹⁰⁴

Објекат заузима грађевинску парцелу на углу улица Кнеза Милоша и Лазаревићеве. Површина објекта у партеру износи 668 м². Пуристичко и функционалистичко pročеље, нарочито дефинисано првобитним конкурсним решењем контрастирало је урбанистичком контексту и силуети улице Кнеза Милоша са већ саграђеним академским објектима, посебно ако имамо у виду близину Дома Народне скупштине, будуће зграде Главне поште и суседни хотел „Excelsior“ саграђен 1921. године који је већ представљао савремени градски хотел тог доба. Савременост у урбанистичкој позицији поред формалистичког има и идеолошки контекст промовисања нове архитектуре и афирмације градитељске струке у Београду и Краљевини, уопште.

У сутерену и високом приземљу смештена је велика дворана за скупштинска заседања, пратећи фоајеи и мања сала за седнице, а ти садржаји

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ “Довршење Дома београдских инжењера и архитеката. Спасена је част београдских архитеката”, *Политика*, Београд 25. 10. 1934.

захтевали су велику изграђену површину, већу висину просторија и заузетост читаве локације. Аутори су пројектовали решење по коме се „...у вишим спратовима задњи крак [...] повлачи према Лазаревићевој улици за око 11 метара, што је испуњавало захтеве за инсолацијом и обезбеђивало хигијенске услове санкционисане грађевинским прописима, а простор над двораном искоришћен је за летњу терасу”.¹⁰⁵ Из тога је произашло решење по коме корпус зграде према главној улици представља јединствен четвороспратни блок, док је из споредне улице волумен повучен од регулационе линије. Изнад корпуса приземља, односно сале, уздизала се форма у облику латиничног слова “L”, са равним кровом као проходном терасом на нивоу првог спрата, која је била у вези са канцеларијама, библиотеком и клупским садржајима. Интровертна диспозиција кровне терасе и суседних простора постигнута је визуелном изолованашћу у односу на улицу кнеза Милоша.

Објекат је подигнут у армирано-бетонском конструктивном систему носећих масивних зидова, али у односу на функционалне потребе свечане сале конструисане АБ подвлаке које савлађују распон од 11 метара изнад сале, односно над којима је формирана равна тераса – кров. Фасаде су равне, без орнамената, са прозорским отворима чија диспозиција, облик и величина наговештавају карактер простора који осветљавају, у традицији функционализма. Унифицирани прозорски отвори смештени у тракастим фасадним нивовима на спратовима сугеришу на могућност слободног позиционирања канцеларија; велики прозори у зони приземља говоре о издвојености јавних и репрезентативних простора за окупљање и састанке, а дислоцирани прозори на јужном крилу недвосмислено означавају позицију степенишног простора, који се не издваја из целовитог волумена зграде. Традиционална обрада фасаде је присутна у обради приземља у односу на зоне спратова, са облогом од “домаћег камена”.¹⁰⁶ На фасади је такође препознатљива полихромија уз доминацију црвене боје и транспарентна

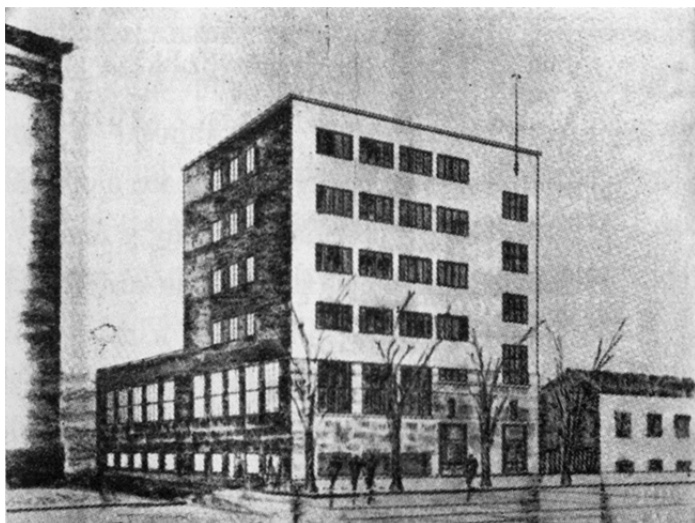
¹⁰⁵ Површина изграђеног приземља износи 668 м²: Технички опис за Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката – Секција Београд (13. маја 1933), ИАБ Ф. 8. 6. 1933.

¹⁰⁶ Ibid.

застакљена фасада која чини јак контраст у односу на суседе (Хотел Ексцелзиор).

3.1.9		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ДОМ УДРУЖЕЊА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ИНЖЕЊЕРА И АРХИТЕКАТА - СЕКЦИЈА БЕОГРАД		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	изнад свечане сале у левом крилу објекта
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	елементи металне конструкције на степеништу
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	фасадна пластика у контексту ауторског модернистичког дискурса
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	на главној фасади према улици Кнеза Милоша
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ греде већег распона изнад свечане сале Удружења
	примењени специфични савремени материјали	АБ, метални профили, стаклени панели
	утицаји и рефлексije (иностранци примери Модерне и авангарде)	пуризам, функционализам

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 8-6-1933.

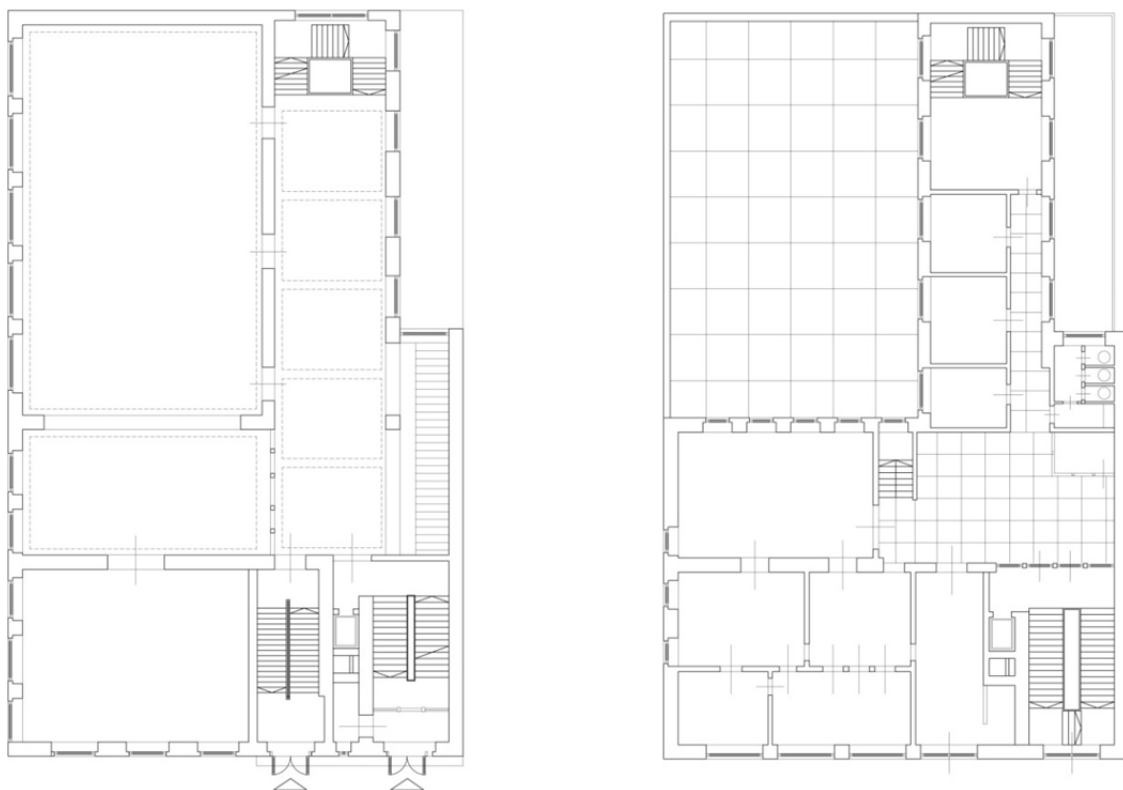
Слика 3.1.9а Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката - Секција Београд, конкурс, перспектива / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азриел, 1933-1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.96 Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката - Секција Београд, Кнеза Милоша 7 / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азриел, 1933-1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

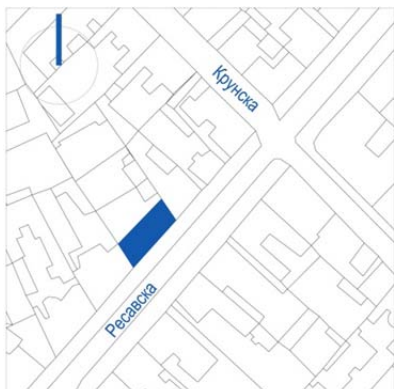

Слика 3.1.9в Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката – Секција Београд, фасада из ул. Кнеза Милоша / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азриел, 1933-1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 8-6-1933, АСАД цртеж ВП, април 2012.

Слика 3.1.9г Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката - Секција Београд, основа приземља и првог спрата / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азриел, 1933-1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 8-6-1933, АСАД цртеж ВП, мај 2012.

3.1.10 назив објекта:	ЗГРАДА НОВИНАРСКОГ ДОМА
адреса:	Ресавска 28
архитект:	Ернест Вајсман (Ernest Weissmann, 1904 – 1985)
година пројектовања:	1934.
година реализације:	1935.
намена:	администрација, новинарство, култура
спратност:	П+5
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

У категорији истраживања административних објеката, на овом примеру осврнућемо се посебно на опус загребачких архитеката који су деловали у Београду¹⁰⁷. Функционалистички и рафинисан модернистички ауторски приступ загребачког архитекте Ернеста Вајсмана условио је реализацију нове зграде Новинарског дома у тадашњој Франкопанској улици (данас Ресавска). **(слика 3.1.10)** У својим пројектима и теоријским списима Вајсман доследно примењује слободни план и скелетну конструкцију, односно типски монтажни објекат од стандардизованих произведених грађевинских елемената. Своја напредна стајалишта обликовао је у париским атељеима Адолфа Лоса и Ле Корбизјеа од 1926. до 1930. године, али и под утицајем СИАМ-а чији је члан готово од оснивања. Чланством у тада највишем међународном архитектонском форуму Вајсман је уједно био једна од трајних веза Загреба с актуелним европским струјањима током читаве четврте деценије 20. века.

У рад СИАМ-а укључио је и на своју иницијативу основану групу загребачких архитеката, РАДНУ ГРУПУ ЗАГРЕБ¹⁰⁸, која је учествовала на Четвртом конгресу у Атини, кључном за историју савременог урбанизма. Управо је Четврти конгрес био пресудан и за Вајсманову будућу каријеру. Алтернативном верзијом *Атинске повеље* стекао је репутацију у међународним архитектонским круговима и нове контакте који су резултирали дуготрајнијим ангажманом у Лондону и Паризу од 1934. до 1937. године. Вајсман на овој згради примењује редове тракастих металних прозора¹⁰⁹, **(слика 3.1.10а)** слободно организоване спратове са радним местима и елегантну скелетну бетонску конструкцију одвојену од фасадне равни. Вертикалне кружне комуникације са сферном фасадном обрадом од стаклених призми постављене су на уличној фасади, а повучене у односу на фасадну раван чиме су формиране лође за боравак запослених на сваком

¹⁰⁷ Aleksandar Kadijević, "Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću", *Prostor - znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, br. 2[42] 19, Zagreb, 2011, str. 466-477.

¹⁰⁸ Tamara Bjažić-Klarin, "Radna grupa Zagreb – osnutak i javno djelovanje na hrvatskoj kulturnoj sceni", *Prostor - znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, br.13, Zagreb, 2005, str. 41-54.

¹⁰⁹ Аналогију можемо пронаћи код реализованих пословних објеката чешког функционалисте Лудвига Киселе за објекте: Obchodní dům Ваћа, Прага, 1929. и Lindtův dům, Прага, 1924-1927, извор: <http://www.archiweb.cz/buildings>

спрату. Повлачењем последњег спрата и формирањем бетонских пергола над равном проходном терасом, зграда представља манифест зрелог модернизма међуратне архитектуре у Београду. Архитект Драго Иблер као и Вајсман припада плејади југословенских архитеката који поред рада код Ле Корбизјеа сарађује и у студију код Ханса Пелцига (Hans Poelzig, 1869 – 1936) у Берлину, а реализује у Загребу пословно-стамбену најамну зграду Wellisch у Мартићевој улици 13 (**слика 3.1.10г**) где су функционалистички принципи фасадне обраде и пропорција отвора на фасади аналогни Вајсмановој згради у Београду посебно по третману прозорских трака, централног корпуса лођа и повученог спрата. У Београдским листу *Штампа* наилазимо на текст: „Београдски новинари добили су свој лепи репрезентативни Дом, који уједно спада у најмодерније грађевине Београда, како у погледу спољне, тако и у погледу унутрашње архитектуре. Захваљујући материјалној помоћи меродавних фактора, на првом месту Београдске општине, као и државних, јавних и приватних установа, многобројних појединаца, пријатеља новинарског сталежа, а нарочито агилности данашње управе под председништвом господина Добросава Кузмића, данас се на том месту диже велика модерна палата Новинарског дома, која представља један леп украс Београда и свакако ће убрзо постати једно од најомиљенијих састајалишта београдског интелектуалног друштва, културно средиште наше престонице. Пројекат зграде израдио је господин Ернест Вајсман из Загреба, а надзорни архитект, који је руководио целокупном организацијом радова, био је познати арх. г. Бранко Максимовић.“¹¹⁰ Београдска општина је 1930. године Југословенском новинарском удружењу (секција Београд) поклонила плац површине 840 квадратних метара у Франкопановој улици број 29 (парцела 9). Новинарски дом је грађен од јула 1934, а захваљујући експедитивности грађевинског предузећа „Објекат“, свечано отварање Дома извршено је већ 7. априла 1935. године. Првобитно је обухватала 542 квадратна метра површине парцеле, док је за двориште преостало 298 квадратних метара, тј. 55 %, што је био образац степена заузетости парцела у централним градским

¹¹⁰ „Новинарски дом у Београду освећен је на свечан начин“, новински лист *Штампа*, 1935, 9. 4. 1935.

блоковима по општинским регулативама тог периода. Новинарски дом је изведен као пословно-стамбени објекат кубичне форме са геометријом конструктивног и модуларног растера паралелан трапезастом облику парцелације ка дворишном делу и на прочељу управног растера ка оси Ресавске улице у нагибу где је аутор вешто суперпонирао партерни приступ објекту **(слика 3.1.10в)** Вајсман је овим објектом интерполованим у традиционално обликовану структуру градског блока, са пуристичком спољном обрадом „Ле Корбизјеовске беле архитектуре“, самосталним скелетним конструктивним склопом и флексибилним зидовима унео у београдски урбани амбијент апсолутну модернистичку парадигму. Зграда Новинарског дома има сутерен, партер и шест спратова. У партеру и на првом спрату налазе се просторије новинарског удружења, три спрата заузима новинарска агенција „Авала“, а на осталим спратовима налазе се врло удобни и модерни станови за издавање. Ову шему поставићемо таксативно по етажама и то:

Сутерен (етаж -1) - дрварница за станаре, котларница за централно грејање и кухиња за новинарски клуб.

Приземље (етаж Пр) - три канцеларије, улаз (ка Ресавској улици) и чекаоница (у крајњем десном углу), а иза централног хола, према дворишту, кабинети председника и секретара Удружења, а у центру се налазио новинарски клуб.

Мезанин (етаж Ме), Први (етаж +1), Други спрат (етаж +2) - канцеларије, холови, комуникације и нуспросторије.

Трећи спрат (етаж +3) и Четврти спрат (етаж +4) - Станови за управника дома и ложача, као и две гарсоњере (пун комфор, купатила, тоалети, електрична расвета, централно грејање и шпорети у кухињама)

Тераса на крову - соларијум и одмаралиште за чланове Удружења (приступна степеништем и лифтом)

У организацији простора Новинарског дома примењени су елементи Ле Корбизјеовог слободног плана, с флексибилном и функционалном организацијом простора. Основни мотив приземља, по волуметрији и сугестивности простора била је пространа клупска сала. Застакљено кружно степениште, у духу конструктивистичко-функционалистичке доктрине, транспарентно истакнуто на прочељу, заобљеним предњим делом увучено у

вертикални бетонски рам с правоугаоним лођама представљало је веома иновативан мотив у тадашњој београдској архитектури. Асиметрија прочеља остварена је помицањем вертикалног рама с лођама удесно, чиме је формиран неједнаки однос прозорских окана на левој (једанаест) и десној страни фронта (осам)¹¹¹. Ефекат асиметрије појачан је и постављањем дворишног колског пролаза у десни угао приземне зоне. Завршна кровна етажа истицала се отвореном рамовском конструкцијом терасе, на крајевима оивиченим носачима за заставу, препознатљивим симболима модерног покрета. Конструкција зграде је у целини носива, састављена од стубова и међуспратних плоча од армираног бетона. Стубови су квадратни или округли (зависно од диспозиције), а један од мотива уличне фасаде чине пет витких округлих стубова (пилотиса) у приземљу распоређених у модуларном, растеру од 3.82 м и 4.00 м чиме је апострофиран Ле Корбизјеов програм од пет тачака модерне архитектуре. Зидови су унутар армиранобетонског костура испуњени обичном опеком у цементном малтеру, која ни у једном случају не носи терет спратова. Степениште има такође армиранобетонску плочу, чија је горња површина обложена вештачким каменом. Првобитни прозори у становима и канцеларијама су били дрвени, типа „крило на крило“ (Verbundfenster), споља прекривени дрвеним „Esslingen“ ролетнама. Прозори на интерполованој цилиндричној форми застакљеног кружног степеништа на главној фасади, инкорпорирани су у гвоздену конструкцију са централним једноструким застакљењем и бочним крилом за отварање. Кровни покривач је изграђен као бетонска плоча са завршном естрих обрадом. Фасаде су засноване на начелу осне симетрије и истицања главног мотива (вертикална комуникација). Модернистички сведено равно прочеље, на којем се налазе тракасти фасадни отвори у естетичком смислу, под утицајем Ле Корбизјеа, Вајсман је сматрао рационалним фасадним детаљем с обзиром да фасадни зид није имао носећу улогу и имао је врло рационалну дебљину од 25 цм.

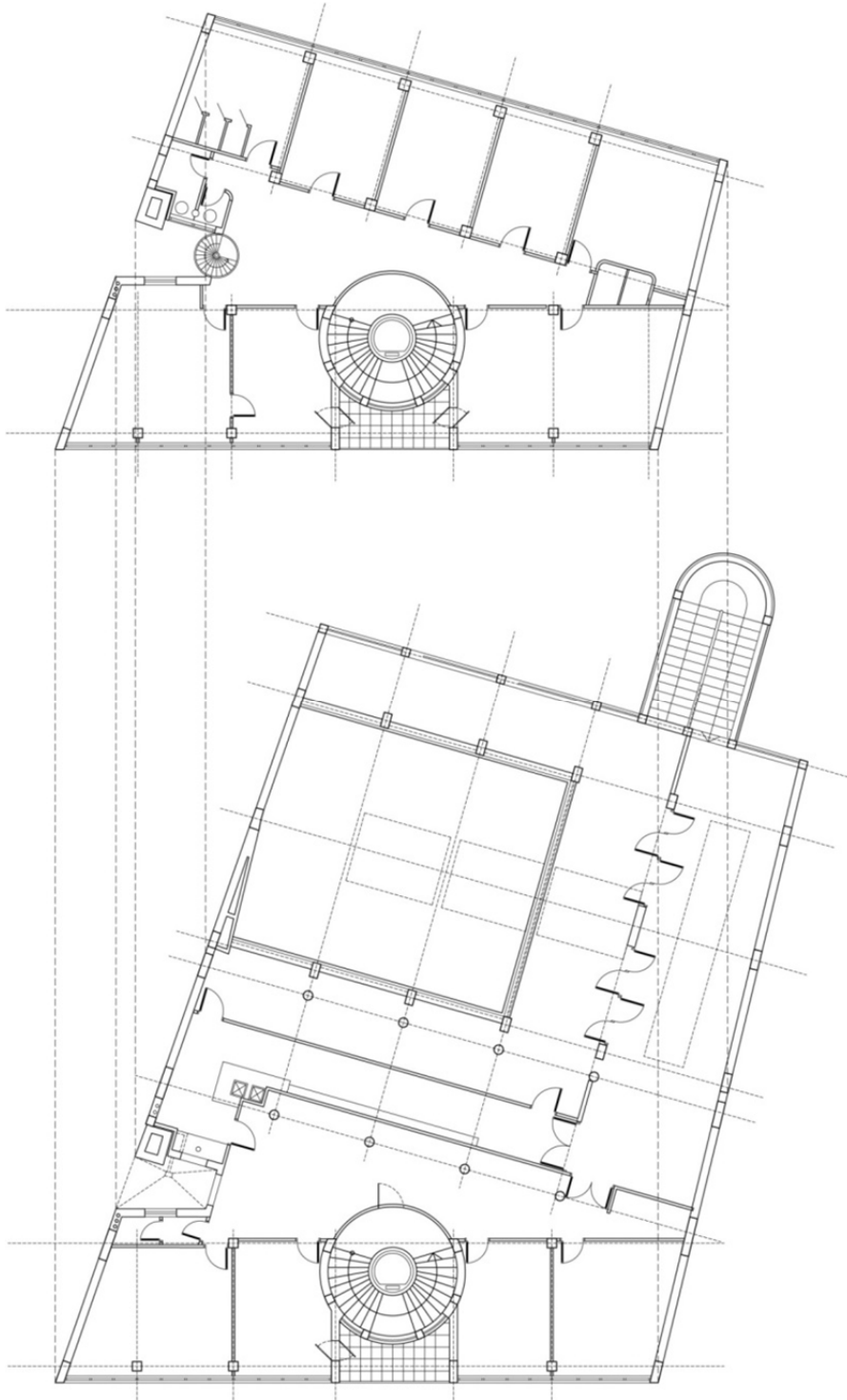
¹¹¹ Александар Кадијевић, "Новинарски дом - значајно остварење хрватских архитеката у Београду." *Наслеђе*, стр. 117-128, 2011.

3.1.10		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА НОВИНАРСКОГ ДОМА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	на фасадном фронту повученом у односу на регулацију
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равна проходна тераса на крову, одмор запослених, боравак, бифе
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	објекат урађен у скелетном АБ систему
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни елементи независни од конструкције
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	да
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	хоризонталне траке прозорских отвора на главној фасади
	примењене нове конструкторске иновације и системи	оптимизација АБ конструктивних елемената (стубова и греда)
	примењени специфични савремени материјали	АБ, метална подконструкција, стакло „луксфер“ призме, „Ајслингер“ дрвене ролетне
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	Ле Корбизје, СИАМ, функционализам, пуризам

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 25-8-32.

Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени гласник РС бр. 51/97)

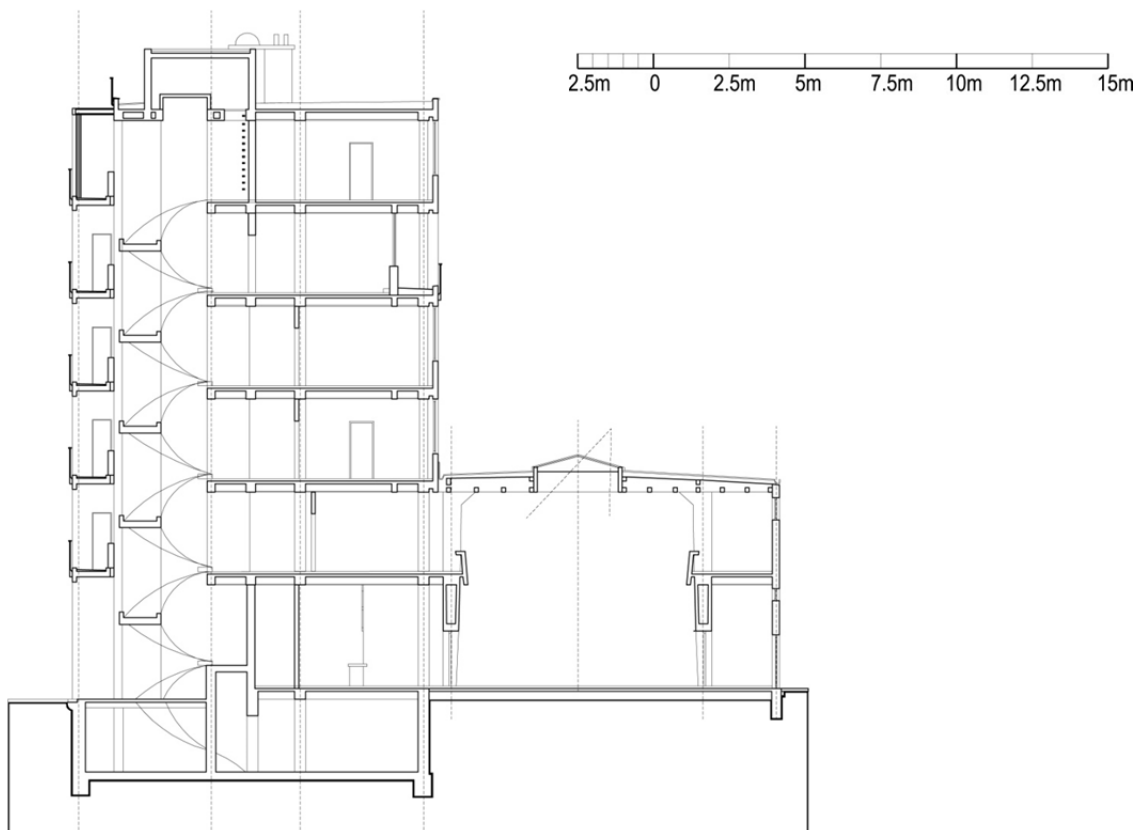
2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.10a Новинарски дом / архитект: Ернест Вајсман, 1934-35, основа мезанина и 1. спрата
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 25-8-32, АСАД цртеж ВП, април 2012.

Слика 3.1.10б Новинарски дом / архитект: Ернест Вајсман, 1934-35, улична фасада **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 25-8-32, АСАД цртеж ВП, април 2012.

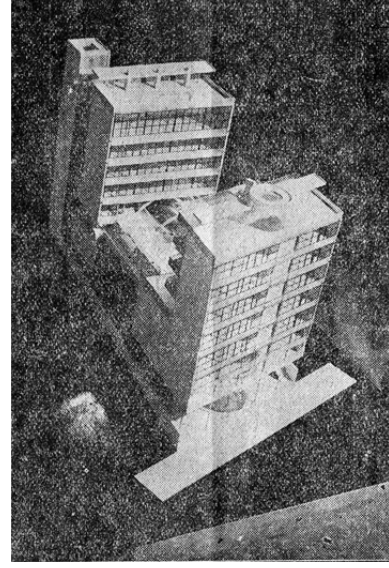
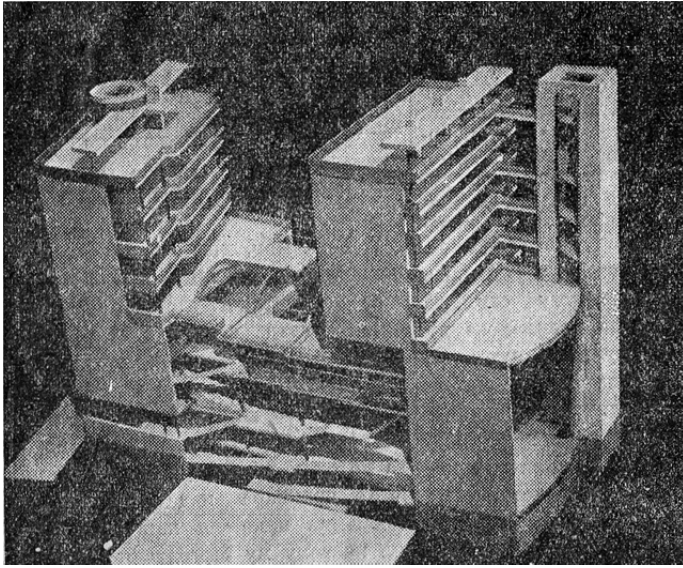
Слика 3.1.10в Новинарски дом / архитект: Ернест Вајсман, 1934-35, попречни пресек **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 25-8-32, АСАД цртеж ВП, април 2012.

Слика 3.1.10г Најамна зграда „Wellisch“, Мартићева улица 13, Загреб / архитект: Драго Иблер, 1931-1933. **Извор:** Planić Stjepan, *Problemi savremene arhitekture* 1. dio, Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb, 1932. str. 82-84.

Слика 3.1.10д Новинарски дом, Ресавска 28 / архитект: Ернест Вајсман, 1934-35. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.10ђ Дом новинара Србије, макета прве варијанте пројекта / архитект: Ернест Вајсман, 1934-35. **Извор:** Аноним: "Данас, 15 јула 1934. године освећују се темељи Новинарског дома у Београду", *Новинарски гласник*, Београд, 15 VII 1934.

Слика 3.1.10е Новинарски дом, перспектива пројекта, фотомонтажа / архитект: Ернест Вајсман, 1934-35. **Извор:** Аноним: "Данас, 15 јула 1934. године освећују се темељи Новинарског дома у Београду", *Новинарски гласник*, Београд, 15 VII 1934.

3.1.11 назив објекта:	ЗГРАДА ДОМА ЖЕЛЕЗНИЧАРА И БРОДАРА
адреса:	Сарајевска 26
архитект:	Александар Ацовић / Ђорђе Ђорђевић
година пројектовања:	1935.
година реализације:	1936.
намена:	управа, администрација, култура
спратност:	П+Ме+5
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Индириктне цитате Дома железничара архитекте Ђорђа Ђорђевића можемо посматрати на реализованој верзији пројекта пословне зграде листа „Известија“ у Москви, архитекте Григорија Бархина, за разлику од конкурсног решења са кулом, реализоване 1927. године, употребом елемената примарне форме (степенишног торња, хоризонталних редова прозора са полукружним завршецима, округлих отвора и суперпонирању фасадних планова и пропорцијске слике корпуса зграде). Савременост се огледа и у ентеријерском изразу свечане сале, употребљених материјала и сугестивног, конструктивног и лантерног осветљења у сали. Зграда је пројектована као административно-управна зграда запослених у државној железници и трговачкој морнарици са пратећим културним и угоститељским садржајима, тако да говоримо о мултифункционалном аспекту ове репрезентативне палате. После рата, зграда је била у власништву Југословенских железница, а простор су користили и разна друштва и компаније, а 1996. године свечана сала је адаптирана за потребе ноћног клуба.¹¹²

Објекат је саграђен на углу улица Сарајевске и Милоша Поцерца у којој се налазе и зграде Женског и Мушког радничког склоништа архитекте Јана Дубовог (**поглавље 5.1**). Изградњом, објекат је визуелно доминирао силуетом Сарајевске улице, а морфолошка диспозиција Савског приобаља и нагиба терена омогућује одличне визуре ка Сави нарочито дуж улице Милоша Поцерца. Пројектну документацију објекта која се налази у Архиву града Београда потписује архитект Александар Ацовић као овлашћени архитект. Палата Дома железничара и бродара пројектована је као угаона зграда, функционално организована са два главна и два сервисна комуникациона блока од којих један опслужује вестибил и галерију биоскопске, односно свечане сале на мезанину, док је други опслуживао персонал кухиње и помоћног особља. Административни део за запослене је оријентисан ка уличним, а помоћни и санитарни блокови ка дворишним

¹¹² Сала је реконструисана 1996. године по пројекту архитекте Мустафе Мусића и атељеа „Зенит“ у савремени ноћни клуб XL. Омаж Ле Корбизјеу аутор даје у реализацији потпорног стуба галерије (атласа) у облику Модулора. видети у: *monografija: Zenit, 20 izabranih projekata*, Београд, 2010.

фасадама ка лантерном крову сале. Главни улаз из Сарајевске улице опслужује госте у партеру и галерији сале, као и засебним степеништем у салу за рад са странкама на мезанину. Комплексна функционална шема је рационално решена у погледу организације комуникацијских веза запослених, гостију сале и корисника соба на спратовима. Диспозиција кухињског блока омогућује у функционалном и технолошком смислу опслуживање како ресторана тако и бифеа у фоајеу и допрему obroка до соба. Просторно-функционална организација зграде је дефинисана по спратовима и то:

Приземље – улазни хол, продавница, ресторан запослених на углу објекта са анексом за издавање јела, фоајеи са гардеробом за госте представа

Мезанин – чиновничка сала за рад са странкама, директор, секретаријат, помоћне сале за састанке, функционално одвојен кухињски блок са лифт-везом са рестораном у партеру, галерија биоскопске сале са фоајеом и пратећим бифеом.

Први спрат – хол са пратећим просторијама, канцеларије запослених са библиотеком оријентисане око централног ходника трактова.

Други и трећи спрат – хотелске собе за боравак и рентирање запослених у Удружењу са заједничким купатилима

Четврти спрат – просторије запослених са кровном терасом

Објекат је реализован у масивном АБ конструктивном систему са акцентом на употребу слободностојећих квадратних стубова у тракту ка Сарајевској улици из просторно-организационих разлога формирања фоајеа у приземљу и сале на мезанину. Конструктивну иновацију представља просторна структура изнад биоскопске и свечане сале пројектована као армирано бетонска гредна конструкција олакшана лантерним осветљењем у виду металне конструкције са луксфер стакленом испуном у горњем појасу крова и витражне металне подконструкције и стаклених панела у доњем делу крова, уједно и врло сугестивне ентеријерске и занатске обраде,

материјала и утиска у самом простору сале. Аутор користи мотиве Арт декоа и савремених материјала у компоновању секундарне и примарне пластике. Објекат је у делу приземља и мезанина обложен фасадним каменим плочама и тематском апликацијом пиластара у духу чешког кубизма и Арт декоа. Фасадна камена облога је постављена и на комуникационој вертикали степеништа са танким вертикалним стакленим тракама која је планиметријски повучена у односу на предњи план фасаде. Спратови су обложени фасадним племенитим малтером са рамовским хоризонталним оквирима око прозора, а на завршној етажи формиран су хоризонтални редови прозора. Посебан акценат су три кружна прозора у модерном контексту „бродске“ архитектуре као и завршетак полукружне форме вертикале степеништа са асоцијативном формом командне кабине брода. На порталу главног улаза налазе се скулптуре, као и стилизовани грб бродара. Сви наведени елементи у синестезији архитектонске композиције и стилске обраде детаља прожимају идеје Ле Корбизјеове „бродске“ архитектуре и Арт декоа као референтних стилова с почетка двадесетог века.

3.1.11		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА ДОМА ЖЕЛЕЗНИЧАРА И БРОДАРА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	у делу објекта над уличним трактом
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у делу улазног хола из Сарајевске улице
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	канцеларијски простор и собе за боравак на спратовима
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	аутор користи ове елементе у контексту ауторског става (арт деко, кубизам, Модерна)
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	на завршним фасадама објекта и у виду рамовских оквира и секундарне пластике фасада
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ гредна конструкција сале, лантерна метална конструкција и подконструкција
	примењени специфични савремени материјали	АБ, метална конструкција, „Луксфер“ стаклене призме
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	Арт деко, чешки кубизам, руски конструктивизам, Ле Корбизје

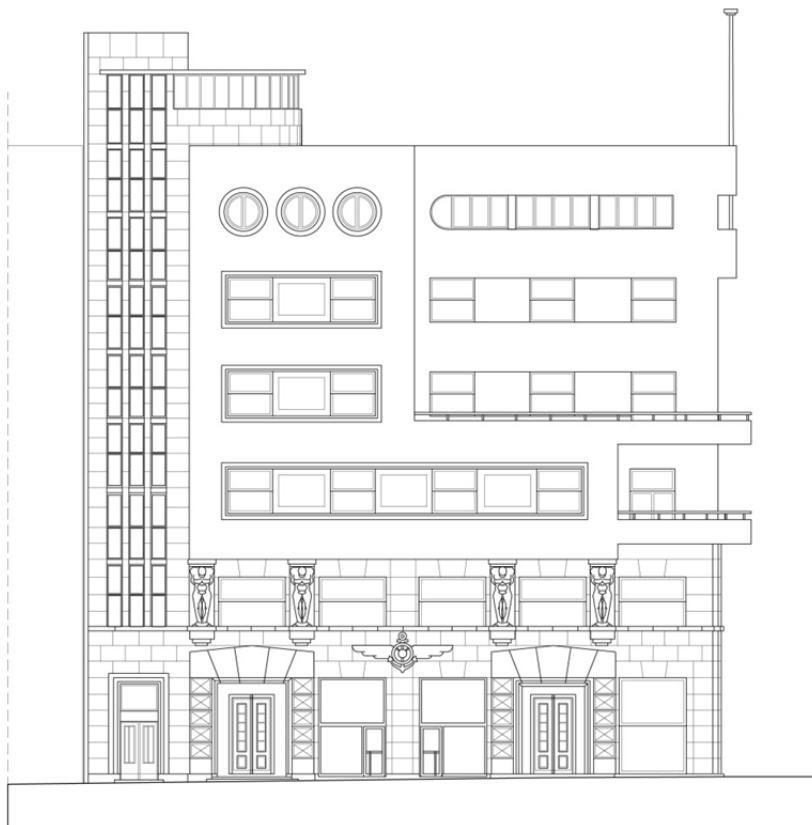
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-29-1934

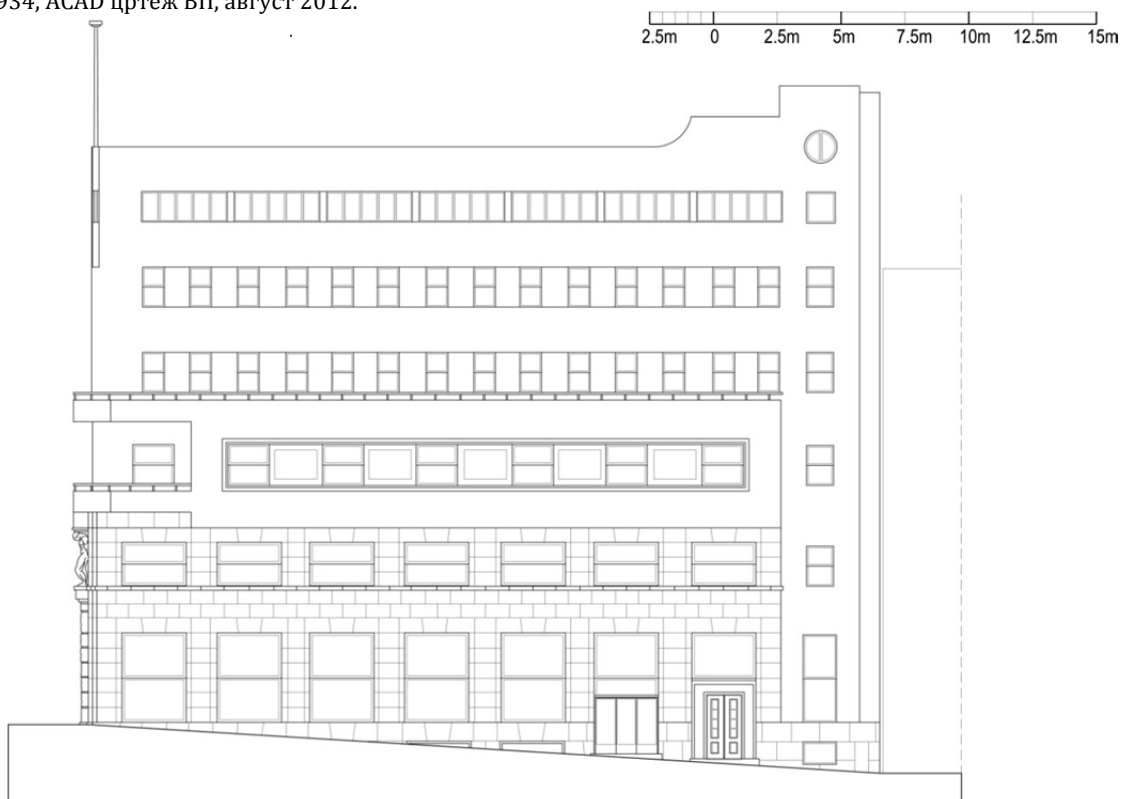
Слика 3.1.11а Зграда листа „Известија“, Москва / архитект: Григориј Бархин, 1927. **Извор:** интернет страница: <http://www.realussr.com/ussr/think-big-no-even-bigger/>

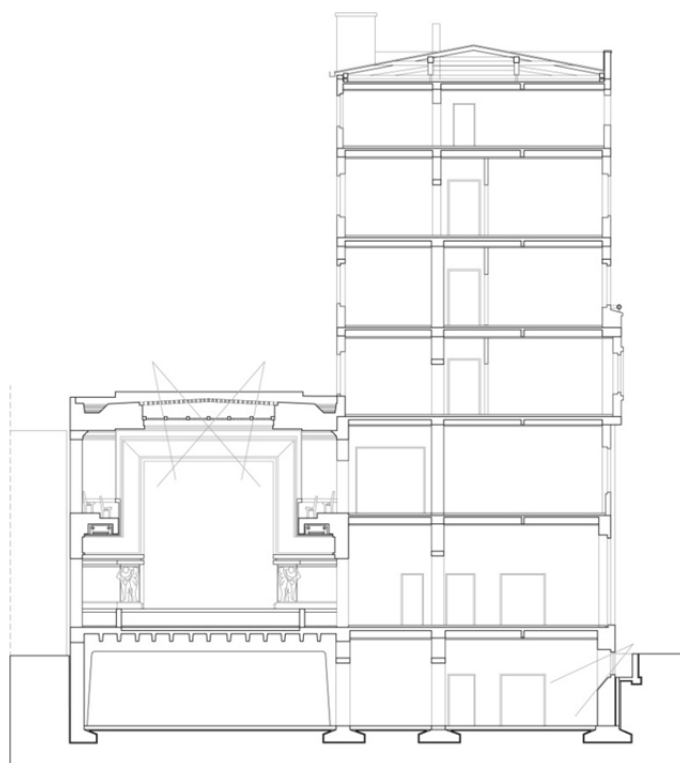
Слика 3.1.11б Дом железничара и бродара, Сарајевска 26 / архитекти: Александар Ацовић, Ђорђе Ђорђевић, 1935. **Извор:** фотографија из приватне колекције ВП, 2011.

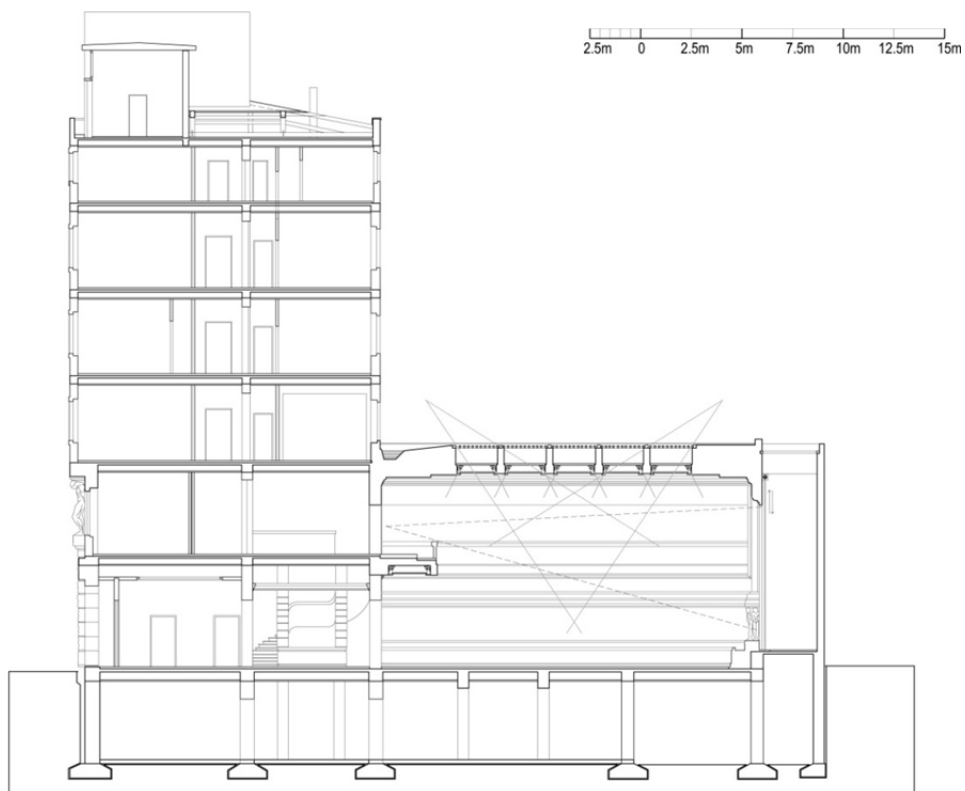
Слика 3.1.11в Дом железничара и бродара, фасада из Сарајевске улице / архитекти: Александар Ацовић, Ђорђе Ђорђевић, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.1-29-1934, АСАД цртеж ВП, август 2012.

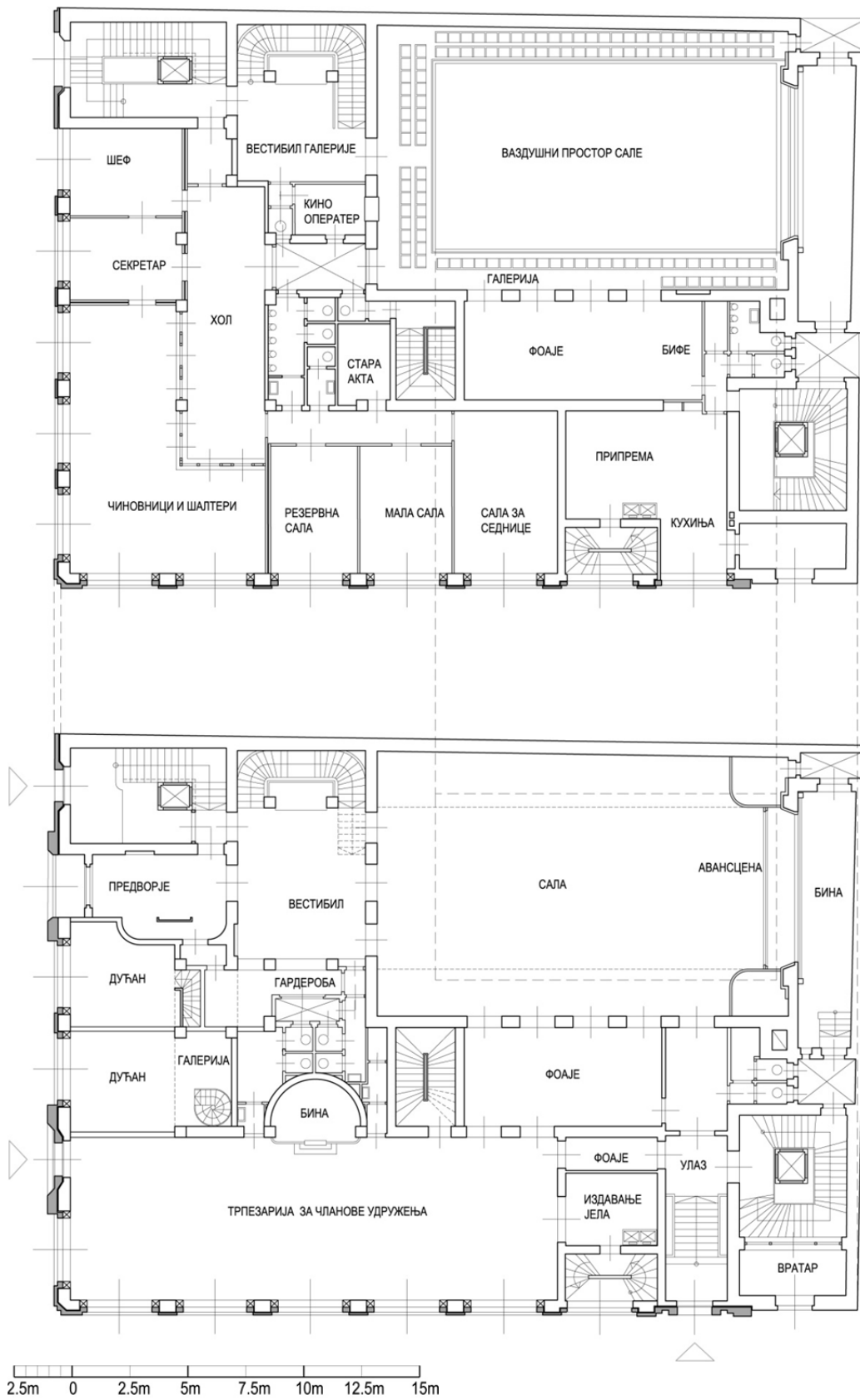
Слика 3.1.11г Дом железничара и бродара, фасада из улице Милоша Поцерца / архитекти: Александар Ацовић, Ђорђе Ђорђевић, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-29-1934, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.1.11д Дом железничара и бродара, попречни пресек / архитекти: Александар Ацовић, Ђорђе Ђорђевић, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-29-1934, АСАД цртеж ВП, август 2012.

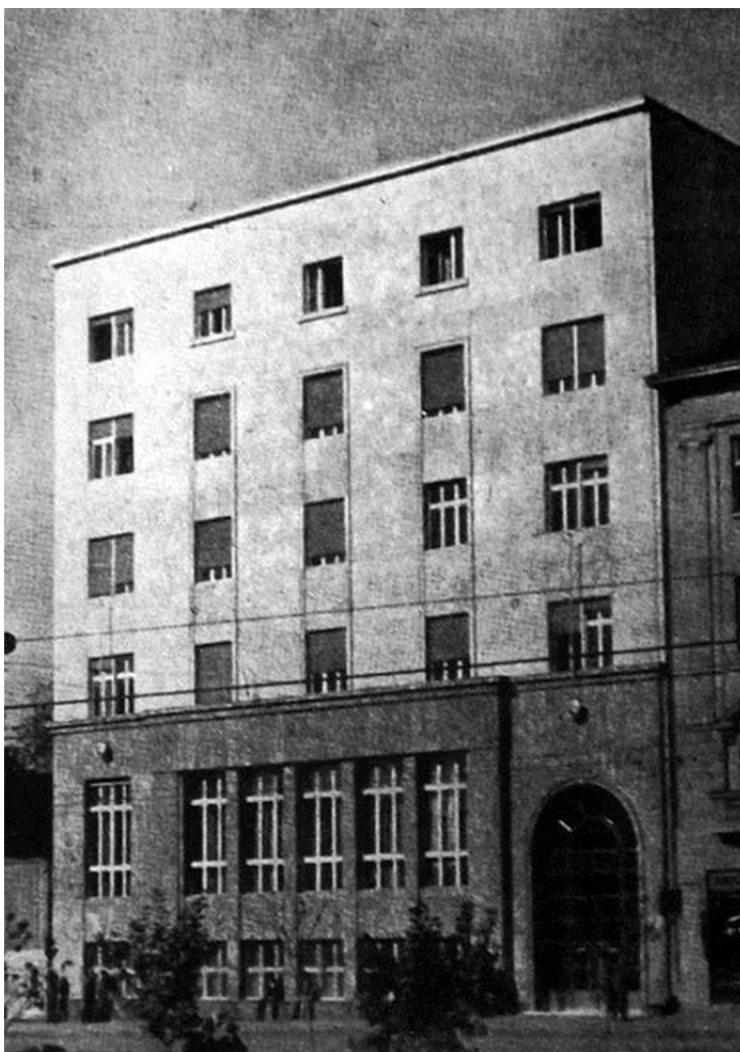

Слика 3.1.11ђ Дом железничара и бродара, подужни пресек / архитекти: Александар Ацовић, Ђорђе Ђорђевић, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-29-1934, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.1.11е Дом железничара и бродара, основа приземља и мезанина / архитекти: Александар Ацовић, Ђорђе Ђорђевић, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-29-1934. АСАД цртеж ВП, август 2012.

3.1.12 назив објекта:	ЗГРАДА ОПШТИНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ И ЗАЛОЖНОГ ЗАВОДА
адреса:	Зелени венац 2
архитект:	Јосиф Најман (1891 – 1950), Живојин Живојиновић
година пројектовања:	1935.
година реализације:	1936.
намена:	администрација, банкарство
спратност:	П+4
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

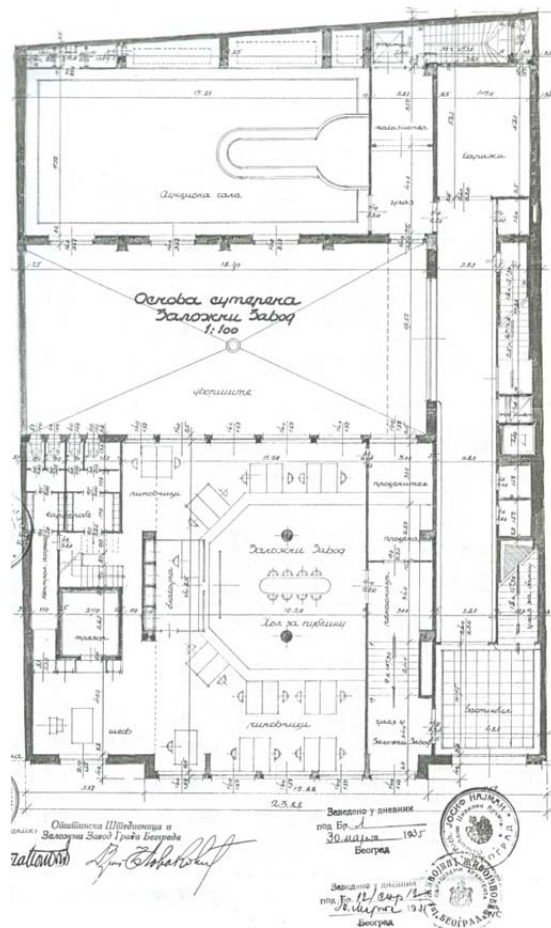
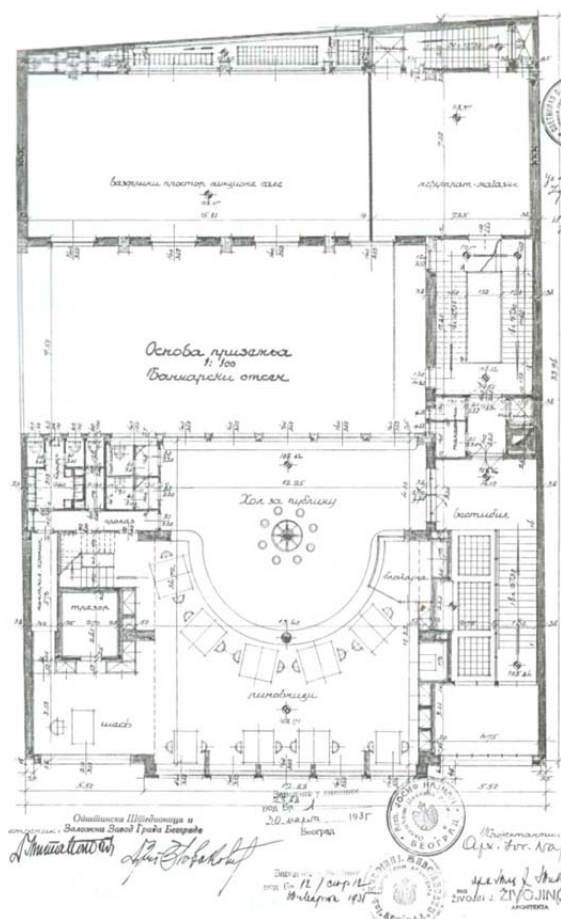
Извор: Публиковано у часопису: Уметнички преглед, Београд, 1937.

Београдска Општинска штедионица основана је 1. октобра 1929. године. Тог дана је на углу Васине и Добрачине, свечано отворена Штедионица и Заложни завод Града Београда. Истог дана 26 лица уложило је свој новац у Штедионицу, а међу првим улагачима били су и чланови породице Карађорђевић. Темељи нове зграде на Зеленом венцу (тада Бранкова 2) освећени су 31. октобра 1935. године, на једанаесту годишњицу Светског дана штедње. У темеље, које је освештао патријарх Варнава, поред осталог, уписано је: „Желимо да зграда буде срећна, корисна за нашу лепу отаџбину и наш бели престони град Београд“. Аутори пројекта су београдски архитекти Јосиф Најман и Живојин Живојиновић, а зграда је завршена тачно за годину дана, 31. октобра 1936. године. После рата, зграда постаје седиште „Београдске банке“, а 1960. године изграђена је пословна вишеспратница предузећа “Енергопројект” (касније Беобанка) ауторке архитекте Милице Штерић (1914-1997) на углу улица Царице Милице и Бранкове која се волуметријски и урбанистички уклопила са зградом Општинске штедионице. Објекат је типолошки пројектован као двотракт (фасадни шири и дворишни ужи тракт) са комуникационим линијским коридором дуж десног калканског зида у којем се налазе: централно степениште које опслужује све етажне, једнокрако за клијенте шалтер-сале Заложног завода у сутеренском нивоу, а дуж партера постављен је колски прилаз за возило до гараже на крају коридора. Пешачка комуникација са главном шалтер-салом банкарског одсека која се налази на високом приземљу премошћује колски пут пасарелом. У овој пространој репрезентативној сали постављен је полукружни шалтерски пулт развијен око округлих слободностојећих стубова где аутори рационалним коришћењем АБ скелетног система решавају функционалну организацију сала за клијенте. Диспозиције радних места обе шалтер-сале су отвореног типа. У сутерену дворишног тракта пројектована је аукцијска сала која волуметријски заузима и висину приземља, а повезана је са магацинским простором - депоом у подрумској етажи и гаражом за допрему вредности. На другом и трећем спрату организовано је књиговодствени сектор са канцеларијама у предњем тракту зграде и великим магацином у дворишту. Четврти спрат је пројектован као

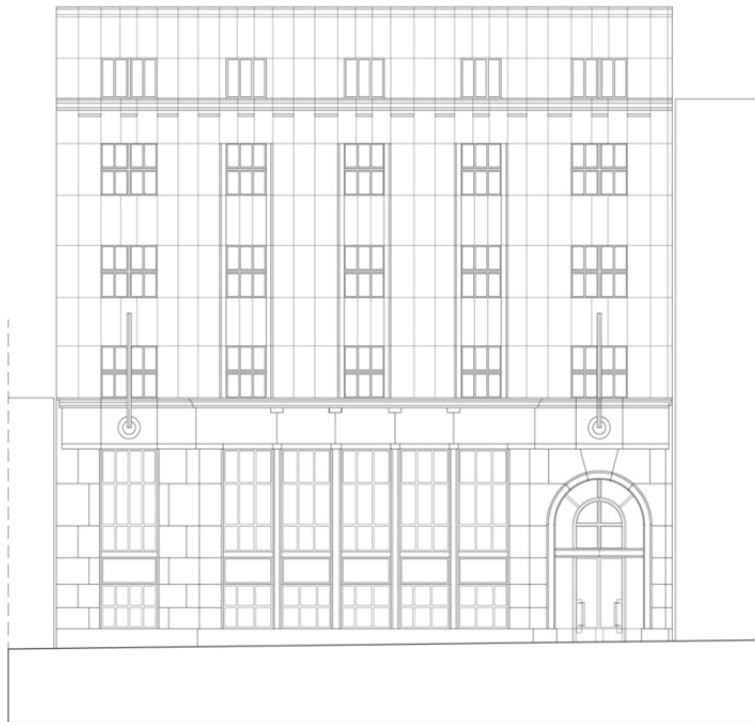
стамбени део са луксузним великом станом и пратећим просторијама оријентисан ка Бранковој улици и пространим магацином у дворишном тракту. Атријум је решен као поплочано бетонирано и уређено двориште. Објекат је решен коришћењем АБ скелетног система у комбинацији са калканским носећим АБ зидовима и фасадним шајбнама и серклажима чиме је добијен слободан простор оба тракта за потребе коришћења (шалтер-сале, аукцијска сала, магацини). Промена спратних висина и волуметрије простора, диспозиција степеништа и смакнутих нивоа етажа имале су поред функционалних и захтевне конструктивне изазове. Аутори прилагођавају конструкцију Општинске штедионице технолошком и техничком аспекту типологије зграде. Фасада спратова је обложена каменим плочама, а сутерен и високо приземље облогом од сивог мермера. Ентеријер је био раскошно обрађен употребом мермера, савременог мобилијара и браварских хромираних елемената посебно високих прозора шалтер-сала и улазног портала са полукружним луком као мотивом искораком из фасадне модулације отвора.

3.1.12		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА ОПШТИНСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ И ЗАЛОЖНОГ ЗАВОДА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равна непроходна тераса
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у функцији организације простора шалтер сала и аукцијске сале
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	канцеларијски и стамбени део
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	у појединим сегментима фасаде трактова
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	ауторски решени у контексту савременог израза
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ скелетни систем
	примењени специфични савремени материјали	АБ, хромирани метални профили, савремени мобилијар
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	Адолф Лос

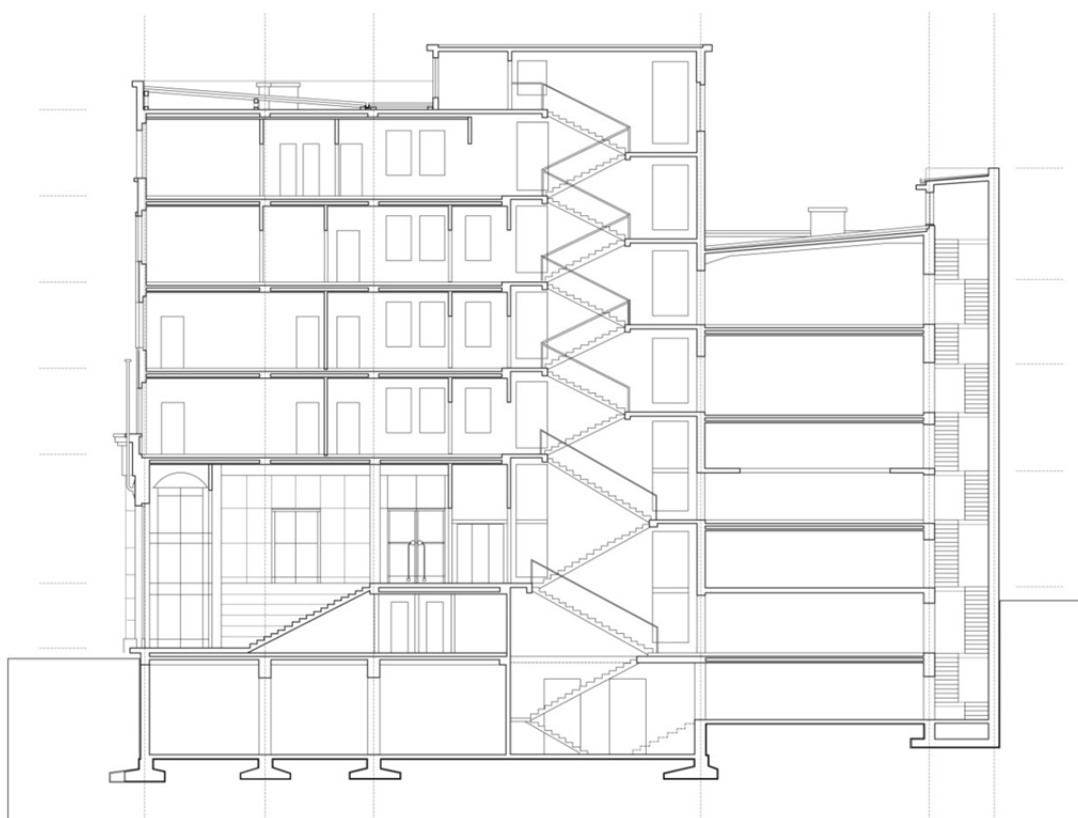
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 7-26-1935.

Слика 3.1.12а Општинска штедионица и заложни завод, пројекција основа сутерена и приземља / архитекти: Јосиф Најман, Живојин Живојиновић, 1936. Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 7-26-1935.

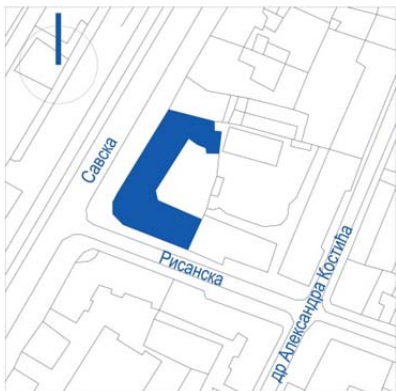

Слика 3.1.12б Општинска штедионица и заложни завод, улична фасада / архитекти: Јосиф Најман, Живојин Живојиновић, 1936. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 7-26-1935, АСАД цртеж ВП, јули 2012

Слика 3.1.12в Општинска штедионица и заложни завод, попречни пресек / архитекти: Јосиф Најман, Живојин Живојиновић, 1936. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.7-26-1935, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

3.1.13 назив објекта:	ЗГРАДА ЈАВНЕ БЕРЗЕ РАДА
адреса:	Савска 9
архитект:	Димитрије М. Леко (1887-1964)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1937.
намена:	администрација, државна управа, берза рада
спратност:	П+4
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда јавне берзе рада пројектована је на углу улица Савске и Рисанске улице 1937. године по пројекту архитекте Димитрија М. Лека. Зграда је имала функцију административних послова запошљавања, регулисања и тражења радних места. Зграда је подигнута у контексту државне социјалне политике, а архитектонски искорак аутора према савременом обрасцу функционализма и модерне архитектуре посебно у компоновању фасадних равни и отвора, сврстава ову зграду у ред запажених модернистичких јавних објеката у Београду тог доба. Угаона диспозиција деривирана је засведеном лучном формом фасадног платна која сугестивно отвара елемент угла, визура ка пространој Савској улици која је у ширем контексту града била саобраћајно важна линија градског и јавног трамвајског саобраћаја, тако да је ова зграда, као део уличне силуете била репрезент нове архитектуре предратног Београда.

Угаони објекат Берзе рада функционално је подељен на два тракта дуж оса улица, а централни улазни вестибил геометријски је проистекао из геометрије кружне форме угла са ваздушном кубатуром простора у висини три спрата. Комуникације су позиционисане симетрично уз главни хол и на крају трактова, преко кружне галеријске комуникације у високом приземљу тј. првом спрату раздвојена је шалтер-сала бироа рада за раднике у делу ка Савској, односно за раднице у делу ка Рисанској улици. У оси хола је чекаоница повезана са салама. Други и трећи спрат пројектовани су за потребе администрације берзе рада тачније „канцеларије средишње управе за посредовање рада“¹¹³. У левом тракту налази се и сала за седнице, а изнад стан послужитеља.

Објекат је пројектован у масивном АБ систему решен преко фасадних и централног носећег зида трактова перфориран у односу на функционалне потребе просторија. Прозорски отвори су у модуларној фасадној пропорцији, а са променом текстуре и тона фасадног материјала (малтера) и плитке пластике, визуелно су добијене хоризонталне траке којима аутор наглашава модернистичке обрасце компоновања фасада. Овај утисак наглашавају

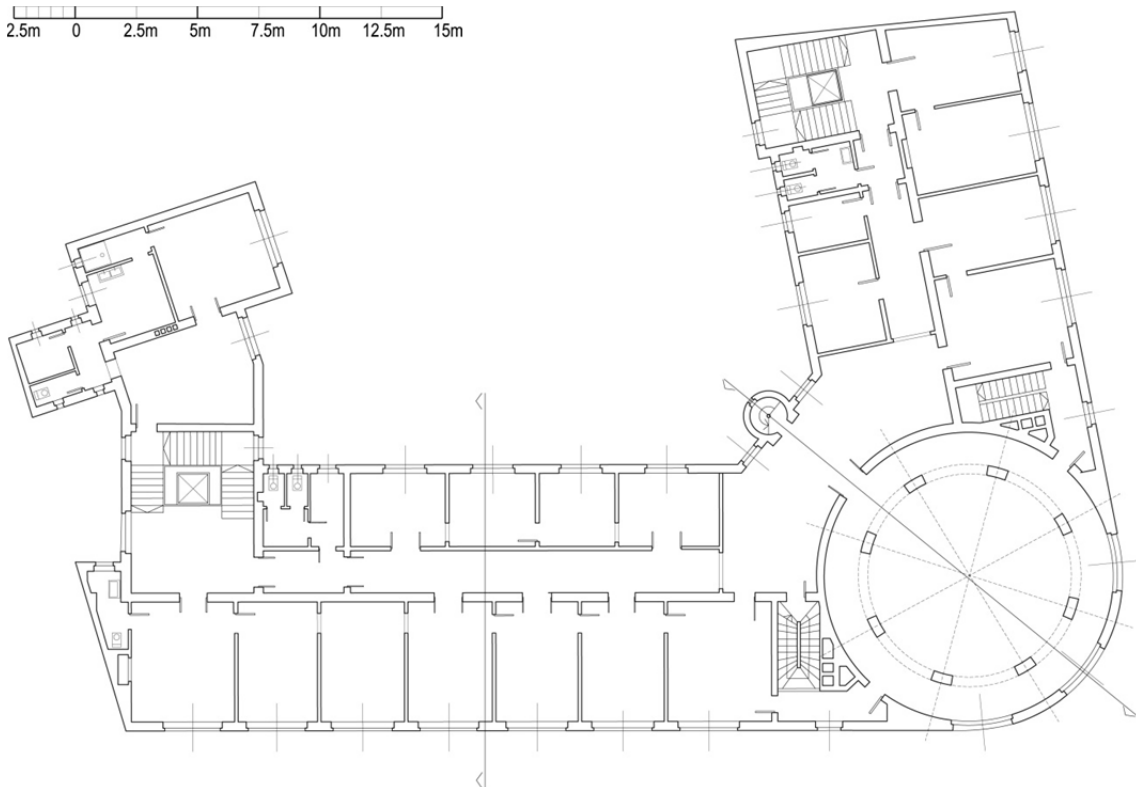
¹¹³ Опис просторија из пројектне документације основе спратова, Историјски архив Београда, сигнатура бр. 21-39-36

кружни и правоугаони прозори завршне етаже у духу архитектуре „путничког брода“. Материјализација је дефинисана племенитим фасадним малтером у два тона са хоризонталним канелурама зидова између прозорских отвора. Танки, елегантни венци између спратова наглашавају хоризонталност фасадне равни зграде.

3.1.13		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА ЈАВНЕ БЕРЗЕ РАДА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	само у деловима канцеларија и шалтер-сала
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	апликације плитке пластике у приземљу
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	prozори уклопљени са секундарном пластиком и материјализацијом фасаде у хоризонталном низу, кружни прозори
	примењене нове конструкторске иновације и системи	/
	примењени специфични савремени материјали	АБ конструкција, мобилијар, метални јарболи на улазу
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	Терањи, италијански рационализам

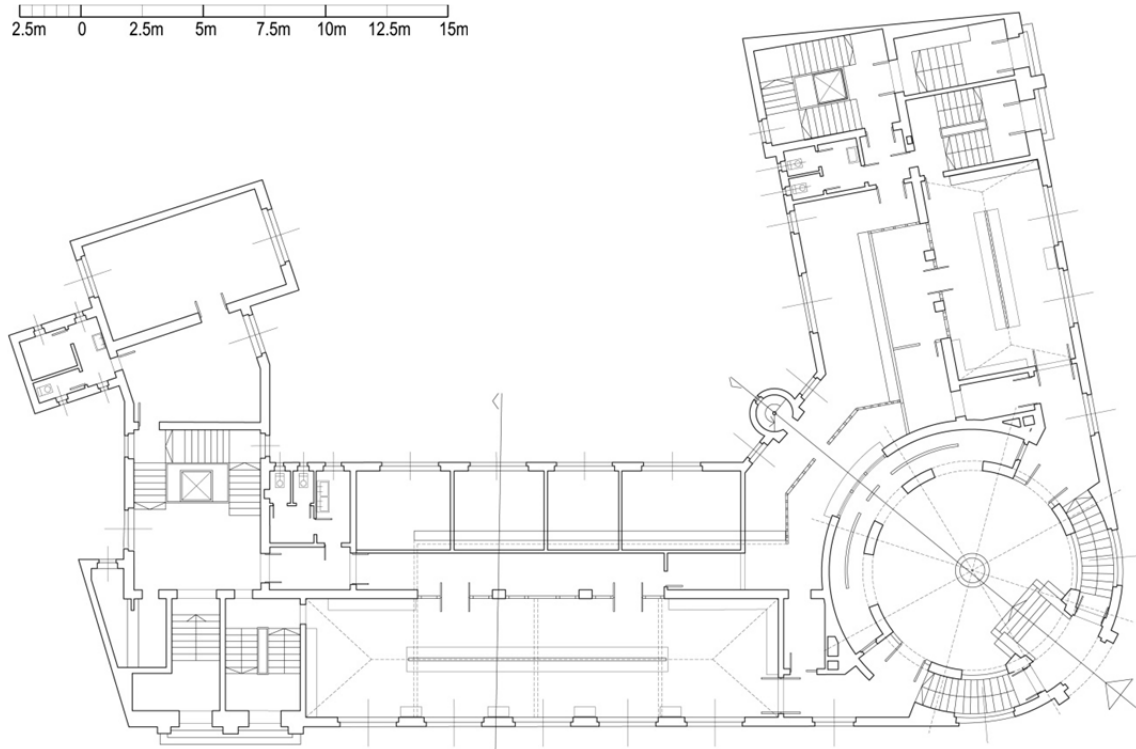
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 21-39-36

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.13а Зграда Јавне берзе рада, основа 2. спрата / архитект: Димитрије М. Леко, 1937.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 21-39-36, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.13б Зграда Јавне берзе рада, основа приземља / архитект: Димитрије М. Леко, 1937.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 21-39-36 АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 3.1.13в Зграда Јавне берзе рада, попречни пресеци / архитект: Димитрије М. Лeko, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 21-39-36, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 3.1.13г Зграда Јавне берзе рада, изглед из Савске улице / архитект: Димитрије М. Лeko, 1937. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.1.14 назив објекта:	КОМАНДА ВАЗДУХОПЛОВСТВА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
адреса:	Авијатичарски трг 12, Земун
архитект:	Драгиша Брашован (1887 – 1965)
година пројектовања:	1935.
година реализације:	1936.
намена:	војна управа, администрација, државна управа
спратност:	П+4 / кула П+8
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Команда Краљевског ваздухопловства у Земуну свечано је отворена почетком априла 1936. године. Ова монументална палата¹¹⁴ подигнута у центру Земуна оријентисана ка тадашњем пространом Југословенском тргу доминирала је у урбаној матрици центра Земуна посебно у односу на саобраћајну централну земунску Улицу краља Александра (данас Главна) којом је пролазила трамвајска линија ка центру Београда. Зграду је пројектовао архитект Драгиша Брашован у стручној сарадњи са М. Јовановићем архитектом Штаба Ваздухопловства војске који је уједно обављао и надзор изградње.¹¹⁵

Објекат има 2500 м² са пет спратова и централном кулом (торњем) висине 36 метара која је до изградње палате Хипотекарне банке (Албанија) била највиша грађевина на простору београдске и земунске општине. Функција зграде је дефинисана у контексту технологије и специфичне намене Команде и то:

подрум – магацин, штампарија и грејање

приземље – библиотека, лабораторије, команда стана и собе за официре

први спрат – сектор цивилног ваздухопловства, инжењерска школа

други спрат – опште одељење Штаба, техничко одељење

трећи спрат – генералштабно одељење, санитет, судство

четврти спрат – инжењерско одељење

пети спрат – радио служба, сале за одмор и бифе са кровним терасама (крилне покривене колонаде)

кула (торањ) – метеоролошка служба и школа

Наиме, метеоролошка служба је опслуживала оближњи аеродром на Бежанији с обзиром да је особље са торња могло прегледно да прати слетања и полетања авиона. Кулу су опслуживала два лифта, а централно степениште је просветљено вертикалном, застакљеном браварском траком - шајбном дуж осе симетрије зграде. Диспозиција квадратних прозора на правилно

¹¹⁴ видети у: “Нова зграда Штаба Ваздухопловства војске у Земуну”, *Годишњак града Београда* за 1936. годину, Београд, 1936, стр. 209.

¹¹⁵ Податак је написан у чланку: “Нова зграда Штаба Ваздухопловства војске у Земуну”, *Годишњак града Београда* за 1936 годину, Београд, 1936, стр. 208.

модулираној фасади утицала је на одличну инсолацију и услове за рад у просторијама. Поред природног осветљења, кровне терасе са колонадама за одмор и боравак запослених представљају директне парадигме модерне архитектуре Ле Корбизјеа. У осврту на концепцију зграде, аутор текста о Команди напомиње: „Са својим колонадама, металним кљуном и композицијом целе зграде добија се стварни утисак огромног авиона...При пројектовању водила је прву реч замисао да зграда као таква представља и симболизује ваздухопловство.“¹¹⁶ Међутим, по мишљењу Бранислава Којића, у тексту „Симболизам у архитектури“ објављеном 1939. године у загребачком *Техничком листу*, архитектура Команде Ваздухопловства садржи елементе „структуралног симболизма“ и објашњава како „...Команда ваздухопловства носи авионска крила на свом крову.“¹¹⁷ Брашован такође на примеру Команде, компонује претходне архитектонске цитате са својих објеката у виду вертикалне форме торња (Југословенски павиљон у Милану, 1931.) и корпус округлих прозора у приземљу зграде на чеоној фасади Виле Душана Лазића из 1932. године.¹¹⁸

Зграда је конструисана у АБ конструкцији комбинацијом носећих унутрашњих и фасадних зидова са слободностојећим масивним стубовима главног степенишног хола - куле. Таванице су касетиране, а уједно и сугестиван елемент ентеријера централног хола (**Слика 3.1.14г**) Могућности армираног бетона Брашован вешто користи у димензионисању витких кружних стубова и надстрешница на кровној тераси. Вертикална прозорска трака централне куле која је уједно и оса симетрије композиције зграде изграђена је од браварије са стакленом испуном, а с обзиром на димензије, запажена је и прецизност занатске уградње. Фасада је обложена каменим плочама у делу сокли партера и фасадним малтером на вишим етажама. Пропорцијска слика фасаде произлази из матрице квадратних прозорских отвора који су повучени од фасадне равни и наглашавају хоризонталност. (**Слика 3.1.14б**) Скулптуре грбова на улазној капији дело су

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ljiljana Blagojević, *Modernism in Serbia: the Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919–1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press / Harvard University Graduate School of Design), 2003, стр. 185.

¹¹⁸ Ibid, стр. 180.

вајара Сретена Стојановића. Важно је истаћи пројектантску и естетску компоненту уградње материјала у обради ентеријера, браварије и фасаде зграде и то:

главни улазни портал – петокрилна врата од хромираног (белог) метала
главна и помоћна степеништа – гранит и мермер (керсантит, рипањски, јошанички, брачки и венчачки мермер)

зидови вестибила – сопотски камен

стубови у ентеријеру - штуко мермер

3.1.14		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
КОМАНДА ВАЗДУХОПЛОВСТВА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	проходна тераса за боравак на нижим бочним траковима, централном корпусу зграде и на кули
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у делу главног хола и бочних тракова
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	канцеларије, главно степениште
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	у сегментима фасадне конструкције
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	фасада у контексту ауторовог аутентичног модернистичког става
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	растер квадратних прозора постављених у хоризонталне низове на фасади
	примењене нове конструкторске иновације и системи	зид завеса на централној кули, АБ касетиране таванице
	примењени специфични савремени материјали	АБ, челични профили, стакло, хромирани метал
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	функционализам, симболизам, Менделсон, Ле Корбизје

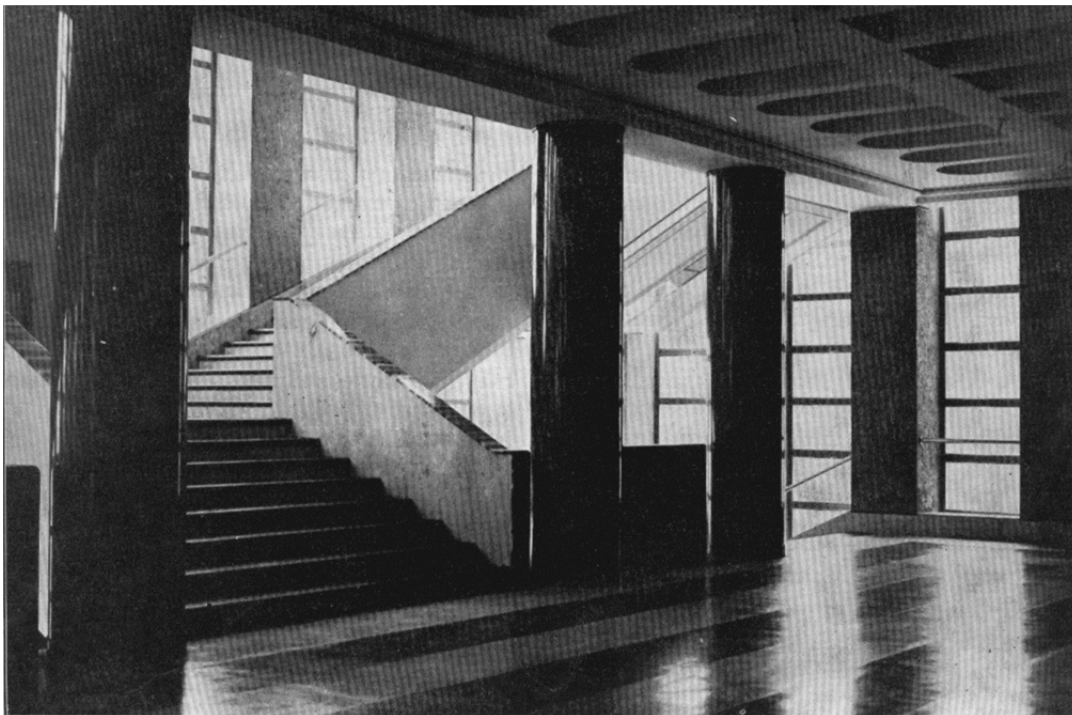
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени гласник РС бр. 30/07)

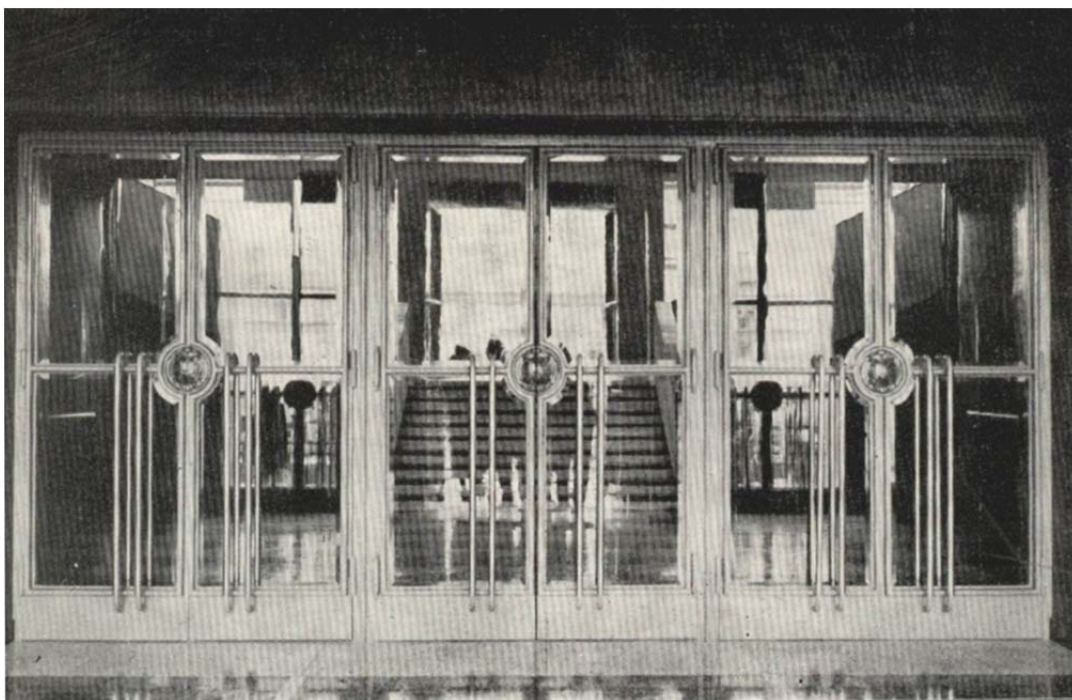
Слика 3.1.14а Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, Авијатичарски трг у Земуну, фотографија / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

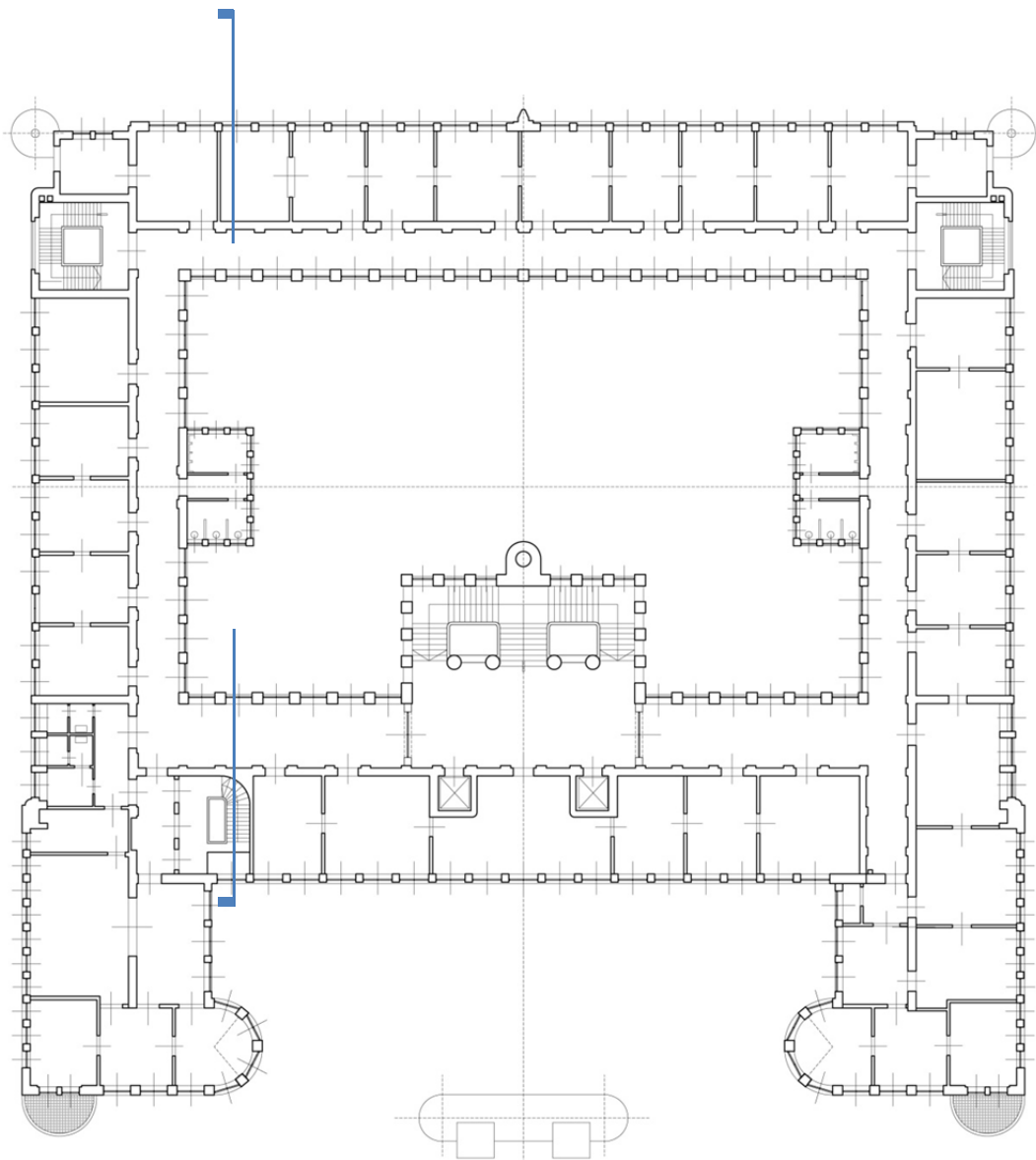
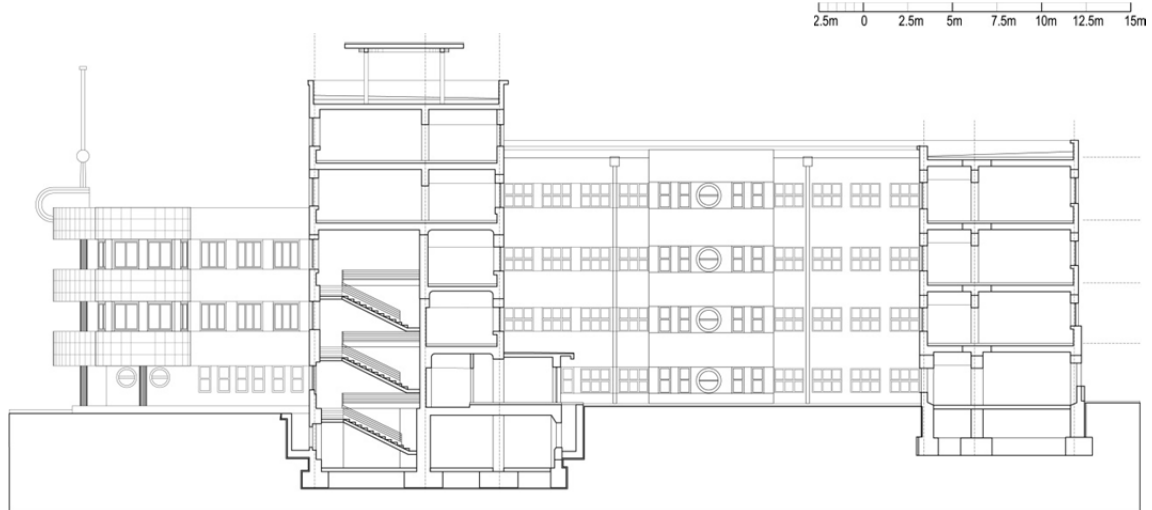
Слика 3.1.14б Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, Авијатичарски трг у Земуну, разгледница / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

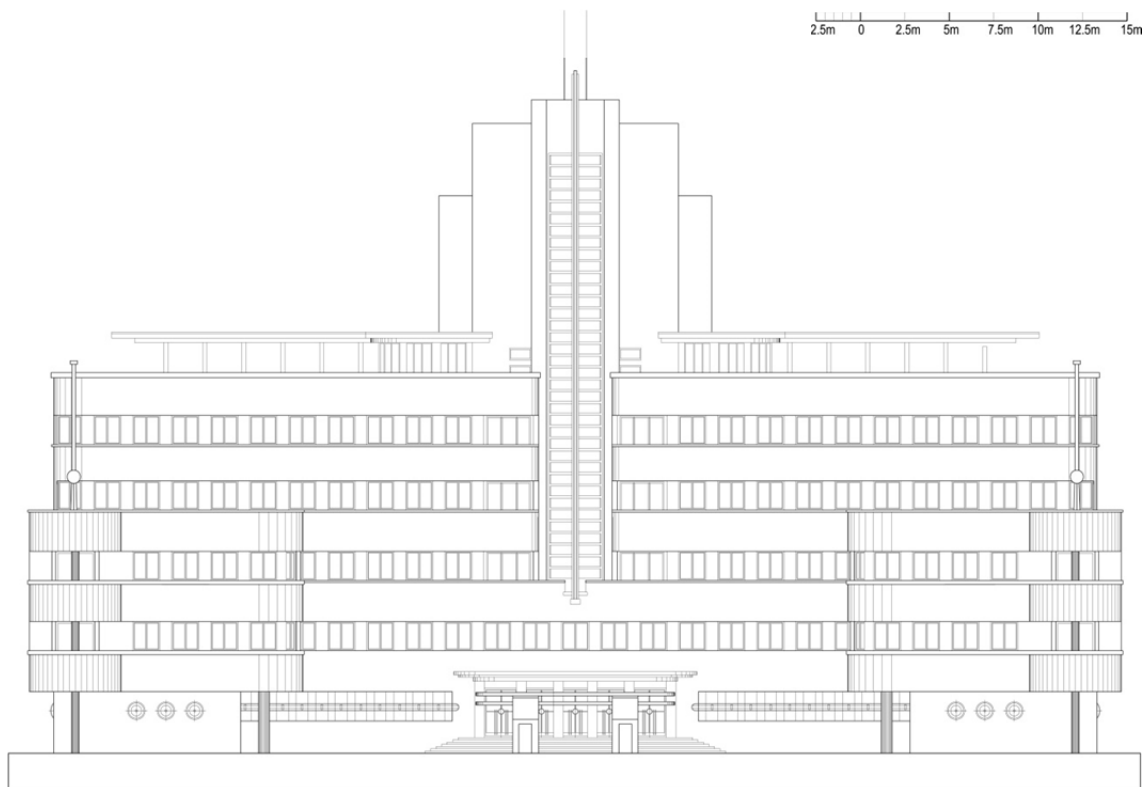
Слика 3.1.14в Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, главно степениште, фотографија улазног вестибила / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** лист *Наша крила*, гласник ваздухопловства Краљевине Југославије, 1936.

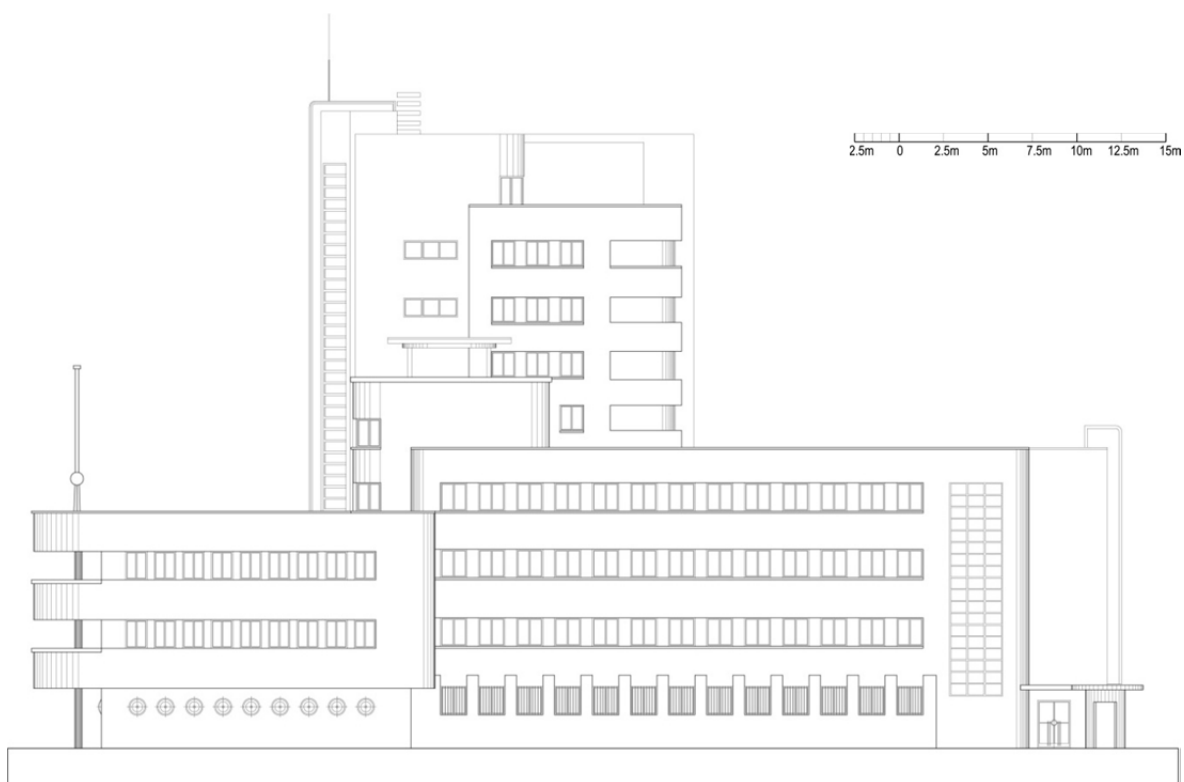
Слика 3.1.14г Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, главно степениште, фотографија главног улаза / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** лист *Наша крила*, гласник ваздухопловства Краљевине Југославије, 1936.

Слика 3.1.14д Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, основа 1. спрата и попречни пресек / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** АСАД цртеж ВП, септембар 2012.

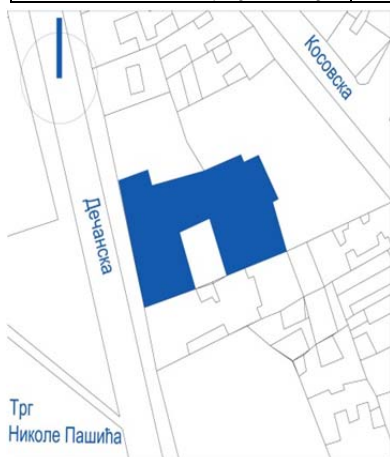

Слика 3.1.14ђ Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, улазна фасада / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** Документација Команде РВ и ПВО Војске Србије, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.1.14е Команда Ваздухопловства Краљевине Југославије, бочна фасада, изглед из улице Краља Петра (данас Главна) / архитект: Драгиша Брашован, 1936. **Извор:** Документација Команде РВ и ПВО Војске Србије, АСАД цртеж ВП, август 2012.

3.1.15 назив објекта:	ЗГРАДА НОВИНСКЕ КУЋЕ „ВРЕМЕ“
адреса:	Дечанска 31 (Трг Николе Пашића)
архитект:	Бранислав Којић (1899 – 1987)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	администрација, штампа, новинарско издаваштво, становање
спратност:	П+5 / кула П+10
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Палата новинске куће „Време“ из 1937-1938. године, архитекте Бранислава Којића има индиректни цитат совјетског модерног функционализма у делу Палате новинске куће „Известија“ у Москви, архитекте Григорија Бархина (Григорий Бархин 1880-1969) из 1927. године са јасном поделом великих прозорских отвора са мотивима округлих прозорских окана које увиђамо на многим међуратним јавним али и стамбеним објектима (Белобрк, браћа Крстић, Брашован). Упоредујући Којићеве цртеже за зграду „Време“ (**слика 3.1.15а**) и Бархинову конкурсну скицу¹¹⁹ за Зграду „Известија“ (**слика 3.1.15б**) можемо запазити аналогију у компоновању примарних форми оба објекта, централне куле и бочних нижих корпуса зграде. Такође, обе зграде су представљале велике и важне новинске куће у оквирима својих држава, па можемо закључити колико је модерна архитектура била важна у улози промовисања нове новинарске и политичке мисли, имајући у виду развој новинарства, нових технолошких захтева штампе и издаваштва, уопште у устоличеној Краљевини Југославије односно СССР. У троброју новина Време од 28-30 маја 1939. налазимо да су „стручњаци ангажовани на подизању палате листа „Време“ обишли најзначајније новинске куће по Европи да би на основу постојећих примера пронашли што боље решење постављеног задатка.“¹²⁰ Палата новинске куће „Време“ завршена октобра 1938. године, а на фотографији (**слика 3.1.15**) примећујемо суседни стамбено-пословни објекат Дома Анкера¹²¹ изграђеног још 1932. године који представља парадигматски рани пример Модерне у ужем центру града.

Смело конструктивно и функционално решење пословне куле представљало је доминанту у урбаној визури тадашњег Београда. Идеје куле као архитектонског програма присутне су биле на примерима три значајна архитектонска пројекта и конкурса на реперним локацијама града дуж потеза улице Краља Милана, док су се реализације догодиле тек 60-тих и 70-

¹¹⁹ Објављено у: El Lissitzky, *RUSSLAND – Die rekonstruktion der architektur in der Sowjetunion*, Wien, Verlag Von Anton Schroll & co, 1930, стр. 81.

¹²⁰ Аноним, „Најбоље уређени лист у нашој земљи“, лист *Време*, 28, 29 и 30. мај, 1939, стр. 12.

¹²¹ Према плановима зграду је пројектовало предузеће Тунер и Вагнер (мада је исто тако могуће да се овај податак односи на извођаче). С обзиром да је у њиховом бироу сарађивао архитект Владета Максимовић, могуће је довести овај пројекат и у везу са њим.

тих година прошлог века у другачијим друштвеним условима и архитектонским парадигмама (хотел „Славија“, архитект Богдан Игњатовић, 1962. и палата „Београд“, архитект Бранко Пешић, 1974.) Архитект руског порекла Григорије Самојлов (1904-1989) израђује пројекат за палату „Теокаревић“ 1940. године (**слика 3.1.15в**) на месту данашње палате „Београд“. Пројекат је представљао Самојловљев искорак у свет модернизма из академског традиционалног миљеа у којем је Самојлов деловао. Пројекат робног магазина „Митић“ (**слика 3.1.15г**) је пројектовао Миладин Прљевић са берлинским архитектом Филипом Шефером у сарадњи са инжењером Ђорђем Лазаревићем 1940. године. Иако најављена у дневним гласилима изградњу је прекинуо почетак рата. Техничко решење, суперпонирање форме торња и вертикалност фасадне пластике налазимо и у елементима преправљене палате Хипотекарне банке Трговачког фонда (**поглавље 3.1.19**) саграђене на месту срушене гостионице „Албанија“ у Кнез Михаилова 4-6, коју су годину дана раније пројектовали архитекти Бранко Бон и Милан Гракалић на јавном архитектонском југословенском конкурс, а касније у разради са архитектом Миладином Прљевићем и инжењером Ђорђем Лазаревићем и реализовали.

Палата је по форми компонована из два волумена са разноврсним програмом установе овакве врсте смештеним у два одвојена објекта међусобно повезана пасарелама у приземљу и на другом спрату. Са главне фасаде из Дечанске улице, зграда има подрум, приземље, мезанин, седам спратова, две таванске етажне и кулу са терасама (**слика 3.1.15ж**), док се дворишни корпус зграде састоји од подрума, приземља, мезанина и шест спратова. У предњем уличном корпусу зграде налази се хол, администрација, дирекција, библиотека са читаоницом, канцеларија директора листа са салоном као и станове на вишим етажама намењени персоналу, док је у дворишном делу зграде конципирана штампарија, магацини и пратећи садржаји за раднике. (**слика 3.1.15ђ**) Функционална веза између просторија постигнута је у предњем корпусу зграде повезивањем интерном вертикалном комуникацијом, језгром. Одељења у другом корпусу повезана су такође степеништем, при чему је добијена функционална и практична веза

између редакције и штампарских погона. Слободном организацијом основе као одраз поштовања функције, Којић је пројектовао рационално искоришћен простор, где је све било подређено основним потребама савремене новинско-издавачке куће.¹²²

Објекат палате „Време“ урађен је у скелетном армирано-бетонској конструкцији са сеизмичким и статичким позицијама вертикалних комуникација. Како је објекат формиран из две функционално-просторне целине, тако је примењен и АБ конструктивни склоп распона стубова и греда у односу на намену просторија, посебно у производном погону штампе. Пешачке пасареле су позиционисане као просторна рамовска конструкција (укљештена проста греда). Рационализацијом димензија греда и стубова, конструкција куле објекта је сведенија, а избор конструктивних модула омогућују флексибилну организацију преградних зидова, а у односу на намену просторија (стаклене преграде у погонима).

Архитект Којић велику пажњу посвећује обради ентеријера и екстеријера зграде, о чему сведоче цртежи сачувани у његовој заоставштини. То су детаљно нацртани елементи мобилијара, врата и намештаја где примећујемо чисти облици и линије у контексту модерног исказа и спољне обраде фасаде уједначених маса и отвора, као и сугестивних конструктивистичких елемената куле на главној фасади. Волумени су обликовани у модернистичким обрасцима применом осне симетрије у трипартитном решењу композиције са извученим бочним деловима, а завршавали се кровним проходним терасама наткривеним танким елегантним бетонским надстрешницама ослоњеним на танке округле стубове. Степеновање примарних маса је урађено ка осовини композиције, тачније централној кули са шајбном и јарболом. Распоред прозорских отвора је у правилној симетрији и пропорцијској схеми са фасадним платном обложеног мермерним плочама анкераних видљивим анкерима. **(слика 3.1.15д)**

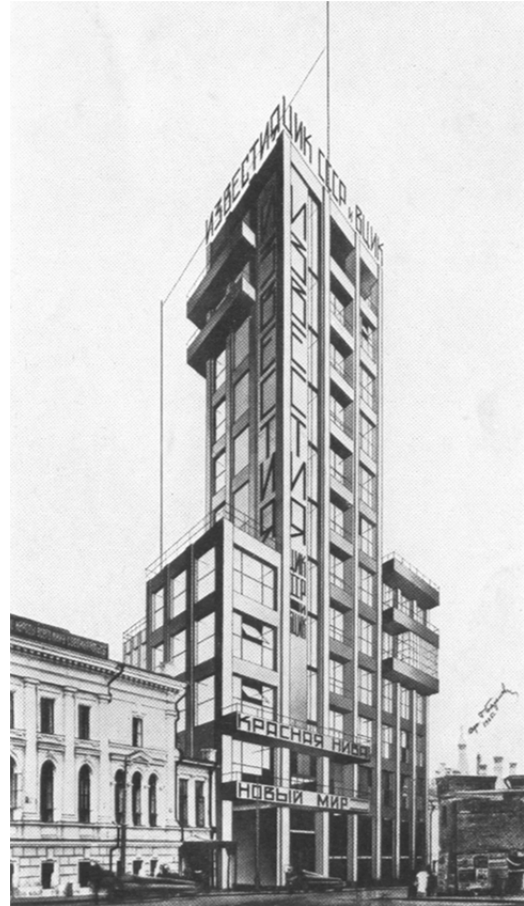
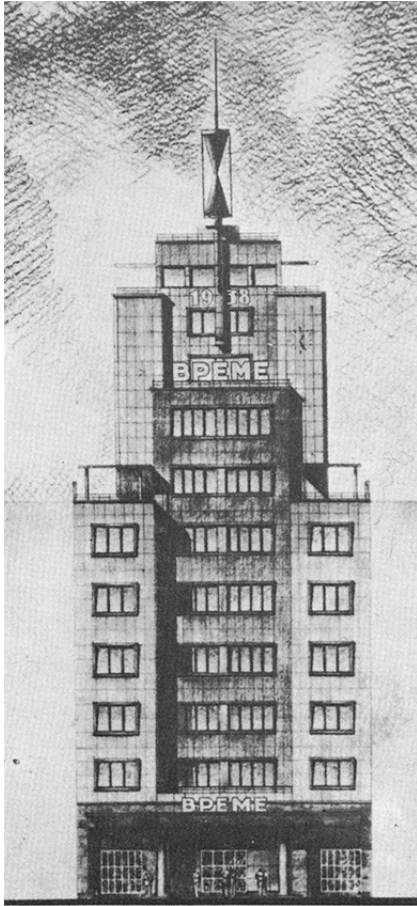
Посебан мотив главне фасаде је заобљени део степенишног хола са стакленом структуром танких металних профила и апострофира згради како

¹²² Снежана Тошева, *Српски архитекти новијег доба - Бранислав Којић*, Београд, Грађевинска књига, 1998, стр. 93.

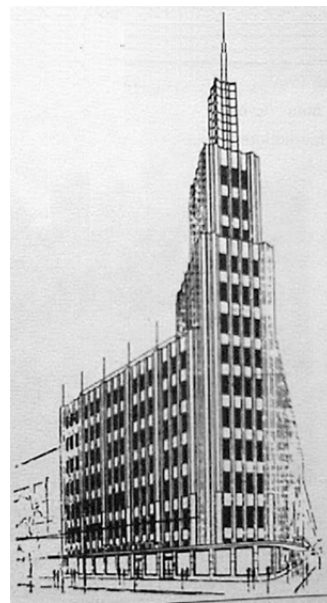
ликовни знак, тако и рафинисан детаљ материјализације. Фасадна обрада дворишног дела зграде је урађена у бетонској конструкцији вертикалних елемената ребара, са диспозицијом прозорских отвора између њих у симетрији форме и отвора.

3.1.15		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА НОВИНСКЕ КУЋЕ „ВРЕМЕ“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	проходна кровна тераса на нижем делу објекта као и на кули – бетонске перголе, одмор и боравак запослених
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	скелетни систем у погонском делу објекта – штампарији, конструкција куле на уличној фасади
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у погонском делу објекта – штампарији, организација канцеларија у административном делу зграде
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	у погонском делу објекта – штампарији
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	фасадна хоризонтална модулација отвора на фасади куле, вертикалне АБ траке пиластара на унутрашњој фасади
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ рамовска конструкција пасарела, конструктивни склоп куле, скелетни систем у контексту рационалне организације погонских делова зграде и оптерећења погонским машинама
	примењени специфични савремени материјали	АБ, металне конструкције, епоксидни заштитни подови у штампарским погонима
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	конструктивизам - Бархин, функционализам – Ле Корбизје

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 18-6-37

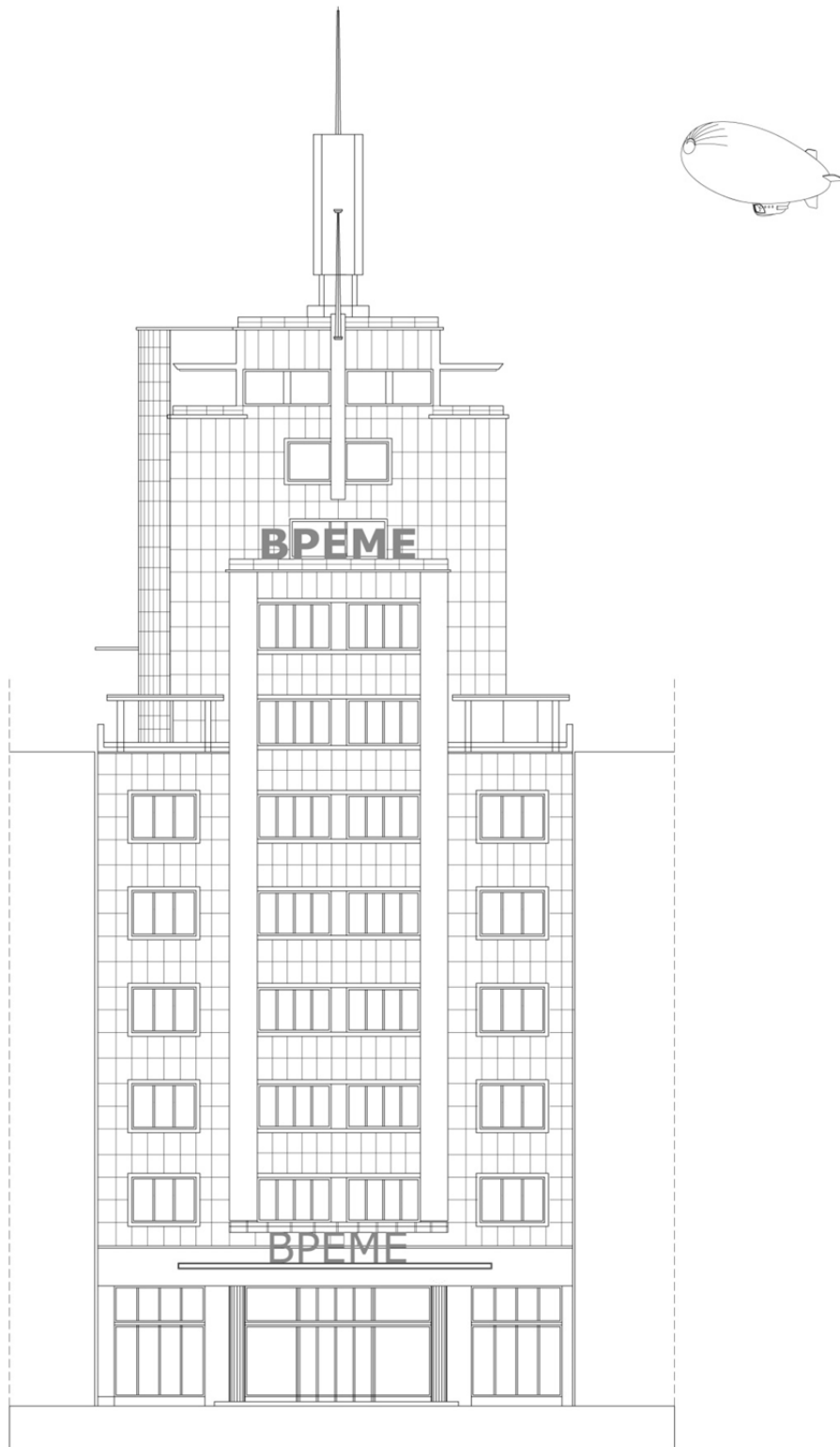

Слика 3.1.15а Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“, цртеж / арх. Бранислав Којић, 1937. **Извор:** Снежана Тошева, *Српски архитекти новијег доба - Бранислав Којић*, Београд, Грађевинска књига, 1998, стр. 198.
Слика 3.1.15б Палата новинске куће „Известија“, Москва, конкурсни рад, 1. варијанта / архитект: Григориј Бархин, 1927. **Извор:** <http://www.artegogroup.com/en/design/cafe/38>

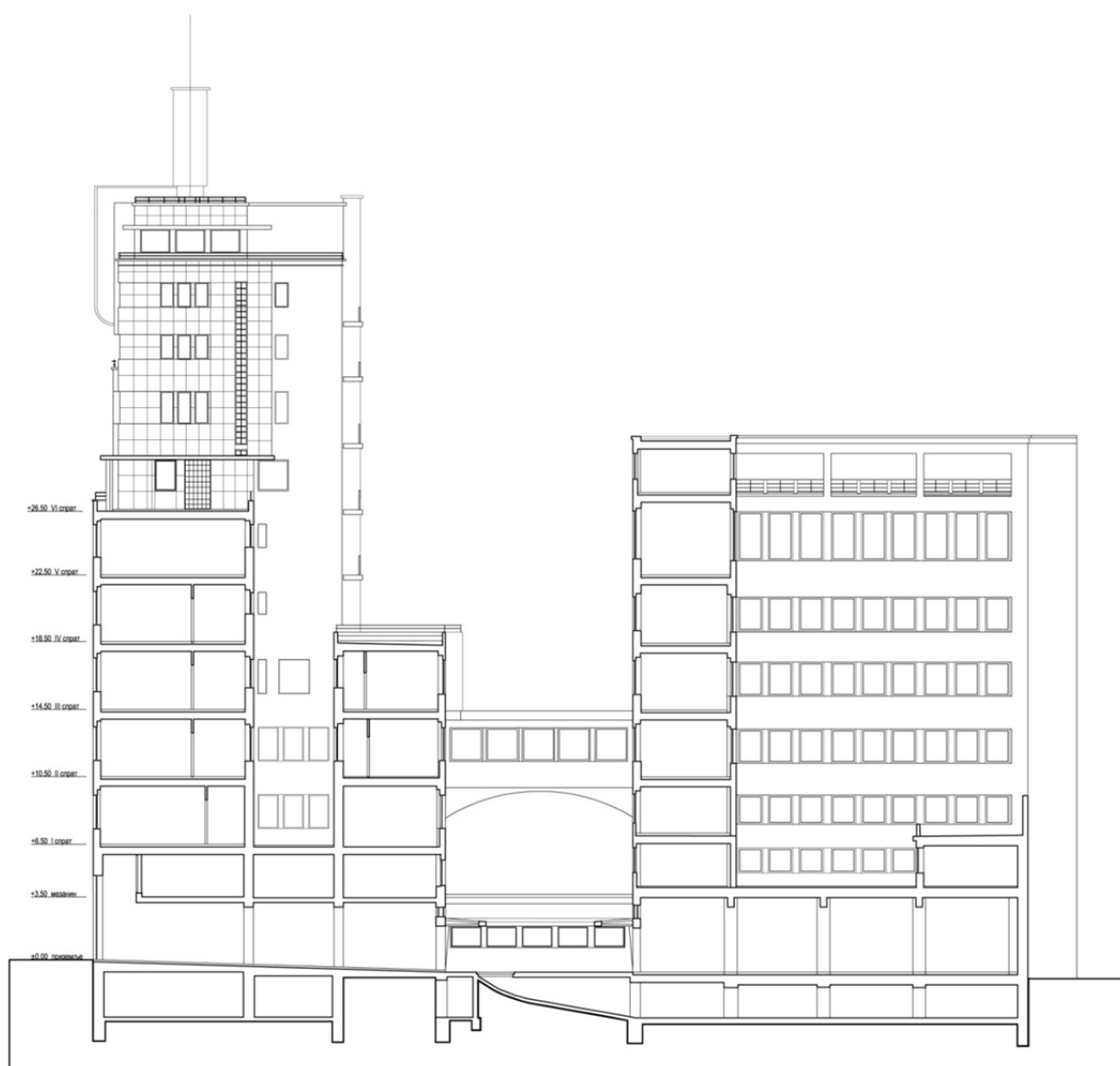
Слика 3.1.15в Палата „Теокаревић“ у Београду / архитект: Григорије Самојлов, 1940.
Слика 3.1.15г Робни магацин „Митић“у Београду / архитекти: Миладин Прљевић, Филип Шефер-Берлин, конструкција: инж. Ђорђе Лазаревић, 1940. **Извори:** интернет сајт; <http://politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.15д Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“, фасада са Трга Николе Пешића / архитект: Бранислав Којић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 18-6-37 АСАД цртеж ВП, мај 2012.

5m 0 5m 10m 15m 20m 25m 30m

Слика 3.1.15б Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“, попречни пресек / архитект: Бранислав Којић, 1937.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 18-6-37, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

5m 0 5m 10m 15m 20m 25m 30m

Слика 3.1.15е Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“, аксонометријски приказ основа првог, другог и четвртог спрата / архитект: Бранислав Којић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 18-6-37. АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.1.15ж Зграда новинске куће „ВРЕМЕ“, фотографија из колекције новинске куће „Време“, одмор запослених на кровној тераси палате „Време“, 1939. / архитект: Бранислав Којић, 1937.
Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.1.16 назив објекта:	ЗГРАДА СРПСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА
адреса:	Адмирала Гепрата 17
архитект:	Иван Савковић
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1937.
намена:	администрација, државна управа, становање
спратност:	П+4 / П+5
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: интернет сајт; <http://politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

Зграда Српског пољопривредног друштва у улици Адмирала Гепрата пројектована је и саграђена 1937. године по пројекту загребачког архитекте Марјана Ивацића, иако је пројекат предат на усвајање потписао Иван Савковић као овлашћени архитект. Диспозиција објекта је дефинисана тространом оријентацијом зграде према Гепратовој, Финансијском парку, односно Немањиној улици. Пуристички компонованом примарном волуметријом зграда је уклопљена у урбанистички контекст. Можемо додати податак да је исте године расписан конкурс за Палату управе државног монопола, Председништва Владе и Државног катастра који би заузимао габарит дела парка чијом реализацијом би ова зграда имала шири значај у урбанистичком контексту овог комплекса.¹²³

Зграда је функционално подељена на административно-пословни део у подземној етажи, сутерену и приземљу те стамбеним делом на спратовима. Потпуна примена скелетног конструктивног систем омогућују флексибилну дистрибуцију простора нарочито у пословно делу. Административни део који припада Удружењу решен је на три нивоа и то:

подрум - подземна гаража (рампа 12%, колски приступ из Гепратове улице) са стовариштем и теретним лифтом, техничке просторије, котларница.

сутерен - стовариште/магацин са теретним лифтом, продавница са канцеларијом (приступ из Гепратове улице), стан за настојника зграде, оставе станара

приземље - пространи вестибил, одвојене комуникације / леви тракт - канцеларије са чекаоницом за клијенте; десни тракт - просторије Удружења (кабинет директора, инспекторат, секретаријат, књиговодство)

1 - 4. спрат - стамбене јединице / 5. спрат формиран у централном кубусу објекта са излазом на кровне проходне терасе на свим кровним нивоима

Објекат је урађен у АБ скелетном конструктивном систему са степенишним језгром у АБ сеизмичким зидовима и представља један од најзначајнијих јавних објеката београдске Модерне у погледу примењених постулата модерне архитектуре. Поред конструктивног система и добијене флексибилности простора у пословним етажама зграде, аутор компонује

¹²³ Палата управе државног монопола, Председништва Владе и Државног катастра, улица Кнеза Милоша, конкурсни рад, 1. Награда на јавном конкурс / архитекти: Маријан Хаберле и Хинко Бауер, 1937. Загреб. (видети у: *Грађевински Вјесник, Zagreb*, br. 5, мај 1937, str. 66 i 67)

једноставне кубичне форме, а повлачењем планова добијена је дугачка тераса на првом спрату и лође на стамбеним етажама. На фасади према парку налазе се „француски“ прозори са кратким терасама и профилисаном браваријом као оградом. Објекат је обложен гранитним плочама у делу сутерена и улазног портала, док је фасада у фасадном малтеру. Једноставност, конструктивност, строга функционална организација простора и кубичност форме приближавају београдски модернизам италијанском рационализму и функционализму 30-тих година.¹²⁴

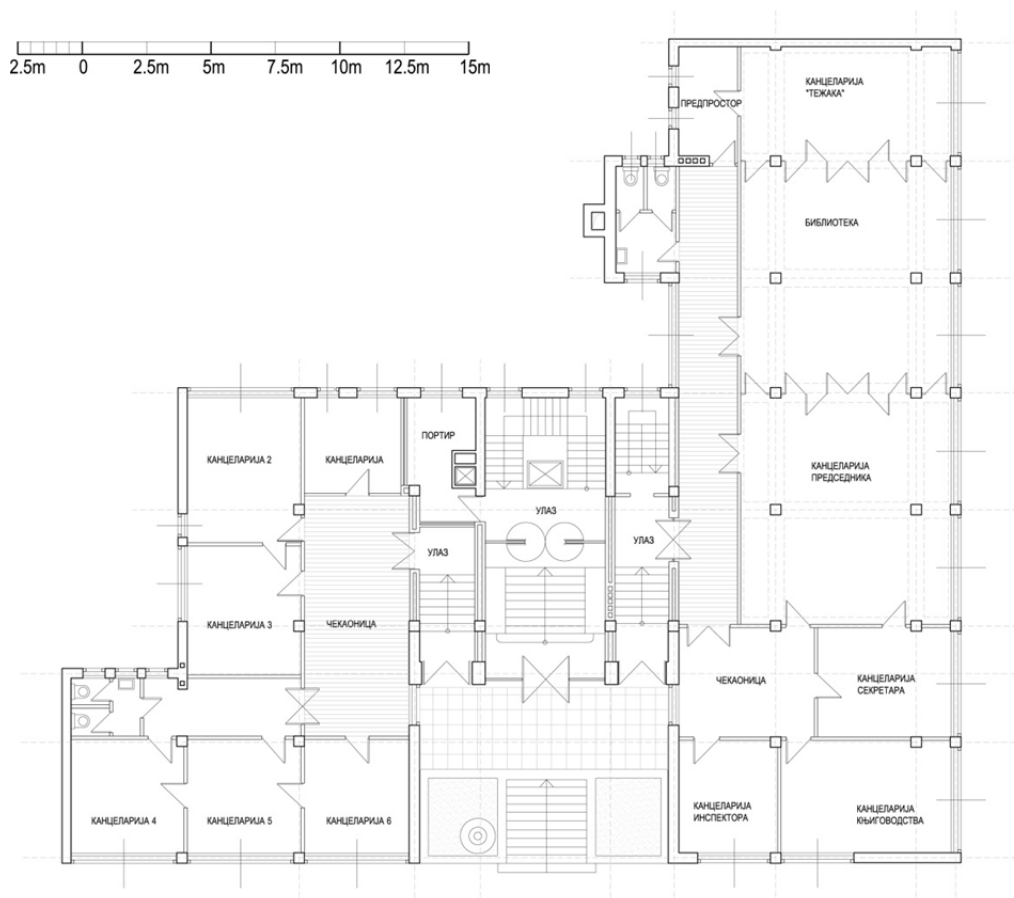
3.1.16		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА СРПСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	терасе проходне на обе кровне етаже
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	зграда урађена у скелетном ортогоналном систему
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у канцеларијама и становима, улазни портал
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	калкански и део фасадних зидова имају сеизмичко-статичку улогу, остало зидана испуна
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	у приземљу објекта - административном делу зграде
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ скелетни систем стубова и греда
	примењени специфични савремени материјали	улазни портал у металним рамовима, мат стакло, детаљи елемената браварије (ограде тераса, лођа)
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	стамбена архитектура италијанског рационализма, Ђузепе Терањи

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 13-9-1937.

¹²⁴ О опусу архитектке Ђузепе Терањија: Ada F. Marcianò, *Giuseppe Terragni. Opera completa 1925-1943*, Officina, Italia, 2008.

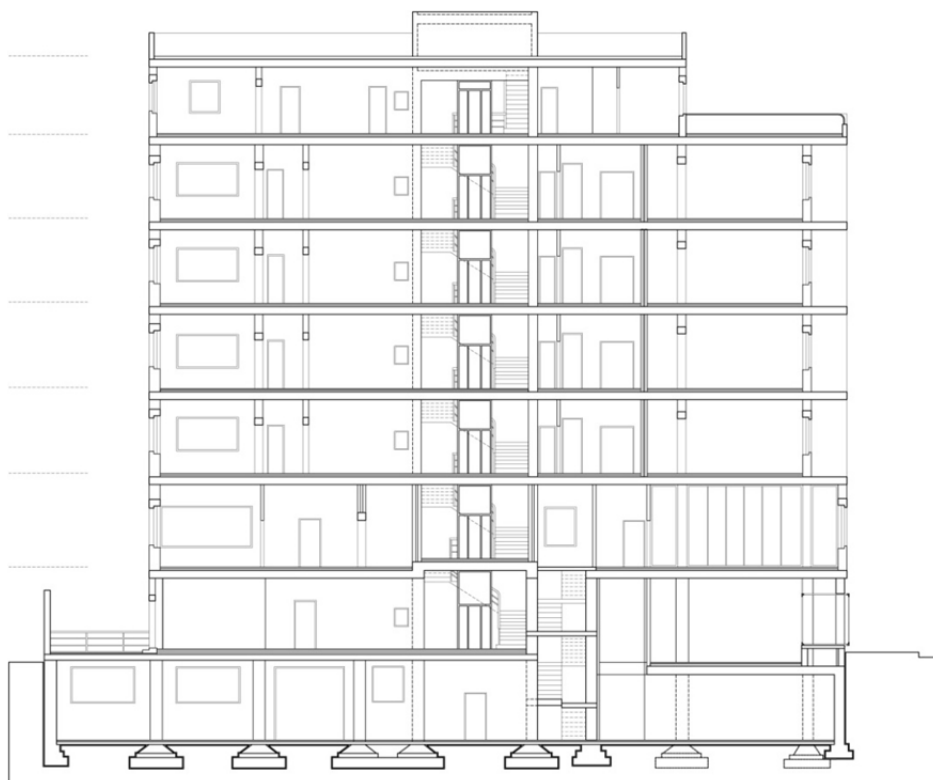
Слика 3.1.16а Зграда Српског Пољопривредног друштва, Адмирала Гепрата 17, улазна партија / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** http://www.skyscrapercity.com/razglednice_starog_bеограда 1860-1940.

Слика 3.1.16б Зграда Српског Пољопривредног друштва, основа приземља / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 13-9-1937, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.1.16в Зграда Српског Пољопривредног друштва, попречни пресек / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 13-9-1937, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.1.16г Зграда Српског Пољопривредног друштва, попречни пресек / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 13-9-1937, АСАД цртеж ВП, август 2012.

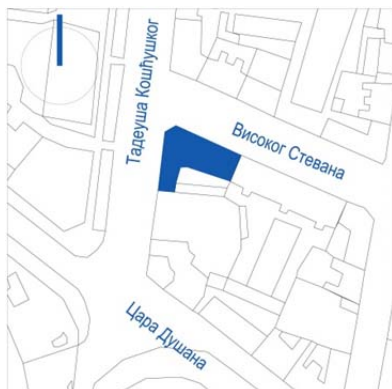
Слика 3.1.16д Зграда Српског Пољопривредног друштва, фасада из нове улице / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 13-9-1937, АСАД цртеж ВП, август 2012.

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.16ђ Зграда Српског Пољопривредног друштва, фасада из Гепратове улице / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 13-9-1937, АСАД цртеж ВП, август 2012.

3.1.17 назив објекта:	ЗГРАДА ЈЕВРЕЈСКОГ ЖЕНСКОГ ДОБРОВОЉАЧКОГ ДРУШТВА
адреса:	Високог Стевана 2
архитект:	Миша Манојловић (1901 – 1942), Исак Азријел (1900 - 1948)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	администрација, култура
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда Јеврејског женског добровољачког друштва саграђена је 1938. године по пројекту ауторског тима архитеката Мише Манојловића и Исака Азријела, који су већ до тада реализовали и показали своју особену модернистичку линију на пројектима за Гостионичарски дом из 1932. године и Дома инжењера и техничара из 1935. године. Они већ у раним тридесетим годинама двадесетог века храбро уносе новине у обликовању, што је у одређеној мери било и на удару друштвене и стручне критике, па и са идеолошким левичарским предзнаком. Локација за зграду је добијена од београдске Општине на углу улица Високог Стевана и Тадеуша Кошћушка на Дорћолу, познатог у историјском контексту по развоју београдске јеврејске заједнице. Данас се у овој згради налази Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, а ентеријер зграде је у међувремену реконструисан и препројектован за потребе нове намене.

Објекат је пројектован на угаоној парцели, а аутори пројектују фасадно засведено платно у једној равни и наглашавају модуларни систем организације прозорских отвора која варирају по димензијама у односу на волумен унутрашњег простора (свечана сала, канцеларије, степениште на фасадном фронту) Посебна динамика је добијена смицањем степенишних прозора којима је добијена дисонантна матрица односа пуно-празно на фасади, те се појављује у рафинисаном пуристичком и авангардном поимању модерне архитектуре овог успешног ауторског тима. Главне комуникације, смештене су на углу објекта у оси ходничке комуникације дужег тракта са канцеларијама Друштва на високом приземљу и свечаном салом са бином на првом спрату. Пространи ходници били су уједно и вестибили из којих су се опслуживале просторије зграде.

Објекат је конструисан у масивном конструктивном систему комбинацијом носећих зидова и АБ серклажа, греда и таваница. Атика на углу је степеновано подигнута и заклања кровну дрвену конструкцију, а у улици Високог Стевана је повучена од венца зграде. И поред тога, модерност објекта је наглашена рафинисаном модуларношћу, апсолутном безорнаменталношћу и употребом савременог система вертикалног, клизног

отварања прозорских крила. Композиција малтерисане фасаде корпуса и камене сокле је једини контраст у обликовању и материјалности зграде.

3.1.17		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА ЈЕВРЕЈСКОГ ЖЕНСКОГ ДОБРОВОЉАЧКОГ ДРУШТВА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у контексту унутрашњих преградних зидова
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	фасада безорнаментална са модуларном поделом прозора
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	прозорски отвори у фасадној модулацији у односу на намену просторија
	примењене нове конструкторске иновације и системи	/
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон у контексту решавања распона (свечана сала)
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	функционализам, италијански рационализам

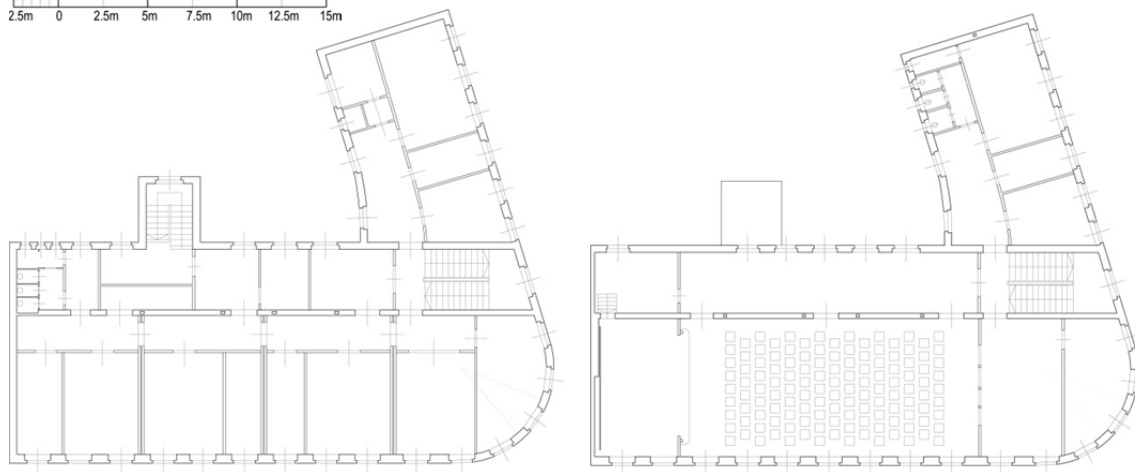
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 51-7-31

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.17а Зграда Јеврејског женског добровољачког друштва, фасаде објекта / архитект: Миша Манојловић, Исак Азријел, 1938. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 51-7-31, АСАД цртеж ВП, август 2012.

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

Слика 3.1.17б Зграда Јеврејског женског добровољачког друштва, основа првог и другог спрата / архитект: Миша Манојловић, Исак Азријел, 1938. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 51-7-31 АСАД цртеж ВП, август 2012.

3.1.18 назив објекта:	ПАЛАТА „ПРИЗАД“
адреса:	Обилићев венац 2
архитект:	Богдан Несторовић (1901 – 1975)
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1939.
намена:	трговина, администрација, банкарство
спратност:	П+5+Пс
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Привилеговано извозно акционарско друштво основано је 12. маја 1930. године што објављују "Службене новине" бр. 135 од 10. 06. 1930, те је уписано код Првостепеног београдског трговачког суда под бројем 38139. Одлуком Владе ДФЈ, од 1945. године „Привилеговано акционарско друштво за извоз земаљских производа Краљевине Југославије” - ПРИЗАД претворено је у "Централно прометно А.Д." Административна зграда Привилегованог извозног акционарског друштва (ПРИЗАД) подигнута је на основу конкурса спроведеног 1937. године. Поред победничког рада архитекте Богдана Несторовића, запажену смелију модернистичку сугестивност и поетику имао је рад архитекте Николе Добровића са сачуваним перспективним цртежом.¹²⁵ Несторовић пројектује монументалан објекат, који се својим изузетним карактеристикама сврстава међу ауторски особене интерпретације Модерне у међуратној архитектури Београда. Складним односом форме и прочишћених безорнаменталних фасада објекат се издваја као значајно остварење београдског градитељства четврте деценије прошлог века и заузима истакнуто место у стваралачком опусу архитекте Несторовића. Успешно решење позиције на парцели између три улице резултовало је засецањем кружне основе објекта и волумена половине ваљка у адицији са паралелопипедном формом издваја га као значајан урбанистички репер овог дела града. Од шездесетих година XX века у овој згради налази се седиште новинске куће „ТАНЈУГ“ (Телеграфске агенције Нове Југославије). Објекат има подрум и сутерен, приземље, пет спратова и повучени спрат са којег је омогућен приступ кровним проходним терасама. Осовински постављено централно степениште опслужује све етажне, док бочно двокрако степениште повезује централни комуникациони линијски тракт са радијалним ходником засведеног дела зграде. Галеријски ваздушни простор хола се простире кроз приземље и два спрата. Диспозиције канцеларија и сала су логично произашле из геометрије и примарне волуметрије, као и из функционалне организације простора и потреба

¹²⁵ Видети у: Miloš R. Perović, Spasoje Krunić, Nikola Dobrović – *eseji, projekti, kritike*, Beograd: Arhitektonski fakultet, 1998.

Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003.

корисника, па стога Несторовић на овом примеру доследно користи синтагму да форма прати функцију.

Конструктивни склоп је урађен у армирано-бетонској конструкцији комбинацијом радијално постављених стубова у геометрији полукружне форме зграде, АБ греда и фасадних конструктивних серклажа који уједно и чине конструктивни фасадни растер типских прозорских отвора. Сугестивност форме је посебно присутна у ентеријеру хола у којем се сагледава кровна лантерна челичне подконструкције и мат-стаклене испуне. Зенитално светло наглашава волумен хола обложеног белим мермерним плочама. Композиција фасада заснива се на разуђености маса и ритмичном низању прозорских трака раздвојених пиластрима. Монументални карактер објекта, осим одабиром белих камених плоча за облогу фасада, требало је да буде остварен и репрезентативним скулптурама на конзолама бочних фасада које уочавамо у цртежима фасада аутора.

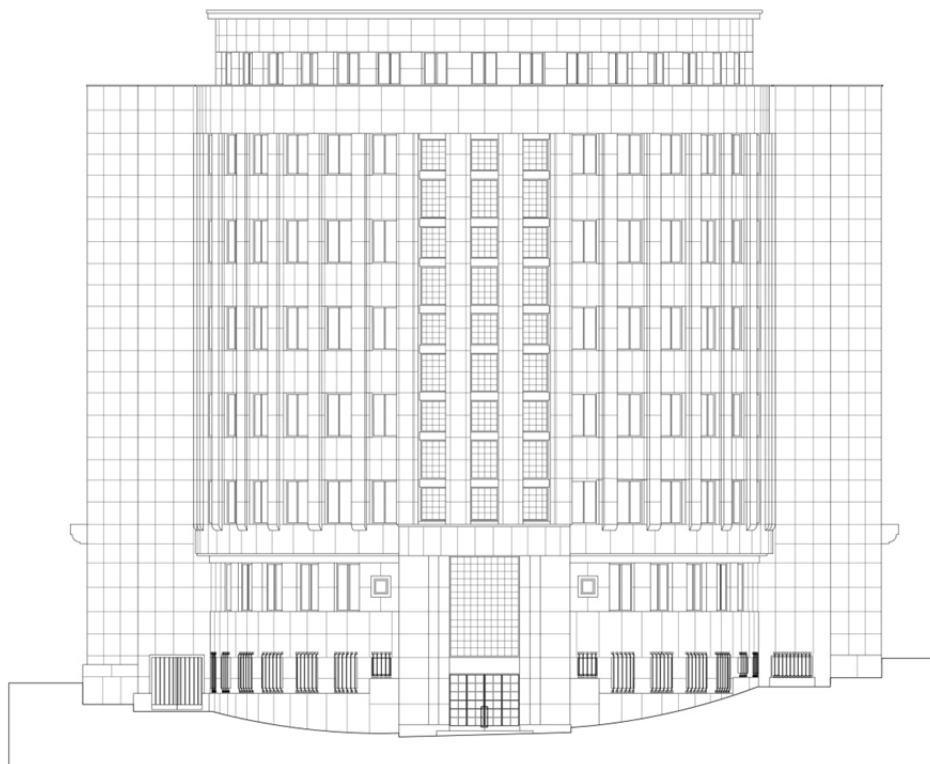
3.1.18		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ПАЛАТА „ПРИЗАД“		
 објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“		/
 равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта		у нижем делу објекта око кровне лантерне хола и у вишем радијалном делу повученог спрата
 примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе		у комбинацији са фасадним серклажима (пиластрима), у делу главног хола-галерије
 носећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа		у контексту организације концеларијских јединица
 фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу		/
 фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика		вертикалне линије пиластара у духу конструктивности зграде
 остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера		модуларни растер типских прозора
 примењене нове конструкторске иновације и системи		употреба челичних I-профила код конструкције лантерне
 примењени специфични савремени материјали		АБ, челични профили, стакло, мермерне плоче, савремени мобилијар
 утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)		функционализам, арт деко, Адолф Лос

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-6-38.

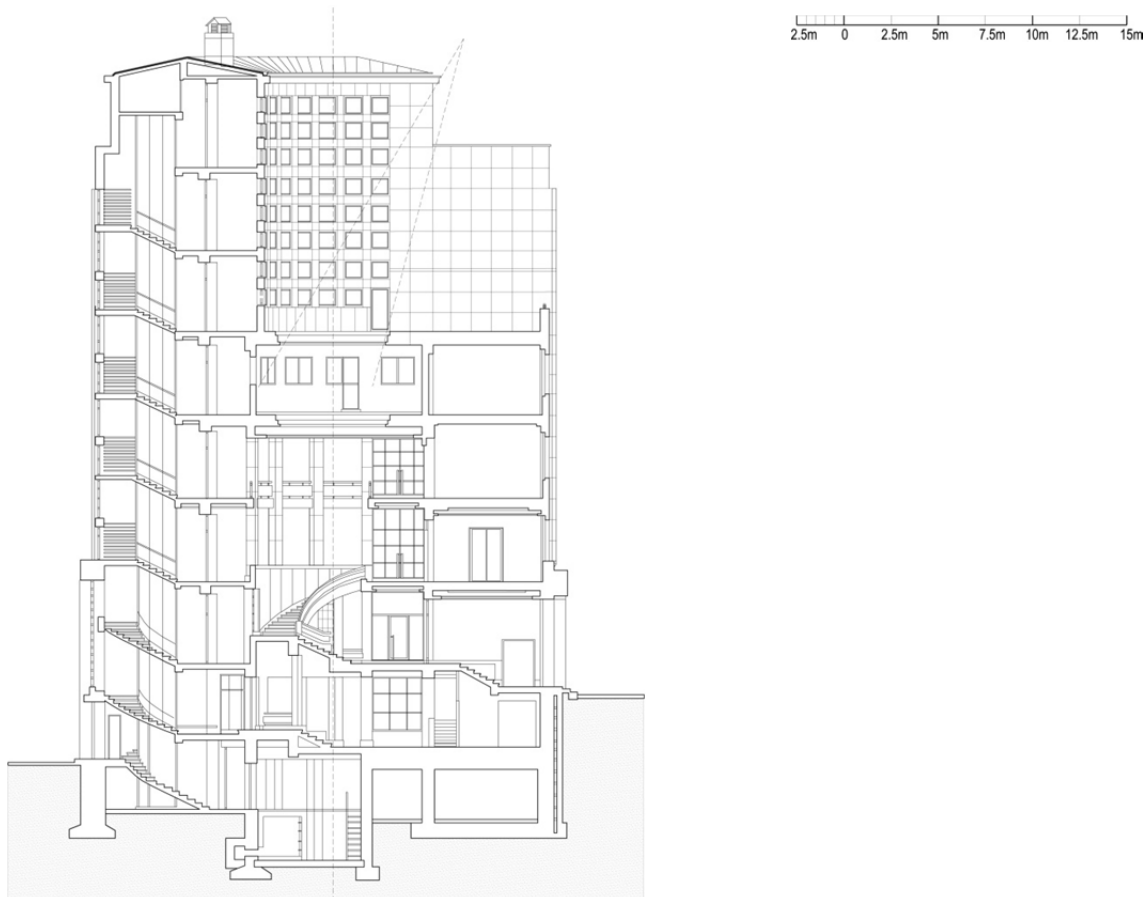
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 23/84)

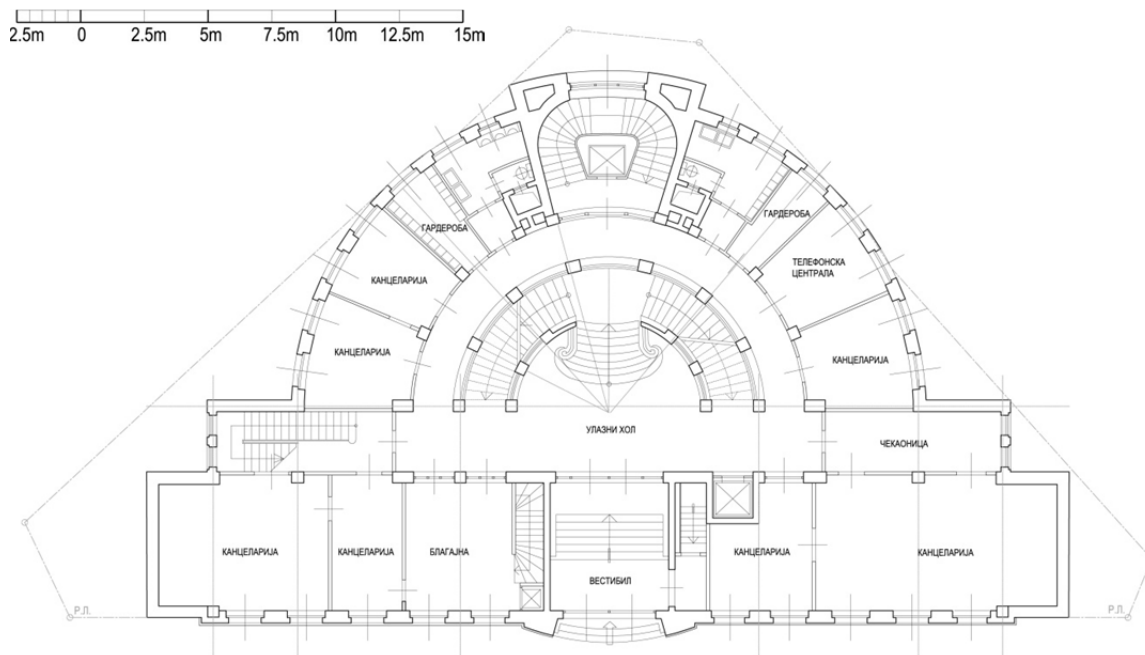
Слика 3.1.18а Палата „ПРИЗАД“ (Привилегованог извозног акционарског друштва), бочна фасада / архитект: Богдан Несторовић, 1936-39. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-6-38, АСАД цртеж ВП, мај 2012.

Слика 3.1.18б Палата „ПРИЗАД“ (Привилегованог извозног акционарског друштва), фасада из улице Царице Милице / архитект: Богдан Несторовић, 1936-1939. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-6-38, АСАД цртеж ВП, јуни, 2012.

Слика 3.1.18в Палата „ПРИЗАД“ (Привилегованог извозно акционарског друштва), пресек, архитект: Богдан Несторовић, 1936-1939. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-6-38, АСАД цртеж ВП, јуни 2012.

Слика 3.1.18г Палата „ПРИЗАД“ (Привилегованог извозног акционарског друштва), основа приземља / архитект: Богдан Несторовић, 1936-1939. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-6-38, АСАД цртеж ВП, септембар 2012.

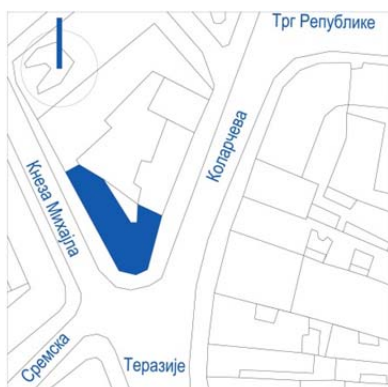

Слика 3.1.18д Палата „ПРИЗАД“ (Привилегованог извозног акционарског друштва), фрагменти зграде / архитект: Богдан Несторовић, 1936-1939. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.1.18ђ Палата „ПРИЗАД“ (Привилегованог извозног акционарског друштва), фрагменти зграде / архитект: Богдан Несторовић, 1936-1939. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.1.19 назив објекта:	ПАЛАТА ХИПОТЕКАРНЕ БАНКЕ ТРГОВАЧКОГ ФОНДА
адреса:	Кнез Михаилова 4-6
архитект:	Бранко Бон (1902 – 2001), Милан Гракалић (1909 – 1979), Миладин Прљевић (1899 – 1973) конструкција: инж. Ђорђе Лазаревић (1903 – 1993)
година пројектовања:	1938.
година реализације:	1939.
намена:	банкарске услуге, администрација, трговина, становање
спратност:	П+Ме+11
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Конкурс за Палату Хипотекарне банке Трговачког фонда расписан је 14. јануара 1938. године и трајао је до 28. фебруара исте године. У жирију су, поред осталих, заседали архитекти и наставници Универзитета: Петар Бајаловић, Бранислав Којић, Димитрије Леко, а као њихови заменици: Александар Дероко, Михаило Радовановић и Иван Здравковић. У распису конкурса изричито се наводило да се не тражи хотел, предвиђено је десет дућана, два двособна стана за чуваре зграде и као најважнији, захтев да је конструктивним решењем могуће „...извршити лако и са малим издацима промену намене појединих просторних целина.“¹²⁶ Захтевана спратност је износила седам спратова са могућношћу дефинисања куле (облакодера) на углу по замисли аутора, чиме је квалитет архитектонских склопова и форме добио на квалитету. На овом конкурсy учествовало је 84 ауторска тима од којих прво издвајамо ненаграђени рад Милана Злоковића (**страна 2**) са модерним експресионистичким изразом какав можемо сагледати на угаоним мотивима трговачких јавних објеката Ериха Менделсон¹²⁷ (Erich Mendelsohn, 1887–1953). Корпус објекта је решен засведеном структуралном стакленом завесом док је сама кула дефинисана вертикалним низом тераса и тракастих прозора. Можемо сматрати да је Злоковић пропорцијом палате и фасадном обрадом најближи био европским савременим тенденцијама, посебно употребом стаклене фасаде и танким прозорским профилима у нашој средини, а која ће се функционално наменски појавити убрзо на фасади палате Државне штампарије архитектке Брашована. Петнаестоспратна кула својом витком пропорцијом даје сугестивност мотива угла у урбаној структури тадашњих Теразија и визуре дуж улице Краља Милана. Посебно је важна примена скелетног конструктивног система којим је рационални конструкторски контекст и одвајање фасадног платна од примарне конструкције добила примат у односу на масивне системе, самим тим што је изазов грађења пословних кула у нас ушао у референтне оквире европског модернизма у освит Другог светског рата. Овакав пројектантски став имају и

¹²⁶ *Građevinski Vjesnik*, list za arhitektonske i građevinske gradnje, „Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Hipotekarne banke Trgovačkog fonda u Beogradu“, Zagreb, april 1938, broj 4, str. 51.

¹²⁷ О опусу архитектке Ериха Менделсона видети у: Rudolf Mosse Buchverlag, *Erich Mendelsohn – Das gesamtschaffnen des architekten – skizzen entwürfe bauten*, Berlin, 1930.

награђени другопласирани рад загребачких архитекта Хинка Бауера и Маријана Хаберлеакао и сарајевског архитекте Мате Бајлона објављени у загребачком *Грађевинском вјеснику* датираном из 1938. године, у коме препознајемо рационалне конструктивне ставове: „ ...с конструктивног гледишта треба истаћи, да је зграда провидена армирано-бетонским скелетом с испунама од лаког градива, тако да је удовољено захтјеву програма омогућити с малим издацима промјену намјене појединих просторних цјелина.“¹²⁸, док је у функционалном аспекту пројекта Мате Бајлона „...конструктивни систем једноставан са јасном раздиобом дијелова према њиховој намјени, а пружа могућност измјене појединих станова у бирое, и обрнуто бироеа у станове.“¹²⁹ Објекат је завршен и отворен 20. октобра 1939. године и званично је представљао највиши облакодер на Балкану. Преписке¹³⁰ и оспоравања које су трајале око ауторства на Палати између Бона, Гракалића, Прљевића и инжењера Лазаревића нису умањиле архитектонску вредност и значај у модерној предратној архитектури Београда.

Зграда Палате Хипотекарне банке Трговачког фонда пројектована је на углу Коларчеве и Кнез Михаилове улице, при чему је волумен пројектован са приземљем, мезанином, седам спратова и поткровљем, а део на углу са кулом као угаоним мотивом од 11 спратова ради естетских и урбанистичких захтева сагледавања Престолонаследничког трга. Укупна површина грађевинске парцеле износи 733.20 м², са тим што је површина зграде 719.70 м² на типским етажама, површина приземља је 616.04 м², а слободно двориште заузима 193.66 м². Тако зграда гледано са угла улица, поседује: доњи и горњи подрум, приземље, мезанин и 11 спратова.¹³¹

¹²⁸ “Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Hipotekarne banke Trgovačkog fonda u Beogradu”, Zagreb, *Građevinski Vjesnik*, list za arhitektonske i građevinske gradnje, april 1938, broj 4, str. 51.

¹²⁹ “Natječaj za izradu idejne skice za novu zgradu Hipotekarne banke Trgovačkog fonda u Beogradu”, Zagreb, *Građevinski Vjesnik*, list za arhitektonske i građevinske gradnje, juni 1938, broj 6, str. 83.

¹³⁰ Видети у: Милица Церанић, “Историја и архитектура палате “Албанија” у Београду”, *Наслеђе* бр 6, 2005, стр. 147-162.

¹³¹ Иван Здравковић већ 1940. године наводи: „...грађена у духу американских облакодера, са јако наглашеним вертикалним лизенама – испадима и делом на углу вишим за неколико спратова од крилних делова, ова грађевина заиста доминира Тргом у чијој је осовини чак могло би се слободно рећи да доминира и целим Београдом. Штета је само што и друго крило нема исту дужину лица, јер би се тада добио уједначенији утисак и могле би да се развију боље основе појединих спратова, а свакако

Палата је функционално подељена на три партиције: трговачко-услужни, административно-пословни и стамбени део. (Слика 3.1.19г)

Приказ намене објекта приказујемо таксативно:

подрум и сутерен - магацини, техничке просторије

приземље и мезанин - трговачки магазин, дућан

1 - 6 спрат - бирои, канцеларије, сале за састанке, пратеће просторије

7. повучени спрат - две гарсоњере у кули, стан у десном тракту, праоница, собе за рентирање

8 - 11 спрат - четири гарсоњере по етажи за запослене, кровна равна тераса за боравак запослених и станара

Објекат је урађен у армирано-бетонском скелетном систему који долази до изражаја у приземљу и мезанину где је рационално добијен простор за трговачки магазин. На спратовима оптерећење примају и носећи АБ фасадна платна у модулацији фасадних типских отвора. Кула Палате има, висину од 45 метара и 12 спратова, као и још 2 спрата испод земље, а цела зграда има површину од 700 м². Како описује Иван Здравковић „...од основе до куле саграђен је армирано-бетонски скелет, а између њих је постављена опека која је испунила слободни простор. Све ово допринело је да притисак грађевине на земљиште не буде превелики с обзиром на слегање терена, које би било знатно израженије да је читава конструкција грађена од опеке. Статички прорачун конструкције је урадио инжењер Ђорђе Лазаревић“¹³².

Грађевина је била обложена зеленкастим италијанским мермером – „һиполино“, а само делимично серпентином. Међутим, њена фасадна оплата је након рата у потпуности промењена, пошто су мермерне плоче у једном тренутку почеле да се одвајају од подлоге.¹³³ Након полемике аутора и

тада је могао и део на углу да иде више у висину, те би тако још више доминирао, давао јачи утисак облакодера и још боље импоновао. Али поред тог недостатка...сама зграда и архитектонски и скулптурално и урбанистички, једна је од најуспелијих зграда које су подигнуте од рата наовамо..а тако исто задовољава и естетску страну, иако нема ниједног орнамента нити каквог скулптуралног украса; озбиљна је и кокетна..она представља заиста јединствен пример савременог стварања у области архитектуре у свету уопште.“

¹³² О опусу инж. Ђорђа Лазаревића видети у: Тематски број, *Изградња*, часопис Савеза грађевинских инжењера и техничара СР Србије, бр. 10, октобар 1986.

¹³³ У савезничком бомбардовању Београда, 1944. године, на Палату „Албанија“ у којој се тада налазио главни штаб радне организације ТОТ (организација која се бавила производњом муниције и оружја,

стручне јавности, фасадна облога је у потпуности замењена новим мермерним плочама 1958. године.

3.1.19		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ	
ПАЛАТА ХИПОТЕКАРНЕ БАНКЕ ТРГОВАЧКОГ ФОНДА			
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	скелетни систем кружних стубова у партеру и мезанину, простор искоришћен за трговине	
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	на нижим трактовима и на кули	
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	скелетни систем са носећим фасадним АБ платнима	
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	типски спратови, кула, бирои, канцеларије, стамбени део	
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	осим носећих фасадних АБ платана	
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да, пластика фасаде (пиластри) у духу конструктивности зграде	
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/	
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ скелетни систем (инж. Ђорђе Лазаревић)	
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, фасадне мермерне плоче „ћиполино“	
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	арт деко, чикашка школа, експресионизам (Ханс Пелциг)	

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 30-25-1938

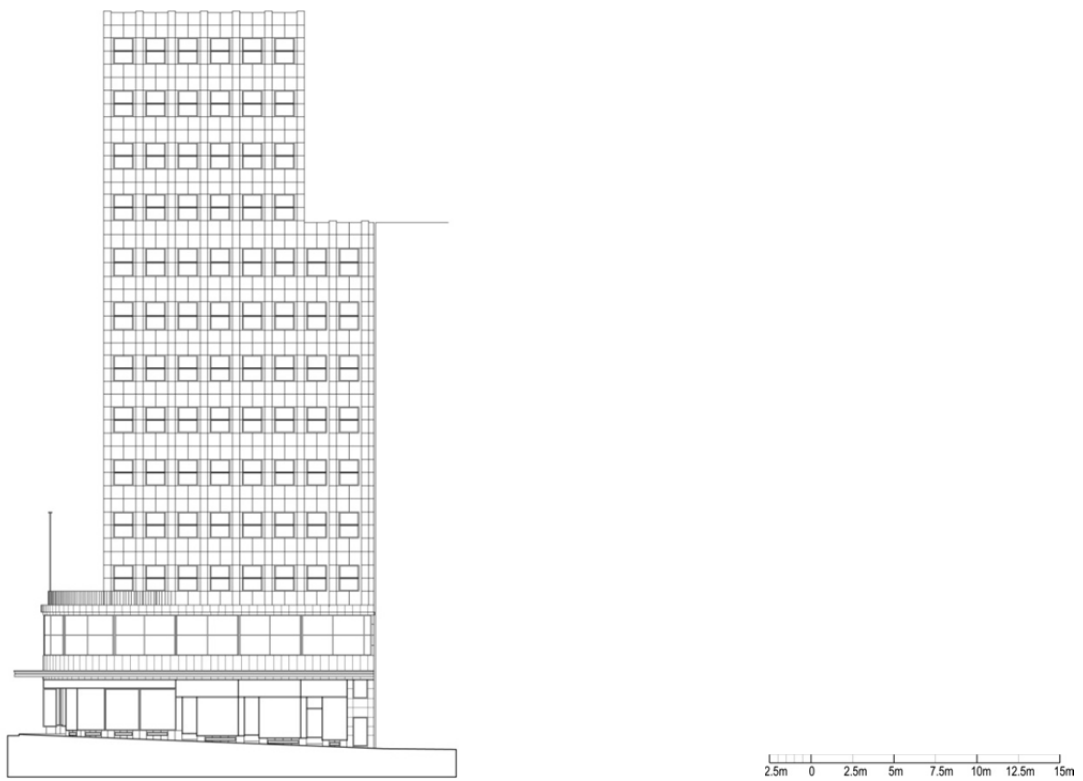
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града

Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 23/84)

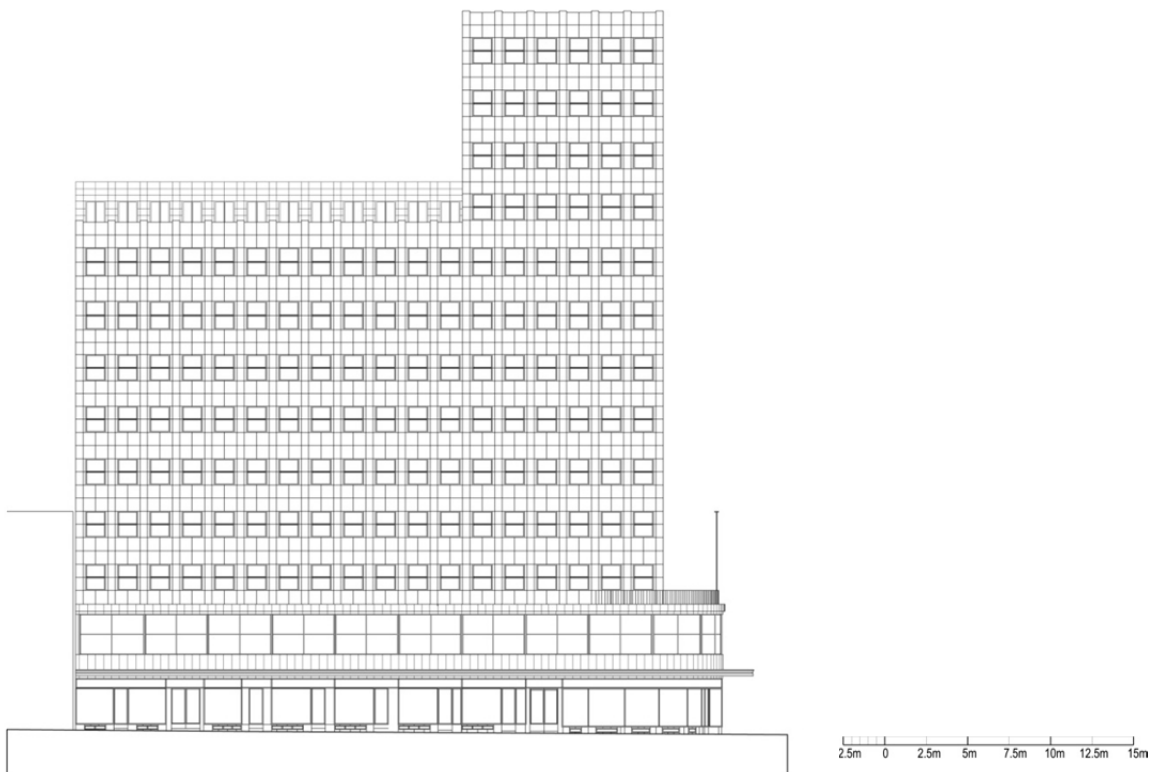
као и изградњом инфраструктуре у окупираним државама Рајха), бачена је бомба тешка пола тоне. Подземна етажа зграде претворена је у противавионско склониште за високе немачке функционере. Међутим и након детонације у унутрашњости, зграда се није срушила и поред уништења једног носећег фасадног стуба.

Слика 3.1.19а Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда, Кнез Михаилова 4-6 / архитекти: Бранко Бон, Милан Гракалић, Миладин Прљевић, 1938-39. **Извор:** аутор фотографије: Звонимир Јановић, 1940; Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

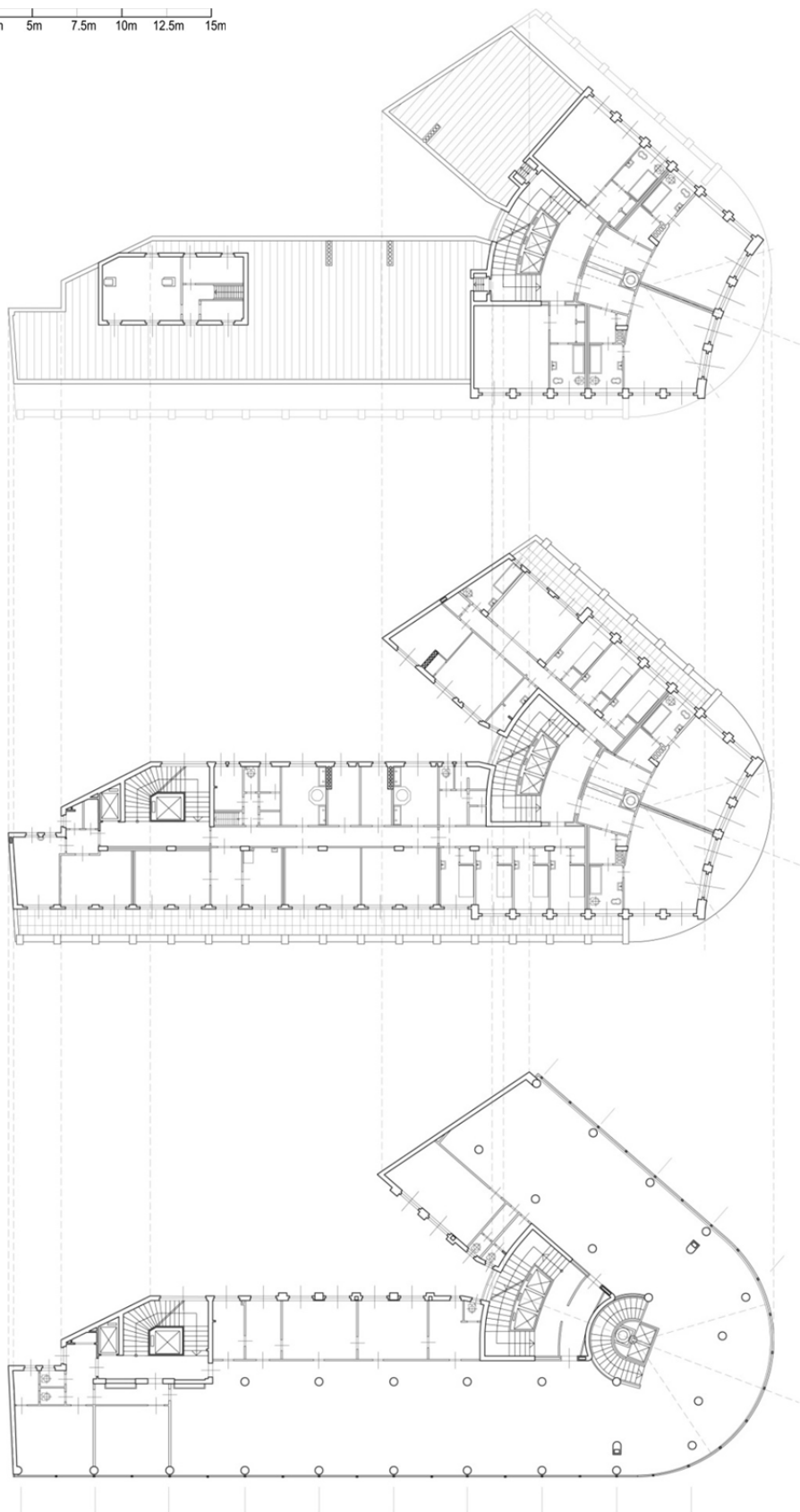

Слика 3.1.19б Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда, фасада из Коларчеве улице / архитекти: Бранко Бон, Милан Гракалић, Миладин Прљевић, 1938-39. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 30-25-1938, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

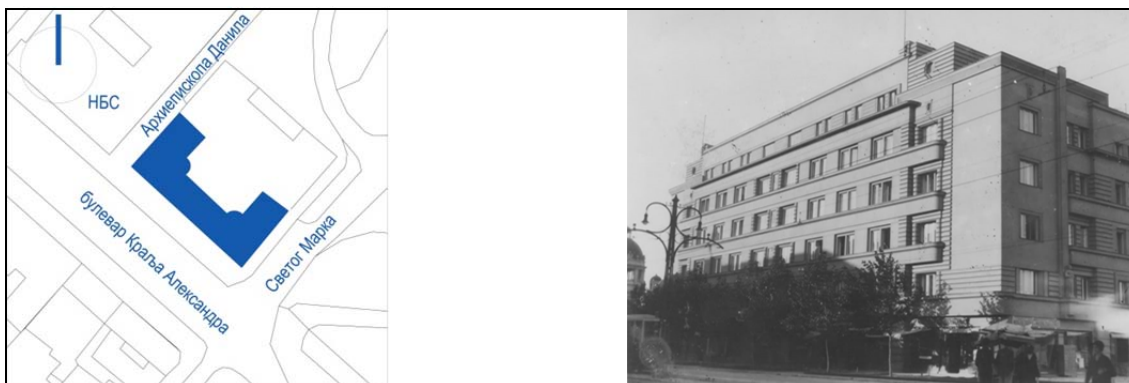
Слика 3.1.19в Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда, фасада из улица Кнез Михајлове / архитекти: Бранко Бон, Милан Гракалић, Миладин Прљевић, 1938-39. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.30-25-1938, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

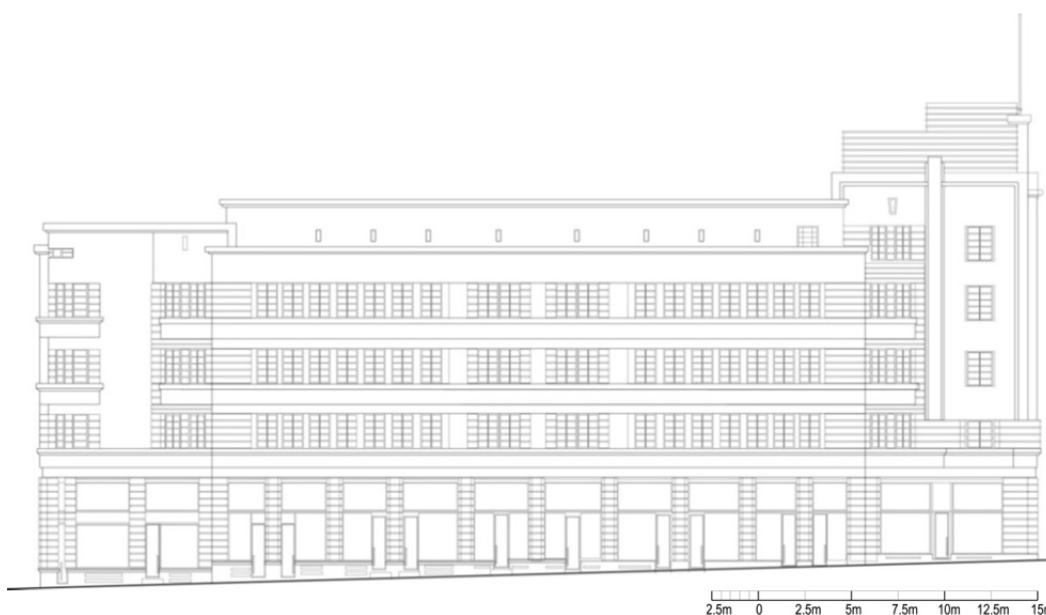

Слика 3.1.19г Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда, основе мезанина, повученог спрата и куле / архитекти: Бранко Бон, Милан Гракалић, Миладин Прљевић, 1938-39. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 30-25-1938, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

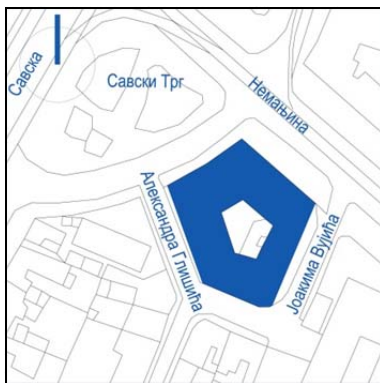
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ ОСТАЛИХ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

3.1.20 назив објекта:	ДОМ УДРУЖЕЊА СВЕШТЕНИКА
адреса:	Булевар Краља Александра 17
архитект:	Јован Ранковић (1902 - 1992)
година пројектовања:	1929. / друга фаза пројектована 1932, нереализована
година реализације:	1931.
намена:	услугне делатности, трговина, становање,
спратност:	П+4
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

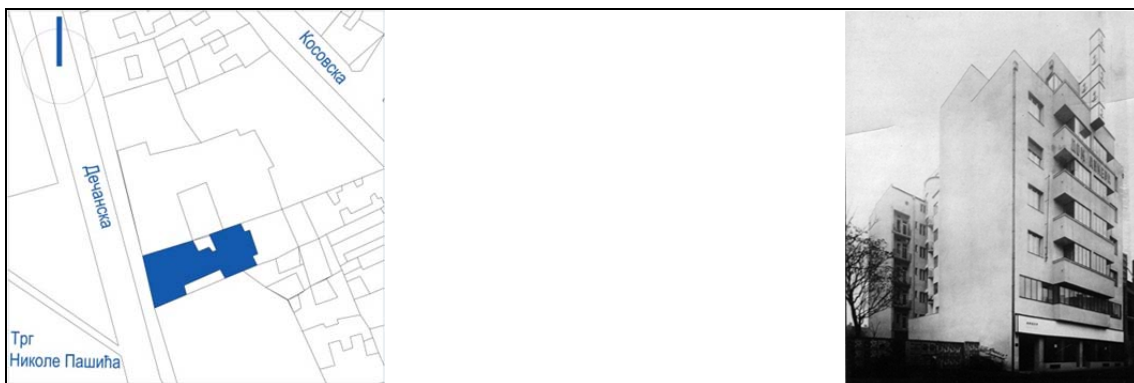
Дом удружења свештеника, бочни изглед, Булевар Краља Александра 17 / архитект: Јован Ранковић, 1929-1932. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 2-54-32, АСАД цртеж ВП, мај 2012.

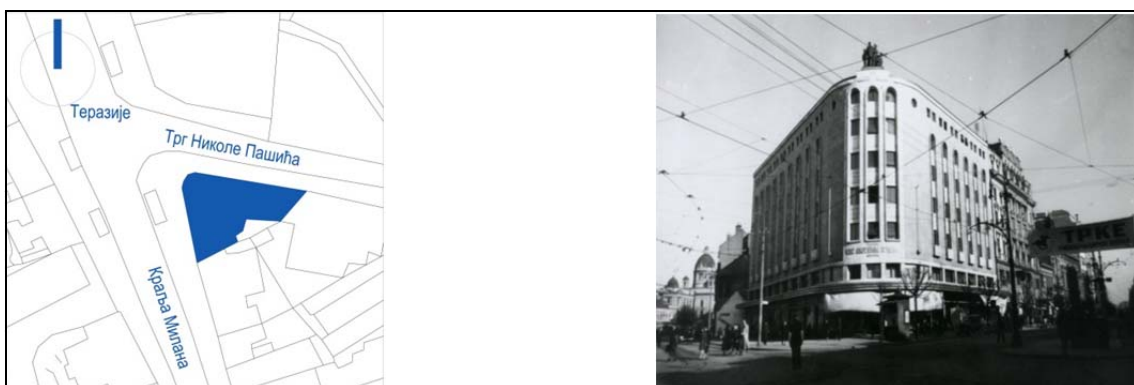
3.1.21 назив објекта:	ЗАВОД ЗА ОСИГУРАЊЕ РАДНИКА
адреса:	Немањина 2
архитект:	Лавослав Хорват (1901-1989) / преправљен објекат у изградњи: арх. Петар Гачић
година пројектовања:	1929
година реализације:	1931.
намена:	администрација, социјална заштита
спратност:	П+Ме+4
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.1.22 назив објекта:	ДОМ РАТНИХ ИНВАЛИДА
адреса:	Савски трг 2
архитект:	Димитрије М. Леко (1887-1964)
година пројектовања:	1931
година реализације:	1932.
намена:	администрација, социјална заштита, управа, култура
спратност:	П+4
диспозиција у блоку:	угаони објекат

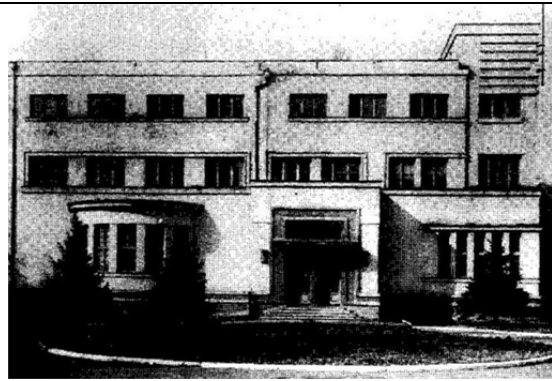
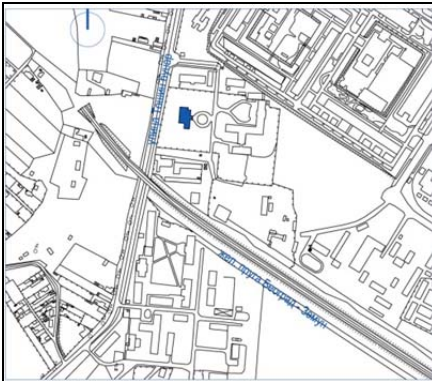
3.1.23 назив објекта:	ДОМ АНКЕРА
адреса:	Дечанска 12
архитекти:	пројектно предузеће Тунер и Вагнер (Аустрија)
година пројектовања:	1932.
година реализације:	1932.
намена:	управа, администрација, трговина, становање
спратност:	П+Ме+4
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

3.1.24 назив објекта:	ИГУМАНОВА ПАЛАТА
адреса:	Теразије 31
архитекти:	Петар Крстић (1899-1991) и Бранко Крстић (1902-1978)
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1937-1938.
намена:	управа, администрација, трговина, становање
спратност:	П+Ме+5
диспозиција у блоку:	угаони објекат

3.1.25 назив објекта:	АТЕЉЕ ЗА УНУТРАШЊУ АРХИТЕКТУРУ
адреса:	Булевар краља Александра 218
архитект:	Светомир Лазић (1894-1985)
година пројектовања:	1929.
година реализације:	1930.
намена:	архитектонски атеље
спратност:	П+1
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.1.26 назив објекта:	ОФИЦИРСКИ ДОМ КРАЉЕВСКОГ ВАЗДУХОПЛОВСТВА
адреса:	Бежанијска коса / стари аеродром
архитект:	Богдан Несторовић (1901-1975)
година пројектовања:	1931.
година реализације:	1932.
намена:	управа, администрација
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.2 ОБЈЕКТИ КУЛТУРЕ У КОНТЕКСТУ ПРОМОЦИЈЕ НОВИХ УМЕТНОСТИ - ПОЗОРИШТА, БИОСКОПИ, МУЗЕЈИ И ГАЛЕРИЈЕ

Културни живот престонице, развој кинематографије, позоришта, ликовних и музичких уметности дефинисан у Глави 1 овог рада утицао је на архитектонску праксу непосредно, с обзиром да већи део капиталних објеката културе нису реализовани у периоду који обухвата ово истраживање са посебним акцентом на расписане јавне архитектонске конкурсе за зграде Опере, Етнографског музеја. Као референтне објекте културе издвајамо београдске биоскопе као део савременог живота Београђана и места сусрета грађанске елите. Улога биоскопских дворана и промовисања филмске уметности у овом раду постављена је првенствено у опсегу ширих модернизацијских процеса друштва и културе у којима су се кретале и идеје архитектуре Модерне. Од референтних објекта на првом месту је репрезентативни објекат Палате пензионог фонда чиновника и служитеља народне банке, на адреси Теразије 29 архитекте Григорија Самојлова познат и као Палата биоскопа „Београд“. У њој се налазио најчувенији предратни биоскоп, такође дело Самојлова, чији је ентеријер и декорацију урадио са академским вајарем Ристом Стијовићем¹³⁴ (1894 – 1974), док је конструкцију атријумског хола и дворане урадио инжењер Ђорђе Лазаревић (1903 – 1993).

У осврту на палату и биоскопску дворану, у свом ауторском тексту историчар уметности Прошен запажа: „...Она сажима сплет стилских недоумица актуелних крајем предратног периода у тренутку слабљења доминације националног стила и академизма, стабилизације и прихватања умерене модернистичке струје, као и продора елемената архитектуре Арт декоа и новог монументализма. Ова зграда је одредила слику амбијенталне целине

¹³⁴ Студирао вајарство у уметничкој школи у Београду од 1912. до 1914, потом у Марсељу 1916-1917 и Паризу у „Школи лепих уметности“ од 1917. до 1923. У Београд се враћа 1928. Био је члан уметничке групе „Облик“. Члан Српске академије наука постаје 1962. У Подгорици и Београду има легате као самосталне институције.

Референтне изложбе: Париз 1919. (више изложби све до 1928), Београд 1928. и 1930. са Петром и Николом Добровићем, Ретроспективне изложбе у Београду 1936, 1951, 1969, Монографска изложба у Новом Саду: Спомен-збирка Павла Бељанског 2006.

Литература о аутору: Катарина Амброзић, Јасна Јованов, *Ристо Стијовић*, Библиотека града Београда, Београд, 2006.

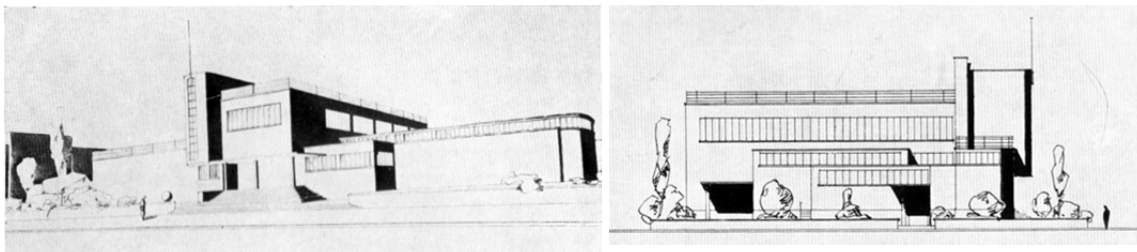
теразијског сквера.“¹³⁵ Како је диспозиција Палате афирмисала фасадни фронт Теразија у урбанистичком контексту тако су и технолошке иновације у ентеријеру и опреми аудиторијума дале нову димензију модернистичког дискурса аутора. Прошен даље наставља: „...Декорисан је у духу Арт декоа, а у њему су биле разне иновације: табла с лампицама које су означавале слободна места, лампица поред седишта коју активира рецепционар у случају да сте током пројекције добили телефонски позив, прва климатизација у граду, полукружни хол је у огледалима што ствара утисак пуног круга. Иначе, Самојловљева идеја како да се визуелно увећа простор од тада је у свим архитектонским уџбеницима нацртне геометрије. На крају живота, Самојлов је пројектовао преуређење биоскопа у Позориште на Теразијама које се ту већ налазило. То је био последњи његов рад.“¹³⁶

У интервјуу који је поводом претварања биоскопске у позоришну дворану дао аутору овог текста за *Вечерње новости* 1988. године, Григорије Самојлов објашњава како је решио проблем акустике посетивши Италију, Француску и Немачку тражећи примере акустичких прорачуна, а с обзиром да је тада о акустици постојала само једна књига, Себинова, превео ју је уз помоћ пријатеља и тако сам конструисао акустику Палате. Исте године, архитект Бранислав Којић пројектује конкурсни рад за Уметнички павиљон у Загребу (**слика 3.2а**), где уочавамо аналогију у компоновањем полукружних застакљених форми са Прљевићевим пројектом, али и Брашовановим Павиљоном у Милану 1931. Посматрајући ова три важна објекта на прагу Менделсоновог експресионизма¹³⁷ и модернистичке сугестивности форме, можемо уочити непосредне утицаје овог архитекте на идеје домаћих аутора.

¹³⁵ Милан Прошен, “Палата пензионог фонда чиновника и служитеља Народне банке”, *Годишњак града Београда* 2002-2003, бр. 49-50, стр. 183-193.

¹³⁶ Милан Прошен, “Палата пензионог фонда чиновника и служитеља Народне банке”, *Годишњак града Београда* 2002-2003, бр. 49-50, стр. 183-193.

¹³⁷ О архитектури Ериха Менделсона видети у: Rudolf Mosse Buchverlag, *Erich Mendelson – Das gesamtschaffnen des architekten – skizzen entwürfe bauten*, Berlin, 1930.

Слика 3.2а Уметнички павиљон у Загребу, конкурсни рад, перспектива и бочна фасада / архитект: Бранислав Којић, 1931. **Извор:** časopis *Arhitektura*, br. 2, Ljubljana, novembar 1931, str. 39.

Други аспект важан за појаву модернизма јесу референтни конкурсни пројекти за објекте спектакла посматрани кроз призму идеолошке и пројектантско-технолошке улоге у ауторским позицијама архитеката тог времена. Објекти позоришта са својим ансамблима и музеји између два светска рата углавном су имали афирмацију у контексту и подизању културног идентитета како Београда тако и целе државе. Прво реализовано дело представља Павиљон „Цвијета Зузорић“ архитекте Бранислава Којића из 1926. године са још присутним академским мотивима**(слика 3.2б)**, међутим са савременом функционалном организацијом и наменом за излагање уметничких дела. **(слика 3.2в)** Објекат је наручен од стране Удружења пријатеља уметности у Београду. Пресудну улогу у афирмацији модерне архитектуре имале су изложбе архитектонских остварења од којих издвајамо Изложбу југословенске савремене архитектуре¹³⁸ одржане у овом павиљону 1931. **(слика 3.2г)**, затим Изложбу Облика, Први салон Архитектуре 1929, Другу југословенску изложбу савремене архитектуре 1933. године и као врло утицајну, Изложбу немачке савремене архитектуре¹³⁹ 1931. године у оквиру које је предавање одржао Макс Таут¹⁴⁰ (Max Taut, 1884-1967) и свакако изложбу ЗЕНИТ-а отворену још 1924. године у згради музичке школе Станковић. **(слика 3.2д)**

Позориште „Мањез“ у улици Краља Милана имала је од средине деветнаестог века намену коњичке школе, а усред реконструкције народног

¹³⁸ О првим изложбама модернистичких архитеката у: Зоран Маневић, Појава модерне архитектуре у Србији, докторски рад у библиотеци групе за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд, 1979.

¹³⁹ На изложби су излагали: Ерих Менделсон, Петер Беренс, Валтер Гропијус, Мис Ван Дер Роје и други.

¹⁴⁰ Макс Таут, „Савремена Архитектура“, предавање објављено у *Српском књижевном гласнику*, бр. 3, 1931, у преводу Станислава Винавера, стр. 120-128, www.scc.digital.nb.rs/view/P-1010-1931-003

Позоришта после првог светског рата, овај објекат добија позоришну намену и 1920. године одржана је прва позоришна представа у овој згради која је и даље носила име „Мањез“. Архитект Никола Краснов је урадио реконструкцију после пожара 1928. године уводећи академску орнаментику на фасадама, да би 1947. године архитект Момчило Белобрк урадио савремено проширење позоришта које постаје Југословенско драмско позориште до данас.

Од конкурсних пројеката издвајамо конкурс за нову зграду државне Опере у Мањешком парку расписаног 1940. године, непосредно пред почетак Другог светског рата, а на којој побеђује рад италијанских аутора у духу већ присутне тоталитарне архитектонске естетике. Иван Здравковић у свом тексту уочава три референтна конкурсна рада аутора и то: рад загребачког тима Владимира Турине и Хинка Готвалда (**слика 3.2ђ**), београдског Ивана Савковића (**слика 3.2е**) и Пантовићевог пројекта који добија награду ван услова конкурса. (**слика 3.2ж**) О томе Здравковић пише: „...Сасвим на месту је била његова (жирија) одлука о награди ван конкурса, а рада архитекте Милорада Пантовића и Божидара Обрадовића, као сарадника, јер тај рад заиста заслужује ту награду као врло оригиналан и великог замаха. Штета је само што се пројектанти нису држали више програма, иако у томе морамо да им дамо у многоме за право, јер би свакако тада дали решење које би можда чак ушло и у награде. То се бар да закључити према овом њиховом пројекту који је награђен ван конкурса.“¹⁴¹

Жири доноси мишљење о Пантовићевом пројекту образложењем да: „... овај пројекат приказује оперску зграду на сасвим оригиналан начин и са добрим познавањем позоришног живота. Гледалиште је предвиђено изван дозвољених граница програма за око 3.000 људи, а осим тога предвиђено је и позориште под ведрим небом у парку према улици Краља Милана...даље о овом пројекту жири каже да стакло затвара скелетну конструкцију и да великим димензијама пројектант постиже монументалност у ентеријеру неких главних просторија, док се за спољашњи изглед то не би могло рећи

¹⁴¹ архитект Иван Здравковић, Исход конкурса за београдску оперу, *Уметнички преглед*, бр. 4-5, Београд, Издање музеја Кнеза Павла, 1940. стр. 144-148.

ипак, и поред тих замерки, овај пројект заслужује пуну пажњу и може да служи на част нашим архитектима, поготову београдским.“

Слика 3.2б Павиљон „Цвијета Зузорић“, цртеж главне фасаде, / архитект: Бранислав Којић, 1926.
Извор: http://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/stari_grad/umetnicki_paviljon_cvijeta-zuzoric.html

Слика 3.2в Павиљон „Цвијета Зузорић“, цртеж главне фасаде и фотографија, Калемегдански парк / архитект: Бранислав Којић, 1926. **Извор:** интернет сајт: <http://tinypic.com/view.php?pic=5zma7l&s=5>

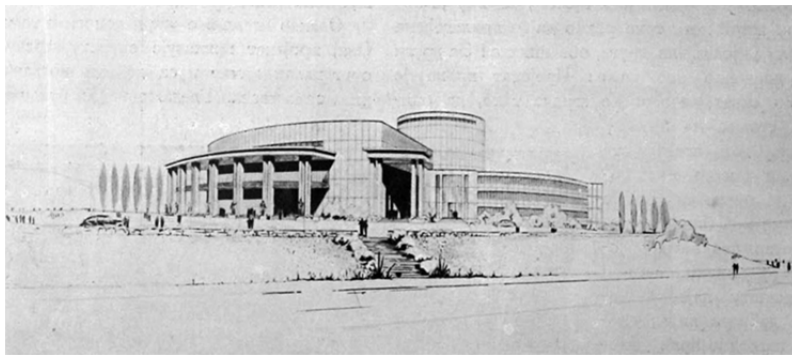
Слика 3.2г Плакат за Изложбу југословенске савремене архитектуре, павиљон „Цвијета Зузорић“, 18-26. фебруар 1931. **Извор:** *Časopis Čovjek i prostor*, br 367, god XXX, oktobar 1983, str. 31.

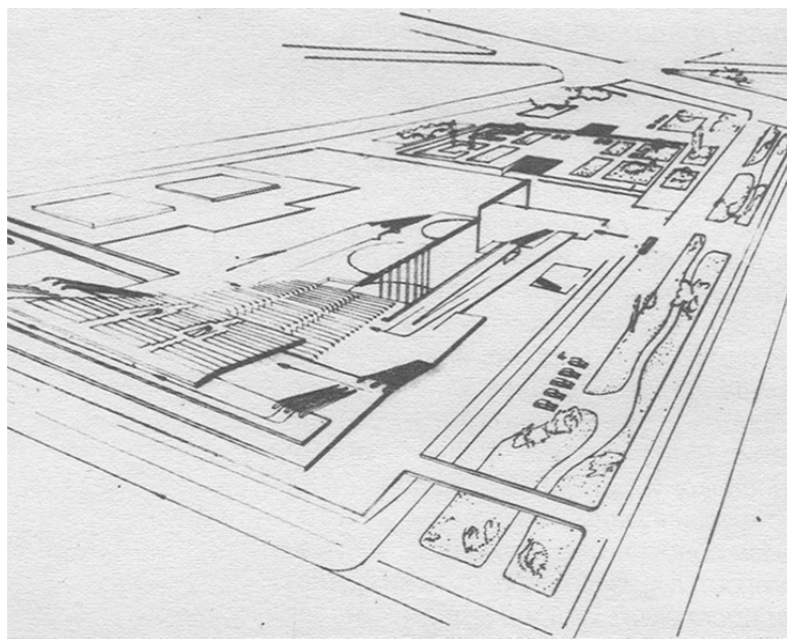
Слика 3.2д Михајло Петров, Плакат за Изложбу ЗЕНИТ-а, музичка школа Станковић, април 1924. **Извор:** интернет сајт: <http://www.flickr.com/photos/60584010@N00/4304141737/>

Слика 3.2ђ Државна опера, парк Мањеж, конкурсни пројекат, макета / архитекти: Владимир Турина, Хинко Готвалд, 1940. **Извор:** Публиковано у часопису: *Уметнички преглед* бр. 4-5, стр. 146, Издање Музеја Кнеза Павла, Београд, април-мај 1940.

Слика 3.2е Државна опера, парк Мањеж, конкурсни пројекат / архитект: Иван Савковић, 1940. **Извор:** Публиковано у часопису: *Уметнички преглед* бр. 4-5, стр. 148, Издање Музеја Кнеза Павла, Београд, април-мај 1940.

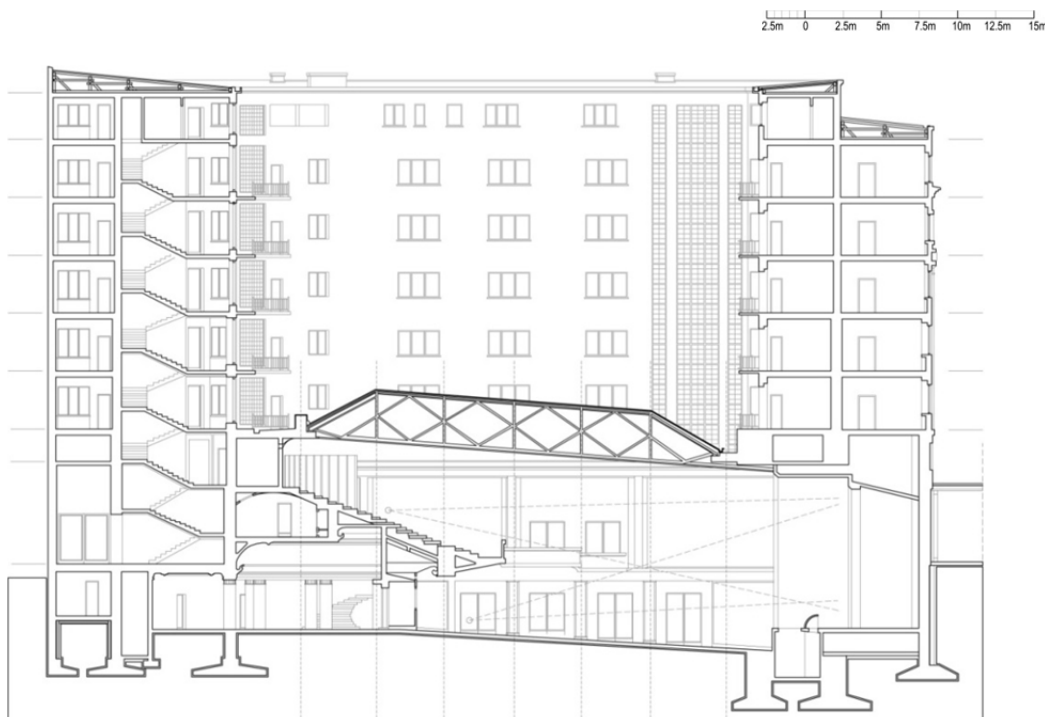

Слика 3.2ж Државна опера, парк Мањеж, конкурсни пројекат / архитект: Милорад Пантовић, сарадник: Божидар Обрадовић, 1940. **Извор:** Публиковано у: Зоран Маневић, *Лексикон српских архитекта*, стр. 311.

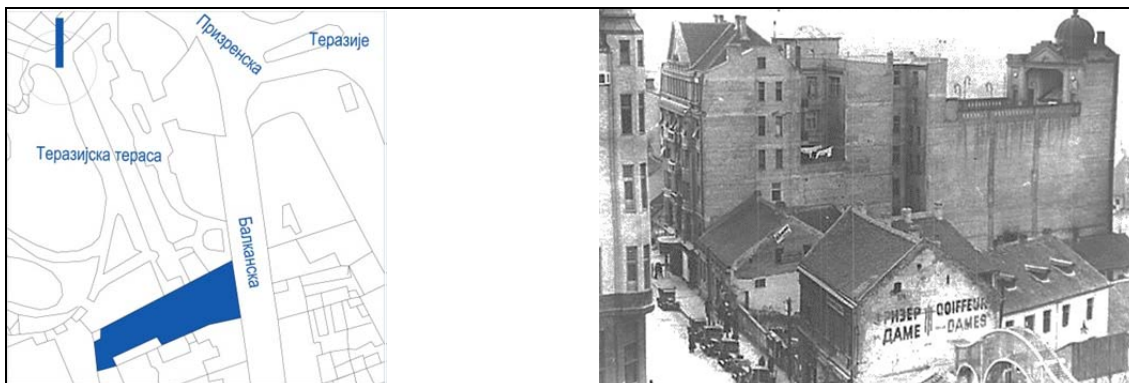
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

3.2.1 назив објекта:	БИОСКОП „БЕОГРАД“ – ПАЛАТА ПЕНЗИОНОГ ФОНДА ЧИНОВНИКА И СЛУЖИТЕЉА НАРОДНЕ БАНКЕ
адреса:	Савски трг 2
архитект:	Григорије Самојлов, ентеријер и декорација: академски вајар Ристо Стијовић, конструкција: инж. Ђорђе Лазаревић
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	администрација, социјална заштита, управа, култура, уметност
спратност:	П+Ме+5
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Биоскоп „Београд“ – Палата пензионог фонда чиновника и служитеља народне банке, пресек кроз дворану / архитект: Григорије Самојлов, ентеријер-декорација: Ристо Стијовић, конструкција: инж. Ђорђе Лазаревић, 1938. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 7-12 -38, АСАД цртеж ВП, август 2012.

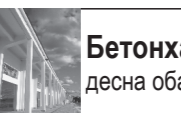

3.2.2 назив објекта:	БИОСКОП „ЛУКСОР“ (отворена кровна тераса)
адреса:	Балканска 2-4
архитект:	/
година пројектовања:	1922.
година реализације:	1924.
намена:	култура, уметност
спратност:	П+Ме+4
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

3.2.3 назив објекта:	БИОСКОП „КОРЗО“ / срушен 70-их година двадесетог века
адреса:	Туре Јакшића 16
архитект:	Никола Краснов (1864-1939)
година пројектовања:	1923.
година реализације:	1926. изграђени део приземља и мезанина реконструисан у биоскопску салу
намена:	култура, уметност
спратност:	П+Ме
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

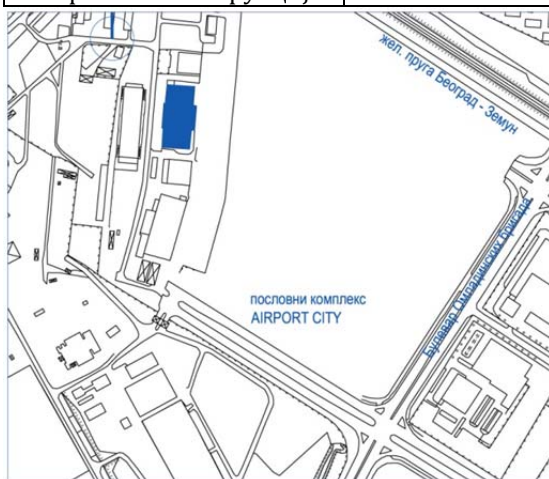

3.2.4 назив објекта:	БИОСКОП „СЛАВИЈА“ / срушен
адреса:	Трг Славија
архитект:	/
година пројектовања:	1923.
година реализације:	1926
намена:	култура, уметност
спратност:	П
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

	3.3 Стратешки објекти: мостови, железница, путеви, аеродроми и луке	3.4 Индустијски објекти
1924.		 <p>Фабрика аероплана Рогожарски Кнез Данилова 25, 1924.</p>
1925.		
1926.		
1927.	 <p>Хангари авиокомпаније „Аеропут“ Бежанија, Дојно поље инжењер: др Милутин Миланковић, 1926-1927.</p>	
1928.		
1929.	 <p>Стари Аеродром и контрола лета, Бежанија, Дојно поље Грађевински биро Одељења за Ваздухопловство у Петроварадину, 1929.</p>	
1930.		
1931.		 <p>Стара електрана „Снага и Светлост“ „Société des Banques Suisses“ „Société Suisse d'Electricité de Traction“, Force et Lumière, Базел Швајцарска, 1930-32.</p>
1932.	 <p>Хангар типа „Ц“, Аеродром Бежанија, Дојно поље произведено у Немачкој, 1932.</p>	 <p>Зграда „Солид“ архитект: Јан Дубови, 1932.</p>
1933.		 <p>Противпожарна станица, Илије Гарашанина архитект: Боровоје Петровић, 1932.</p>
1934.	 <p>Мост Краља Александра I, река Сава инжењери: фирма MAN, Oberhausen, Немачка, 1934.</p>	 <p>Противпожарна станица, Ђерам пијаца архитект: Боровоје Петровић, 1934.</p>
1935.	 <p>Мост Краља Петра II, река Дунав Siemens-Baunion GmbH, Berlin Deutsch-Luxemburgische Bergwerks und Hütten-AG, Dortmund, Немачка, 1935.</p>	
1936.		
1937.		 <p>Краткоталасна радио станица, Земун Поље архитект: Гојко Тодић, 1937.</p> <p>Бетонхала - Савско пристаниште десна обала реке Саве, Карађорђева улица, 1937.</p>
1938.	 <p>Јавна гаража у стамбеном објекту архитект: Момчило Белобрк, 1938.</p>	
1939.	 <p>Радионица и гаража ПРОГРЕС архитект: непознат, 1938-39.</p>	 <p>Погон за испитивање авионских мотора Индустрија мотора А.Д. Раковица, 1939.</p> <p>Фабрика аероплана и хидроавиона „Змај“ Петровић и Штерић а.д., Земун, 1939.</p>
1940.		 <p>Зграда „FIAT“ архитект: Милан Злоковић, 1939-1940.</p> <p>Палата Државне Штампарије архитект: Драгиша Брашован, 1933/1939-1940.</p> <p>Фабрика Телеоптик, Земун архитект: Јосиф Најман, 1937-1940.</p>

**3.3 НОВИ КОНСТРУКТЕРСКИ ПОДУХВАТИ - СТРАТЕШКИ ОБЈЕКТИ:
МОСТОВИ, ПУТЕВИ, ЖЕЛЕЗНИЦА, АЕРОДРОМИ И ЛУКЕ - РЕФЕРЕНТНИ
ОБЈЕКТИ:**

3.3.1 назив објекта:	ХАНГАРИ АВИО-КОМПАНИЈЕ „АЕРОПУТ“
адреса:	Омладинских бригада 88, Стари аеродром - Дојно поље, Бежанијска коса
инжењер:	др Милутин Миланковић (1879 – 1958)
година пројектовања:	1926.
година реализације:	1927.
намена:	смештање, одржавање и ремонт ваздухоплова
спратност:	П
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекти
распон конструкције:	40.00 м

Извор: интернет сајт: <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

Пројектом израђеним у посебном грађевинском бироу Одељења за ваздухопловство у Петроварадину, било је предвиђено да аеродром буде мешовитог типа – војно-цивилни са тим што је летиште било заједничко. За цивилни део био је одређен простор у северозападном делу комплекса, а војни је требало изградити дуж пута за Бежанију. У првој фази планирана је изградња шест великих бетонских хангара с одговарајућим анексима и платформама, од којих су три била намењена цивилном, а три војном делу аеродрома.

Слика 3.3.1а Хангар типа „Ц“, адреса: Дојно поље, Бежанијска Коса, конструкција произведена у Немачкој, 1927. намена: смештање и одржавање ваздухоплова, распон конструкције: 36.00 м
Извор: публикувано у: Чедомир Крунић, *Цивилно ваздухопловство Краљевине Југославије* – прва књига, Београд, 2010, стр. 26.

На јужној страни летишта, у војном делу подигнут је метални монтажни хангар такозваног „Ц“ типа (**слика 3.3.1а**) површине 3000 м² набављеног из Немачке на име дугова ратне репарације, а изграђено је и више касарни, магацина, резервоара за гориво и других пратећих објеката, као и одговарајуће бетонске саобраћајнице. Хангар типа „Ц“ измештен је са првобитне локације на југу летишта и поново подигнут у равни с радионицом и бетонским хангарима што је омогућило да се летиште прошири у правцу југоистока и тако олакша слетање авиона усред јаких удара ветра (кошаве). У истом периоду изграђени су Офицерски дом и крак железничке пруге који је повезивао аеродром са железничком станицом у Земуну. Овде можемо говорити и о првом мултимодалном саобраћајном укрштању видова транспорта својствен данашњим аеродромским

терминалима. У другој фази развоја аеродрома започетој 1929. године изграђена је пристанишна зграда за цивилни ваздушни саобраћај и више мањих монтажних хангара типа „Ахенбах“ (Achenbach) такође добијених на име ратне репарације намењених потребама пилотске школе, „Аероклуба“ и спортског ваздухопловства. На војном делу аеродрома изграђена је радионица за ремонт и ревизију авиона коју је пројектовао такође инжењер Миланковић.

Слика 3.3.16 Официрски дом, стари бежанијски Аеродром / архитект: Богдан Несторовић, 1932. Реконструкција: архитект Петар Вуловић, 1986. **Извор:** internet sajt: <http://www.politikin.zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

У непосредној близини комплекса налазио се Официрски дом којег је пројектовао у модернистичком духу архитект Богдан Несторовић 1932. године и који није био део главног пристанишног здања, а од 1960. до 1967. године прошлог века ту је био смештен Музеј ваздухопловства до изградње новог објекта код београдског Аеродрома „Никола Тесла“ у Сурчину. Намена објекта је промењена у административне сврхе¹⁴², те је 1986. године архитект Петар Вуловић урадио пројекат реконструкције, доградње и ремодулације фасадних елемената. Објекат је био лоциран у склопу старог Бежанијског аеродрома као објекат намењен административним и културним активности официра Југословенског краљевског ваздухопловства. У данашњем урбанистичком контексту изградње и развоја

¹⁴² Објекат је био намењен чиновничкој служби СДК (Службе друштвеног књиговођства), а данас је у функцији Пореске управе за град Београд

савременог Новог Београда, реконструисани објекат се налази на углу Булевару Милутина Миланковића и улице Тошин Бунар.

Слика 3.3.1в Инжењер др Милутин Миланковић са сарадницима на градилишту авио-хангара, 1927.
Извор: публикувано у: часопис *Изградња*, бр 7-8, јули-август 2009, стр. 347.

Међународни аеродром "Београд" изграђен је на слободном, неизграђеном простору који се звао Дојно поље, између Бежанијске косе и леве обале Саве, око два километра јужно од Земуна. Функционална организација двојних хангара изведена је из конструктивних елемената склопа и диспозиције стубова унутар објеката. Корисна површина димензије 47x40м у сваком хангару омогућавала је смештај и одржавање више авиона у односу на њихове конструктивне карактеристике и димензије (распон крила, тип мотора). У хангару су биле инсталиране пратеће техничке просторије, алатнице и противпожарна опрема. Један хангар је користила техничка основа компаније СИДНА¹⁴³ за потребе одржавања авиона, радионице и складишта резервних делова. Друга лева половина хангара била је намењена техничкој бази домаћег друштва за ваздушни саобраћај „Аеропут“.

У нашем истраживању посебан осврт ћемо дати на улогу инжењера и научника Милутина Миланковића (1879-1958) којем је поверено пројектовање и конструкторски прорачун ових хангара¹⁴⁴. Почетком 1926.

¹⁴³ СИДНА - Међународно друштво за ваздушни саобраћај (franc. CIDNA - Compagnie Internationale de Navigation Aérienne)

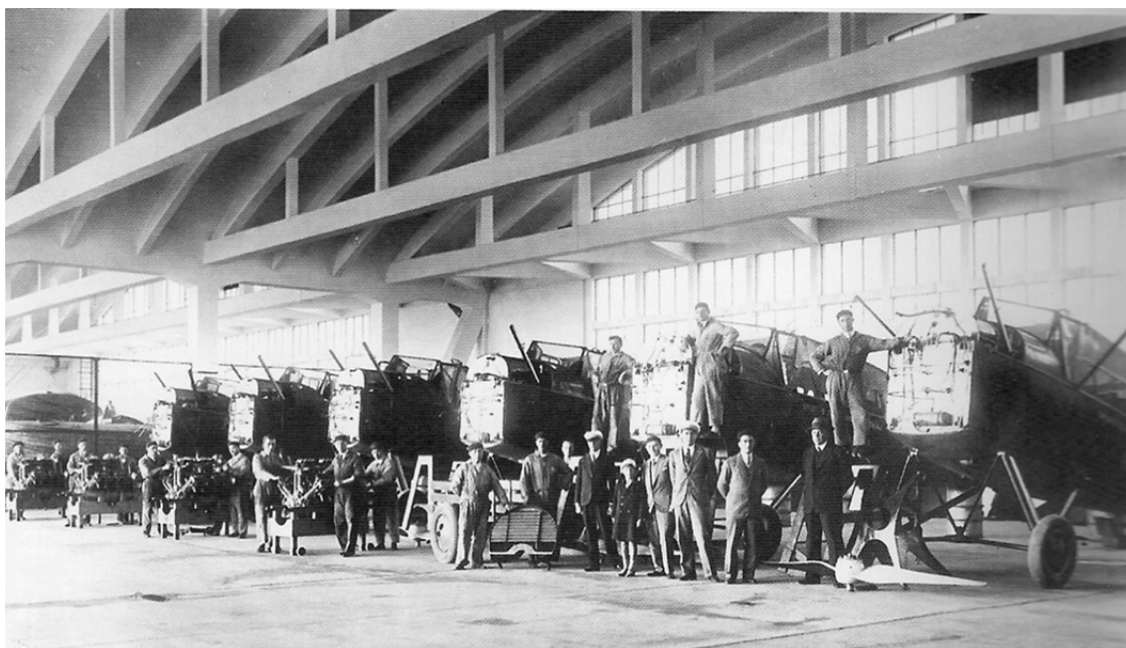
¹⁴⁴ Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања*, Одељење природно-математичких наука, Књига 6, Посебна издања књига СХСВ, САНУ, Београд 1952, стр. 204-205.
У поглављу 26 под насловом „Нова инжењерска пракса“, Миланковић објашњава: „...Списатељски рад на астрономским писмима објављиванима у „Летопису“ Матице српске, започет са еланом и уживањем, умало да буде прекинут крајем јануара 1926. године посетом двају младих инжењера Ферића и

године пројектовање ових хангара поверено је овом познатом српском инжењеру и научнику, касније и члану САНУ, који се до тада у иностранству већ био огледао у изградњи сличних објеката. Миланковић је у својој докторској дисертацији урађеној у Бечу 1904. године извео основне једначине за прорачун преднапрегнутих армирано-бетонских конструкција већих распона које је и практично применио на двојним хангарима за смештај и ремонт авиона чистих распона од 40 метара, дужине 47.7 метара и висином 7 метара до доњег појаса АБ решетке. Овакви хангари су после Београда грађени још и на војном аеродрому у Краљеву и мешовитим аеродромима у Загребу и Скопљу. Конструкцију чини систем преднапрегнутих лучних носача на растојању од 2 метра, а сваки трећи је био двопојасни решеткасти носач. **(слика 3.3.1г)** Системом преднапрезања добијен је естетско елегантни и рационални конструктивни систем који има пионирску важност у развоју наше конструкторске школе и решавања великих распона објеката.

Слика 3.3.1г Хангари авиокомпаније „АЕРОПУТ“, Дојно поље, Бежанијска Коса, инжењер: др Милутин Миланковић, 1926-1927. **Извор:** <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

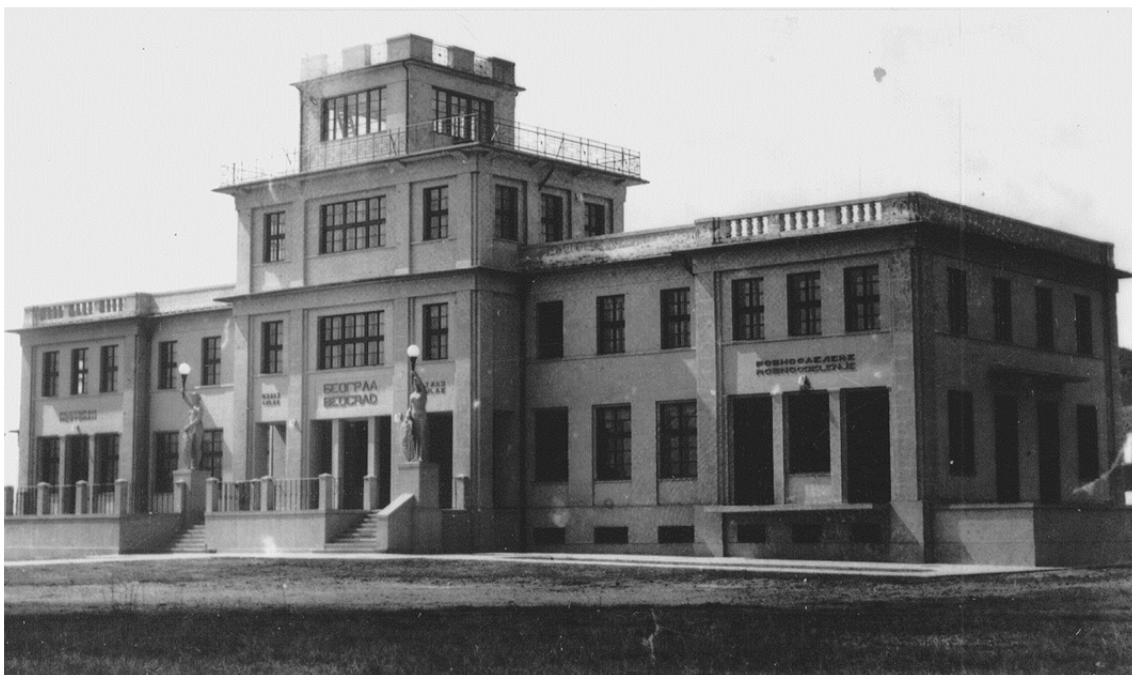
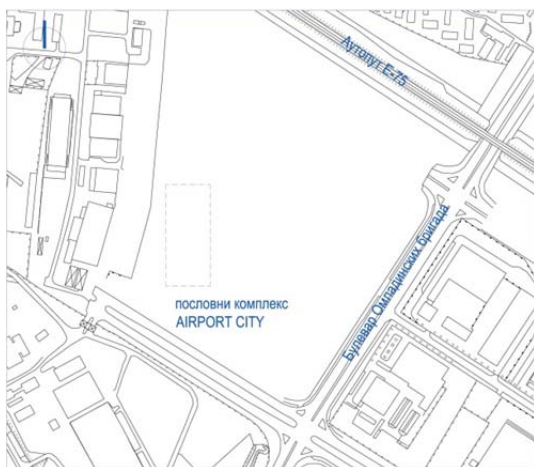
Бетинија. Послао их њихов ђенерал Станојловић да ми саопште ово. Команда ваздухопловства приступа изградњи својих аеродрома у Бежанији код Земуна, у Краљеву, Скопљу, Мостару, Загребу и Панчеву. Начињен је генерални план те изградње. Она предвиђа на сваком од тих аеродрома, подизање двојних хангара за смештај авиона који ће се извести од армираног бетона, а са распонима од по 35 до 40 метара...За подизање и извођење таквих, онда највећих, грађевина те врсте у целој нашој држави рачуна команда ваздухопловства на моју помоћ...детаљни планови и статички рачуни за извођење свих већих армиранобетонских конструкција, а изричито великих хангара и радионица на аеродромима, вршиће се по мојим упутствима и под мојим надзором...“

Слика 3.3.1д Хангари авиокомпаније „АЕРОПУТ“, Дојно поље, Бежанијска Коса, фотографија из периода изградње хангара, 1926-1927. **Извор:** публикувано у: Чедомир Крунић, *Цивилно ваздухопловство Краљевине Југославије* – прва књига, Београд, 2010, стр. 124.

3.3.1		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ХАНГАРИ АВИО-КОМПАНИЈЕ „АЕРОПУТ“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	да, у функцији маневрисања ваздухоплова и њиховог стационарања у хангарима
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	скелетни систем стубова као део статичког система и естетска вредност
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	/
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	комбинација зидане испуне и металних рамова са стакленим панелима
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	/
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	структурална стаклена зид-завеса као фасадна испуна
	примењене нове конструкторске иновације и системи	систем преднапрегнутих лучних носача на растојању од 2 метра, двопојасни решеткасти АБ носач, телескопски систем отварања клизних врата
	примењени специфични савремени материјали	АБ, структурална стаклена зид-завеса
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	савремени индустријски и саобраћајни објекти из епохе

3.3.2 назив објекта:	ПРИСТАНИШНА ЗГРАДА АЕРОДРОМА „БЕОГРАД“
адреса:	Стари аеродром - Дојно поље, Бежанијска Коса
архитект:	Грађевински биро Одељења за Ваздухопловство у Петроварадину
година пројектовања:	1929.
година реализације:	1931.
намена:	администрација, услуге пријема и отпремања путника
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: публикувано у: Чедомир Крунић, *Цивилно ваздухопловство Краљевине Југославије*, Београд, 2010, стр. 32.

Аеродром је отворен за саобраћај 25. марта 1927. године на некада напуштеном земљишту и представљао је велико престоничко ваздухопловно пристаниште и војна ваздухопловна основа у којој је убрзо основана Ловачка пилотска школа, а 1933. године и Ваздухопловна опитна група. У другој фази изградње аеродромског комплекса, почетком 1929. године почела изградња пристанишне зграде – терминала за цивилни ваздушни саобраћај као и више помоћних и сервисних објеката намењених потребама пилотске школе Аероклуба и компаније „Аеропут“.¹⁴⁵ Аеродром су користиле и домаће фабрике авиона: „Икарус“, „Змај“ и „Рогожарски“. Од фебруара 1928. године са новог аеродрома полећу и авиони прве домаће авио-компаније, „Аеропута“. Аеродром је располагао са четири травнате полетно-слетне стазе. На њему је 1931. године изграђена модерна пристанишна зграда¹⁴⁶, а 1936. уграђена је и опрема за слетање при слабој видљивости. Током Другог светског рата аеродром су користиле немачке окупационе власти које су га и порушиле 1944. године, при повлачењу из Београда. После Другог светског рата, извршена је реконструкција аеродромске зграде са опремом за коришћење у домаћем и међународном саобраћају до отварања новог савременог терминала 1 аеродрома „Београд“ у Сурчину 1962. године. Пројектом израђеним у посебном грађевинском бироу Одељења за Ваздухопловство у Петроварадину, било је предвиђено да аеродром буде војно-цивилни са заједничком полетно-слетном пистом. У првој фази планирана је изградња шест великих армирано-бетонских хангара са одговарајућим анексима и приступним платформама за авионе. Министарство Војске и Морнарице је преко свог одељења за ваздухопловство окончало преговоре с општином села Бежанија о откупу 180 јутара земљишта неопходног за изградњу београдског аеродрома за међународни ваздушни саобраћај. Одабрани терен

¹⁴⁵ У то време Аеропут је са неколико домаћих линија повезао Београд и Загреб са већим центрима у унутрашњости земље и обалом Јадрана. Током 1932. компанија проширује флоту са авионом Фарман Ф-306. Успон предузећа је настављен 1933. године да би мрежа достигла максимум 1938. Фабрика аероплана и хидроавиона Змај из Земуна је испоручила Аеропуту путнички авион Спартан Крузер 1935. године, први те врсте у Краљевини Југославији, који је уједно био и први авион за ваздушни саобраћај израђен у Србији. Авиони Аеропута летели су од Дубровника преко Загреба у Праг. У сарадњи са италијанским и румунским авио-превозницима одржавана је линија Букурешт - Београд - Венеција - Милано, а летело се и за Тирану и Софију.

¹⁴⁶ Пристанишна зграда аеродрома „Београд“ је свечано отворена 2. августа 1931. године на Дан Светог Илије, славе ваздухопловаца.

налазио се између железничке пруге Београд-Земун и села Бежанија и обухватао је пространи плато испред Бежанијске косе, који је за разлику од околних мочвара ретко био плављен при високим водостајима реке Саве.

Рубни делови терена ипак су захтевали знатно насипање, што је веома успорило и поскупело градњу аеродрома. Експропријација земљишта и радови на насипању терена и његовој стабилизацији отпочели су током 1923. године, али су се због недостатка средстава одужили пуне две године, тако да је тек крајем 1925. отпочела изградња аеродромске инфраструктуре.

Објекат пристанишне зграде пројектован је као симетричан слободностојећи објекат, централни корпус зграде заузима контролу лета са кровном терасом видиковцем, а у бочним трактовима зграде налазио се ресторан са терасом у приземљу, као и робно одељење намењено контроли и дистрибуцији пртљага, робе и поште. У централном холу раздвојени су правци кретања путника у доласку и одласку као и улазна и излазна врата на пристанишну платформу. Током тридесетих година двадесетог века, аеродром је етапно модернизован, изграђени су паркинзи, уређено је зеленило, а уведен је и крак железничке пруге из правца трасе Београд - Земун. Из Београда је била уведена аутобуска линија компаније „Аеропут“ која је превозила путнике до центра престонице.

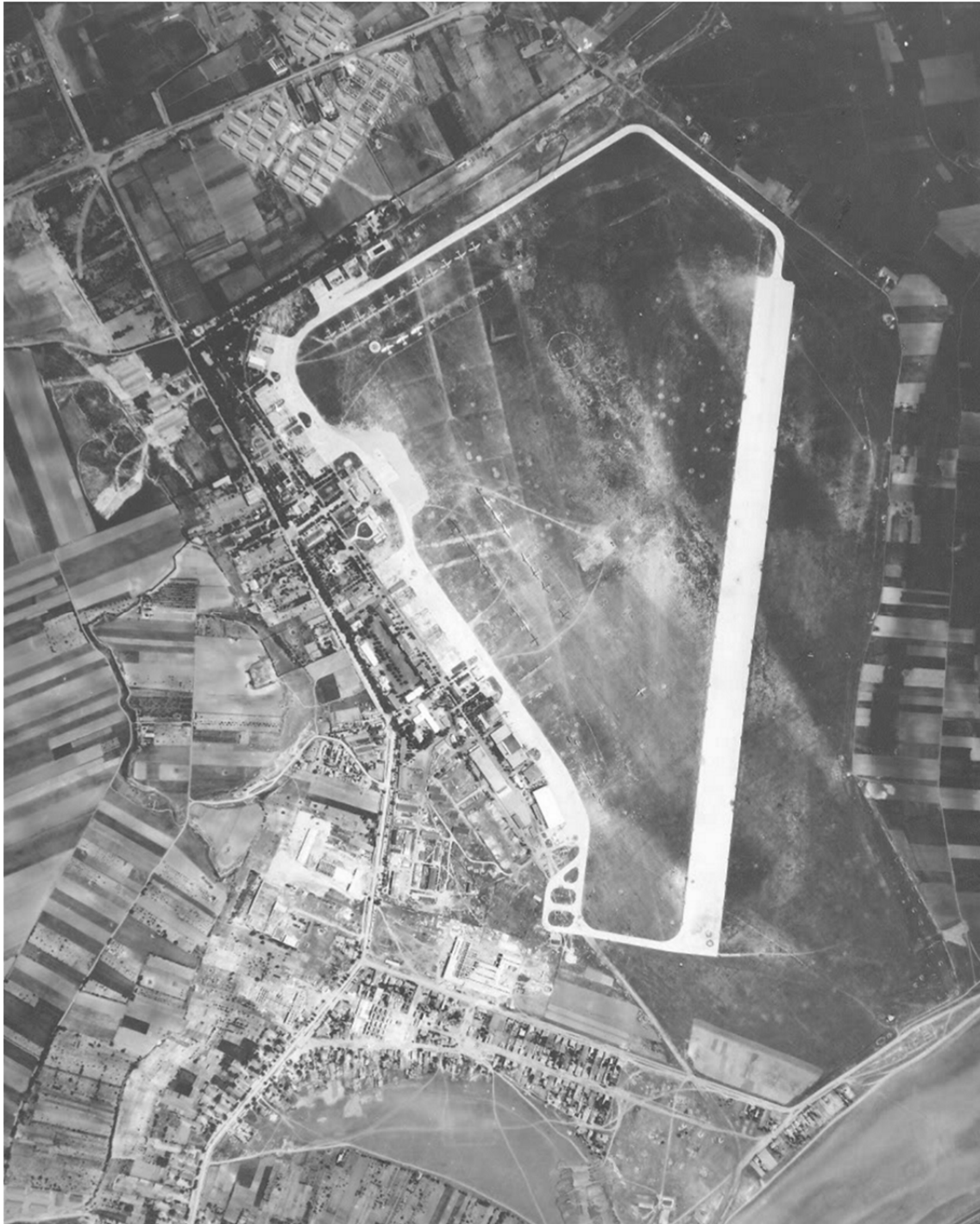
Објекат је изграђен у комбинацији масивног и скелетног армирано-бетонског система који је искоришћен у контексту организације простора путничког хола. Примењена симетрија зграде је присутна поред основне волуметрије објекта и у компоновању фасадних отвора, елемената примарне пластике, пиластара и атика где примећујемо комбинацију елемената академске архитектуре и модерне архитектуре (равне проходне кровне терасе, браварски елементи и детаљи ограда, безорнаменталност). Свакако, значај изградње зграде аеродрома као нове типологије саобраћајних објеката који су се градили паралелно са развојем ваздушног саобраћаја тих година и модернизација саобраћајне повезаности Београда и других југословенских и европских градова превазилазе архитектонску вредност самог објекта.

3.3.2

ПРИМЕЋЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ПРИСТАНИШНА ЗГРАДА АЕРОДРОМА „БЕОГРАД“

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равне терасе зграде и контролног торња проходне - видиковци
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у комбинацији са масивним системом
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у одређеним позицијама унутрашње организације простора
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	не
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ конструктивни склоп - распони у путничком холу
	примењени специфични савремени материјали	АБ, челични профили - браварски елементи
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

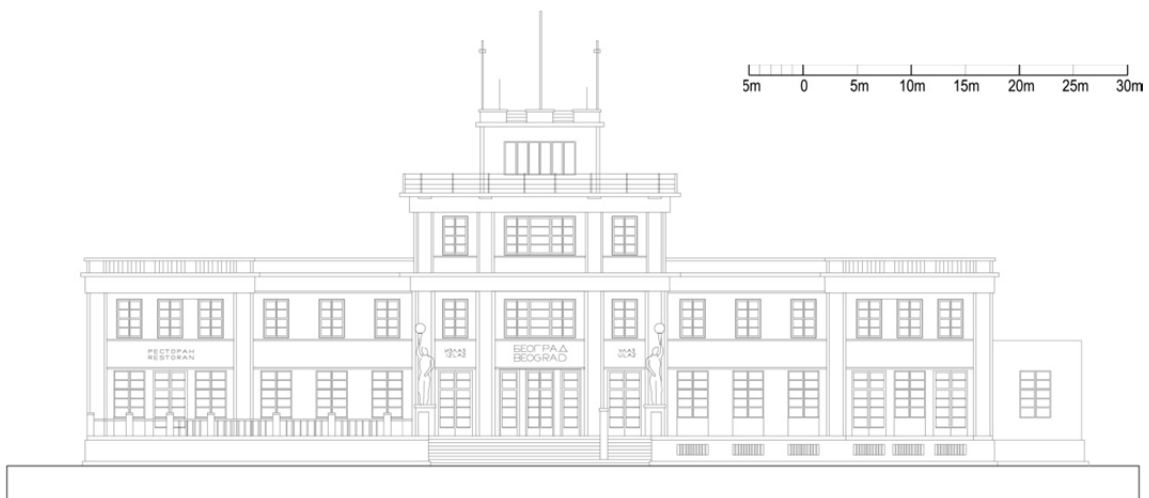
Слика 3.3.2а Београдски аеродром Дојно поље, Бежанијска Коса, аеро снимак USAAF за време извиђања, 1943. **Извор:** Чедомир Крунић, *Цивилно ваздухопловство Краљевине Југославије*, Београд, 2010, стр. 34.

Слика 3.3.2б Београдски аеродром Дојно поље, Бежанијска Коса, фотографија, пилота флоте и директора компаније „Аеропут“ г-дина Тадије Содермајера, на свечаности поводом 10 година оснивања „Аеропута“, 1937. **Извор:** <http://politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

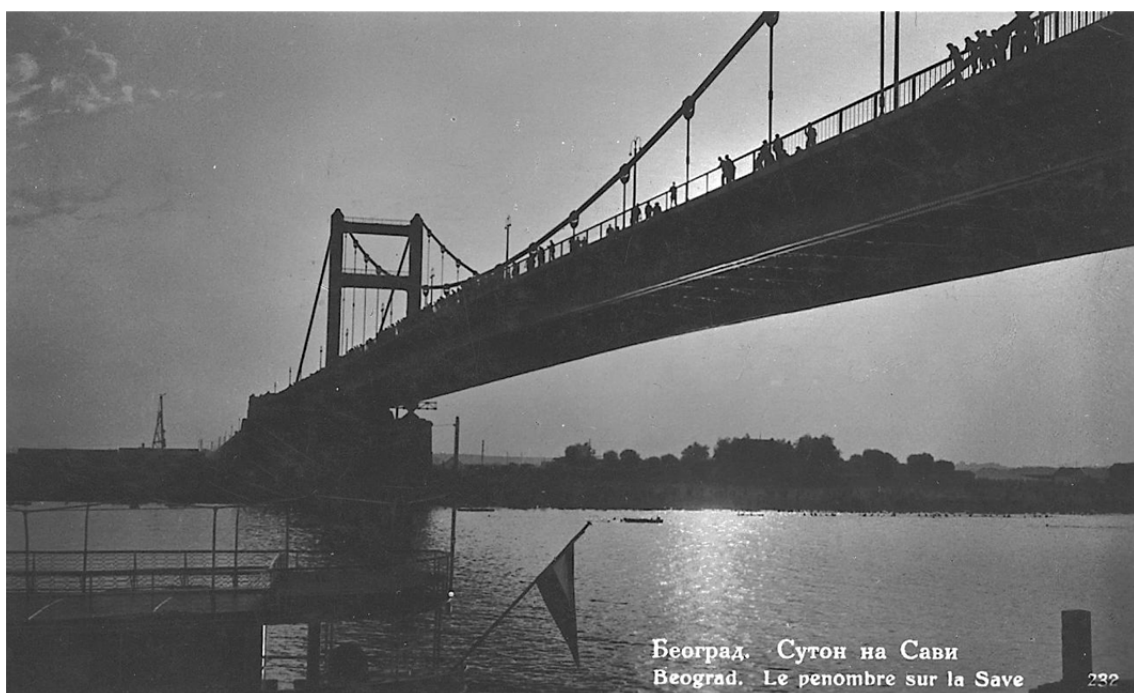
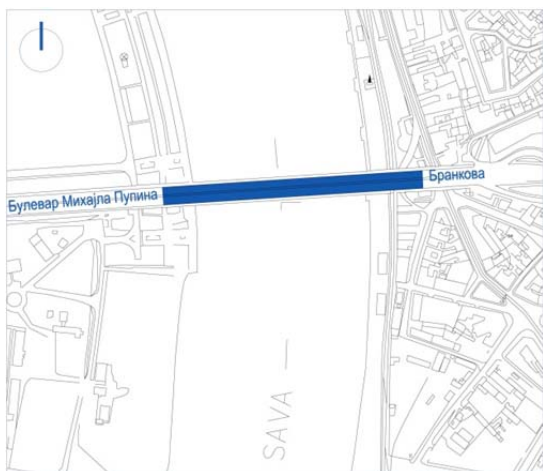

Слика 3.3.2в Путнички авион Јункерс Г-38 немачке авиокомпаније „Луфтханса“ на београдском аеродрому Дојно поље, Бежанијска Коса (авион летео на линији Београд–Берлин, у позадини: Официрски дом), 1938. **Извор:** <http://politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

Слика 3.3.2г Београдски аеродром Дојно поље, Бежанијска Коса , фасада са авио-платформе, 1929-1931. **Извор:** Документација Историјског Архива Београда, АСАД цртеж ВП, септембар 2012.

3.3.3 назив објекта:	МОСТ КРАЉА АЛЕКСАНДРА I
позиција:	река Сава
инжењери:	конструкција и инжењери: фирма MAN, Оберхаузен, Немачка
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1934.
намена:	друмски, шински и пешачки саобраћај
спратност:	/
распон конструкције:	75м + 261.00м + 75м
конструктивни систем:	весећа челична конструкција / кабловска ланчаница

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Као стратешки и саобраћајни пројекти повезивања тадашњег Београда са Земуном, односно Панчевом „ ... одмах после Уједињења и уклањања граница са Саве и Дунава почело се говорити о градњи ових мостова. Говорило се скоро пуних 10 година... Прво је почето са подизањем моста према Панчеву и заиста, та је веза била потребнија...“¹⁴⁷ У ширем контексту можемо говорити о важности друмског повезивања централне и средње Европе са југоисточним делом балканског полуострва, што је и резултирало војно-стратешким рушењем ових мостова у Другом светском рату. Како је мост био пројектован у почетку само као друмско-пешачки, за изградњу је било надлежно ондашње Министарство грађевина. По њиховом предлогу је решено и питање избора места за позицију моста са образложењем како је мост на месту које обухвата продужено београдско савско пристаниште, а ради могућности слободног маневрисања бродова (висине бродских димњака) постављени су услови да се река премости једним распоном од 250 метара и висином доње конструкције од 12 метара изнад водостаја Саве. Такође, условљена је ширина моста од 12 метара коловоза у који улази и два планирана трамвајска колосека поред ивичњака и две пешачке стазе ширине 3 метра. Уговор о грађењу моста Краља Александра I преко реке Саве закључен је 1930. године са компанијом „Getehffnungsautte“ из Оберхаузена, Немачка, чији су пројекат конструкције израдили немачки инжењери из фирме MAN Oberhausen. Изградња је почела 19. јула 1931. године, а свечано отварање је уследило 16. децембра 1934. године. **(слика 3.3.3б)** Као једна од реперкусија отварања Земунског моста био је јавни конкурс и изградња комплекса Сајмишта на левој обали Саве, непосредно поред Моста Краља Александра који ће бити предмет истраживања у четвртој глави овог рада. Мост је имао две коловозне траке и две пешачке стазе, а нарочито важно је било и успостављање трамвајског саобраћаја до Земуна¹⁴⁸, тако да је мост добио назив и „Трамвајски“. Мост

¹⁴⁷ Новински чланак, „Остварен сан“, *Београдске општинске новине*, бр 6, Београд, 1934.

¹⁴⁸ Први трамвај на линији 14, прешао је мост 5. новембра 1935. године на годишњицу када је српска војска званично умарширала и ослободила Земун. Видети: „Свечан прелазак првог трамваја из Београда у Земун преко моста Витешког Краља Александра I, Ујединитеља“, *Београдске Општинске новине*, бр 7-8, Београд, 1935, стр. 698-702.

Краља Александра I је изведен конструктивно као viseћи кабловски систем са челичном конструкцијом по узору на довршени мост преко реке Рајне у Келну, а пројектован је као двопојасни мост ланчане челичне конструкције централног распона 261 м (**слика 3.3.3а**) ослоњеног преко два челична пилона са затегама распона 75 метара које су анкерисане (сидроване) у делу два зидана постаментa архитекте Григорија Самојлова урађена и декорисана у академском неовизантијском, тачније националном стилу.¹⁴⁹

У току грађења дошло је до више измена пројекта. На крајњем стубу са београдске стране саграђене су степенице са два покривена одмаралишта за силазак у Карађорђеву улицу које су и данас под заштитом споменичке вредности. Постаменти су обложени каменом пешчаром из мајдана Беле Воде. На стубу у Карађорђевој улици изграђене су 4 аркаде у нивоу улице са свих страна стуба – постаментa. Тако је укупна дужина изведеног моста износила 7,70 + 75,00 + 261,00 + 75,00 + 9,00 + 47,00 метара што је чинио конструктивни систем од 474.00 метара од краја на земунској страни до осе лежишта на крајњем стубу са београдске стране. Тежина конструкције са кесонима износила је 7930 тона. Конструкција је била овешена у централном распону од 261 метра и то преко челичних вешаљки пуног кружног попречног пресека.

¹⁴⁹ Дуго се оспоравала модерност овог моста у контексту академског архитектонског израза Самојлова и савремене инжењерске технологије, нарочито сазнањем да су на овим постаментима моста требало да буду постављене скулптуре. Како се ближио крај изградње моста Краља Александра I почетком 1934. године све више почиње да се размишља о скулптурама које треба да се нађу на пилонима моста. Иван Мештровић је изнео своју идеју о четири коњаника, два на једном пилону са обе стране моста. Ови коњаници је требало да буду цар Душан и краљеви Томислав, Твртко и Петар I Карађорђевић. Висина стубова на којима би се налазили коњаници је 22 метра што би значило да би са додатом висином самих пилона, скулптуре коњаника биле на висини од 45 метара од земље. Од овог решења се одустало под притиском разних инжењера и вајара, а као разлози су наведени: непоштовање процедуре за избор скулптора, превисока цена као и нефункционалност фигура.

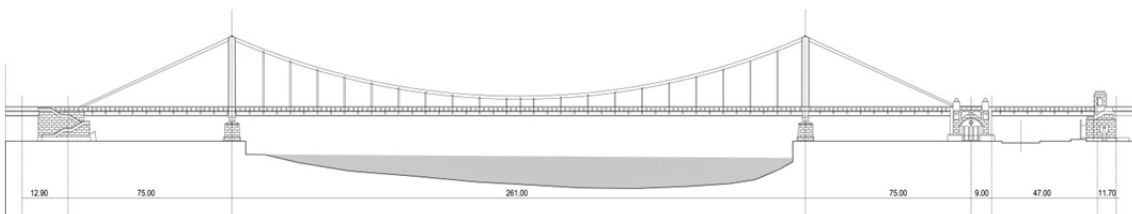
3.3.3

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

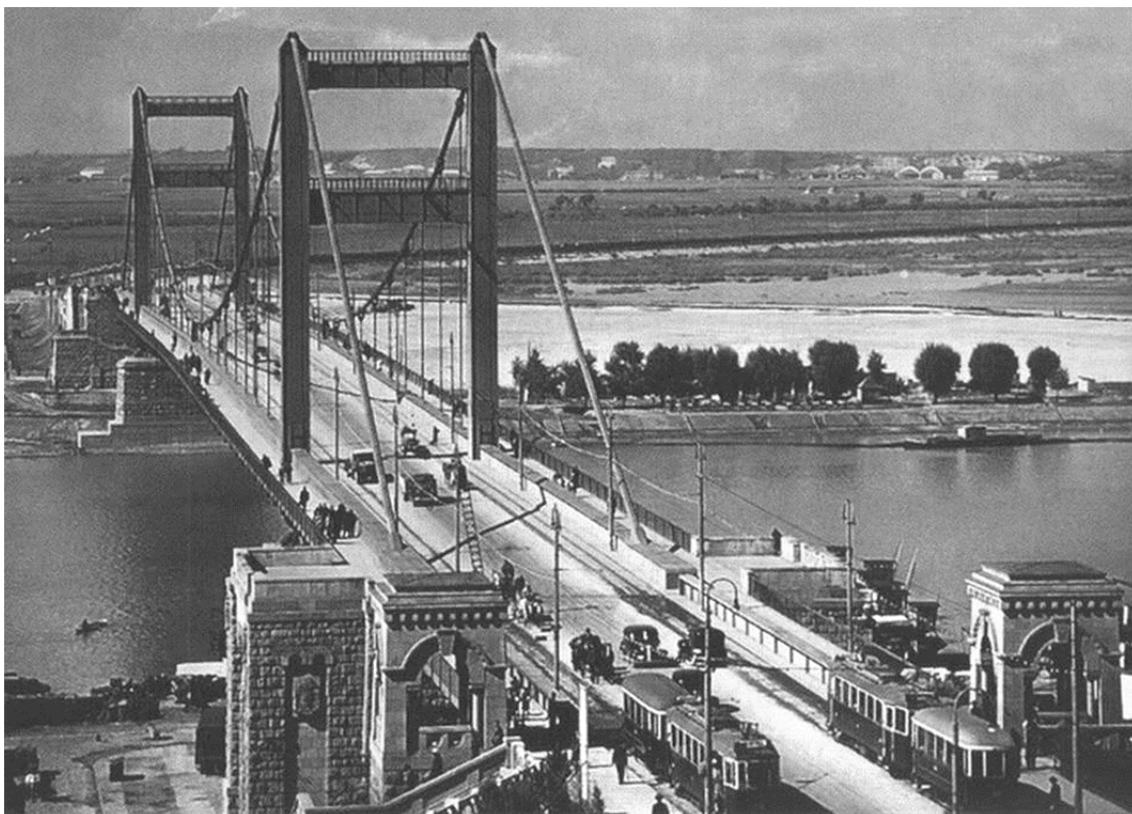
МОСТ КРАЉА АЛЕКСАНДРА I

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	у контексту конструкције конструктивних постамената
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	/
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	орнаментална обрада постамента моста
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	весећа кабловска челична конструкција - ланчаница и челични пилони
	примењени специфични савремени материјали	челична и кабловска конструкција
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	мост преко реке Рајне у Келну, Немачка

Документација Архива Југославије, фонд бр. 62, свеска III-9 (435.) фасцикле бр. 601, 676, 691

Слика 3.3.3а Мост Краља Александра I, река Сава, изглед моста (из пројектне документације) инжењери: фирма MAN, Oberhausen, Немачка, 1934. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62, свеска III-9 (435.) фасцикле бр. 601, 676, 691 АСАД цртеж ВП, јули 2012.

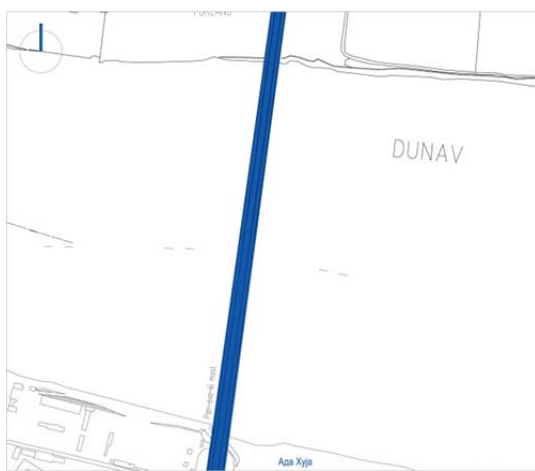

Слика 3.3.3б Мост Краља Александра I, 1937, **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.3.3в Свечано отварање моста Краља Александра I, 16. децембар 1934. године, **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.3.4 назив објекта:	МОСТ КРАЉА ПЕТРА II
позиција:	река Дунав
инжењери:	конструкција и инжењери: Siemens-Baunion GmbH, Berlin, Deutsch-Luxemburgische Bergwerks und Hütten-AG, Dortmund, Nemačka
година пројектовања:	1931 - 1934.
година реализације:	1935.
намена:	друмски, шински и пешачки саобраћај
спратност:	/
распон конструкције:	1134,50м
конструктивни систем:	челична решеткаста конструкција

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Веза ка Панчеву је остварена 1935. године железничко-друмским мостом краља Петра II, преко реке Дунав чији су пројекат израдили такође немачки инжењери из компанија Siemens-Baunior GmbH из Берлина и Deutsch-Luxemburgische Bergwerks und Hütten-AG из Дортмунда. На тај начин се поред саобраћајне повезаности, у урбанистичком и планерском смислу, могло размишљати и о проширењу урбане структуре града Београда на леву обалу Саве, као и на леву обалу Дунава, према Панчеву. Ово првобитно решење је било у експлоатацији до пролећа 1941. године када је војска Краљевине Југославије срушила два распона (у четвртом и петом оквиру моста) у циљу спречавања војно-стратешког напредовања немачке армије. Мост је био предвиђен за железничко-друмски саобраћај и имао је један железнички колосек на левој страни коловозне трасе и двосмерну саобраћајницу са пешачком стазом са десне стране моста. Уграђен је и систем телеграфско-телефонских стубова у контексту модернизације телекомуникација. Првобитно конструктивно решење се састојало од 7 решеткастих простих греда, од по 160 метара распона у главном кориту Дунава, од 8 ливених простих греда од по 32 метра распона над левообалном навозницом и бетонским вијадуктом на прилазу са београдске стране (5 засвођених бетонских лукова од 25 метара распона). У попречној диспозицији на мосту је био један железнички колосек, друмски коловоз ширине 4,50 метра и пешачке стазе ширине 1,40 метра, које су биле трасиране између штапова решеткастих носача. Фундирање осам главних стубова у кориту реке који носе велике конструкције је изведено помоћу челичних кесона, осим стубова на навозима ка мосту.

Слика 3.3.4а Фотографија изградње моста Краља Петра II, снимљено 2. августа 1930. године
Извор: интернет сајт: <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

3.3.4

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

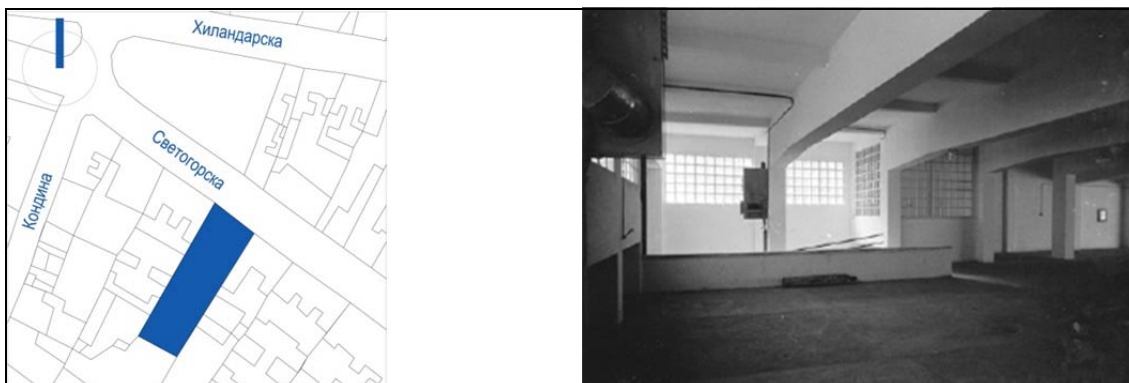
МОСТ КРАЉА ПЕТРА II

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	у контексту мостовске конструкције кесона и постамента у кориту реке
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	/
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	/
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	7 решеткастих простих греда од 160 метара распона у главном кориту Дунава
	примењени специфични савремени материјали	челична решеткаста конструкција
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

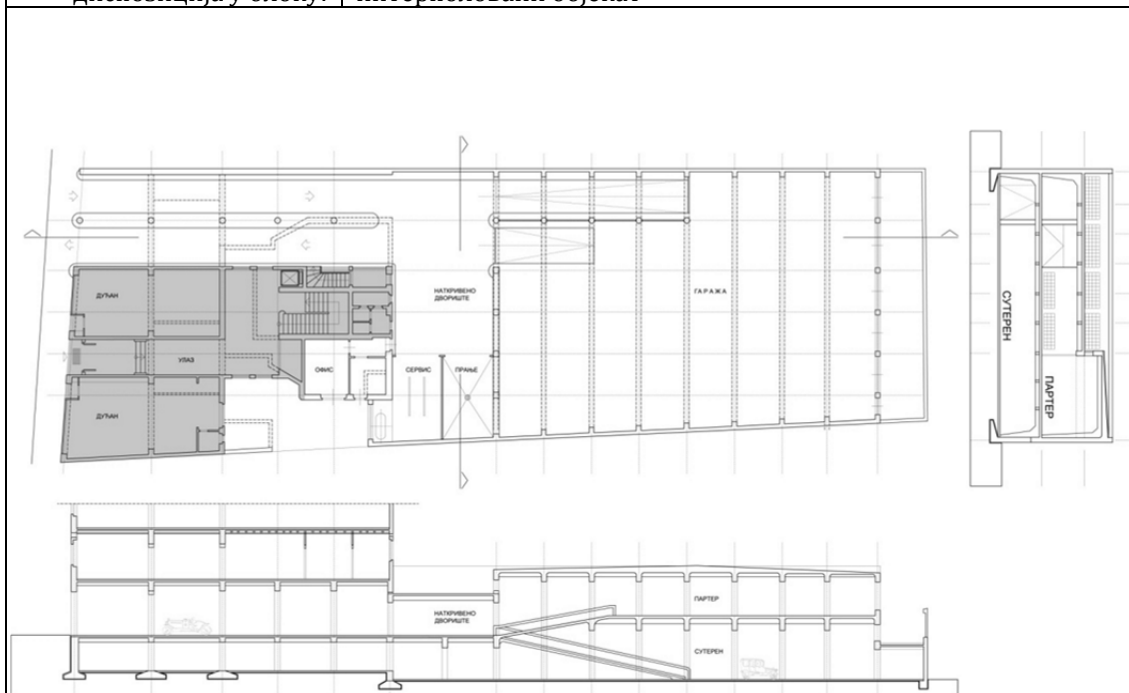

Слика 3.3.46 Фотографија моста Краља Петра II, 1936. **Извор:** интернет сајт: <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

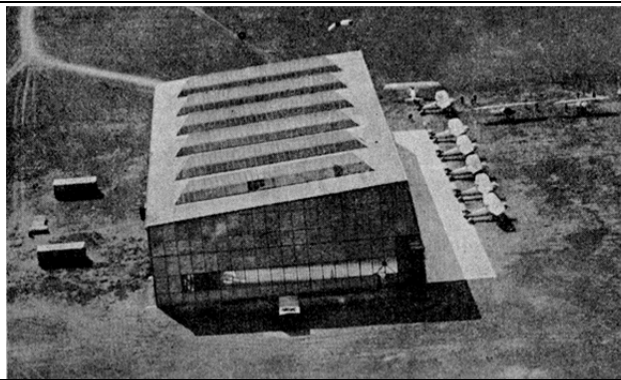
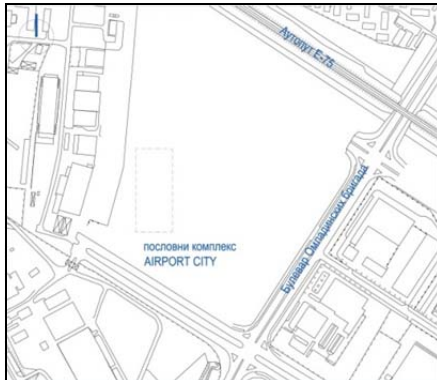
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ ОСТАЛИХ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

3.3.5 назив објекта:	АУТО-ГАРАЖА У СТАМБЕНОМ ОБЈЕКТУ
адреса:	Светогорска улица 6-8 (раније Жоржа Клемансоа)
архитект:	Момчило Белобрк (1900-1975)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	гаражирање, одржавање и сервис возила
спратност:	2 нивоа паркинг простора
распон конструкције:	24.00 м
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Јавна ауто-гаража Светогорска 6-8, основа гараже, подужни и попречни пресек / архитект: Момчило Белобрк, 1938. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 23-12-38 АСАД цртеж ВП, август 2012.

3.3.6 назив објекта:	АВИО-ХАНГАР ТИПА „Ц“
адреса:	Дојно поље, Бежанијска Коса
архитект:	/
година пројектовања:	1927.
година реализације:	1927.
намена:	смештање и одржавање ваздухоплова
распон конструкције:	36.00 м
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.4 ТЕХНОЛОШКИ ОБРАСЦИ У АРХИТЕКТУРИ ИНДУСТРИЈСКИХ ОБЈЕКТАТА – РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

3.4.1 назив објекта:	СТАРА ЕЛЕКТРАНА „СНАГА И СВЕТОСТ“
адреса:	Дорћол, Дунавски кеј
архитект:	„Société des Banques Suisses“ и „Société Suisse d'Electricité de Traction“, Force et Lumière Базел Швајцарска
година пројектовања:	1930.
година реализације:	1932.
намена:	производња и дистрибуција електричне енергије, саобраћај / речни и шински транспорт сировина
спратност:	П+2 / П+3
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Стара електрана „Снага и Светлост“ налази се на Дунавском кеју на десној обали реке Дунав као резултат улагања швајцарског конзорцијума: банке „Société des Banques Suisses“ и компаније из Базела „Société Suisse d'Electricité de Traction“, Force et Lumière, а на иницијативу Београдске општине указом из 1929. године. Изградња нове електричне централе у Београду, између продужетка Капетан Мишине и Дубровачке улице трајала је од 1930. до 1932. године, а Друштво акционара је основало своју филијалу с капиталом од 66 милиона динара. Испорука струје Београдској општини почела је 26. новембра 1932. године, и преузела је потрошаче старе општинске централе.¹⁵⁰

Комплекс електране је позициониран на дорћолској десној страни реке Дунав непосредно уз стратешку теретну пругу која је у то време била повезана са индустријском зоном дуж обале, а изградњом моста Краља Петра II према Панчеву, добила и шири регионални значај. Лигнит експлоатисан са домаћих копова користио се за рад централе, транспортован је железницом и лагеровао у складишном постројењу дугом 140 m и 58 m широком, којег је опслуживао товарни мост-кран решеткасте челичне конструкције черњиховске конструктивистичке естетике.¹⁵¹ Том приликом саграђен је пловни канал у који су упловљавале теретне барже са рудом. **(слика 3.4.1г)** Димњак је постављен поред котларнице, због бољег одвођења гасова и пепела и доминирао је у силуети Београда висином од 85 m.

Електрична централа изграђена је на обали Дунава, због неопходне количине воде за хлађење и могућности транспорта угља воденим путем. У речном току изграђени су лука, место за одлагање угља и комплекс зграда,

¹⁵⁰ Одељење историјских наука САНУ, уредник академик Васа Чубриловић, *Историја Београда, III, Развој привреде до економске кризе 1930*, Београд, Просвета, 1974, стр. 219.

¹⁵¹ Јаков Черњихов, *Konstrukcije arhitektonskih i mašinskih formi*, Beograd, Građevinska knjiga d.o.o. 2006. (Књига је изашла 1931. године у издању Лењинградског друштва архитеката, које ипак није било сасвим сагласно са свим ставовима аутора, али га је подржавало, наглашавајући да је илустрациони материјал врло битан и да може да послужи не само за област архитектуре него и за област индустријске технике. Черњихов и сам то, бар на први поглед, сугерише – спој у његовом наслову између архитектонских и машинских форми није случајан. Трајност цртежа и идеја Черњихова, као уосталом и трајност целог покрета руске, совјетске авангарде двадесетих, значајним делом почива на постојању садржине у тој архитектури, на постојању идеала, циљева, хоризоната, визија, значења, слика. Код Черњихова, иако је реч само о цртежима, тај унутрашњи круг архитектонског става што га он има и архитектонских форми које он предлаже, има јасну врлину социјалне енергије и наде. Ова књига помаже или скоро омогућава разумевање конструктивизма у његовом основном, најчистијем и аутентичном појавном пројекту.)

који се састоји од котловског постројења, машинске хале и разводног постројења. Управна зграда са канцеларијама, станом за чувара, радионицом за одржавање и санитарним чворовима за раднике налазила се поред улаза, испред зграде са прекидачима и растављачима. Из ситуационог плана, попречног пресека котловског постројења **(слика 3.4.1в)** и попречног пресека зграда види се основна замисао складиштења и транспорта угља ка котловима у правцу паралелном са током Дунава. Производња енергије ишла је из парних котлова ка турбинама одозго надоле. На основу овог распореда, вршене су и касније доградње у правцу северозапада и југоистока.

Зграда електране је објекат кубичне форме правоугаоне основе површине 2.800 m². Грађена је у конструктивном армирано-бетонском скелетном систему. **(слика 3.4.1б)** У конструктивном и технолошком смислу издвајају се три целине: хала котларнице, машинска сала и командно - шалтерска сала. Носећи свод котларнице са димним каналима и бункерима за пепео изграђен је од армираног бетона, зидови и кровови су од челичне конструкције, а већина спољних зидова је зидана испуном од фасадних цигала без носеће функције. Котларница је тробродна хала са два нижа бочна брода и нешто вишим средишњим бродом засведеним плитким двоводним кровом. Изнад приземља, у средњем броду, налазе се јаки армиранобетонски рамови који носе бетонске бункере за угаљ, а завршавају се армиранобетонском ребрастом таваницом, испод које се налазе транспортне траке за угаљ.¹⁵² Машинска сала се састоји из два дела: простора турбо алтернатора и простора пумпи. Изведени су на заједничкој армиранобетонској подлози у систему челичних рамова с једноводним лаким крововима на различитим висинама. Спољашњост сале решена је према истом принципу као и екстеријер хале котларнице, са две слободне чеоне фасаде које понављају мотив паралелних прозорских трака и то по седам прозора у низу. Командно-шалтерска зграда је изведена у зиданом систему. Кровна конструкција је челична, једноводна. Спољашњост зграде, са два низа прозорских отвора и асиметрично постављеним улазом с леве стране,

¹⁵² Видети више у: Неда Кнежевић, "Ревитализација термоелектране Снага и светлост у Београду". *Наслеђе* бр. 8, 2007, стр. 209-222.

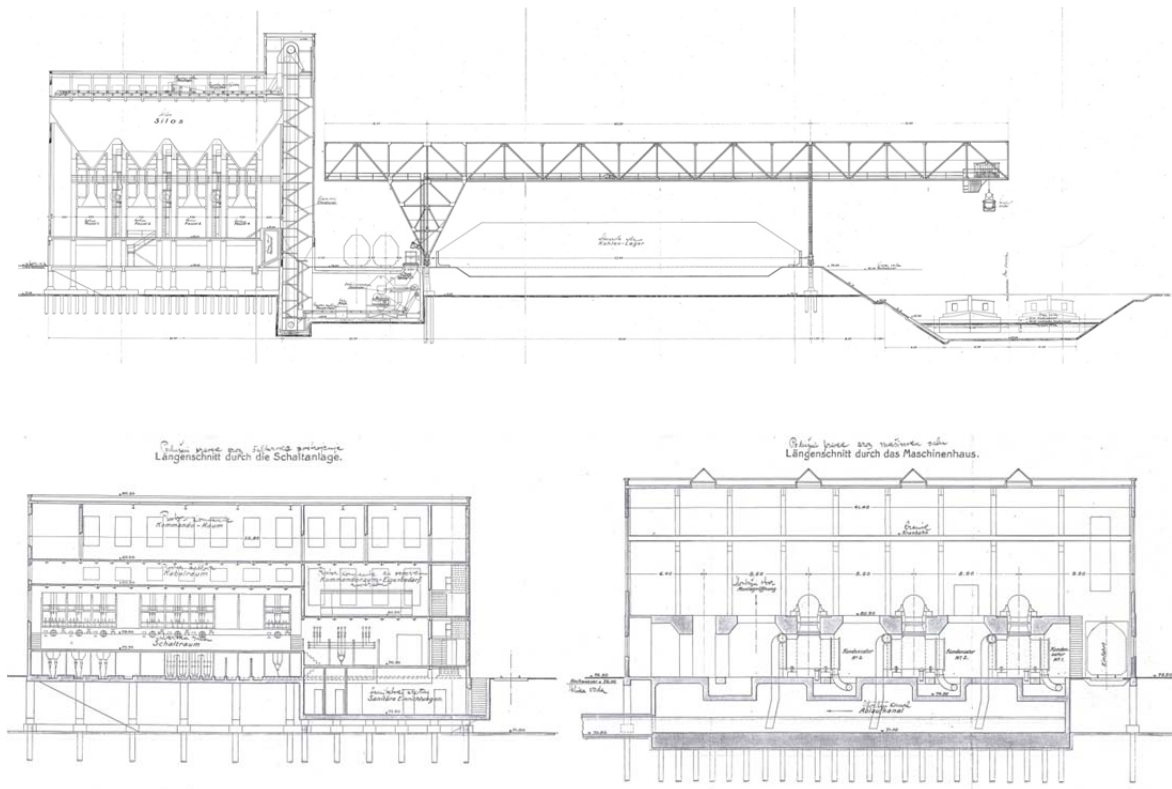
одражава подељеност унутрашњег простора на две етаже. Елеваторски торањ смештен је на југозападном углу комплекса електране, у висинском и обликовном смислу визуелно парира бочним крилима хале котларнице.

3.4.1		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
СТАРА ЕЛЕКТРАНА „СНАГА И СВЕТОСТ“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	терасе проходне са лантерним системом осветљаја погона
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	АБ конструкција специфична у контексту производног процеса
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	/
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	прозорски отвори на фасадама у вертикалним тракама - осветљај хала и котларница, лантерне на крову
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ силоси за угаљ, челична просторна решетка са транспортном траком за угаљ, лифтовски транспорт угља
	примењени специфични савремени материјали	челична конструкција, армирани бетон
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

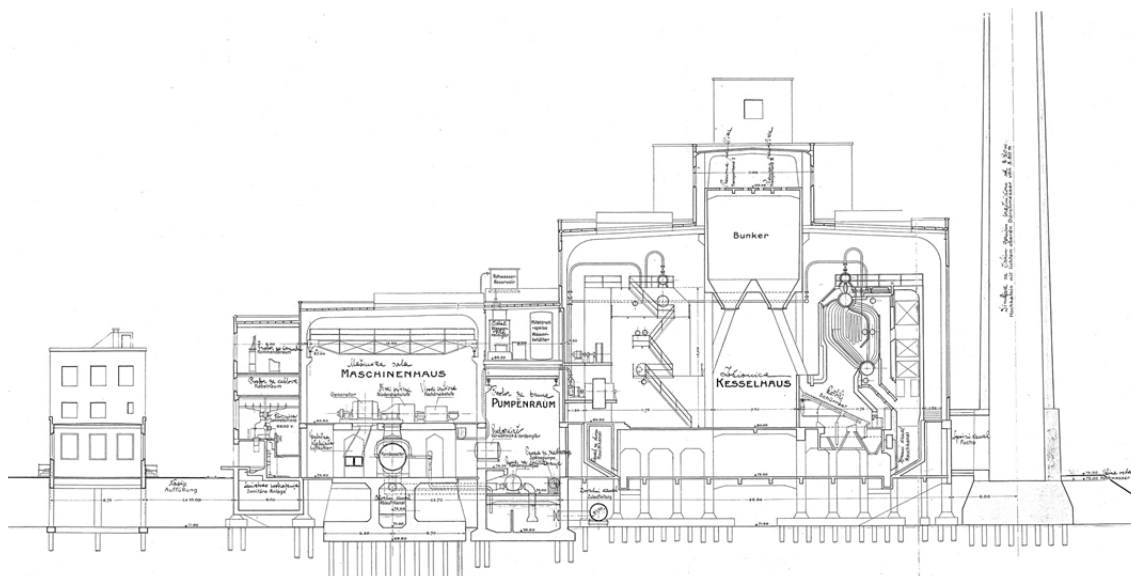
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 43-11-31.

Слика 3.4.1a Стара електрана „Снага и Светлост“, Дорхол, Дунавски кеј / „Société des Banques Suisses“ и „Société Suisse d'Electricité de Traction“, Force et Lumière Базел Швајцарска, 1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.4.16 Стара електрана „Снага и Светлост“, пресеци објекта, Дорхол Дунавски кеј, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 43-11-31.

Слика 3.4.1в Стара електрана „Снага и Светлост“, пресек главне машинске сале са опремом, Дорћол Дунавски кеј, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 43-11-31.

Слика 3.4.1г Стара електрана „Снага и Светлост“, авионски снимак, Дорћол Дунавски кеј, 1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.4.2 назив објекта:	ДРЖАВНА КРАТКОТАЛАСНА РАДИО-СТАНИЦА
адреса:	Земун Поље
архитект:	Гојко Тодић (1896 - ?)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	телекомуникациони радио предајник
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда одашиљача краткоталасне радио станице у Земун пољу, која је пре рата имала и назив Београд 2, пројектована је 1937. године и саграђена 1938. године по пројекту архитекте Министарства грађевина, Гојка Тодића. Правни наследник зграде краткоталасне радио станице после Другог светског рата био је Радио Југославија (данашњи Међународни Радио Србија). Зграда је саграђена на локацији уз саобраћајницу према Батајници (данашњи Батајнички пут, код скретања за насеље Земун Поље), а урбанистичким решењем пројектант је дефинисао и пратећи објекат улазне капије и портирнице, мањих магацина и антенских релеја на челочној решеткастој конструкцији, као и саобраћајног приступа и уређења партера.

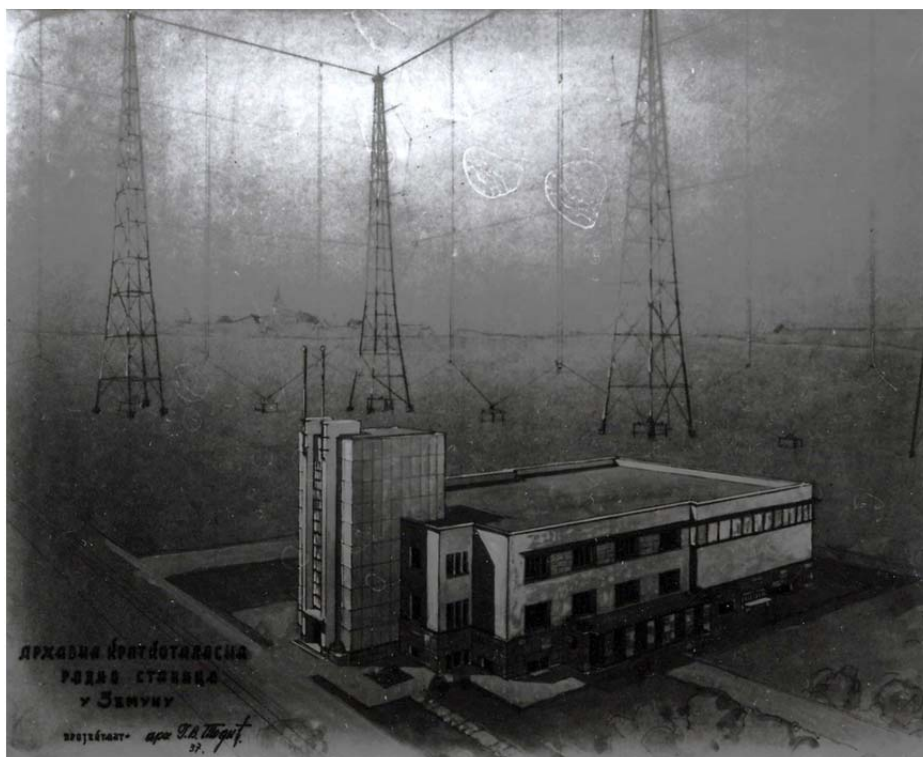
Објекат је пројектован као слободностојећи објекат са подрумском етажом, приземљем и једним спратом. Функционална организација простора је деривирана специфичном наменом смештања антенске и радио опреме. У левом тракту приземља објекта налази се велика сала са двоструком спратном висином, а у десном простор за „Глајрихтере“, магацин и радионица. **(Слика 3.4.2г)** На предњој улазној фасади пројектовано је главно степениште, а аутор наглашава диспозицију вертикалним зидним платнима са јарболима и структуралном стакленом фасадом која наглашава модернистичку експресију. **(Слика 3.4.2д)** На спрату је формиран студио са техничком управом и бироима. Централни ходнички тракт спрата завршава терасом у главној сали, а степенишна комуникација води до кровне проходне терасе над целим габаритом објекта.

Специфичност димензија и статичког оптерећења радио опреме определио је, у првом плану, избор конструктивних елемената зграде. **(Слика 3.4.2в)** Конструкција је, у том смислу, решена у масивном систему носећих АБ зидова, а савремени инжењерско-технички контекст је акцензован ситноребрастом АБ таваницом и подвлакама у великој сали где је конструкција распона дуж „х-осе“, а у осталом делу дуж „у-осе“ чиме је добијен статичко-сеизмички спрег конструкције, са претпоставком да је објекат радио-станице имао поред технолошке и стратешку улогу. Објекат има соклу у фасадном камену, обрада фасаде је у фасадном малтеру и

ортогоналном поделом у фугама, док мотив степенишног хола представља структурална стаклена фасада са модулацијом челичних профила.

3.4.2		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ	
ДРЖАВНА КРАТКОТАЛАСНА РАДИО-СТАНИЦА			
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“		/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равна проходна тераса над целим габаритом објекта	
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе		/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у просторијама бироа и канцеларија	
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу		/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика		да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	на прозорском фасадном платну степенишног хола	
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ ситноребраста таваница у контексту статичко-сеизмичког система	
	примењени специфични савремени материјали	АБ, челични профили	
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	експресионизам, функционализам	

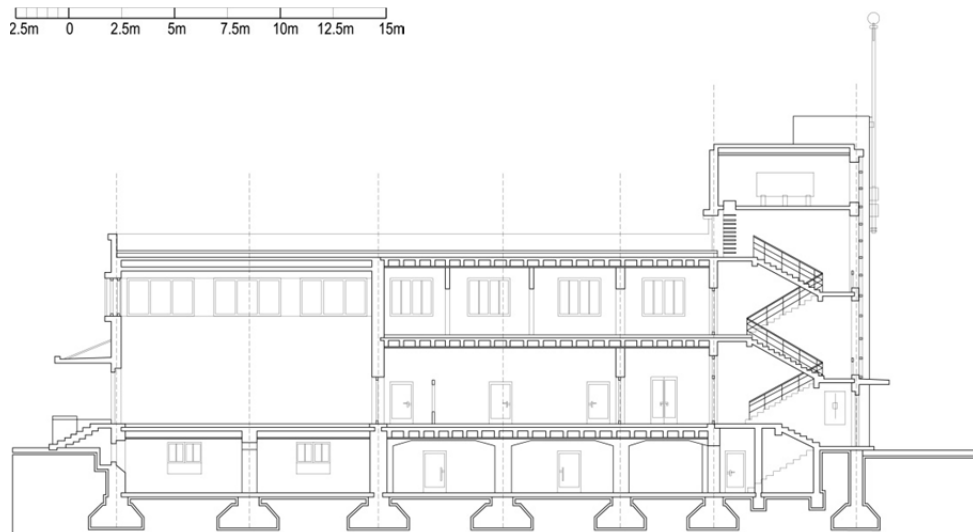
Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1602.

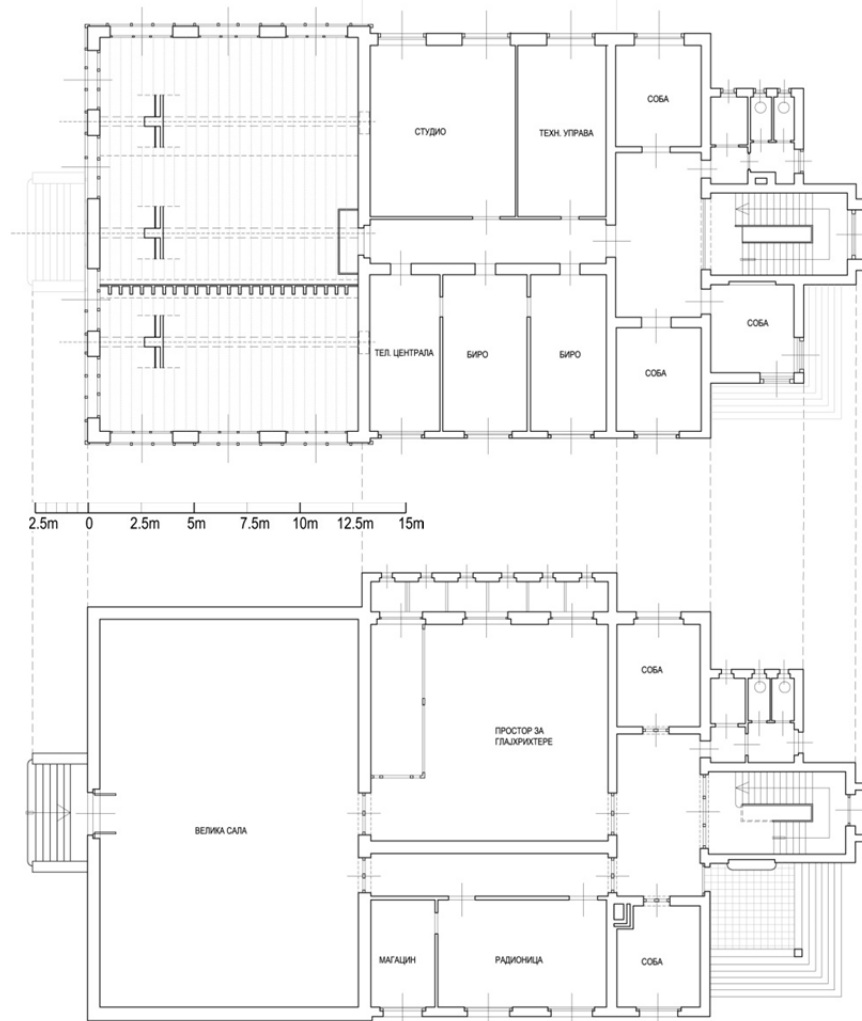
Слика 3.4.2а Државна краткоталасна радио-станица, Земун Поље, перспективни цртеж / архитект: Гојко Тодић, 1937. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.4.2б Државна краткоталасна радио-станица, Земун Поље, улазни део и прочеље / архитект: Гојко Тодић, 1937. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 3.4.2в Државна краткоталасна радио-станица, Земун Поље, пресек објекта / архитект: Гојко Тодић, 1937. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1602. АСАД цртеж ВП, август 2012.

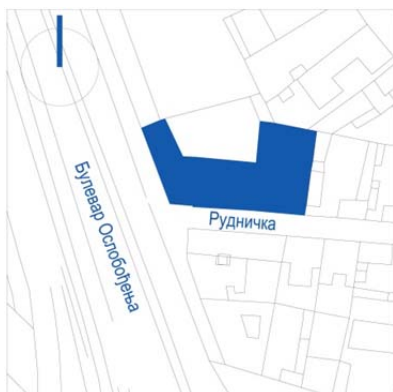

Слика 3.4.2г Државна краткоталасна радио-станица, Земун Поље, основа приземља и спрата / архитект: Гојко Тодић, 1937. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1602. АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 3.4.2д Државна краткоталасна радио-станица, Земун Поље, фрагмент улаза - степенишног хола / архитект: Гојко Тодић, 1937. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

3.4.3 назив објекта:	ЗГРАДА АУТО-СЕРВИСА „FIAT“
адреса:	угао Булевар Ослобођења 61 и Рудничке улице бр. 1
архитект:	Милан Злоковић (1898 - 1965)
година пројектовања:	1939.
година реализације:	1940.
намена:	ауто салон, радионице, гаража, трговина, становање, администрација
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: приватна фото документација ВП, септембар 2009.

Зграда "FIAT" је, после Дечје поликлинике, најзначајније Злоковићево дело. Настало је у доба пуног утицаја тоталитарне идеологије, а било је намењено индустријском гиганту тада фашистичке Италије. На овом објекту нема ни трага од монументалистичких тенденција касног модернизма или идеолошких основа рационалистичке архитектуре тоталитарних режима. И поред јаких идејних притисака, утицаја који су се ширили од Светске изложбе у Паризу 1937. године до Марховог (March Werner, 1894–1976) пројекта за Олимпијски стадион у Београду 1940. године, Злоковић у пројектовању зграде "FIAT" не користи директну парадигму. Самосвојан, веран свом градитељском идеалу, реду, мери и хармонији, Злоковић за собом већ има огромно градитељско искуство. За зграду "FIAT" Злоковић као прави мајстор користи синтаксу италијанског рационализма с неколико вешто одабраних дословних цитата. По Милошу Р. Перовићу, заобљена зидна површина на углу, монолитно зидно платно изведено у фасадној опеци без наглашених спојница, кровна тераса с „бродском“ оградом од металних цеви и профила и прозорски изрези уоквирени деликатним каменим рамовима јесу елементи ликовног језика италијанског рационализма. **(слике 3.4.3а - 3.4.3б)** У време када је модерна архитектура уступала пред нарастајућим монументализмом и тоталитаризмом Злоковић је извео овај модел „ненаративне функционалности и формалне уздржаности“¹⁵³.

Смештајући свој модернизам према рационалистичкој Терањијевској линији, враћајући га у традиционални градски блок, урбано ткиво Београда, као да је у свом последњем делу изграђеном између два рата демонстрирао своју увек присутну способност да испитује канон и спремност да заплочи ка новим областима које треба истражити. Подизањем нивелете саобраћајнице Булавара ЈНА (данас Булевар ослобођења) 1971. године заклоњен је приземни корпус објекта, због чега се зграда "FIAT" више не сагледава у пуној пропорцији и снази.)

Зграда за ауто-сервис Југо-Фијата на углу Булевара Ослобођења 61 и Радничке улице 1 састоји се из делимичног подрума, приземља, међуспрата,

¹⁵³ Алексеј Бркић, *Знакови у камену – Српска модерна архитектура 1930–1980*, Београд: САС, 1992, стр. 52.

првог спрата и кровног спрата према булевару Ослобођења. Предвиђени су сви санитарни објекти, централно грејање (за станове и канцеларије топла вода, за радионице загрејаним ваздухом) водовод и инсталација топле воде. Предвиђено је и склониште против ваздушних напада. Зграда је сачињена из три одвојена дела различитих прагматичних захтева: стамбени блок са изложбеним аутомобилским салоном, гаража и радионице. Целокупна композиција развијена је према потребама да се задовоље различити функционални, структурни и формални аспекти. Кроз реализацију овог комплексног подухвата Злоковићев креативни потенцијал избио је у први план. Без уступака субјективним композиционим стратегијама, решио је комплекс као секвенцу производног процеса која у потпуности кореспондира с посебним условима локације. Гаража и радионице су организоване производне линије дуж споредне улице. Најистакнутији део зграде са изложбеним салоном заузима изложену угаону позицију, док југозападни, резиденцијални део чини уобичајени фронт главне улице. Три дела су, сходно томе, формално артикулисана у изразе своје функције и структурних особина, али и као особене архитектонске јединице.

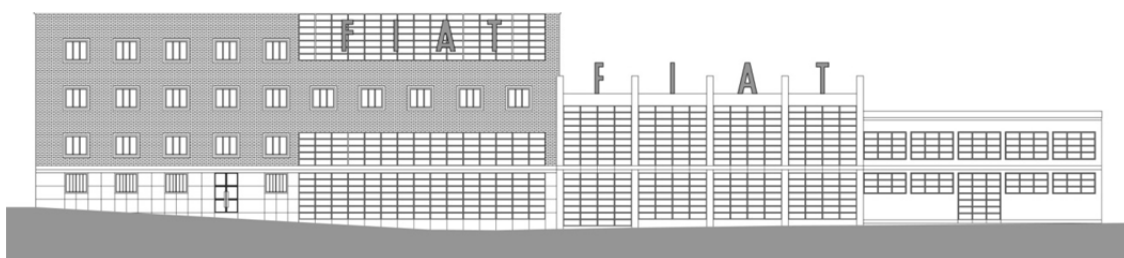
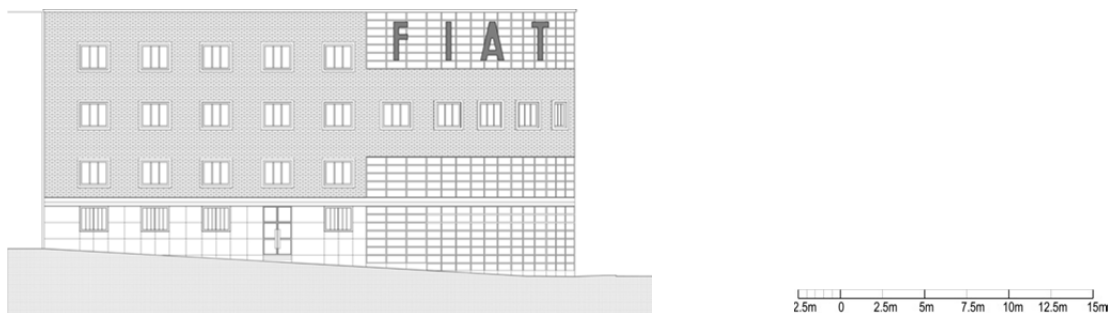
Зграда је пројектована у скелетном армирано-бетонском систему. Конструкција таваница свих делова зграде је армирано-бетонска. Кровне терасе су изоловане са три слоја кожасте хартије и 4 премаза битуменом. Преко ове изолације положене су ливене бетонске плоче дебљине 4 цм димензија 100x70 цм. Ефекат ове избалансиране игре функционалних јединица изражен је пуноћом и празнином, зид са попречним гредама које чине оквирну структуру, и појачан је коришћењем фасадних материјала: облоге од црвених цигала (клинкера) главног дела зграде, рамови обложени каменом како би се нагласили структурни оквири и основе зграде, серијализовани прозори с унификованом мрежом вертикалних греда на прозорским великим отворима. Обрада фасаде према улици: доњи део сокле у облози природних камених плоча дебљине 3 цм (сопотски травертин); горњи део фасаде пробраном добро печеном машинском опеком. Фасада из дворишта грубо пердашена језерит-песком. Улаз и степениште у армираном бетону са мермерном облогом. Обрада подова у подруму је од бетона са

кошуљицом; у приземљу и међуспрату: керамичке и терацо плоче; у дворишту асфалт; у канцеларијама и на 1. спрату паркет. Столарија са дрвеним ролетнама (двојни прозори); излози, капије и прозори у сали за пријем возила и у радионицама метални. Иако је радио унутар уобичајеног модернистичког дискурса, Злоковић је одступио од чисте „беле“ естетике ранијих радова. Колико год да је са пројектом Клинике (која се завршавала у исто време) трасирао модернистички дискурс, зградом "FIAT" Злоковић је, компоновањем фасадне опеке, камених рамова око прозора и браварским угаоним рамом, интуитивно најавио свој отклон од архитектуре белих и строгих површина.

3.4.3		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА АУТО-СЕРВИСА „FIAT“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	у делу радионичких објекта
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	тераса на стамбено-пословном делу комплекса
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	скелетни систем и рамовска конструкција код већих распона гаража и радионица
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	фасаде гаража и радионица, браварија, структуралана стаклена фасада
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	у контексту диспозиције рамовске структуре
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	у делу радионица и гаражама - структурална фасада
	примењене нове конструкторске иновације и системи	рамовска АБ конструкција, ситноребраста АБ таваница, ојачања бетонским вутама и шајбнама
	примењени специфични савремени материјали	фасадна клинкер опека, структурална стаклена зид-завеса браварски угаони рам
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	архитектонски елементи павиљона Италије на Старом сајмишту, италијански рационализам, Менделсон

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 2-71-39

Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 26/92)

Слика 3.4.3а Зграда „FIAT“, изглед из булевара Ослобођења и развијена фасада / архитект: Милан Злоковић, 1939-1940. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 2-71-39, АСАД цртеж ВП, фебруар 2009.

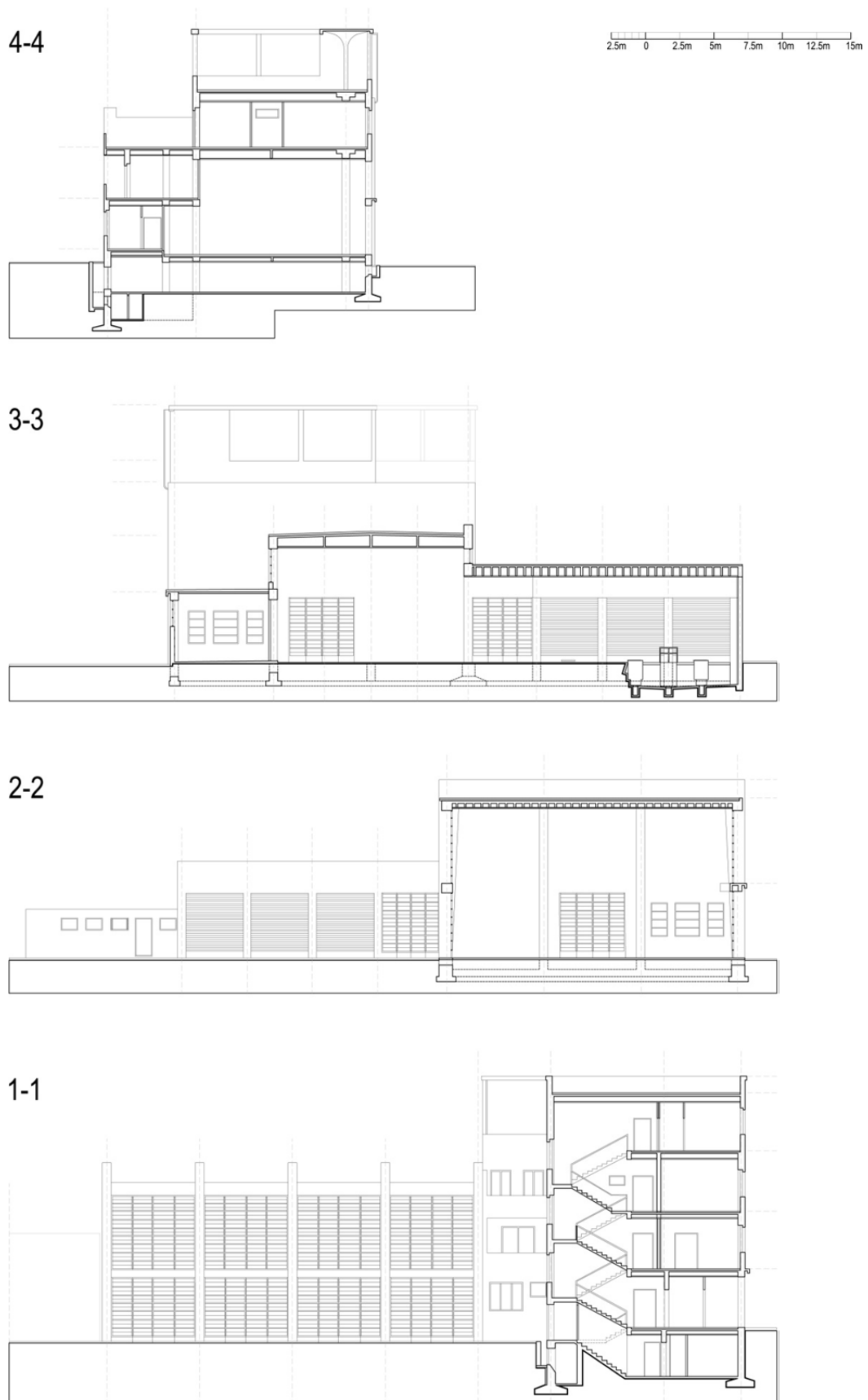
Слика 3.4.3б Зграда „FIAT“, Булевар Ослобођења 61, фотографија из 1970-их / архитект: Милан Злоковић, 1939-1940. **Извор:** интернет сајт: <http://www.skyscrapercity.com/> слике старог Београда 1850-1960

Слика 3.4.3в Зграда „FIAT“, основа приземља / архитект: Милан Злоковић, 1939-1940.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 2-71-39, АСАД цртеж ВП, август 2012.

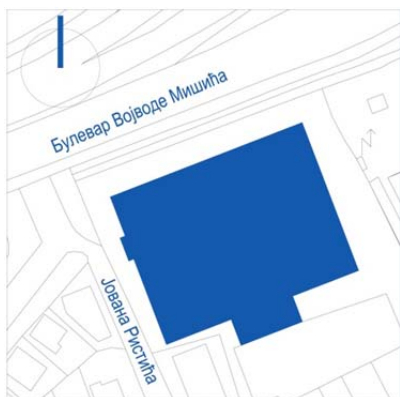

Слика 3.4.3г Зграда „FIAT“. фасада после реконструкције / архитект: Милан Злоковић, 1939-1940.
Извор: приватна фото документација ВП, септембар 2009.

Слика 3.4.3д Зграда „FIAT“, пресеци објекта / архитект: Милан Злоковић, 1939-1940.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 2-71-39, АСАД цртеж ВП, август 2012.

3.4.4 назив објекта:	ПАЛАТА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ
адреса:	Булевар Војводе Мишића
архитект:	Драгиша Брашован (1887 – 1965)
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1939-1940.
намена:	администрација, државна управа, штампарски погони
спратност:	П+8
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Конкурс за Палату Државне штампарије расписан је и одржан 1933. године на југословенском нивоу (**слике 3.4.4ђ и 3.4.4е**), на локацији угла улица Његошеве и Наследника Престола, да би у каснијој фази Београдска општина доделила плац у улици Војводе Мишића, будући да је Министарство просвете расписало тендер за ово земљиште, а објављено у листу „Политика“ 1. јануара 1934. године.¹⁵⁴ Запажене пројектантске резултате дају нам архитекти Драгиша Брашован са првопласираним решењем, загребачки ауторски тим Киверов, Корка и Крекић 1939-1940.¹⁵⁵ који освајају другу награду, као и рад архитекте Драге Иблера. Израда пројекта за нову зграду Државне штампарије, која је као једна од најстаријих државних институција у Кнежевини Србији основана још 1831. године, била је поверена архитекти Драгиши Брашовану, који убрзо путује у Немачку где се упознаје са савременим индустријским објектима видевши да је функционалистичка архитектура олакшала захтеве савремених индустријских технологија. Зграда је саграђена између 1936. и 1940. После Другог светског рата, зграда постаје седиште Београдског издавачког графичког завода. Реализована зграда Државне штампарије налази се на истакнутом положају у силуети града уз реку Саву, и са млином и пиваром чинила је индустријски комплекс. Зграда заузима габарит од 60 x 75 метара и има у нижем корпусу пет, а у вишем до једанаест спратова и функционално је дефинисана наменом од првог до петог спрата, графичким погонима за штампу и администрацијом и уредништвом на вишим етажама. (**слика 3.4.4г**) Архитектонском композицијом и повлачењем бочних трактова формиране су кровне терасе. Последњи спрат је дефинисан полукружним торњем као реперним мотивом

¹⁵⁴ “Земљиште за зграду Државне штампарије“, новински лист *Политика*, 1. јануар 1934, стр.10.

¹⁵⁵ “Zgrada državne štamparije sastoji se od dvije karakteristične grupe prostorija; to su radionice i kancelarije. Glavni dio zgrade zauzimaju radionice koje zahtijevaju intenzivno osvjetljenje, sa dvije strane, radi prirode rada, koji se u njima vrši, i velike dubine traktova. na prvom spratu nalazi se veliki trakt radionica projektiran je po dužini gradilišta, a zaključen je s istoka i zapada sa dva kancelarijska bloka. Sa strane skvera spojeni su kancelarijski blokovi jednospratnim traktom u kojem su ulazi u upravu i uredništvo. Ovaj trakt ograničuje prema skveru dvorište za manipulaciju. To dvorište prolazi dužinom cijele zgrade u prizemlju i podrumu, a pristupačno je iz prostranih ulica (Njegoševe i ulice Nasljednika prijestola). Komunikacija u zgradi riješena je sa šest stepeništa od kojih su u svakom kancelarijskom bloku po dva: jedno za pristup publike, a drugo interno i za 4. sprat vezu sa radionicama. Radionice imaju dva centralno situirana otvorena stepeništa koja služe samo za komunikaciju radnika i kontrolu...” објављено у: Arh. Kiverov-Korka-Krekić, IDEJNA SKICA ZA NOVU ZGRADU DRŽAVNE ŠTAMPARIJE U BEOGRADU, časopis: Arhitektura br. 5-6, Ljubljana, 1933, str 6.

волуметрије објекта. Фасадно платно је дефинисано структуралним тракастим прозорима на производном делу зграде одвојено од армирано-бетонске скелетне конструкције модуларног растера од 6.60 x 6.60 метара чиме са технолошког и инжењерског аспекта, Државна штампарија представља парадигму функционалистичке архитектуре у Београду. Слободни план и ојачана бетонска конструкција у производним етажама са тешким машинама, по Брашовану, су оптимално решење за организацију производног процеса. **(слика 3.4.4д)** Фасадни отвори се налазе у модуларној композицији хоризонталних и вертикалних елемената бетонских фасадних трака и структуралних платана од стаклених призми. Модерност се манифестовала код пројектовања и техничке разраде у контексту пажљивих хигијенских услова радника, од природне инсолације и проветрености производних погона до просторија за хигијену, негу и одмор запослених. Пространа кровна тераса на последњој етажи пружа поред фасцинантног погледа на тадашњи центар Београда афирмише модерничке постулате Ле Корбизијеове „бродске“ архитектуре, те тако ова Палата постаје заједно са Злоковићевом Клиником и Којићевом Палатом „Време“ једна од парадигми београдске Модерне, не само у историјском контексту истраживања Модерне, већ много важније, у примењеним начелима Модерне, њеном инжењерском, функционалном и обликовном аспекту компоновања форме, решавања савременог производног процеса у згради и њене урбанистичке диспозиције у градском пејзажу Београда тог периода.

3.4.4

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ПАЛАТА ДРЖАВНЕ ШТАМПARIJE

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	објекат има скелетни, ортогонални конструктивни систем стубова и подвлака
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	проходне терасе на нижем делу објекта (приступи са шестог спрата) на завршним етажама - видиковци
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	модуларни скелетни склоп у растеру 6.60 м x 6.60 м и контексту слободне организације радних места и погона
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	зидови и стаклене преграде у функцији унутрашње организације простора
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	у производном погонском делу објекта, на вишим етажама - фасадни зидови у функцији конструктивне модуларности
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	фасаде објекта без орнамената, венаца и фризова
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	хоризонталне траке нагледне у погонском делу (од првог до четвртог спрата)
	примењене нове конструкторске иновације и системи	скелетни, конструктивни систем стубова и подвлака, модуларна координација и интерполација фасаде
	примењени специфични савремени материјали	АБ, зид - завеса (браварски профили са стакленим панелима)
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	функционализам, конструктивизам

Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1584.

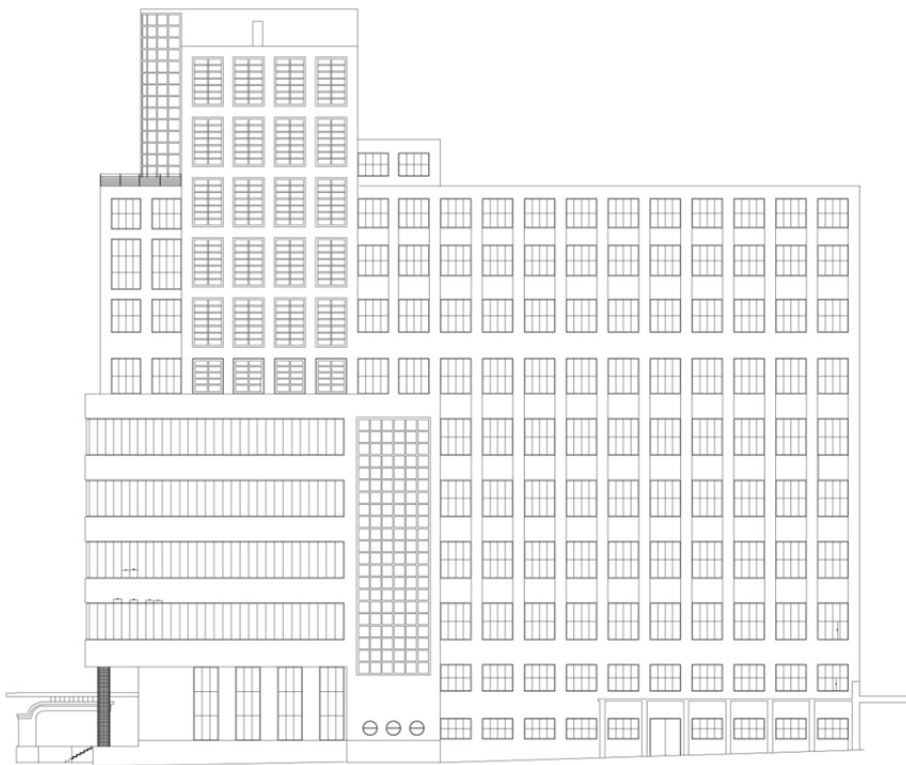
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 26/92)

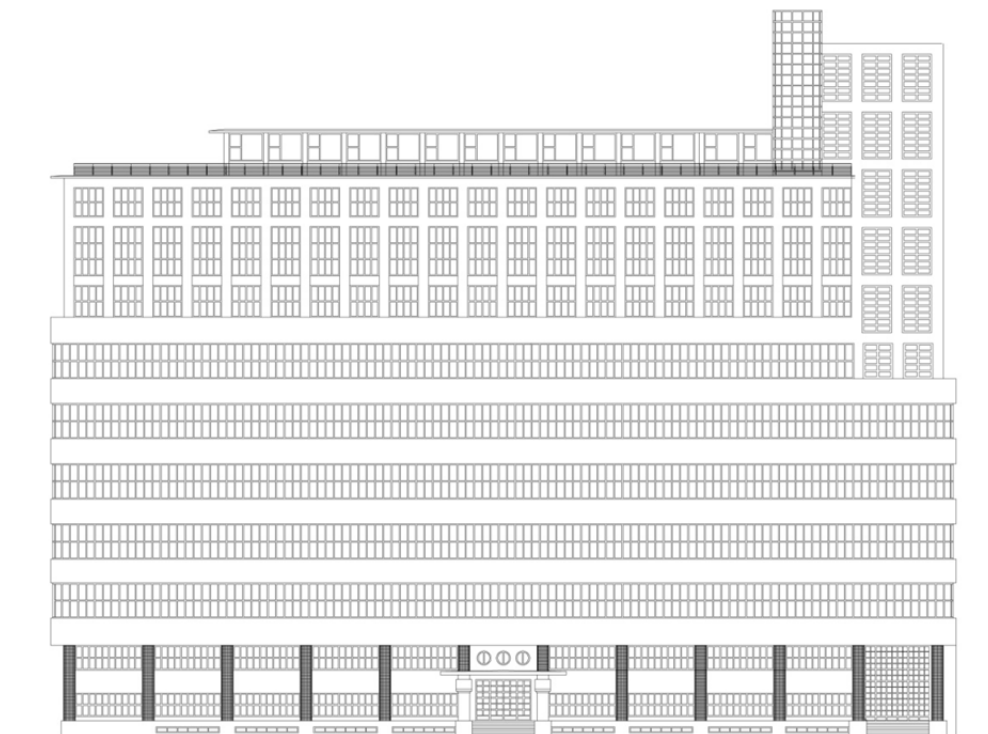
Слика 3.4.4а Палата Државне штампарије, фотографија из 1940. године, Булевар Војводе Мишића / архитект: Драгиша Брашован, 1933/1939-1940. **Извор:** *Уметницики преглед* бр. 09, мај 1940, стр. 232

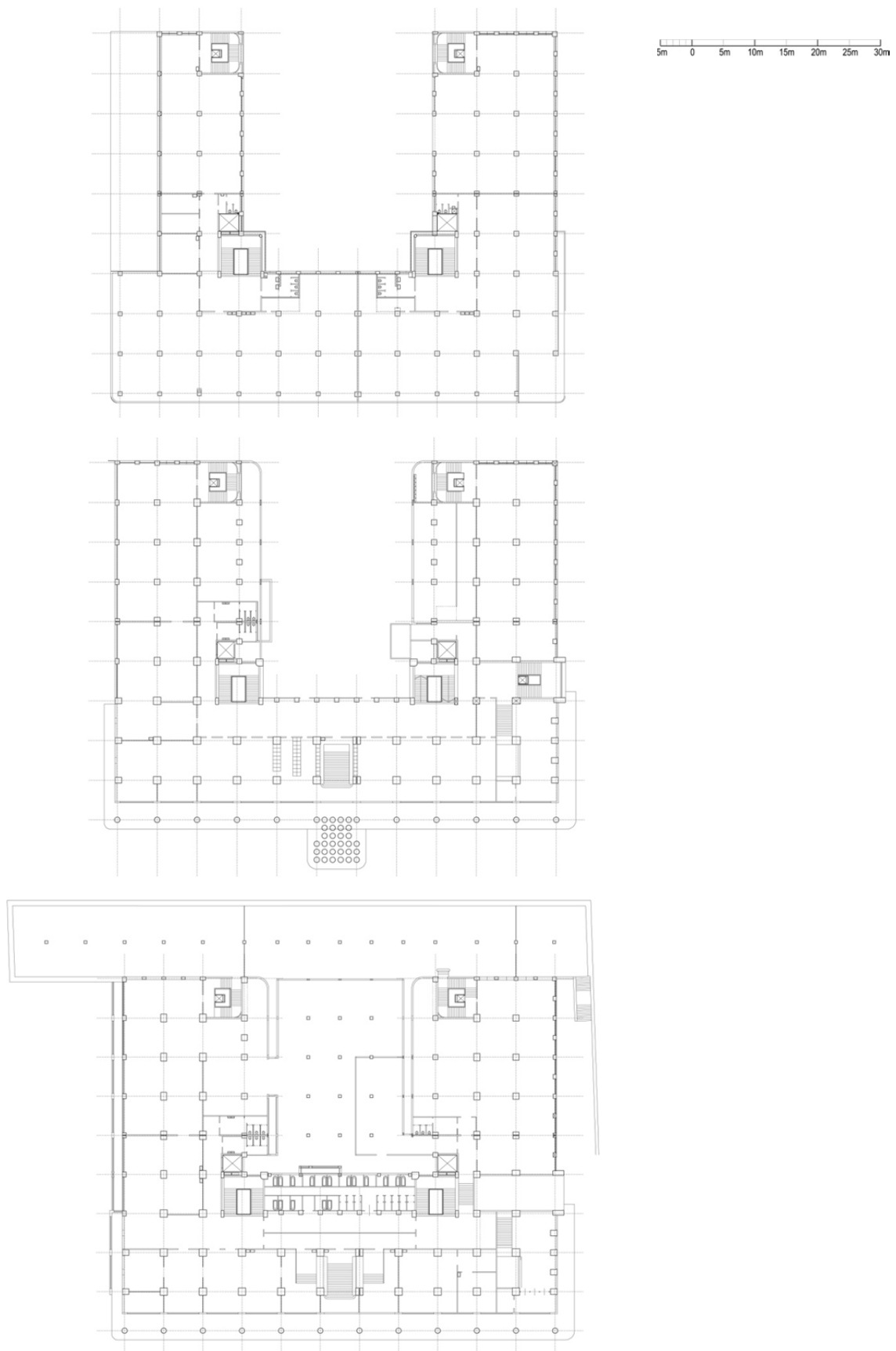
Слика 3.4.4б Палата Државне штампарије, Булевар Војводе Мишића, ентеријер / архитект: Драгиша Брашован, 1933 / 1939-1940. **Извор:** <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema?page=3037>

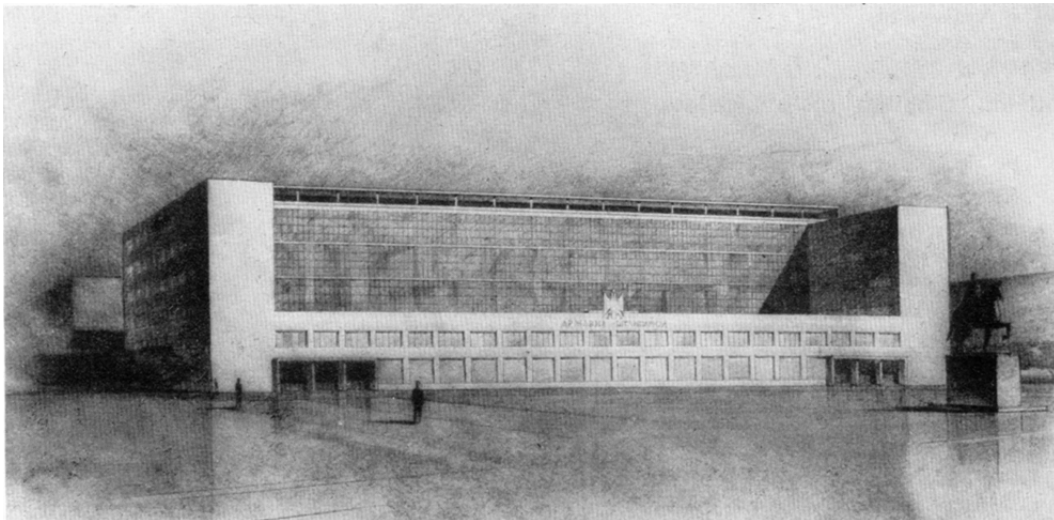
Слика 3.4.4в Палата Државне штампарије, фасада из улице Јована Рајића / архитект: Драгиша Брашован, 1933 / 1939-1940. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1584. АСАД цртеж ВП, јуни 2011.

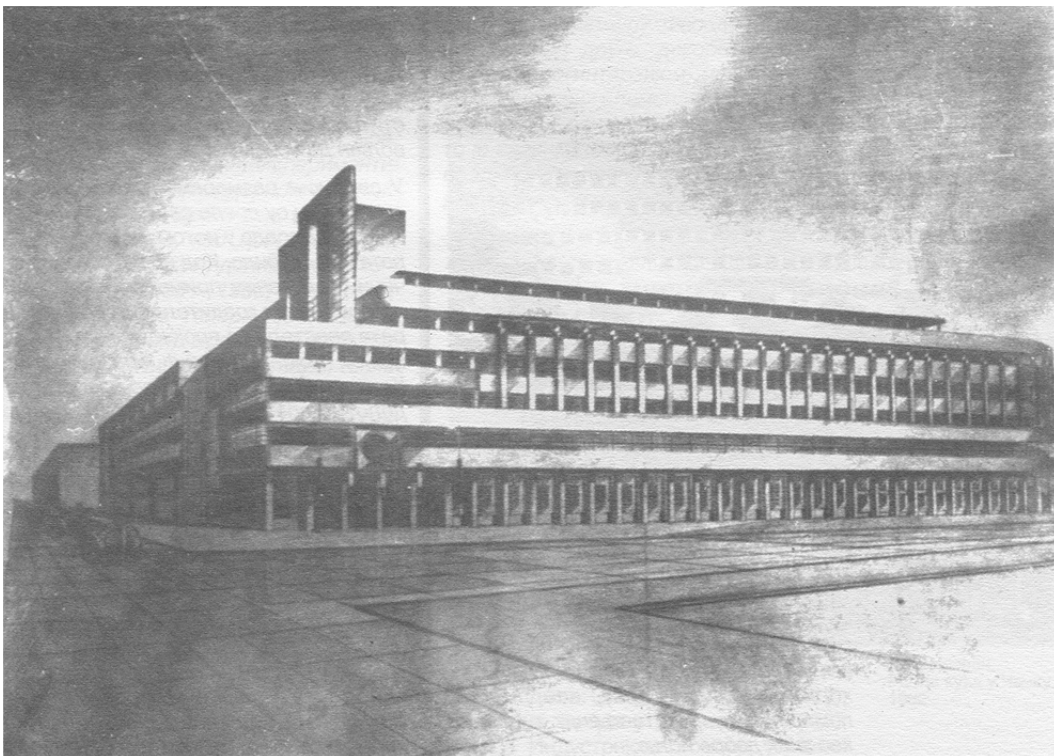
Слика 3.4.4г Палата Државне штампарије, фасада из Булевар Војводе Мишића / архитект: Драгиша Брашован, 1933 / 1939-1940. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1584. АСАД цртеж ВП, јуни 2011.

Слика 3.4.4д Палата Државне штампарије, основа подрума, сутерена и четвртог спрата / архитект: Драгиша Брашован, 1933 / 1939-1940. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1584. АСАД цртеж ВП, јуни 2011.

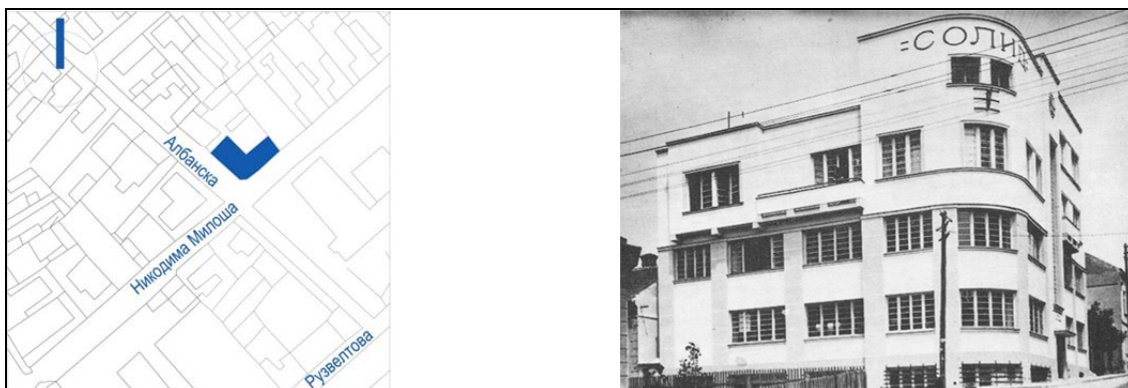

Слика 3.4.4б Палата Државне штампарије, конкурсни пројекат - перспектива / архитекти: Киверов, Корка, Крекић, Загреб, 1933. **Извор:** *Časopis Arhitektura*, Ljubljana br. 5-6, 1933. str. 6.

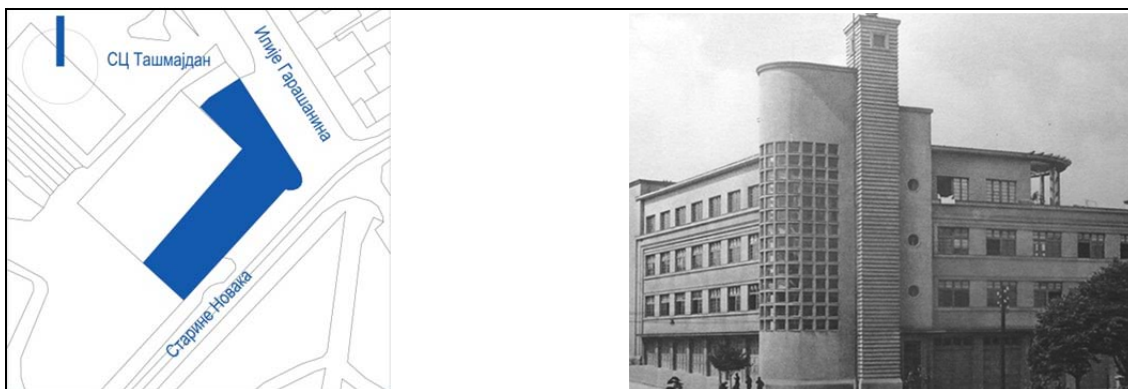

Слика 3.4.4в Палата Државне штампарије, конкурсни пројекат / архитект: Драгиша Брашован, Београд, 1933. **Извор:** Публиковано у: Зоран Маневић, *Лексикон српских архитекта*, Београд, Грађевинска књига, 2006, стр. 311.

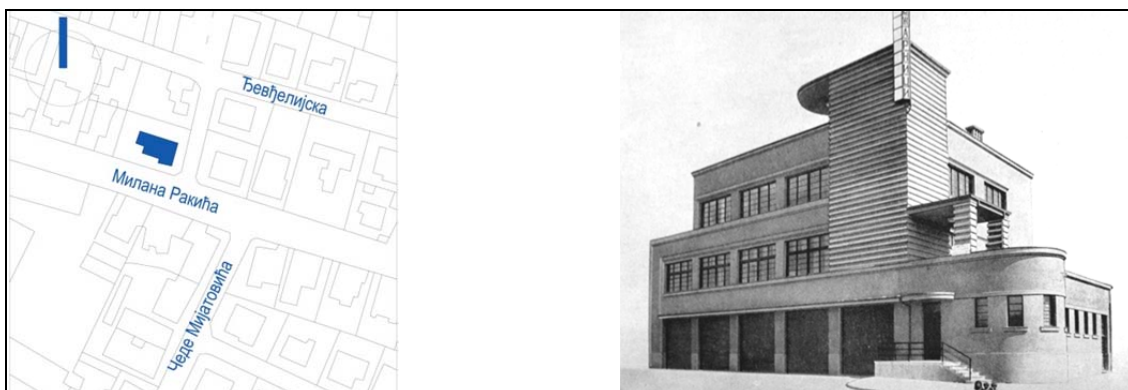
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ ОСТАЛИХ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

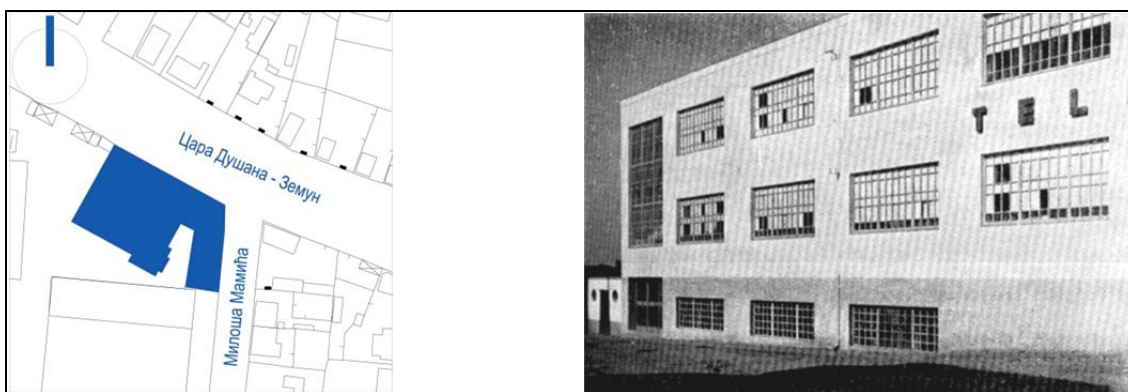
3.4.5 назив објекта:	ЗГРАДА „СОЛИД“
адреса:	Албанска 17
архитект:	Јан Дубови (1892 - 1969)
година пројектовања:	1931.
година реализације:	1932.
намена:	становање, радионица
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	угаопни објекат

3.4.6 назив објекта:	ПРОТИВПОЖАРНА СТАНИЦА - Ташмајдан / реконструисан
адреса:	Илије Гарашанина 1
архитект:	Боривоје Петровић
година пројектовања:	1932.
година реализације:	1932.
намена:	државна служба, смештај ватрогасних возила и особља
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

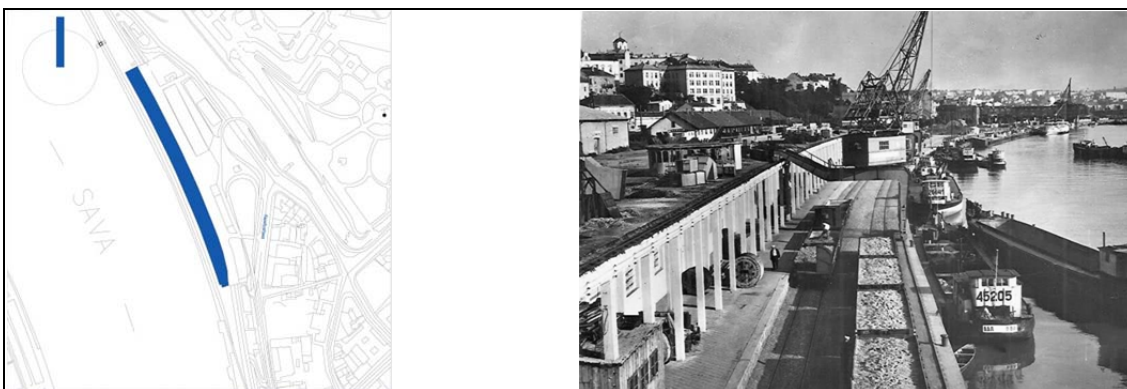
3.4.7 назив објекта:	ПРОТИВПОЖАРНА СТАНИЦА - Ђерам пијаца / срушен
адреса:	Милана Ракића
архитект:	Боривоје Петровић
година пројектовања:	1934.
година реализације:	1934.
намена:	државна служба, смештај ватрогасних возила и особља
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

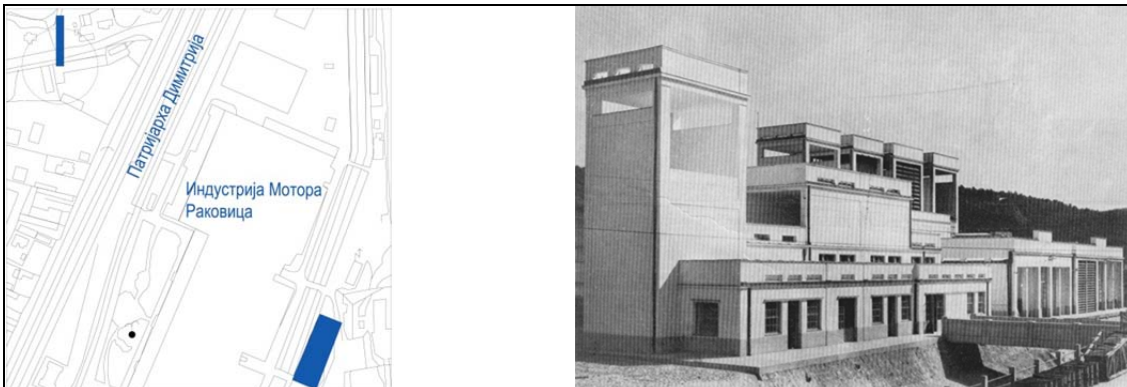
3.4.8 назив објекта:	ФАБРИКА „ТЕЛЕОПТИК“
адреса:	Цара Душана 139, Земун
архитект:	Јосиф Најман (1890-1951)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1940.
намена:	производња оптичких уређаја и опреме за авионе
спратност:	П+2 / П+3
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.4.9 назив објекта:	РАДИОНИЦА И ГАРАЖА „ПРОГРЕС“
адреса:	Булевар Војводе Мишића
архитект:	/
година пројектовања:	1938.
година реализације:	1939.
намена:	одржавање и ремонт возила
спратност:	П+1
распон конструкције:	16 м
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

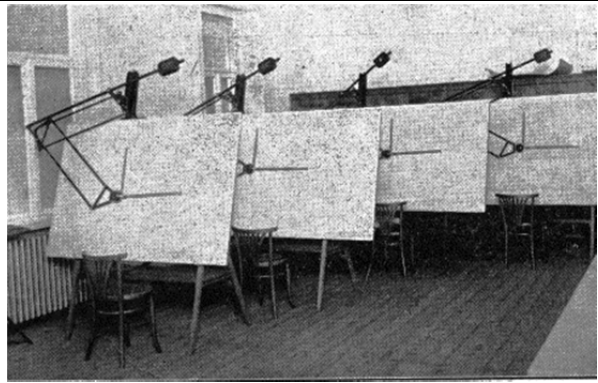
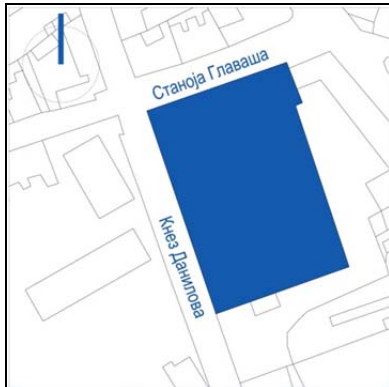
3.4.10 назив објекта:	САВСКО ПРИСТАНИШТЕ - БЕТОНХАЛА
адреса:	десна обала Саве, Карађорђева улица
архитект:	/
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1937.
намена:	речни и шински саобраћај, транспорт робе
спратност:	П
распон конструкције:	дужина 330м / ширина 25м / распон стубова 5.50м
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.4.11 назив објекта:	ПОГОН ЗА ИСПИТИВАЊЕ АВИОНСКИХ МОТОРА
адреса:	Индустија мотора а.д. у Раковици
архитект:	/
година пројектовања:	1939.
година реализације:	1940.
намена:	производња и испитивање авионских мотора
спратност:	П+1
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.4.12 назив објекта:	ФАБРИКА АВИОНСКИХ МОТОРА „ЗМАЈ“
адреса:	
архитект:	/
година пројектовања:	1939.
година реализације:	1940.
намена:	производња авионских мотора
спратност:	П+1
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

3.4.13 назив објекта:	ФАБРИКА АВИОНА „РОГОЖАРСКИ“ А. Д.
адреса:	Кнез Данилова 5
архитект:	/
година пројектовања:	1924.
година реализације:	1926.
намена:	производња ваздухоплова и авионских мотора
спратност:	II
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

ГЛАВА 4

ЈАВНИ ОБЈЕКТИ ПРИВАТНЕ ИНИЦИЈАТИВЕ

	4.1 Угоститељство: хотели	4.2 Трговина: робне куће, продавнице и сајмови	4.3 Спорт и рекреација: објекти телесне хигијене, тркалишта, стадиони, паркови и купалишта
1924.			
1925.			
1926.			
1927.		 Салон Југословенске керамике архитект: Игњат Поповић, Матвеј Ајзенберг, 1927.	 Стадион спортског клуба „Југославија“ Топчидер, 1927.
1928.			 Стадион спортског клуба „БСК“ Топчидер, 1928.
1929.	 Хотел „Праг“ архитект: Ђура Борошић, 1929.		
1930.			 Соколски стадион архитект: Момир Корунковић, 1930.
1931.			
1932.			
1933.	 Палата Занатског дома – Гранд Хотел архитект: Богдан Несторовић, 1931-33.		 Тенис (Боб клуб) архитект: Драган Гудовић, 1933.
1934.		 Робна кућа „ТА-ТА“ архитект-инжењер: Ђорђе Лазаревић, 1934.	
1935.	 Хотел „Београд“ архитекти: Милутин Јовановић, ентеријер М. Прљевевић, 1935.		 Зграда веслачког клуба архитекти: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935.
1936.	 Хотел „Astoria“ архитект: Иван Савковић, 1936.		
1937.	 Хотел „Majestic“ архитект: Милан Минић, 1937.	 Комплекс Старог сајмишта архитекти: Рајко Татић, Миливоје Тричковић, Ђорђе Лукић, Александар Секулић, 1936-1937.	
1938.			
1939.			
1940.			

4.1 ПРИХВАТАЊЕ САВРЕМЕНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У РЕАЛИЗАЦИЈИ ХОТЕЛСКИХ ОБЈЕКТА - РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

4.1.1 назив објекта:	ХОТЕЛ „ПРАГ“
адреса:	Краљице Наталије 27
архитект:	Ђура Борошић (1900 - 1965)
година пројектовања:	1928.
година реализације:	1929. / доградња 1936.
намена:	угоститељство, хотелијерство
спратност:	П+Ме+3
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Међу новоподигнутим хотелима изграђеним или обновљеним, спада и хотел „Праг“, грађен од маја до новембра 1929. године на грађевинској парцели власника Радомира Милићевића београдског адвоката тог доба, на којој се налазио трошан стамбени објекта срушен за подизање новог здања. Како су инвеститори (сопственици) подизали хотелске објекте у Београду иницијативама из приватних фондова, тако је и пројекат за хотел „Праг“ наручила породица Милићевић. За пројектовање и подизање хотела ангажован је архитект Ђура Борошић. Средином двадесетих година двадесетог века основао је један од првих модерних архитектонских бироа¹⁵⁶ у којем настају први целовити елаборати са документацијом статичким рачуном, предмером и предрачунима радова. Крајем 1936. године започели су радови на доградњи и проширењу капацитета хотела из Балканске улице, формиран нови улаз, дислоциран и проширен ресторан, а на сваком спрату дозидано је по 6 соба, а уједно је дозидан и 5. спрат и мансарда. Фасада хотела „Праг“ има елементе модернизма имајући у виду безорнаментални корпус спратова зграде и уграђене технолошке иновације, али и местимично присутне елементе академизма акцентованих симетријом зграде и рустичном профилацијом приземља и првог срата. Међутим складност форме и материјализације је успешно модификована и после доградње 1936. године. Зграда хотела „Праг“ припада типолошки угаоном објекту са три уличне фасаде. Саграђена је на неправилном простору у оквиру регулационе линије на углу улица Балканске и Краљице Наталије, а чије се осе секу под оштрим углом, те је основа хотела добила троугаону геометрију, а аутор поставља и засечену трећу фасаду као угаони, улазни мотив. Објекат је у првој фази након изградње имао 4 спрата са по 7 соба, из којих су се отварале визуре ка Сави, Топчидеру и Авали. Захтевом наручиоца и пројектантском вештином аутора, а у циљу пружања пуног комфора, предвиђено је било да зграда има лифт¹⁵⁷, централно грејање, топлу и хладну воду, телефонске кабине по спратовима, а све по узору на савремене европске хотеле. Фасада

¹⁵⁶ Биро се налазио на поткровној етажи пословно-стамбене зграде банке „Златибор“ у Чика Љубиној улици (видети поглавље 3.1.4) У бироу су радили архитекти Јован Бјеловић и Момчило Белобрк који у дотичном бироу пројектује један од својих најреферентнијих стамбених објеката у Молеровој улици 63.

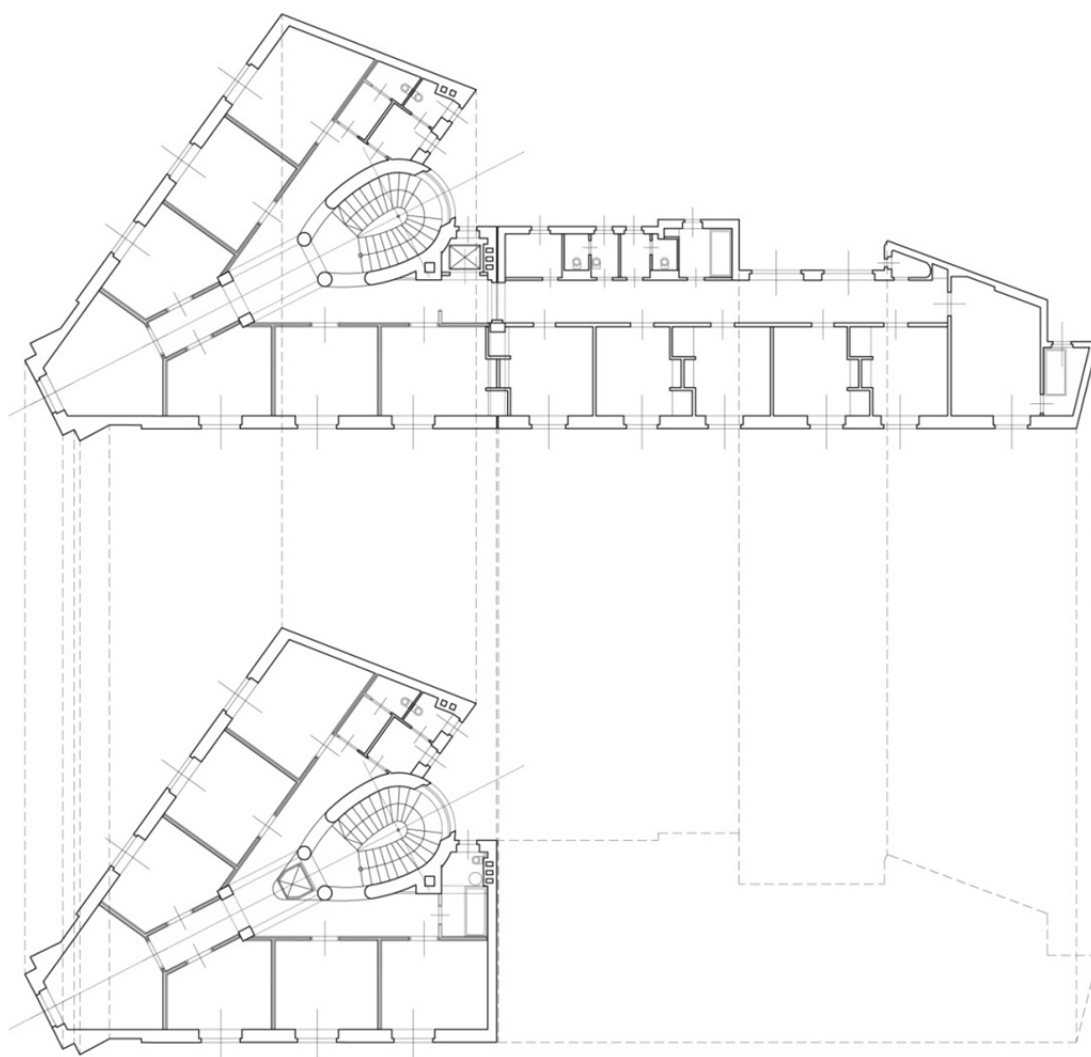
¹⁵⁷ Лифт је уграђен на десном крилу у другој фази из 1936. године.

хотела „Праг“ дефинисана је у стилу модернизма са местимично присутним компонентама академског обликовања. Присуство академизма нарочито је изражено строгом симетријом објекта и модернизованом рустичном профилацијом изведеном у тамној, контрастној боји, која у нивоу првог спрата повезује фасаде у јединствену оптичку целину. Ова профилација завршена је венцем изнад првог спрата којим се у централном делу обликује балкон као угаони мотив. Отворе другог спрата наглашавају тамни камени оквири једноставних равних линија, који су дуж три прозора на бочним фасадама обухваћени једном профилисаном гредом. Између прозора на другом спрату обе бочне фасаде постављене су високи art deco рељефи од белог мермера. У конструктивном погледу коришћени су, у то време, савремени материјали. Зграда је реализована од носећих зидова од опеке у кречном малтеру, са армиранобетонским ребрастим таваницама. **(слика 4.1.2)** У сврху добре звучне изолације употребљене са „кабе“ дебљине 3 цм и то дупло монтиране са ваздушним међупростором од 4 цм. Исту намену имале су хераклитне плоче употребљене у обради плафона (ентеријера). Кровна конструкција је бондручна и обрађена у виду конструктивних вешалки са лименом обрадом крова на дашчаној подлози. Бондручни склоп је био обложен са обе стране хераклитним плочама ради изолације од пожара, прегревања и звука. Сви подови у ходницима су од ксилолита, а степеништа обложена вештачким каменом. Главни улаз и стубови степенишног хола обрађени су у вештачком мермеру, а фасаде зграде у теранови и вештачком камену. У собама је био постављен паркет, а у купатилима ливени терацо.

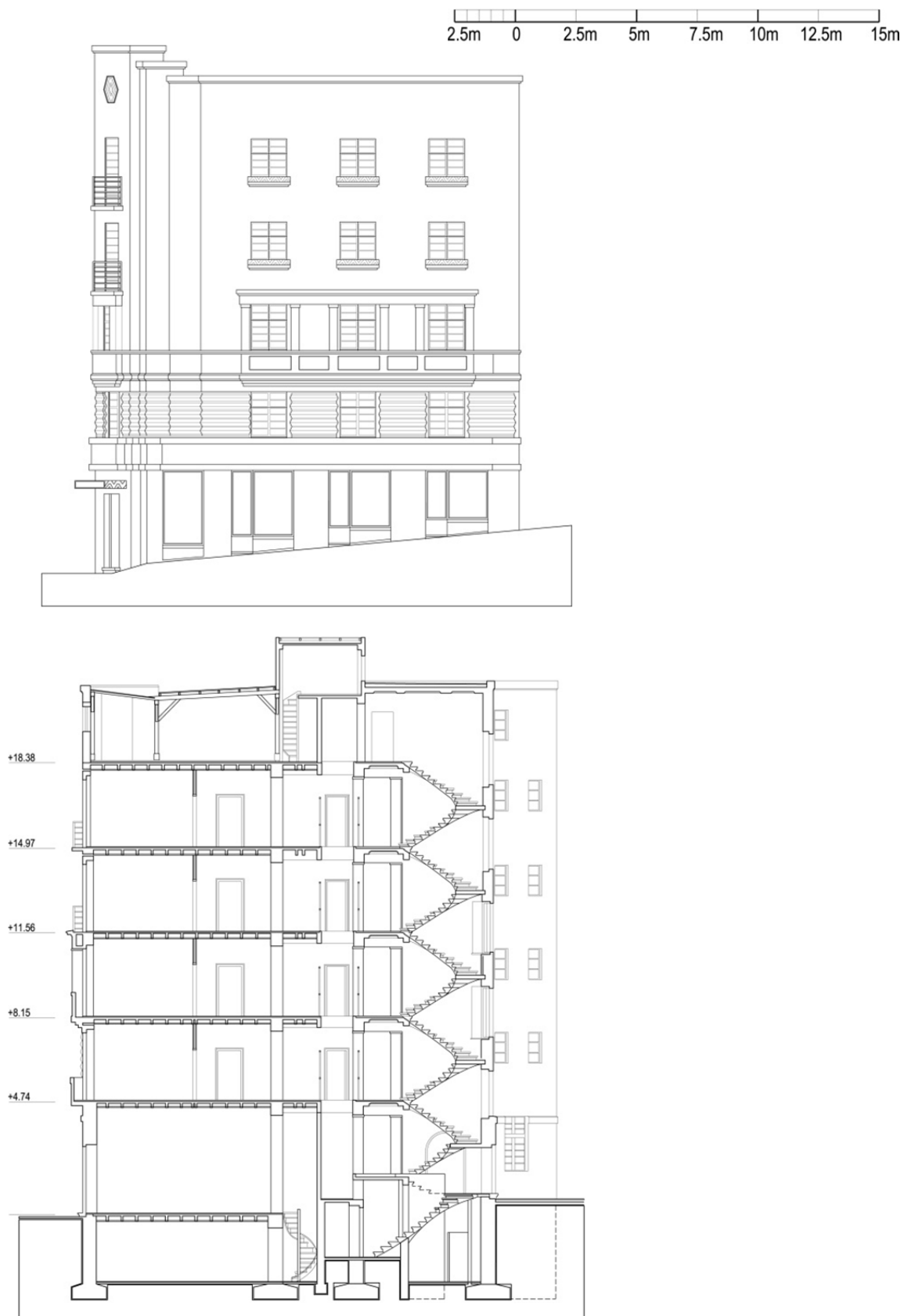
4.1.1		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ХОТЕЛ „ПРАГ“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у делу степеништа главног хола
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови хотелских јединица / хераклит панели
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	не
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	фасада другог и трећег спрата безорнаментална
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	не
	примењене нове конструкторске иновације и системи	армирано-бетонска ребраста таваница
	примењени специфични савремени материјали	хераклит противпожарни панели, ксилолит - подови
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-30-29

2.5m 0 2.5m 5m 7.5m 10m 12.5m 15m

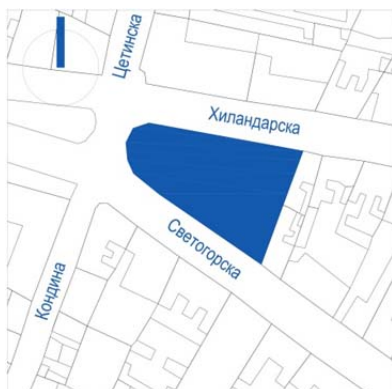

Слика 4.1.1a Хотел „ПРАГ“, Краљице Наталије 27, основа типског спрата (доњи цртеж, 1 фаза – 1929, горњи цртеж, 2. фаза – екстензија и доградња -1936 / архитект: Ђура Борошић, 1929 – 1936. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-30-29, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 4.1.16 Хотел „ПРАГ“, Краљице Наталије 27, вертикални пресек и изглед из Балканске улице / архитект: Ђура Борошић, 1929-1936. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 14-30-29, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

4.1.2 назив објекта:	ХОТЕЛ „ГРАНД“ - ПАЛАТА ЗАНАТСКОГ ДОМА
адреса:	Битољска 2 (данас: Светогорска)
архитект:	Богдан Несторовић (1901 - 1975)
година пројектовања:	1932.
година реализације:	1933.
намена:	угоститељство, хотелијерство, администрација, култура, биоскоп
спратност:	П+5 / кула П+7
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Подизање зграде Занатског дома, по угледу на друге друштвене домове, имало је за циљ да се на једном месту окупе све до тада основане занатске установе. Таква могућност указала се 1914. године, када су различити занатски фондови прикупили средства и започели зидање Дома према пројекту архитекте Данила Владисављевића из 1912. године. Рат и неповољни услови одложили су изградњу Занатског дома све до 1931. године, када је пројектовање поверено архитекти Богдану Несторовићу који се на овом пројекту ауторски позиционише према модернистичкој безорнаменталној архитектури. Објекат је конципиран као угаона грађевина са два бочна крила дуж улица Хиландарске и Светогорске висока шест спратова. Однос централног залученог и бочних равних делова потенциран је средишњом двостепеном кулом пропорцијске висине нешто више од трећине зграде, а која има радијално постављене прозорске отворе наглашавајући волуметрију зграде. Масивност угаоног дела зграде олакшана је колонадом у приземљу и завршном спрату. Над главним улазом налази се скулптура „Ковач“, рад каменоресца Н. Лукачека¹⁵⁸. Зграда је завршена 1. маја 1933. године. Од 1947. године у згради се налази седиште Радио Београда.

Зграда Занатског дома је један од Несторовићевих најреферентнијих објеката. Поред просторија које су служиле за смештај различитих занатских удружења и савеза, имала је хотел и биоскопску салу. Спојени су заобљеном формом у којој је позиционисан улаз испод свода на стубовима. У прочељним стубовина, запажа се конструисање кружне колонаде стубова који растеређују фасаду, праве од ње мембрану у контексту са партерним уређењем улица. У овом објекту се налазио и биоскоп „Авала“, ресторан, хотел, самачке собе боема Павла Богатинчевића и Раке Драинца. На првом спрату налази се камена сала, једна од остатака некадашњег укуса и сведочанства да су занатлије у првој половини двадесетог века биле цењене у друштвеном систему тог периода.

¹⁵⁸ Символику занатства Несторовић је сажео у скулптури „Ковача и шегрта“ са наковњем и чекићем, изнад улаза. Испред њих су занатске алатке: клешта и маказе, иза је точак, а са стране су два голуба - сећање на истоимену кафану, која је срушена да би се зграда Занатског дома реализовала.

Објекат је конструисан у комбинацији масивног зиданог АБ система и слободностојећих стубова позиционисаних дуж комуникације оба тракта. Репрезентативни кружни вестибил са радијалном диспозицијом стубова деривиран је из геометријског односа регулационих линија двеју улица, а конструктивни систем се протеже на угаону сферну кулу и детерминише фасадну пропорцију прозорских отвора и парапетних трака са секундарном фасадном пластиком. Конструктерски аспект зграде посебно је наглашен у решењу биоскопске сале. **(Слика 4.1.26)** Армирано-бетонске масивне подвлаке су постављене у два правца са декоративним лантерним отворима, а изнад се налазе лучне АБ греде које формирају кровну конструкцију са латералним и зениталним осветљењем. Материјализација објекта приземља је у мермерним плочама, фасадног корпуса у племенитом малтеру са израженом волуметријом фасадне пластике, венаца и пиластара, иако без орнамената, архитект дефинише свој особени отклон од академског дискурса и користи фрагменте од модернизма, арт декоа до чешког кубизма. Ентеријер је решен савршеним детаљима, обраде зидова и плафона, врата и мобилијара. И поред тога, модернизам је присутан, у првом реду, кроз мултифункционалну намену и генерисање савременог јавног живота у престоници тридесетих година двадесетог века.

4.1.2		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ХОТЕЛ „ГРАНД“ - ПАЛАТА ЗАНАТСКОГ ДОМА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	на кружној угаоној колонади улазног вестибила
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови хотелских соба и канцеларија
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	не
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	у контексту ауторске позиције решавања детаља зграде
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	не
	примењене нове конструкторске иновације и системи	конструкција биоскопске сале и лантерних плафонских отвора
	примењени специфични савремени материјали	АБ, челични лучни носачи лантерни, стаклени панели
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 23-87-1932

Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града

Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 23/84)

Слика 4.1.2а Хотел „ГРАНД“ – Палата Занатског дома, фасада из Светогорске улице, архитект: Богдан Несторовић, 1931-33. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 23-87-1932, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 4.1.2б Хотел „ГРАНД“ – Палата Занатског дома, биоскоп „Авала“ - подужни пресек сале / архитект: Богдан Несторовић, 1931-33. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 23-87-1932, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 4.1.2в Хотел „ГРАНД“ – Палата Занатског дома, урбанистички контекст / архитект: Богдан Несторовић, 1931-33. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

4.1.3 назив објекта:	ГРАНД ХОТЕЛ „БЕОГРАД“
адреса:	угао / улица Немањина 5 и Балканска 52-54
архитекти:	Милутин Јовановић, ентеријер: Миладин Прљевић
година пројектовања:	1935.
година реализације:	1936.
намена:	угоститељство, хотелијерство
спратност:	П+5
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Гранд хотел „Београд“ изграђен је 1936. године по пројекту архитекте Милутина Јовановића на углу улица Немањине и Балканске. Ентеријер и унутрашње уређење урадио је архитект Миладин Прљевић. Објекат је непосредно саграђен уз зграду Дома ратних инвалида архитекте Димитрија Т. Лека из 1933. године која својим волуменом деривира геометријску конкавност Савског трга. Угаона диспозиција хотела са визурама према Финансијском парку и Савском тргу, као и непосредна близина главне железничке станице, одређује зграде хотела „Београд“ и „Асторија“ **(поглавље 4.1.4)** у урбаном контексту као модерне угоститељске садржаје тог периода, а елементи модерне архитектуре, функционална организација и решење фасаде определили су их као референтне објекте за наше истраживање у овом делу рада. Објекат је изграђен на месту где се налазио ресторан „Добро јутро“. Наручилац (сопственик) зграде је био др Владимир Ђорђевић, београдски индустријалац, а вредност објекта је износила 2.180.000 тадашњих динара.

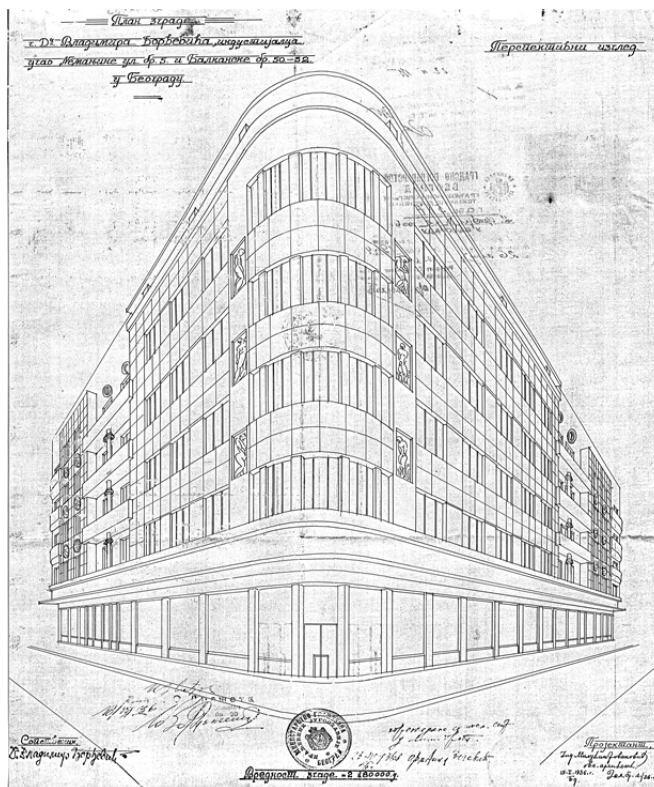
Објекат се састоји из три просторно - функционалне партиције и то: угаони склоп у којему се налазио хотелски смештај по етажама са рестораном и кафаном, продавницама - локалима и салом у приземљу објекта, два стамбена склопа са улазом из Немањине и другим из Балканске улице са приватним становима. У том смислу пројектоване су три вертикалне комуникације деривиранима наведеним функционалним целинама. Стамбени корпуси су међусобно једнаки у организацији стамбених јединица и симетрични у односу на осе уличних регулационих линија на парцели. Функционална схема хотела је одређена коридорским типом и вестибилем на углу са по 13 соба по спрату и заједничким санитарним блоковима за госте. Поједине собе су имале доступност лођама које су биле интерполоване са приватним становима у бочним трактовима.

Зграда је пројектована у комбинацији конструктивног система масивне изградње и примене АБ скелета, посебно наглашеног у хотелском ресторану и локалима приземља у осовинском растеру од 250 и 550 цм, док су локали имали модуларну ширину од 300 цм. У компоновању фасаде аутор користи два плана где у волуметријским односима формира лође, а

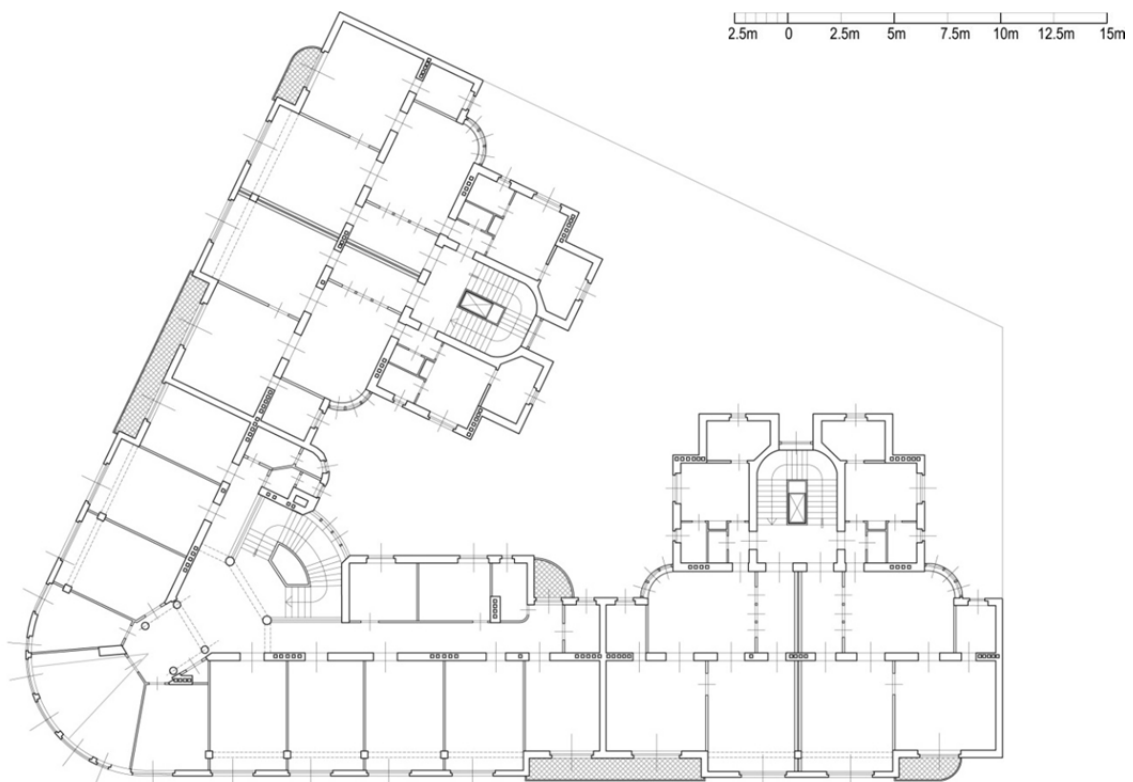
повлачењем задњег спрата на којем су уграђени модернистички кружни прозори добија наткривену терасу као угаони мотив. Материјализација приземља објекта дефинисана је облагањем мермерним плочама и уградњом стаклених излога, фасада смештајног дела урађена је у фугираном фасадном малтеру, а рељефне апликације и детаљи фасадних стубова на лођама су у дисконтинуитету са модернистичким елементима на овом објекту.

4.1.3		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ГРАНД ХОТЕЛ „БЕОГРАД“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	само у делу повученог фронта угаоне фасаде објекта
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у ресторану и хотелским јединицама - у комбинацији са масивним системом
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преграде хотелских јединица - соба
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	у контексту ауторске пројектантске позиције
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	фасадни прозорски елементи на експонираном засведеном делу хотела
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ стубови и скелетни систем у делу објекта
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, стакло, браварски елементи
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф2 - 9 - 1936

Слика 4.1.3а Гранд Хотел „БЕОГРАД“, перспектива / архитект: Милутин Јовановић, 1936.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф2 – 9 – 1936.

Слика 4.1.3б Гранд Хотел „БЕОГРАД“, Основа I, II, и III спрата / архитект: Милутин Јовановић, 1934-1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф2 – 9 – 1936. ACAD цртеж ВП, август 2012.

Слика 4.1.3в Гранд Хотел „БЕОГРАД“, фасада из Немањине улице / архитект: Милутин Јовановић, 1934-1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф2 - 9 - 1936, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 4.1.3г Гранд Хотел „БЕОГРАД“, фасада из Балканске улице / архитект: Милутин Јовановић, 1934-1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. Ф2 - 9 - 1936, АСАД цртеж ВП, август 2012.

4.1.4 назив објекта:	ХОТЕЛ „ASTORIA“
адреса:	Милована Миловановића 1 и Михаила Божићевића 2
архитект:	Иван Савковић
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	угоститељство, хотелијерство
спратност:	П+6
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Хотел „Astoria“ пројектован је 1937. године по пројекту архитекте Ивана Савковића за власника хотелијера Ђурђа Нинковића. Реализован је 1938. године као пословни градски хотел са 80 соба за госте, рестораном, баром и локалима, а поред хотелских капацитета, Савковић наменски пројектује и свој архитектонски студио, као и стан за директора и власника хотела. Хотел има 3.600 м², налази се у центру Београда, поред главне железничке станице и у урбанистичкој матрици излази на две латералне улице у односу на Савски трг и железничку станицу. Архитект компоује логичну урбанистичку ситуацију при чему главно степениште у блоку постаје и тачка осе симетрије двају трактова у односу на регулације улица. Данас је хотел неадекватно реконструисан и адаптиран у класу хотела са 4 звездице.

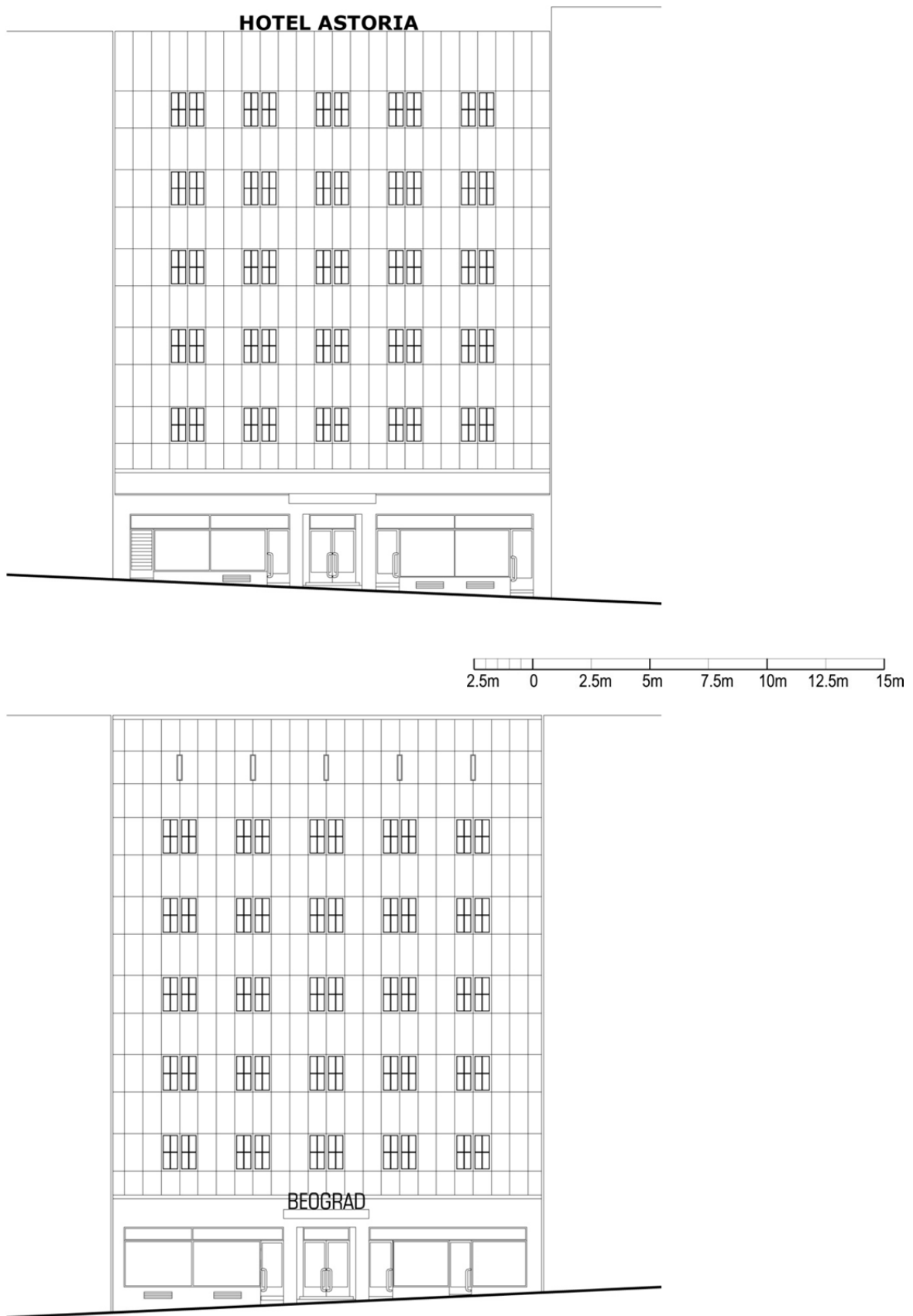
Објекат је функционално решен у међусобном односу двају трактова који су позиционирани према регулационим линијама улица. У приземљу објекта постављени су коридори до централног степенишног хола са рецепцијом, салоном за госте и просторијом за пртљаг, а на уличним фасадама пројектовани су бифе, кафана и дућани. У смештајним трактovima организована су три типа хотелских јединица и то: 13 једнокреветних соба на уличном и унутрашњем фронту зграда, 2 двокреветне собе на угаоним позицијама трактова са купатилом и 2 двокреветне собе без купатила. Меандрирањем преградних зидова добијене су нише за умиваонике и уградне ормаре у свакој соби. Подизањем коте приземља, у подруму су добијени природно осветљени и проветрени простори хотелске модерне кухиње са лифтом за допрему obroка по собама, вински подрум, магацин пића и сервисни простори персонала. Диспозиција соба генерисала је и модуларну поделу прозорских отвора на уличним фасадама које архитект решава у једном плану без препуста, лођа и тераса на линији функционалистичке архитектуре тридесетих година двадесетог века.

Објекат је конструктивно решен носећим фасадним зидовима при чему је ширина тракта омогућила да се конструкција реши једним распонем од 7.00 м на уличним трактovima. централни корпус има два распона од 3.37 м и 5.53 м, а дефинисан је позицијом фасадног и коридорског зида. Фасада је

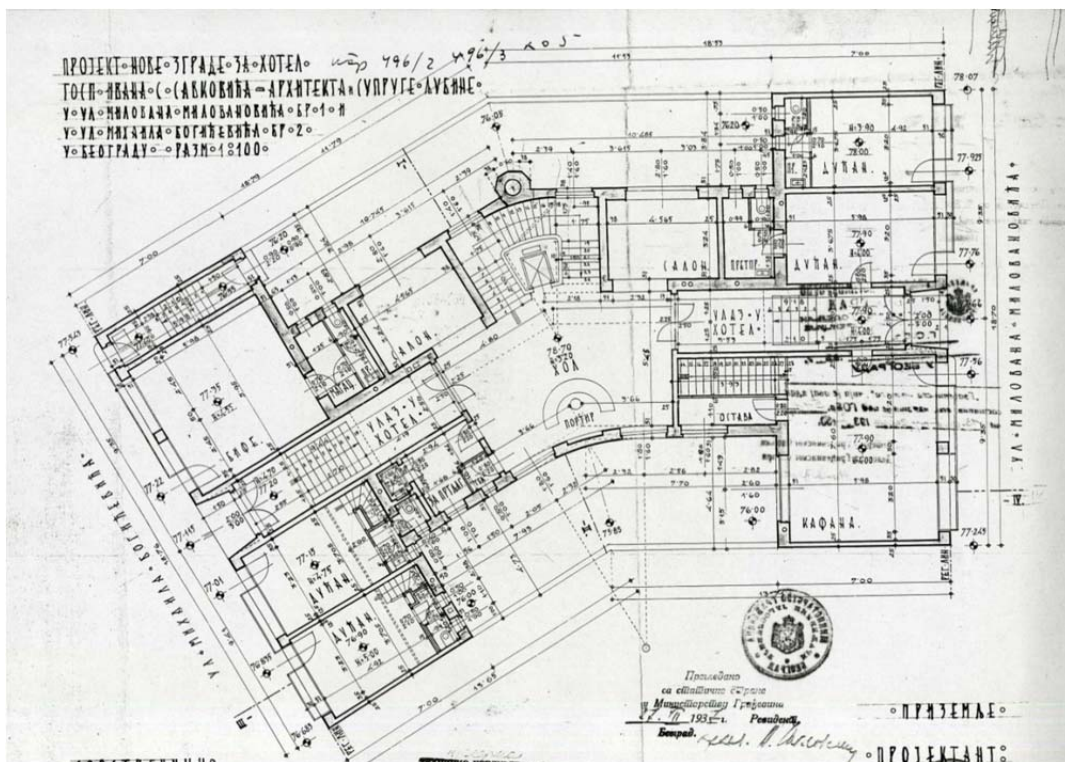
симетрично решена са ортогоналним растером прозорских отвора од 160 x 160 цм на осовинском размаку од 320 цм, а обложена је фасадним малтером са позицијом фуга у геометрији прозорских отвора. Прозори су имали „ајслингер“ дрвене ролетне које су акцентовале дрво као материјал на сведеним безорнаменталним фасадама хотела.

4.1.4		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ	
ХОТЕЛ „ASTORIA“			
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“		/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта		/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе		/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у функцији пројектовања преградних елемената хотелских јединица	
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	фасадни зид има конструктивну улогу	
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика		да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	модуларна подела типских прозорских отвора	
	примењене нове конструкторске иновације и системи		/
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, челични профили	
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	функционализам, рационализам	

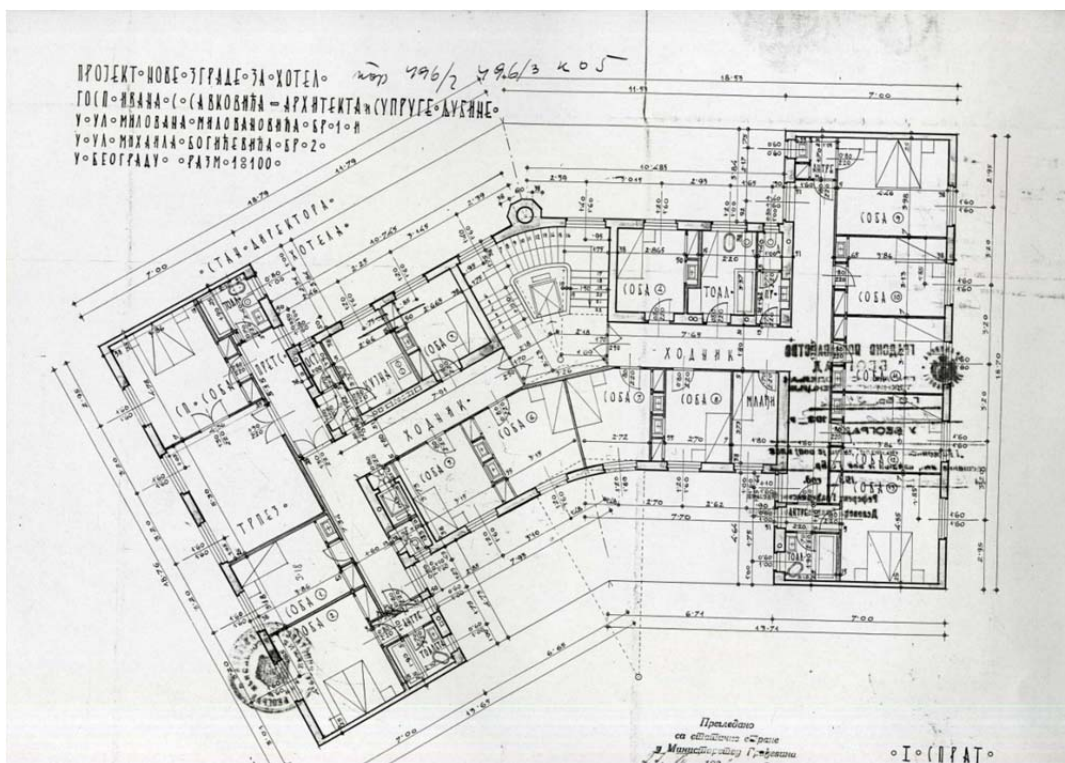
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 17-2-37

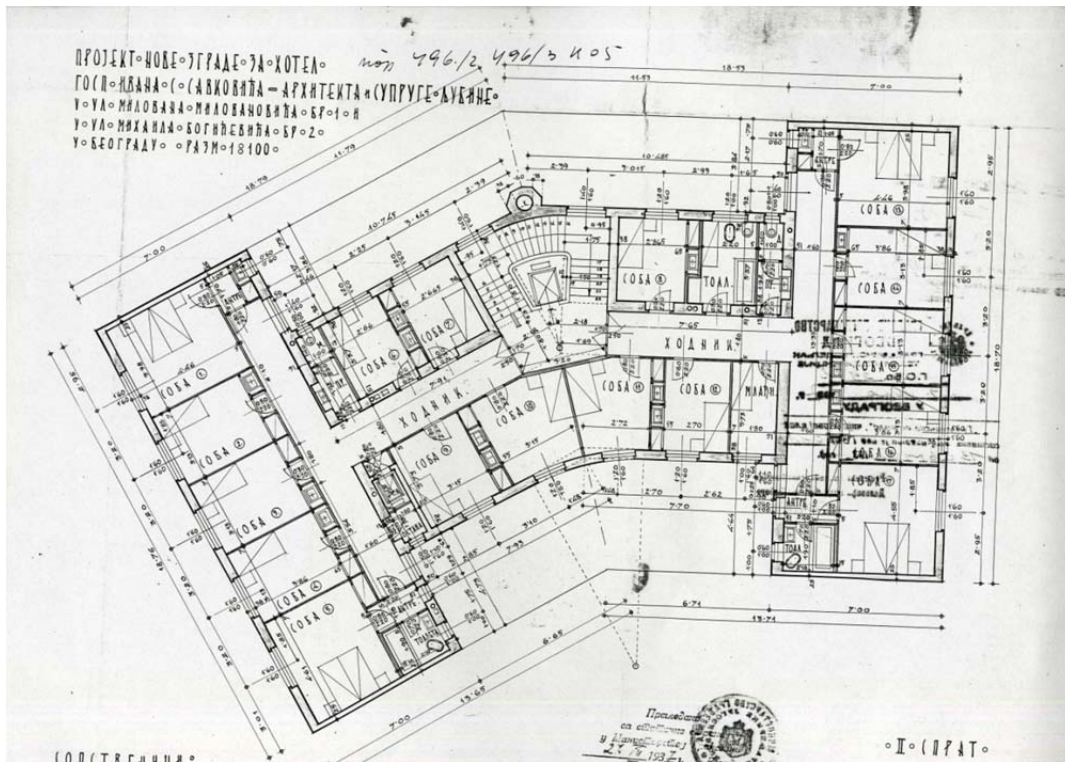
Слика 4.1.4а Хотел „Astoria“, уличне фасаде / архитект: Иван Савковић, 1937. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.17-2-37, АСАД цртеж ВП, децембар 2011.

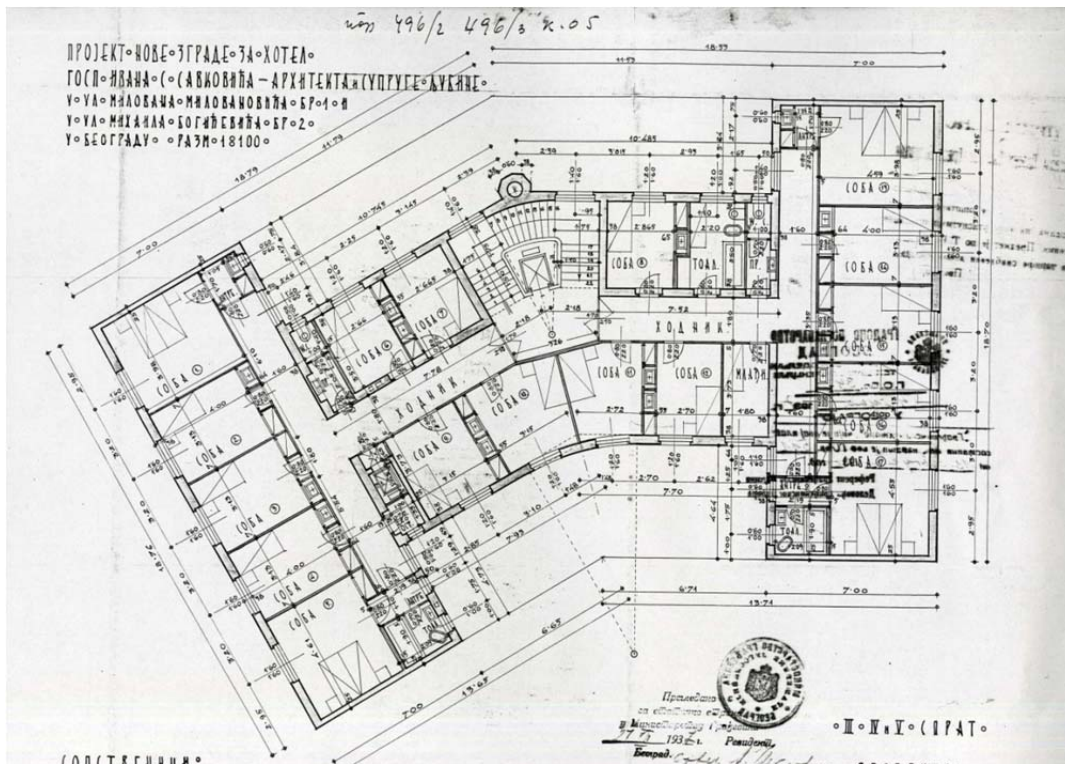
Слика 4.1.46 Хотел „Astoria“, основа приземља / архитект: Иван Савковић, 1937.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.17-2-37.

Слика 4.1.4в Хотел „Astoria“, основа првог спрата / архитект: Иван Савковић, 1937.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.17-2-37.

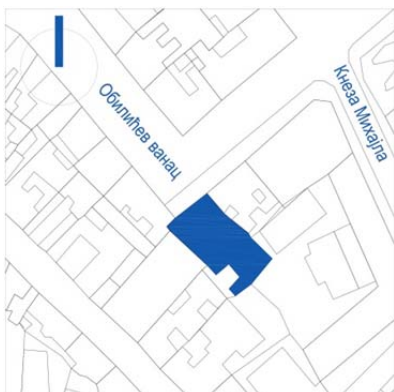

Слика 4.1.4г Хотел „Astoria“, основа другог спрата / архитект: Иван Савковић, 1937.
 Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.17-2-37.

Слика 4.1.4д Хотел „Astoria“, основа трећег, четвртог и петог спрата / архитект: Иван Савковић, 1937.
 Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.17-2-37.

4.1.5 назив објекта:	ХОТЕЛ „МАЈЕСТИС“
адреса:	Обилићев венац 28 (раније: Космајска 10)
архитект:	Милан С. Минић (1889 – 1961)
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1937. / доградња објекта: 1940.
намена:	угоститељство, хотелијерство, култура
спратност:	П+5+Пс
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: internet sajt: <http://www.skyscrapercity.com> / slike starog Beograda 1850-1960.

Хотел „Мажестик“ је пројектован 1935. године, по пројекту архитекте Милана С. Минића који је био не само пројектант и извођач радова, већ и власник објекта. Хотел сачињавају два објекта, пројектована за ову намену, која формирају јединствену функционалну целину. Прва фаза изградње објекта реализована је 1937. године, а доградња и адаптација, 1940. године, на парцели која заузима урбанистичку диспозицију на углу улица Обилићев венац и Космајске. Хотел „Мажестик“ је најзначајније остварење архитекте Милана Минића којим се уклопио у савремене европске тенденције. Објекат је синтеза архитектуре, ликовне и примењене уметности, што се огледа и у обликовању фасада и обради ентеријера. У урбанистичком ширем контексту, хотел са суседним објектима, и посебно, робном кућом „Та-Та“ и палатом „Руски цар“ заокружује просторну целину Венца и са њима формира човекомерну екстензију улице Кнеза Михаила и тадашњег Позоришног трга.

Прва фаза зграде хотела „Мажестик“ пројектована је као репрезентативни градски хотел који има подрум, приземље, галеријумезанин и пет спратова са по 7 хотелских јединица на првом, другом и трећем спрату, 10 једнокреветних соба са заједничким санитарним блоком на повученом спрату и 6 соба на поткровној етажи. Иновација у опремању соба свакако је био хигијенски комфор у собама прва три спрата са тоалетима и туш-кабинама у свакој хотелској јединици. Доградњом кружне свечане сале и пратећег бара, 1940. године, хотел „Мажестик“ постаје парадигма савременог друштвеног и културног живота Београда.

Објекат је зидан у масивном конструктивном склопу, са носећим зидовима од пуне опеке и армирано-бетонским, хоризонталним и вертикалним серклажима. Централно формирана кружна површина застакљена је стакленим призмама преко којих сала добија и природно осветљење. Кровну конструкцију свечане сале носи кружна колонада од 16 армирано-бетонских стубова кружног пресека промера \emptyset 30цм на осовинском распону од 320,8 цм деривирана из геометрије 1/16 обима кружнице. Кровна конструкција сале је армирано-бетонска шкољка са кружним прстеном који прихвата ободна ребра. Стубови конструктивно носе кружну серклажну АБ греду која прима статичке утицаје сферне армирано-

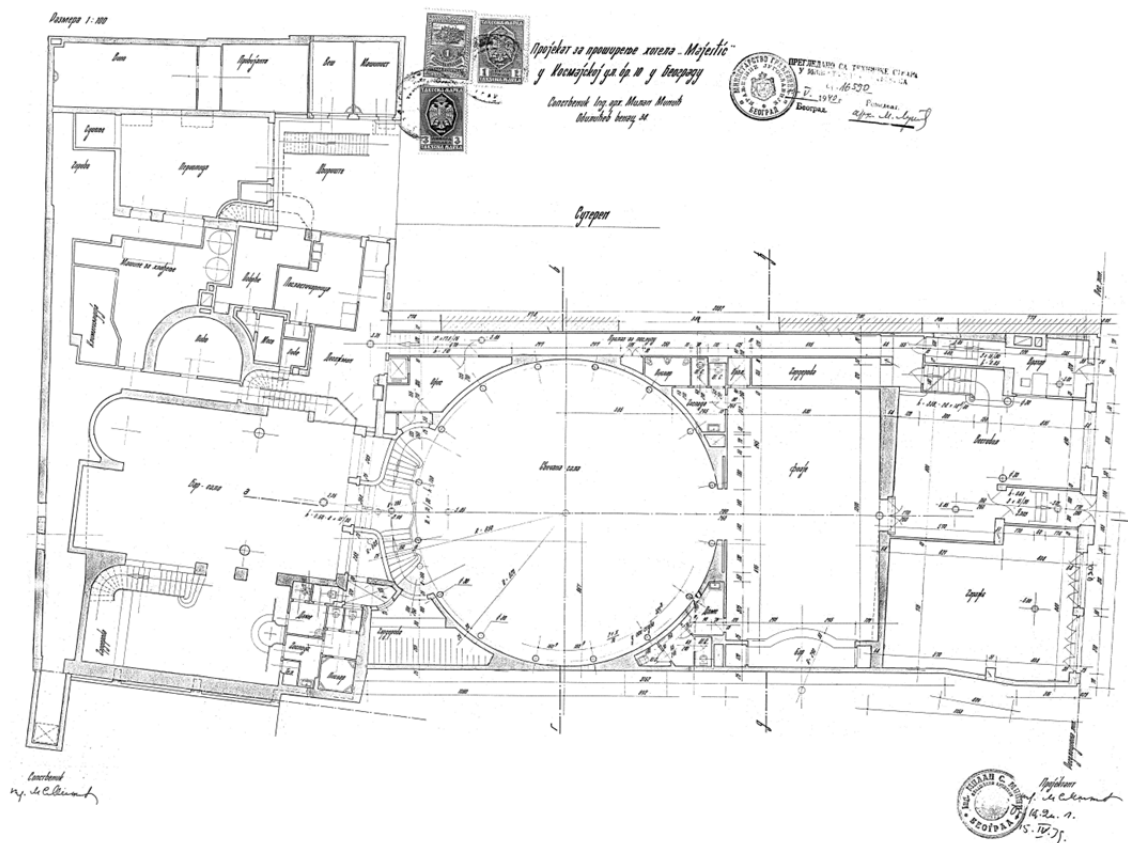
бетонске љуске рационалне дебљине 6 цм са централном двопојасном лантерном, а посебну пажњу издвајамо конструкторској улози инжењера Ђорђа Лазаревића у оптимизацији конструктивних и естетских елемената куполе свечане сале где је целокупна конструкција сале омогућавала могуће покретно оптерећење од 4.50 KN/м².¹⁵⁹

4.1.5		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ХОТЕЛ „МАЈЕСТИС“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	код конструкције АБ сферне куполе - љуске
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	на повученом спрату - 5 етаж
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови смештајних хотелских јединица
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	у формирању парапетних трака и композиције прозора
	примењене нове конструкторске иновације и системи	АБ сферна купола над свечаном салом - љуска са лантерном, простор за климатизацију кухиње и бара
	примењени специфични савремени материјали	армирано-бетонска конструкција
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 2-26-40

Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 51/97)

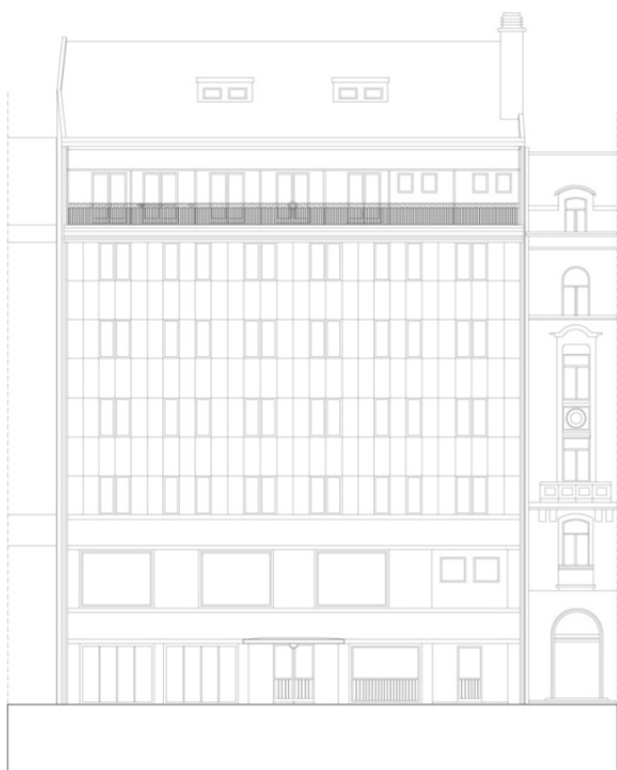
¹⁵⁹ М. Аџић, “Ђорђе Лазаревић – живот и дело”, *Izgradnja*, бр. 11, Београд, 2003, стр. 331-348. Тематски број, *Izgradnja*, часопис Савеза грађевинских инжењера и техничара СР Србије, бр. 10, октобар 1986.

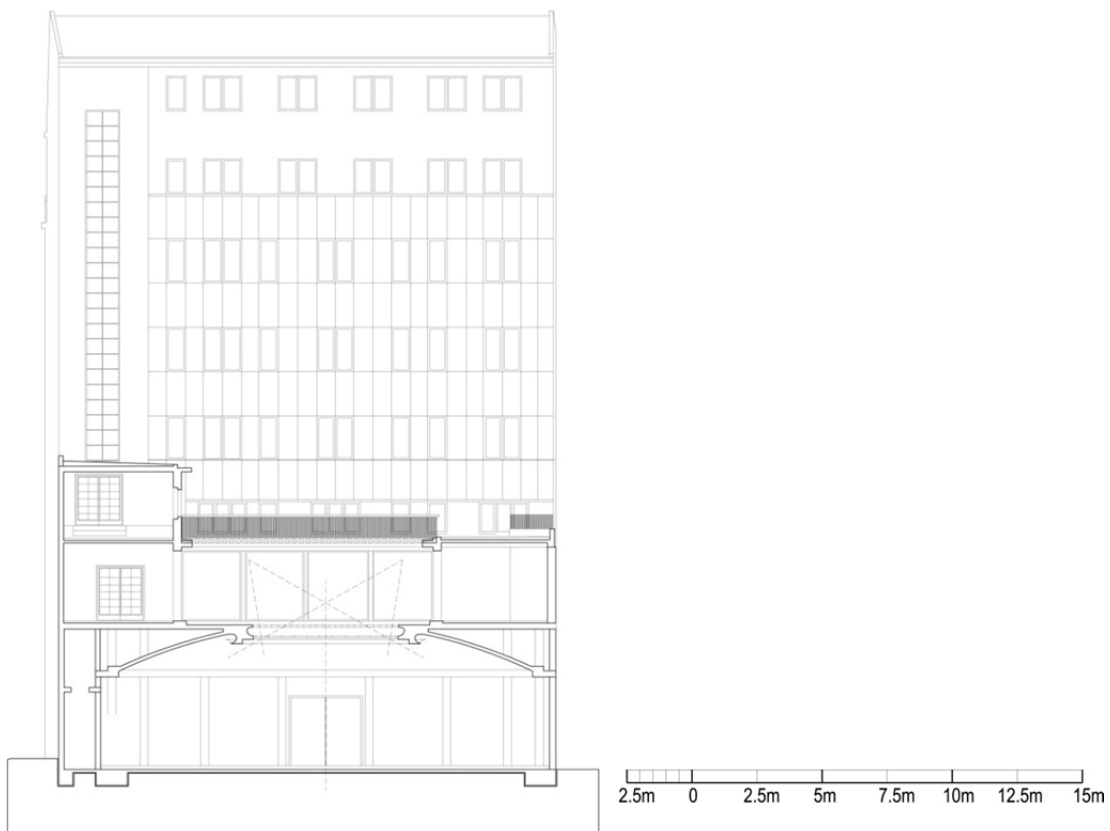
Слика 4.1.5а Хотел „МАЈЕСТИС“, основа плесне дворане – екстензија објекта, Обилићев венац 28 / архитект: Милан Минић, инжењер конструкције Ђорђе Лазаревић, 1940.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.2-26-40.

Слика 4.1.5б Хотел „МАЈЕСТИС“, фотографија из 1940. године, Обилићев венац 28 / архитект: Милан Минић, инжењер конструкције Ђорђе Лазаревић, 1940. **Извор:** интернет сајт: <http://www.skyscrapercity.com> / slike starog Beograda 1850-1960.

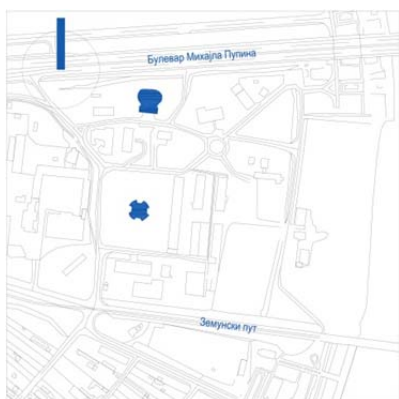
Слика 4.1.5в Хотел „МАЈЕСТИС“, фасада из улице Обилићев венац / архитект: Милан Минић, инжењер конструкције Ђорђе Лазаревић, 1940. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.2-26-40. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 4.1.5г Хотел „МАЈЕСТИС“, пресек-изглед кроз конструкцију плесне дворане / архитект: Милан Минић, инжењер конструкције Ђорђе Лазаревић, 1940. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.2-26-40. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

4.2 ОБЈЕКТИ ТРГОВИНЕ У КОНТЕКСТУ ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ БЕОГРАДА - РОБНЕ КУЋЕ, ПРОДАВНИЦЕ И САЈМОВИ - РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

4.2.1 назив објекта:	КОМПЛЕКС СТАРОГ САЈМИШТА
адреса:	лева обала Саве
архитекти:	Рајко Татић, Миливоје Тричковић, Ђорђе Лукић, Александар Секулић
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1937.
намена:	трговина, пословање, међународни сајмови
спратност:	П / П+Гал / П+1
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекти у павиљонском концепту

Извор: фотографија из приватне колекције Дарка Татића (сина аутора), заоставштине архитекте Рајка Татића

Комплекс старог Сајмишта налази се уз леву обалу реке Саве, уз ланчани мост краља Александра чиме је ова просторно-урбанистичка целина са друмско-шинском саобраћајницом ка центру Земуна представљала прву фазу урбанизације и ширења града ка Новом Београду. Сајмиште је заузимало простор од 21.000 м². Аутори комплекса, тада млади општински архитекти Миливоје Тричковић, Рајко Татић и Ђорђе Лукић, осмислили су га још у првим, идејним пројектима из 1936. године (**Слика 4.2.1г**) као монументални и модеран урбанистички радијални склоп са централним павиљоном – кулом као доминантним мотивом. Изградња Сајма је текла са великим еланом и била константно праћена у дневној и периодичној штампи. Финансијска улагања је пружила Београдска општина, на челу са председником Владом Илићем, као и многобројне привредне организације, а главни иницијатор било је „Друштво за приређивање сајма и изложби“ које је већ више од деценију пре тога упорно настојало да Београд добије модеран мултифункционални комплекс за сајамске изложбе. До средине 1937. године, када је радове на пројектовању комплекса наставио архитекта Александар Секулић, било је подигнуто пет великих, југословенских павиљона. Када је 6. јуна 1937. године у 10 сати свечано постављен и освећен камен темељац највећег павиљона београдског сајмишта, штампа је то пропратила следећим речима: "На левој обали реке Саве, између два велика челична моста, који спајају западну Европу са Балканом и Истоком, скупили су се привредници – не само из Београда и других градова Југославије, већ и представници многих држава Европе и Балкана." ¹⁶⁰ Идеја београдске општине је била да ће временом Београдски сајам стати „уз бок великих и реномираних међународних сајмова, да ће у југословенску престоницу довести све оно што је модерно и савремено, а истовремено је ставити на привредну и туристичку мапу Европе“¹⁶¹

У специјалном додатку *Политике*, посвећеном сајму у јесен 1938, Влада Илић, председник Општине Београд, у тексту под насловом "Београдски сајам почиње да посредује између Европе и Балкана" овако је оценио

¹⁶⁰ Аноним, „Темељи београдског сајмишта јуче су свечано освећени“, лист *Политика*, 7. VI 1937, стр. 6.

¹⁶¹ Ibid.

перспективе: "С временом Београдски сајам постаће центар за целокупну балканску привреду. Посете из балканских земаља оправдавају у пуној мери ову наду. (...) Он за то има много више услова него ма који други, јер лежи на важном саобраћајном чвору."¹⁶²

До одржавања Првог београдског сајма, свечано отвореног 11. септембра 1937. године, изграђени су и Павиљон Задужбине Николе Спасића (према Секулићевом пројекту), неколико приватних павиљона, и национални павиљони Италије, Чехословачке, Румуније, Мађарске и холандске фирме „Philips“, изведен према пројектима страних архитеката. На њему је учествовало 883 излагача, од којих 99 из Европе и прекоокеанских земаља. Септембра исте године у Павиљону „Philips“ емитован је први телевизијски програм у Србији и на Балкану са локалним глумцима и певачима као учесницима. Исте године, архитекти Тричковић, Татић и Лукић за пројекат Сајмишта одликовани су Орденом југословенске круне. Београдски пролећни сајам одржан првих месеци 1938. године, означио је почетак периода процвата Сајмишта. Поред сајмова и изложби из свих грана и делатности привреде, на њему су организовани и сајмови узорака, књига, спортске манифестације, уметничке изложбе, концерти, конгреси. Место где се југословенска привреда излагала очима најшире публике и истовремено сусретала са иностраним достигнућима, у тадашњим изворима било је окарактерисано као „стециште свих већих прегнућа нашега народа“¹⁶³. До времена отварања Јесењег сајма 1938. године, комплекс су употпунили Централни павиљон – кула (према пројекту архитекте Секулића), Турски павиљон, Падобранска кула (**Слика 4.2.1a**)¹⁶⁴ и још неколико приватних павиљона, док је Немачки павиљон реализован 1939. године. У том смислу,

¹⁶² Лист *Политика*, специјални додатак, Влада Илић, председник Београдске Општине, "Београдски сајам почиње да посредује између Европе и Балкана", 12.09.1938.

¹⁶³ Ibid.

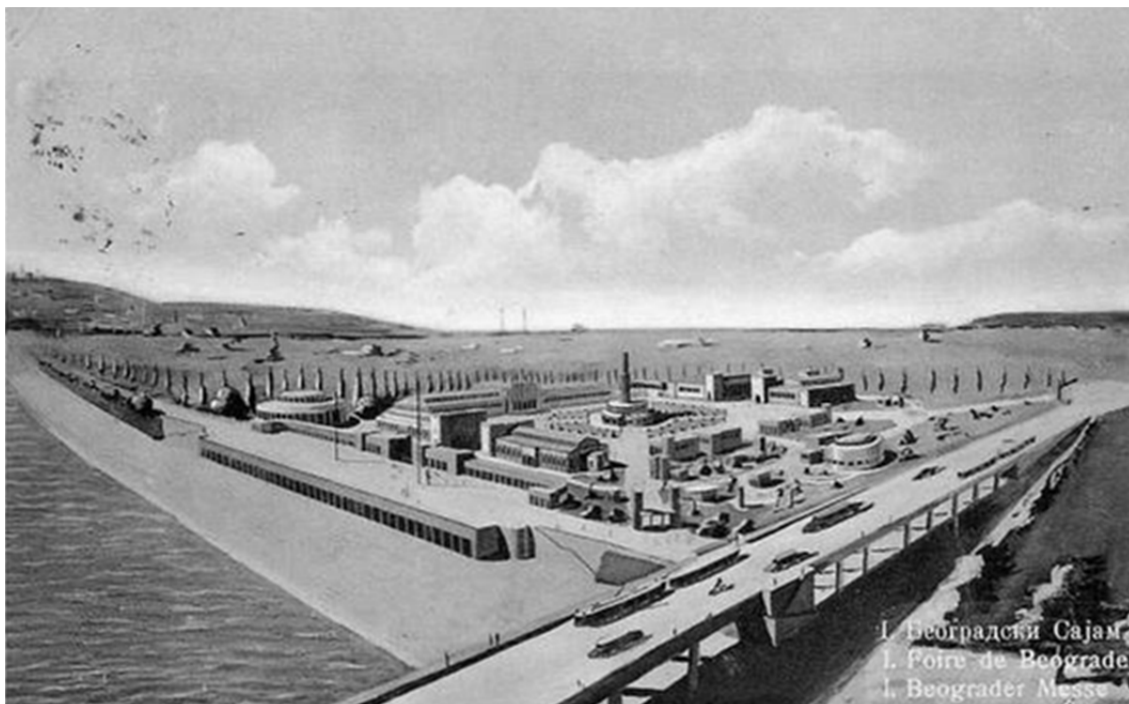
¹⁶⁴ Као прва Југословенка падобранац помиње се Катарина Матановић, која је имала част да отвори падобранску кулу и да изврши свој први падобрански скок са куле. Кула је отворена 28. маја 1938. године на београдском сајмишту, за време одржавања Прве ваздухопловне изложбе у Југославији. У то време, то је била највиша падобранска кула на свету а њена висина је износила 74 метра са две уграђене платформе на висини од 40 и 60 метара за скакање одраслих док су за скакање омладине платформе биле на 7, 12, 17 и 21 метру висине. У центру конструкције је био уграђен лифт за подизање људи, као и серво уређај за подизање и спуштање обруча са падобраном и за смањивање брзине спуштања, односно, заустављање.

овај комплекс представља веома важан део урбаног наслеђа града. Кула као његов доминантан мотив у ликовном и композиционом смислу носи и јасне симболичке вредности. Павиљони који се на прегледан и хармоничан начин групишу око ње, иако из руку различитих аутора, стилски су усаглашени. Читава целина изведена је у Арт деко и међуратне модерне архитектуре, и као таква представља антологијски пример наше модерне архитектуре и инжењерства између два Светска рата. Сајамске изложбе су приређиване два пута годишње, у пролеће и јесен. Први пут приказан телевизијски програм на Београдском сајму, на штанду холандске фирме „Philips“, 1939. године.¹⁶⁵ За време Другог светског рата, немачке окупационе власти претварају комплекс Сајмишта у сабирни логор Гестапоа.

Слика 4.2.1а Комплекс Старог сајмишта, падобранска кула, 1938. **Извор:** фото-колекција Б. Плазинчића, интернет сајт: <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

¹⁶⁵ У сајамском гласнику из 1938, који најављује шта ће бити представљено на јесењем сајму, налазимо и следећу најаву. "То је први пут у Југославији да ће публика и сви који се интересују за најновије техничке новине моћи да виде телевизијски пренос, о којем су до данас само слушали или читали. Телевизија је још у развоју. Њена практична примена је још далеко, јер су преноси још врло скупи. У једном од павиљона биће смештена четири телевизијска пријемника, на којима ће се преносити занимљив програм, у сарадњи са радио-станицом. Дневно ће бити шест емисија, тако да ће сва публика моћи да види телевизијски пренос."

Слика 4.2.16 Комплекс Старог сајмишта, лева обала Саве / разгледница са персективним цртежом арх. М. Стојкова, 1936. **Извор:** из приватне колекције Дарка Татића (сина аутора), заоставштине архитекте Рајка Ратића.

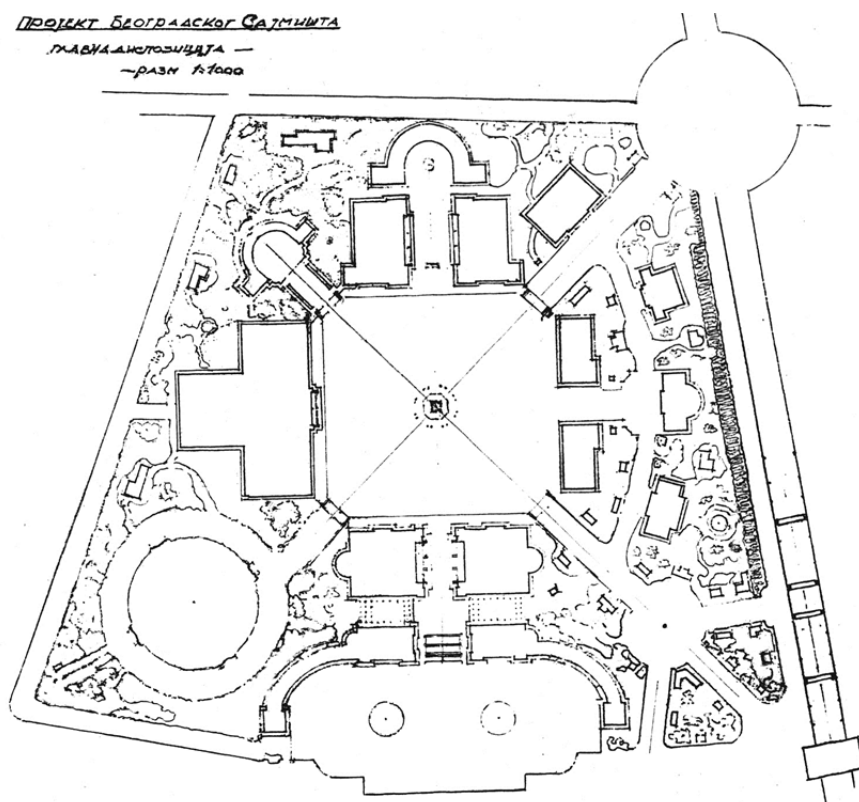

Слика 4.2.1в Комплекс Старог сајмишта / рекламни плакати мађународног сајма аутомобила, април-мај 1938. и сајма аеронаутике, мај - јуни 1938. **Извор:** интернет сајт: <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema>

Слика 4.2.1г Комплекс Старог сајмишта, лева обала Саве / фотографија ученика испред немачког авиона типа Dornier Do 17 са Међународног сајма аеронаутике, мај - јуни 1938. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

ПРОЈЕКТ БЕОГРАДСКОГ САЈМИШТА
 ГЛАВНА АРХИТЕКТУРА —
 —РАЗМ 1:5000

ПРОЈЕКТАНТИ —
 др. Радивоје Ракић
 др. Радивоје Ракић
 др. Ј. Бучељ 6. II - 1936

Слика 4.2.1д Комплекс Старог сајмишта, лева обала Саве, скица урбанистичког плана, 1936. **Извор:** фотографија из приватне колекције Дарка Татића (сина аутора), заоставштине архитекте Рајка Татића.

4.2.2 назив објекта:	РОБНА КУЋА „ТА-ТА“
адреса:	Кнез Михаилова 5
пројектант:	инжењер Ђорђе Лазаревић (1903 – 1993)
година пројектовања:	1934.
година реализације:	1934.
намена:	трговина, пословање
спратност:	П+4+Пс
диспозиција у блоку:	угаони објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Робна кућа „Та-Та“ изграђена је 1934. године по пројекту инжењера Ђорђа Лазаревића¹⁶⁶, иначе тада запосленог у београдској подружници чехословачке фирме инжењера Матије Блеха урађеног по наруџби чешке трговачке компаније „ТА-ТА“, која је у склопу привредне и културне сарадње имала у плану да изгради савремени робни магацин у центру Београда. Лазаревић ради у овом бироу седам година као грађевински инжењер - конструктор, а 1934. године добија лиценцу овлашћеног инжењера. Робна кућа „Та-Та“ је пројектована на експонираној локацији угла улица Кнеза Михајла и Обилићевог венца која урбанистичком диспозицијом мења урбани бонитет и карактер Позоришног трга (са палатом „Риунионе“, Ратничким домом, Народним позориштем). Савремена интерпретација угла зграде и пропорције и материјализације фасаде насупрот палати „Руски цар“ и других класицистичких објеката условила је двоструку важност примењених начела Модерне и то, у смислу модернизацијских процеса урбаног живота, потрошачке културе и трговине, као и у архитектонско-инжењерском аспекту савремених метода у изградњи нових архитектонских програма и типологија (робни магацини).

У низу значајних конструкторских остварења, робна кућа „Та-Та“ представља први јавни објекат у Београду изграђен са примењеном скелетном армирано-бетонском конструкцијом, системом стубова и подвлака који преузимају статичку улогу примарне носеће конструкције. Иновације у конструкцији представљају употреба високовредних марки бетона (МБ 300 до МБ 500) насупрот, до тада, коришћених МБ 160, као и високо квалитетног арматурног челика чиме је инжењер Лазаревић могао да постигне елегантне и рационалне димензије конструктивних елемената, посебно стубова. Скелетни систем долази до изражаја у приземљу објекта где омогућује флексибилнију организацију простора и савремене потребе излагања артикала у робном магацину. Горњи спратови су организовани као једнотракти канцеларијских просторија и магацина. Функционална диспозиција пространих кружних степеништа за посетиоце, као и теретних

¹⁶⁶ О проф. Ђорђу Лазаревићу видети у: Тематски број, *Изградња*, часопис Савеза грађевинских инжењера и техничара СР Србије, бр. 10, октобар 1986.

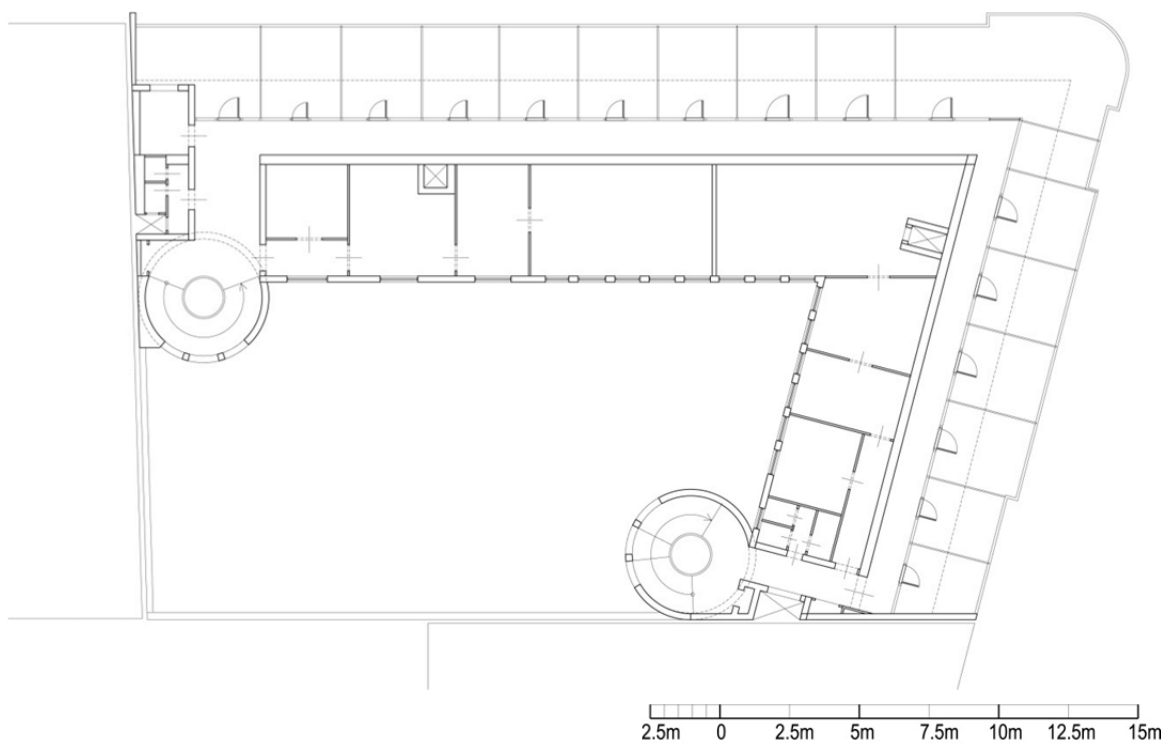
лифтова који су опслуживали излагачки део зграде, говоре о функционалистичком схватању модерне архитектуре коју аутор примењује поред конструкторског прорачуна. Зграда је компонована у трипартитној подели фасаде где је приземље захваљујући скелетном систему транспарентно решено у метално-стакленим панелима - излозима, изнад којег је формирана бетонска надстрешница са расветом, а над којом се налази троспратни основни корпус зграде са хоризонталним модуларним системом типских прозора и тракастих на засведеном углу објекта. Повученим спратом, формирана је кровна тераса.

4.2.2		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ	
РОБНА КУЋА „ТА-ТА“			
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“		/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта		на делу повученог спрата завршене етажне
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе		први армирано-бетонски скелетни систем примењен као примарна конструкција објекта
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа		помоћне просторије и канцеларије на спратовима
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу		да
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика		да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера		остварене на угаоном мотиву зграде, низови типских прозора у хоризонталним редовима
	примењене нове конструкторске иновације и системи		оптимизација димензија армирано-бетонских својстава стубова и греда (напонско „стињавање“ бетона - течење и пластичност бетона)
	примењени специфични савремени материјали		уграђен бетон високе марке МБ 300 - 500 (данас ознака МБ30 - МБ50)
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)		конструктивизам, чешки функционализам

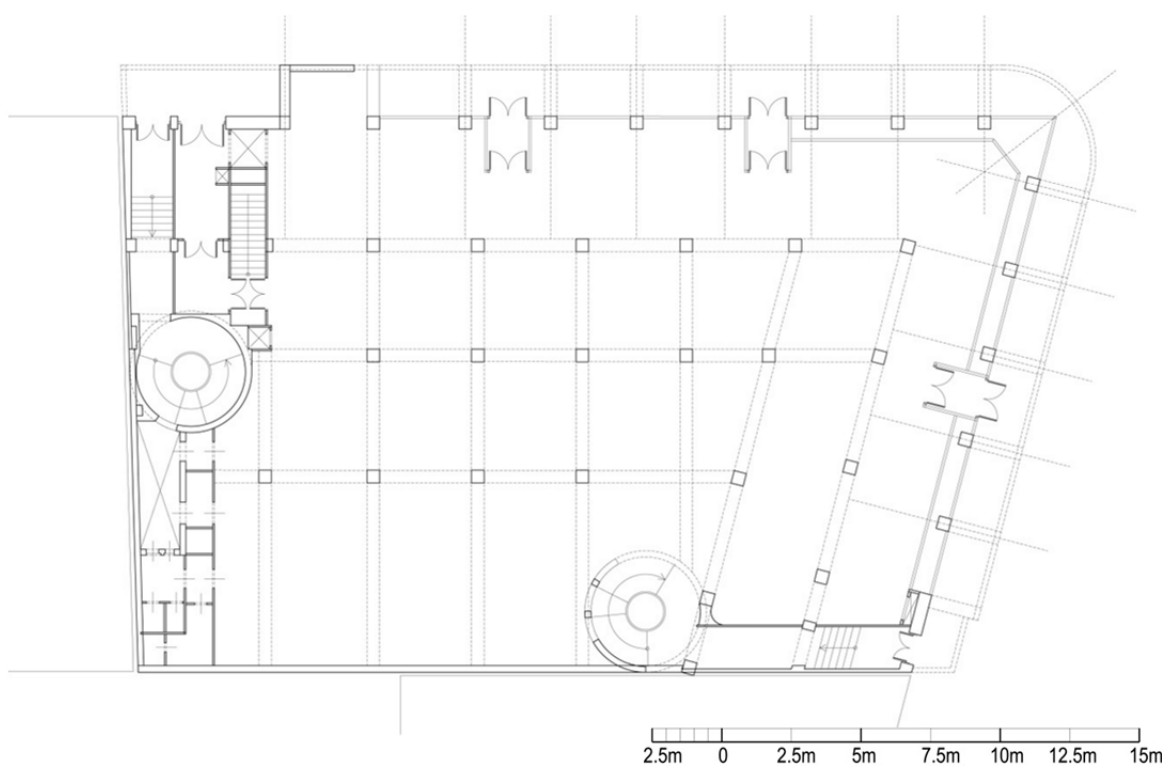
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 22-23-34

Слика 4.2.2а Робна кућа „ТА-ТА“, Кнез Михаилова 5, фрагмент улазне партије / инжењер: Борђе Лазаревић, 1934. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

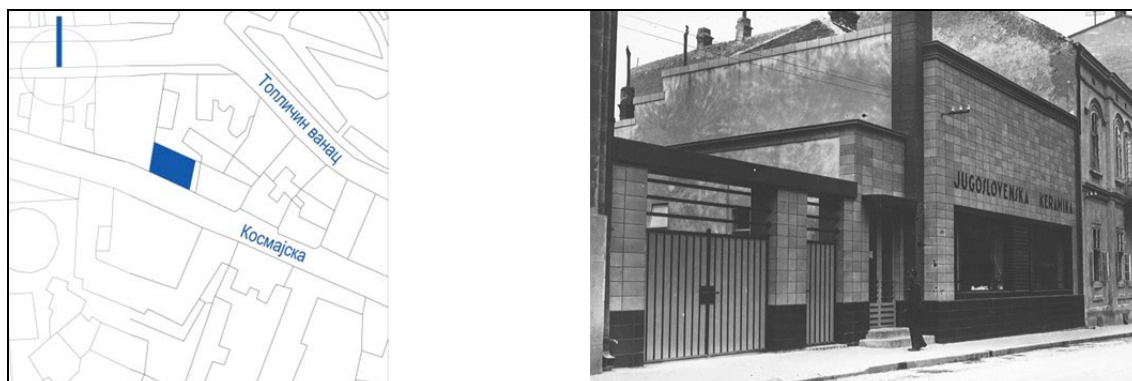

Слика 4.2.2б Робна кућа „ТА-ТА“, Кнез Михаилова 5, основа спрата / инжењер: Ђорђе Лазаревић, 1934.
Извор: Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 22-23-34. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 4.2.2в Робна кућа „ТА-ТА“, Кнез Михаилова 5, основа приземља / инжењер: Ђорђе Лазаревић, 1934. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 22-23-34. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

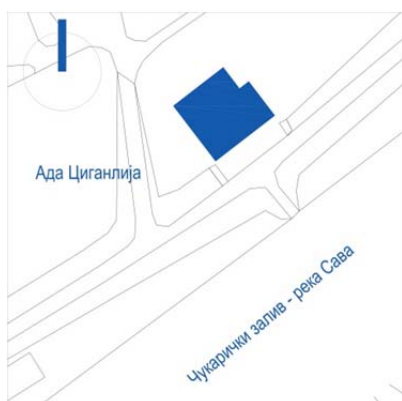
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ ОСТАЛИХ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

4.2.3 назив објекта:	САЛОН ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КЕРАМИКЕ / срушен
адреса:	
архитекти:	Миша Манојловић (1901-1942) и Исак Азриел (1900-1948)
година пројектовања:	1927.
година реализације:	1927.
намена:	трговина / салон керамике
спратност:	П
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

4.3 МОДЕРНИЗАЦИЈА СПОРТСКИХ ОБЈЕКТА И ПОПУЛАРИЗАЦИЈА СПОРТСКИХ МАНИФЕСТАЦИЈА - РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

4.3.1 назив објекта:	ЗГРАДА ВЕСЛАЧКОГ КЛУБА „БЕОГРАД“
адреса:	Савско језеро, Ада циганлија
архитект:	Валерије Сташевски (1882 - 1945)/ Ђорђе Сташевски (1905 -?)
година пројектовања:	1934.
година реализације:	1935.
намена:	спорт, веслање, рекреација, депо спортских чамаца
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Почетак изградње зграде веслачког клуба "Београд" на доњем шпицу Аде Циганлије отпочео је 26. августа 1935. године по пројекту београдских архитеката Валерија и Ђорђа Сташевског. Изградња је завршена 1936. године, а објекат је био међу најмодернијим спортским објектима ове врсте на Балкану. Значајна набавка савремених чамаца извршена је 1931. године када је купљено седам нових чамаца, чиме се овај водени спорт афирмисао и популаризовао у Београду. Приликом савезничког бомбардовања 1944. године, тешко је оштећен предњи леви део зграде и том приликом су уништени сви чамци и опрема¹⁶⁷, да би после Другог светског рата била урађена реконструкција и доградња чиме је намена остала иста до данас. Вредност изградње објекта је био 400.000 тадашњих динара.

Комуникације су решене диспозицијом степенишног језгра, а доступност садржајима је решен наткривеним лођама. Зграда је функционално решена по етажама и то:

Приземље - формиран хангар за чамце и радионица за оправку. целом ширином објекта формирана је рампа за спуштање чамаца до реке.

1. спрат - одвојене две комфорне свлачионице за такмичарке и такмичаре са санитарним блоком и тушевима, сала за састанке и кухиња са оставом за спремање оброка.

2. спрат - стан за тренера са собом за госте и непроходна кровна тераса са дрвеном подконструкцијом.

Пошто се објекат налазио на плавном терену речне аде, аутори решавају позицију зграде подизањем волумена на скелетном армирано-бетонском растеру стубова у модулу 4.30 x 5.00 м. На примеру зграде Веслачког клуба конструкторску иновацију представља уградња дрвене конструкције којом аутори решавају скелетни систем стубова, греда и преградних панелних зидова унутар волумена првог и другог спрата, док су фасадни зидови урађени у масивном систему чиме је постигнута

¹⁶⁷ Тадашњи секретар клуба сећа се да му је, одмах после рата, чувар веслачког друштва "Београд" Павле Март рекао: "Бомба је пала и преполовила зграду. Чамци који су били близу ње разлетели су се у парампарчад, ни љуске није остало од њих..." Извор: http://www.vkczvezda.co.rs/istorijat_kluba

флексибилност простора и смањено статичко оптерећење услед олакшане дрвене конструкције. Тако је конструкторско и обликовно формиран један од постулата Ле Корбизјеових пет тачака савремене архитектуре (објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“). У обликовању фасаде архитекти користе мотиве кружних фасадних прозора и јарбола чиме афирмишу модернистичке идеје архитектуре бродова.

4.3.1		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ЗГРАДА ВЕСЛАЧКОГ КЛУБА „БЕОГРАД“		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	да
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	на нивоу другог спрата
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	комбинација АБ скелетног система код фундација и партера, као и дрвена скелетна конструкција на 1. и 2. спрату
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	дрвени преградни панели у свлачионицама и хангару за чамце
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	на првом спрату
	примењене нове конструкторске иновације и системи	скелетни АБ конструктивни склоп
	примењени специфични савремени материјали	дрвена конструкција (стубови, гредни „роштиљ“, дрвени преградни панел-зидови)
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	Ле Корбизје, функционализам

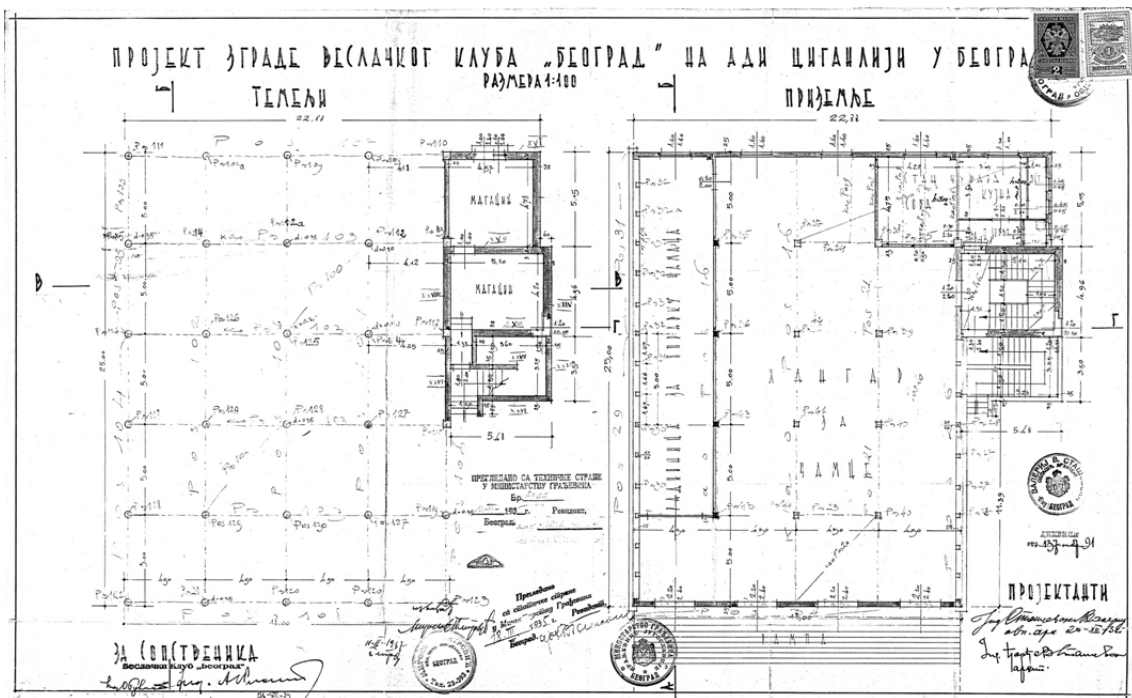
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-45-35

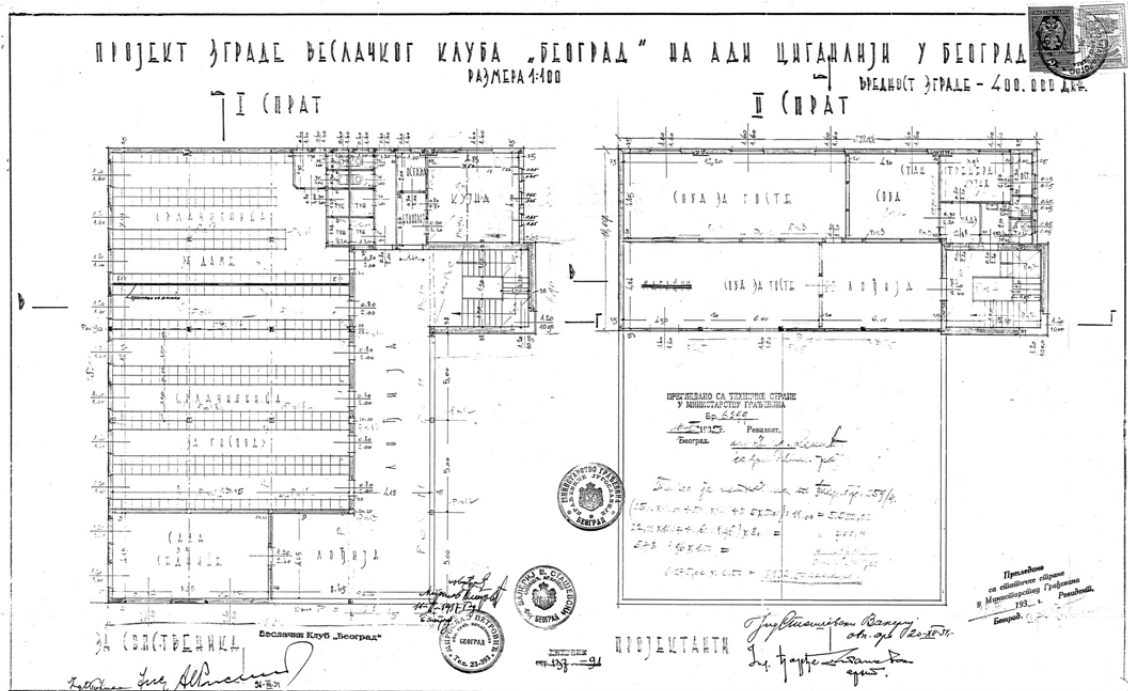
Слика 4.3.1а Зграда веслачког клуба, Савско језеро, Ада циганлија / архитект: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

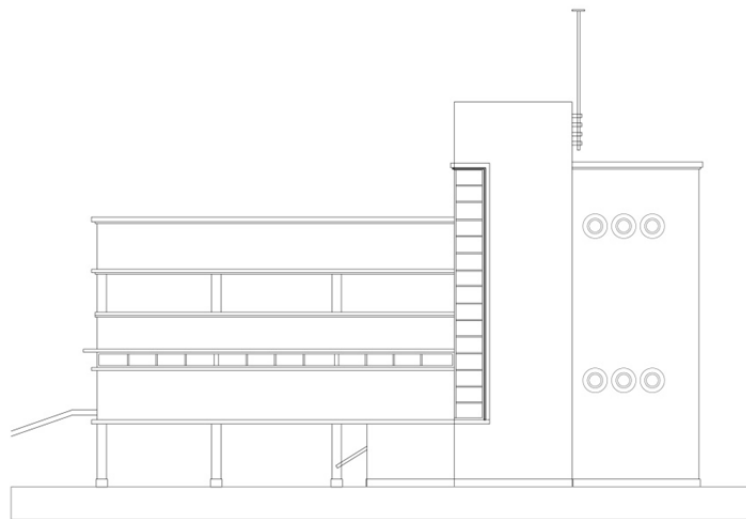
Слика 4.3.1б Зграда веслачког клуба, Савско језеро, Ада циганлија / архитект: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

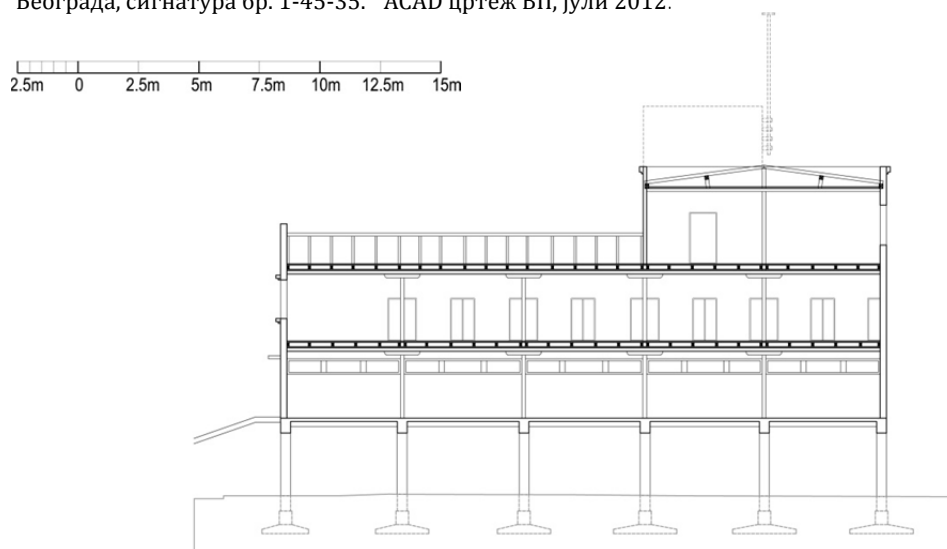
Слика 4.3.1в Зграда веслачког клуба, основе темеља и приземља / архитект: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-45-35.

Слика 4.3.1г Зграда веслачког клуба, основе првог и другог спрата / архитект: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-45-35.

Слика 4.3.1д Зграда веслачког клуба, Савско језеро, Ада циганлија, југозападна и североисточна фасада / архитекти: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-45-35. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

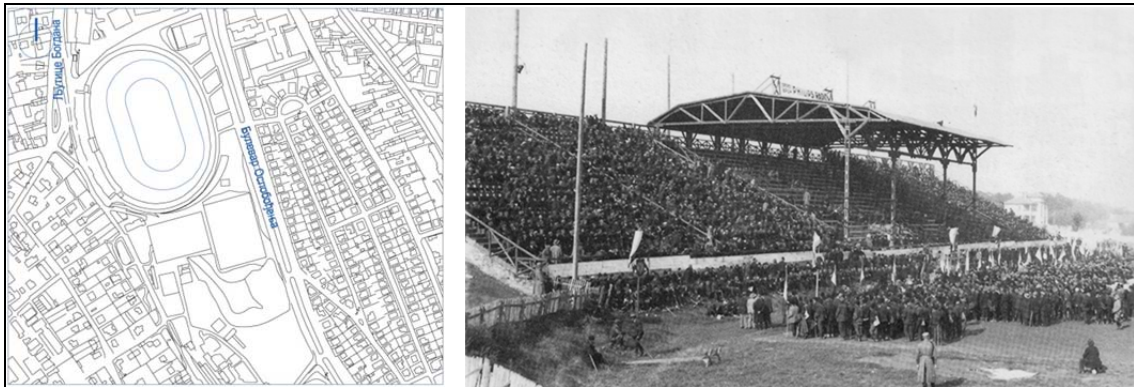

Слика 4.3.1ђ Зграда веслачког клуба, Савско језеро, Ада циганлија, пресек / архитекти: Валерије и Ђорђе Сташевски, 1935. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 1-45-35. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

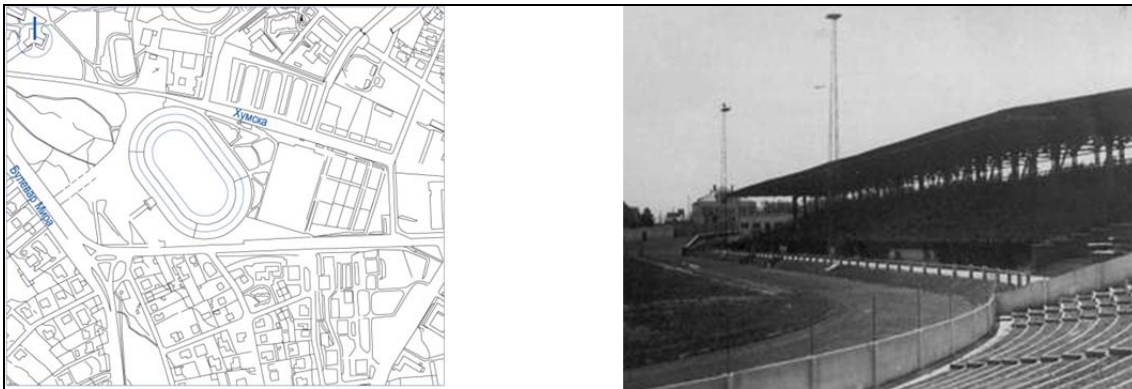
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ ОСТАЛИХ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

	
<p>4.3.2 назив објекта:</p>	<p>СОКОЛСКИ СТАДИОН (привремени објекат, демонтиран)</p>
<p>адреса:</p>	<p>угао Кнегиње Зорке и Рузвелтове</p>
<p>архитект:</p>	<p>Момир Коруновић (1883 - 1969)</p>
<p>година пројектовања:</p>	<p>1930.</p>
<p>година реализације:</p>	<p>1930.</p>
<p>намена:</p>	<p>спортске приредбе, соколски слетови</p>
<p>спратност:</p>	<p>/</p>
<p>диспозиција у блоку:</p>	<p>слободностојећи објекат</p>

	
<p>4.3.3 назив објекта:</p>	<p>ТЕНИС (БОБ КЛУБ)</p>
<p>адреса:</p>	<p>Калемегданска тврђава</p>
<p>архитект:</p>	<p>Драган Гудовић (1904 - 1989)</p>
<p>година пројектовања:</p>	<p>1933.</p>
<p>година реализације:</p>	<p>1933.</p>
<p>намена:</p>	<p>спорт, рекреација, тенис</p>
<p>спратност:</p>	<p>П+1</p>
<p>диспозиција у блоку:</p>	<p>слободностојећи објекат</p>

4.3.4 назив објекта:	ФУДБАЛСКИ СТАДИОН "ЈУГОСЛАВИЈА" / порушен
адреса:	Топчидерско брдо (данас: улица Љутице Богдана)
архитект:	/
година пројектовања:	1927.
година реализације:	1927.
намена:	спорт, рекреација
капацитет:	30.000 гледалаца (1927); 50.000 гледалаца (проширен 1938)
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

4.3.5 назив објекта:	ФУДБАЛСКИ СТАДИОН „БСК“ / порушен
адреса:	Топчидерско брдо (данас улица Хумска)
архитект:	/
година пројектовања:	1927.
година реализације:	1928.
намена:	спорт, рекреација
капацитет:	30.000 гледалаца (1928)
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

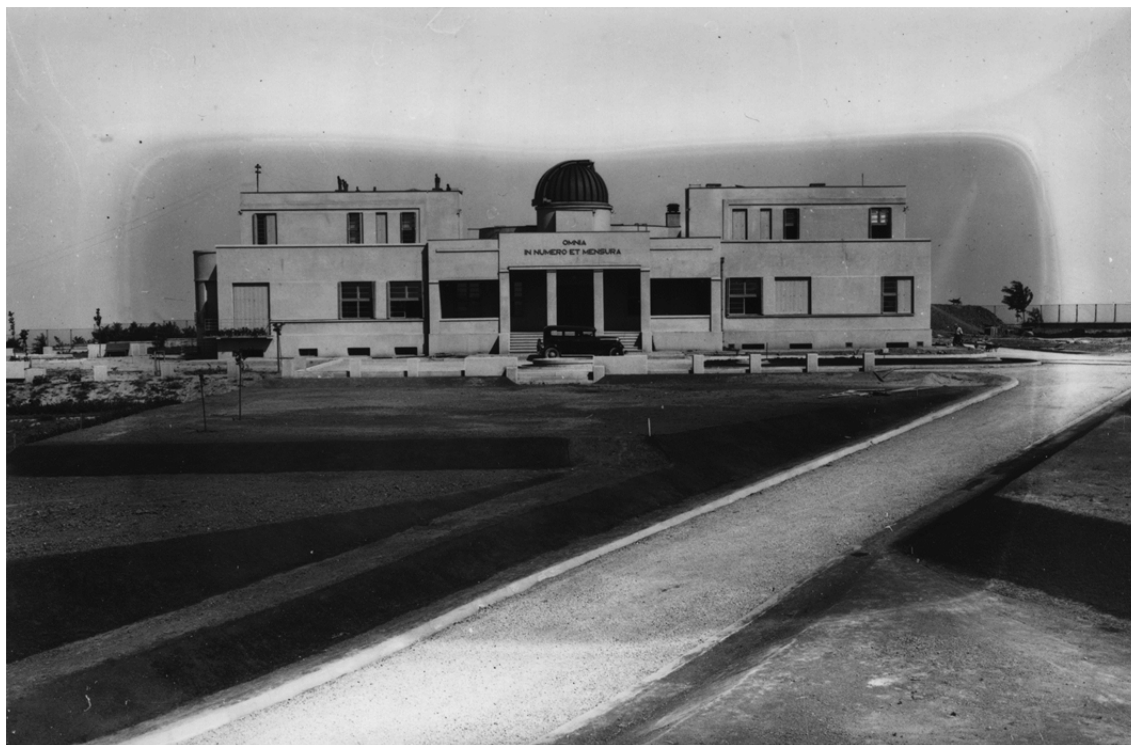
ГЛАВА 5

ЈАВНИ ОБЈЕКТИ СОЦИЈАЛНЕ БРИГЕ И ЗАШТИТЕ

	5.1 образовање: основне школе, гимназије и научне установе	5.2 Смештај и брига о деци и младима: обданишта, дечји и студентски домови	5.3 Здравство: болнице и клинике
1924.			
1925.			
1926.			
1927.			
1928.	 Астрономска опсерваторија архитект: Јан Дубови, 1928-1929.	 Дечје обданиште и мушко радничко склониште архитект: Јан Дубови, 1928-1929.	
1929.		 Женско радничко склониште архитект: Јан Дубови, 1928-1929.	
1930.			 Хируршкоуролошки павиљон архитект: Бранислав Којић, 1925-1927, реализовано: 1930.
1931.	 Гостионичарски дом и школа архитекти: М. Манојловић и И. Азријел, 1931.		
1932.			
1933.			 Дом дечје заштите архитект: Рајко Татић, 1933.
1934.	 Основна школа „Јован Цвијић“ архитект Миливоје Тричковић, 1934.		 Београдска општинска болница „Задужбина Николе Спасића“ архитект: Игњат Ђ. Поповић, 1933-34.
1935.	 Пета београдска Гимназија архитект: Предраг Зрнић, 1935.	 Женски Студентски дом „Краљица Марија“ архитект: Игњат Ђ. Поповић, 1936.	
1936.	 Интернат Богословског факултета архитект: Александар Дероко, 1936.	 Основна школа „Краљица Марија“ архитект: Десанка Манојловић, 1936.	
1937.			
1938.	 Прва београдска Гимназија архитект: Милица Крстић, 1938.		
1939.			
1940.	 Правни факултет у Београду архитект: Петар Бајаловић, 1937-40.	 Зграда ђачке трпезе архитект: Рајко Татић, 1939-1940.	 Универзитетска дечја клиника архитект: Милан Злоковић, 1933/1936-1940.

5.1 МОДЕРНИЗАЦИЈА ОБРАЗОВНИХ УСТАНОВА: ОСНОВНЕ ШКОЛЕ, ГИМНАЗИЈЕ И НАУЧНЕ УСТАНОВЕ - РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

5.1.1 назив објекта:	АСТРОНОМСКА ОПСЕРВАТОРИЈА
адреса:	Волгина 7, Звездарска шума
архитект:	Јан Дубови (1892 - 1969)
година пројектовања:	1928.
година реализације:	1929.
намена:	опсерваторија, наука, образовање
спратност:	П+1
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат / павиљонски систем пратећих објеката

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда комплекса Астрономске опсерваторије на Звездари у Београду која је Јану Дубовом донела титулу доктора техничких наука, уједно представља комплексно технолошко и пројектантско дело у опусу архитекте. Пројекат је урађен током 1929. године, реализован током 1930, а довршен и отворен 1931. године. У том периоду пројекат је излаган на референтним архитектонским изложбама¹⁶⁸

Одлука о изградњи опсерваторије резултат је залагања научника и управника проф. Милана Недељковића који је ову установу основао 1887. године. Проф. Недељковић је акцијом од Владе Краљевине СХС, 1922. године успео да добије одобрење да се у Немачкој на рачун ратне репарације купе инструменти и пратећа опрема за нову опсерваторију у вредности од 2.990.000 златних марака. Следећи управник академик Војислав Мишковић је заслужан за подизање комплекса на највишој коти од 263 м.н.в. на површини од 42.000 м² које је поклонила Београдска Општина. Изградња је коштала око 10 милиона тадашњих динара. Како је овај подухват био део стратегије укључивања Србије и Краљевине Југославије у научне и културне европске савремене токове, избор пројектанта је пао на архитекту ГАМП-а¹⁶⁹ Јана Дубовог који је тада био шеф Одсека за разраду Генералног плана београдске Општине. На предвиђеној локацији већ је била саграђена Тригонометријска тачка која је означавала мерну позицију града Београда, односно географске ширине, дужине и надморске висине.¹⁷⁰

Основна идеја архитекте Дубовог у компоновању архитектонско-урбанистичког склопа била је формирање павиљонских објеката за смештај прецизних астрономских инструмената, телескопа и рефрактора, као и пратећих садржаја на простору пројектованом као јавни парк. Комплекс Опсерваторије садржи следеће објекте:

¹⁶⁸ Пројекат излаган: Изложба ГАМП-а у Прагу, 1930. године, Прва изложба југословенске архитектуре, 1931; Друга изложба југословенске архитектуре 1932; XX изложба групе „ОБЛИК“ у Софији 1934. године.

¹⁶⁹ „ГРУПА АРХИТЕКАТА МОДЕРНОГ ПРАВЦА“, чланак, *Политика*, Београд, 20.12.1928. видети у: Маневић, Зоран, Појава модерне архитектуре у Србији, докторски рад у библиотеци групе за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд, 1979.

¹⁷⁰ Видети чланак у: *Časopis Arhitektura*, Ljubljana, br. 3, decembar 1931, стр. 23.

01. Централна зграда са библиотеком, канцеларијама, обрнутом куполом са Цајсовим инструментом за комете и станом директора (Слике 5.1.1а и 5.1.1б)
02. Велики рефрактор покретног крова са телескопом (Слике 5.1.1в и 5.1.1г)
03. Мали рефрактор
04. Меридијански круг
05. Павиљон са становима за астрономе
06. Зграда са механичарском и столарском радионицом
07. Улазни портал (капија)

Главна управна зграда комплекса пројектована је из три функционална и волуметријска сегмента: два бочна и средњим делом на којима је постављена купола што даје посебан визуелни утисак објекта. У бочним деловима зграде који имају сутерен, приземље и спрат налазе се простори за рад, лабораторије, управа и стан директора, а у централном корпусу пространа библиотека површине 150 м² осветљена великим прозорима и стакленом лантерном. Испод објекта у подрумском нивоу налази се специјална просторија са стакленом кабином и инструментима за мерење тачног времена због евентуалних сеизмичких утицаја. На главном улазу са приступним степеништем и колонадом стубова налази се натпис на латинском језику: „*Omnia in numero et mensura*“ („Све је у броју и мери“)

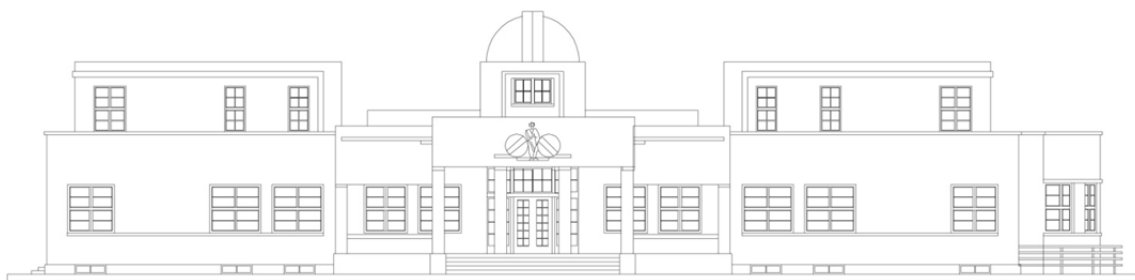
При материјализацији комплекса, архитект за конструкцију користи армирано-бетонске носеће елементе у комбинацији са масивним зиданим преградама и испунама. За конструкцију купола рефрактора коришћени су сферни засведени метални носачи - ребра са облогом ентеријера од дрвене оплате. Фасада је урађена у фасадном малтеру у имитацији теранове сивог тона, а сокле објекта обрађене у вештачком камену. Од ентеријера Управне зграде, реализованог 1931. године, издвајамо уградњу аранђеловачког гранита на степеништима, као и паркета и керамике на подовима просторија. Комплетан ентеријер главне библиотеке обложен је храстовим дрветом са модерно дизајнираним елементима мобилијара и намештаја. Архитект Бранко Крстић је аутор симболичких плитких рељефа изнад улаза,

примерених функцији објекта чиме аутор одлучује да уведе елементе орнамента на обликовно чисту планиметрију фасада.

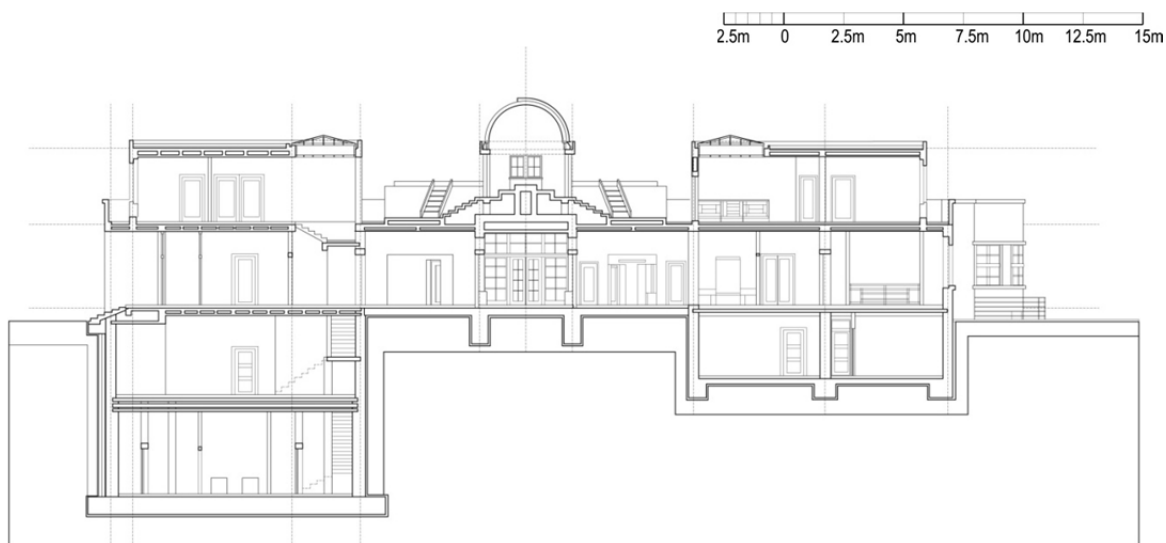
5.1.1		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
АСТРОНОМСКА ОПСЕРВАТОРИЈА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	на појединим деловима објекта
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у појединим просторијама - преградни зидови
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да (осим рељефних апликација у контексту архитектонских детаља на фасади)
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	ребраста АБ конструкција, удвојена сеизмичка конструкција подрумске етаже (просторија за прецизно мерење времена)
	примењени специфични савремени материјали	АБ, браварски модуларни прозори на дворишној фасади библиотеке
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	експресионизам – Ерих Менделсон, функционализам

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 41-2-31

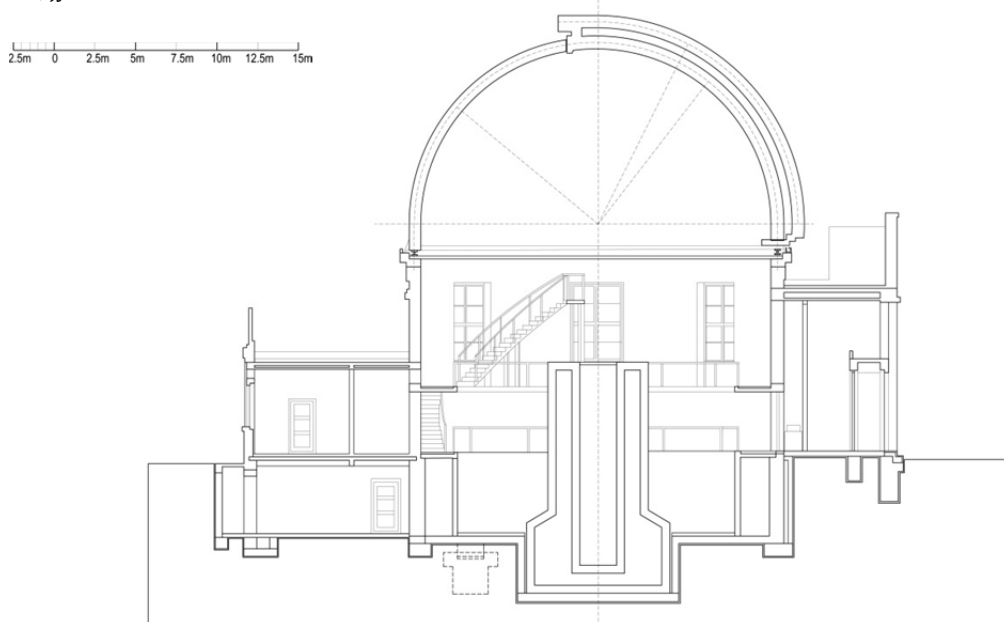
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени гласник РС бр. 32/01)

Слика 5.1.1а Астрономска опсерваторија, Звездара, главна фасада / архитект: Јан Дубови, 1928. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 41-2-31. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

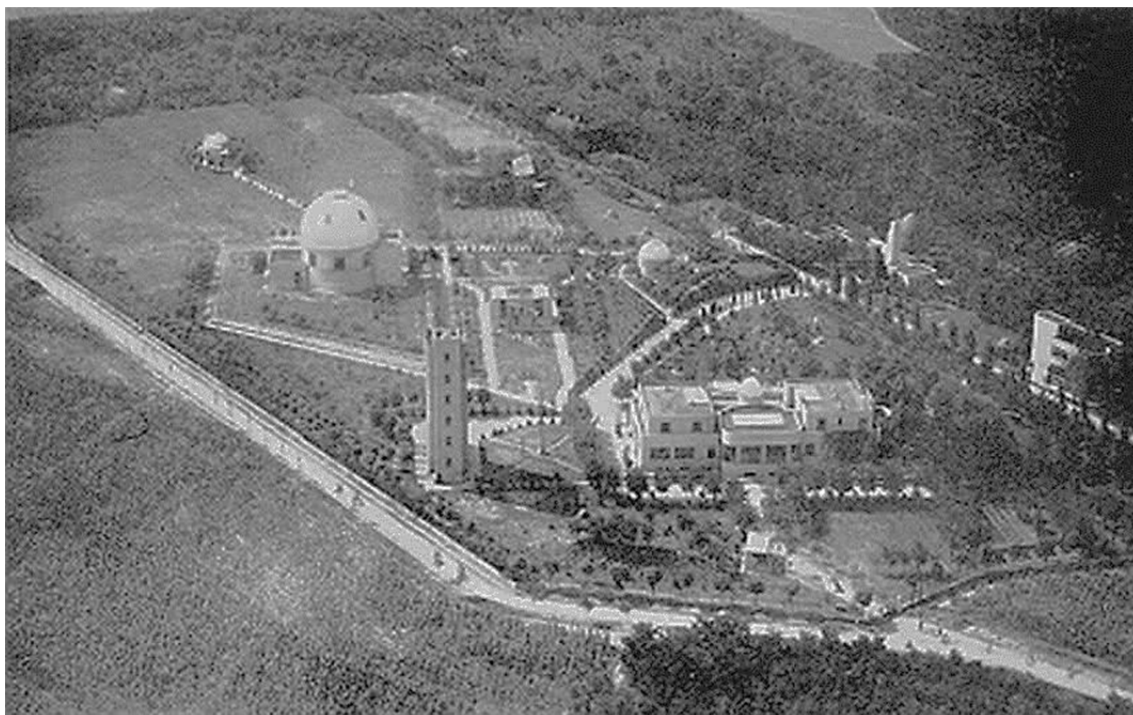
Слика 5.1.1б Астрономска опсерваторија, Звездара, подужни пресек главне зграде / архитект: Јан Дубови, 1928. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 41-2-31. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.1.1в Астрономска опсерваторија, Звездара, објекат главног рефрактора, пресек / архитект: Јан Дубови, 1928. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 41-2-31. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.1.1г Астрономска опсерваторија, Звездара, ентеријер телескопске куполе / архитект: Јан Дубови, 1928. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 5.1.1д Астрономска опсерваторија, Звездара, авио-снимак кмплекса / архитект: Јан Дубови, 1928. **Извор:** <http://www.politikin-zabavnik.rs/pz/content/beograd-kogavisenema?page=164&p>

5.1.2 назив објекта:	ГОСТИОНИЧАРСКИ ДОМ И ШКОЛА
адреса:	Југ Богданова 28
архитект:	Миша Манојловић (1901 - 1942), Исак Азријел (1900 - 1948)
година пројектовања:	1931.
година реализације:	1932.
намена:	образовање, средња школа, угоститељство
спратност:	П+4+Пк
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Оснивањем Стручне подружне школе у Загребу 1922. године и у Београду 1930. године почело је школовање угоститеља у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Удружење гостионичара Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, је преко Средишног савеза у Београду, покренуло иницијативу за изградњу Дома и Школе за „гостионичарски подмладак“. Председник Удружења се школовао у Швајцарској за хотелијера. Као председник је делегиран да путује по Европи у циљу проучавања начина школовања у Швајцарској, Енглеској, Италији, Немачкој, Француској и Аустрији. Удружење је на разне начине прикупљало новчана средства потребна за реализовање овог програма и захваљујући овим акцијама, истрајношћу и помоћи пиварских кућа Ђорђа Вајферта, Бајлонија и синова, и других донатора и добротвора прикупило новчана средства, те су створени услови да се почне са изградњом Гостионичарског дома и Школе. Управни одбор школског фонда гостионичарског удружења расписао је априла месеца 1930. године конкурс за израду идејног пројекта за зграду Гостионичарског дома и Школе, на којем побеђују архитекти Миша Манојловић и Исак Азријел. Пројектну документацију је потписао и оверио архитект Јован Јовановић. У ову зграду се прво уселило Удружење хотелијера, ресторана, кафеџија, власника пансиона и механа. На свечаности, 20. новембра 1932. године, освећен је Гостионичарски дом и отворена школа у Београду у Југ Богдановој улици бр. 28 у којој и данас ради Угоститељско-туристичка школа. Објекат је урбанистички интерполован на углу улица Југ Богданове и Поп Лукине при чему овај ауторски тим решава фасадни фронт у геометрији засведене регулације улице и формира доминантан архитектонски склоп у овом делу града чиме је престоница добила један од првих модерних објеката раних тридесетих година двадесетог века. Објекат има угоститељске, образовно-практичне и смештајне садржаје и функционално су дефинисани по етажама и то:

- приземље - ресторан са кухињом и сервисима, административни блок
- 1. спрат - смештајни део за ученике (собе са заједничким санитарним блоком и простором за учење)
- 2. и 3 спрат - учионице и сале за одмор

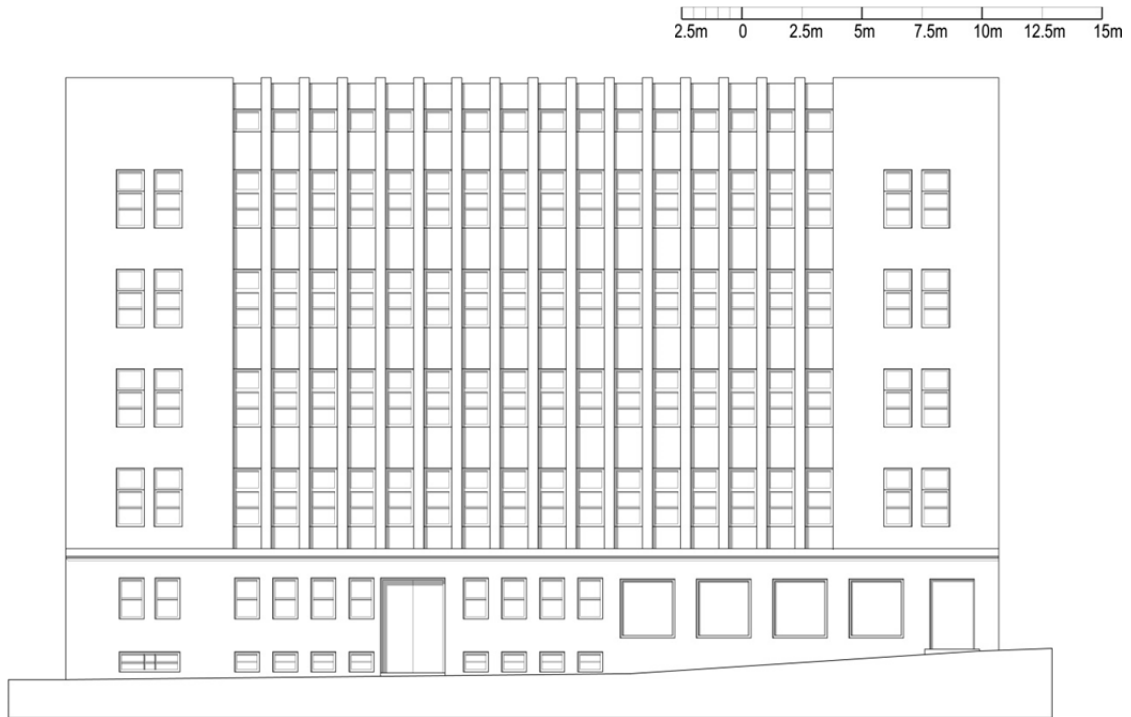
4. спрат - соба за наставнике, кабинет директора и канцеларије наставника

Уградњом типских прозорских отвора и столарије на фасадном платну на осовинским размацама од 140 цм постигнута је пропорцијска матрица фасаде, која је акцентована вертикалним сугестивним компоновањем вертикалних конструктивних пиластара. У конструкторском аспекту, распони су решени преко два поља при чему фасадни стубови - пиластри имају и статичку улогу, а уместо централног конструктивног зида коридора архитекти пројектују систем слободностојећих стубова како би се добила рационалнија статичка шема и организација простора. Као и на другим ауторским остварењима¹⁷¹ архитеката Манојловића и Азријела доминантна је модернистичка беспрекорност и потпуни отклон од присутног академизма.

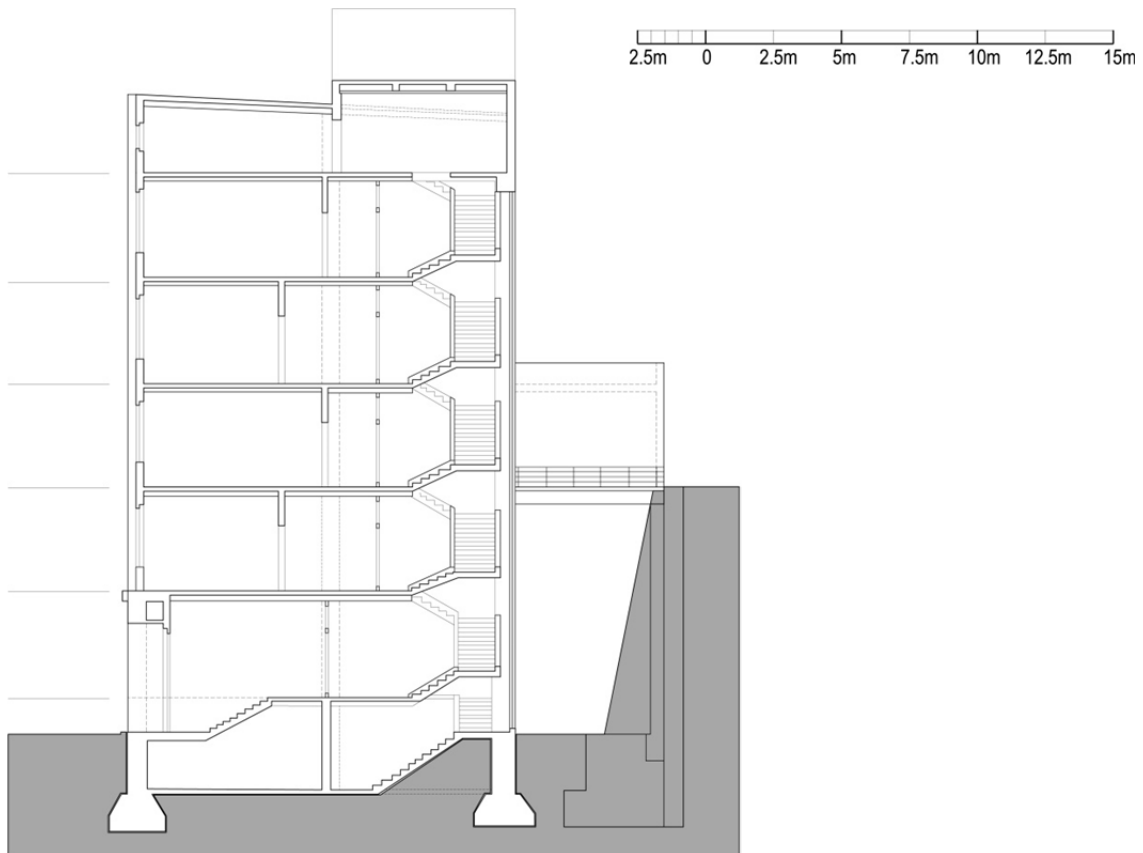
5.1.2		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ГОСТИОНИЧАРСКИ ДОМ И ШКОЛА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	стубови постављени дуж осе коридора-ходника у комбинацији са фасадним пиластрима
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови учионица, канцеларија и ученичких соба
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	фасадни зид има конструктивну улогу у контексту рационалне статичке шеме
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атикаж	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	наглашена вертикалност фасадним отворима на фасади
	примењене нове конструкторске иновације и системи	гредни АБ систем
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. XV-8-1931

¹⁷¹ О друштвеној позицији и рефлексјама рада ауторског тима Манојловић - Азријел видети у: Игњатовић, Александар, "Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката у Београду", *Наслеђе*, бр. 7, 2006, стр. 87-118.

Слика 5.1.2а Гостионичарски дом и школа, Југ Богданова 2, улична фасада / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азријел, 1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. XV-8-1931, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.1.2б Гостионичарски дом и школа, Југ Богданова 2, попречни пресек / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азријел, 1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. XV-8-1931, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.1.2в Гостионичарски дом и школа, Југ Богданова 2, основе приземља, првог и трећег спрата / архитекти: Миша Манојловић, Исак Азријел, 1931. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. XV-8-1931, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

5.1.3 назив објекта:	ПРВА ЖЕНСКА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА
адреса:	Илије Гарашанина 24
архитект:	Предраг Зрнић (1904 – 1990)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	образовање, средња школа
спратност:	П+3 / П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Аутор фотографије: Владимир Бенчић / из приватне колекције Милоша Јуришића

Темељи нове зграде за Прву женску гимназију освештани су 1936. године на свечаности са бројним знаменитим гостима из културног и политичког живота Београда, а потом је спуштена и Повеља¹⁷² у урбанистичком контексту зграда Гимназије је позиционисана на углу Битољске улице и Абердареве испод Ташмајданског гребена и парка¹⁷³ и својом геометријом формира композицију три линијска тракта са сугестивним полукружним мотивом угла. Учионице су позиционисане на дворишној југо-западној и северозападној фасади у Абердаревој улици. Тракт према Ташмајданском гребену и Зграде пожарне станице пројектован је као свечана сала са бином и галеријом и сала за фискултуру. Савременост ове зграде поред архитектонског склопа и опремљености кабинета, представља и вишеструкост образовног процеса па се поред класичне наставе, промовише и телесна култура, музика, цртање, уметност, а архитектура нових београдских гимназија постаје саставни део свеобухватних модернизацијских токова у Београду тог доба. У *Београдским општинским новинама* бр. 5-6 из 1938. године налазимо текст под насловом „Београд је добио још две модерне гимназијске зграде“ у којем запажамо: „У последње доба Београд је добио још две нове модерне гимназијске зграде: за Прву мушку и за Прву женску реалну гимназију. Зграда Прве женске реалне гимназије саграђена у Палилули (угао Битољске и Абердареве улице), исто тако је модерна, удобна и хигијенска. Освећена је 8. маја текуће године. Зграда има све просторије потребне за наставу и друге културне школске

¹⁷² Повеља је гласила: „У име Оца и Сина и Светога Духа Амин. Дана 25ог, месеца октобра, године 1936. од рођења Христова у престоном граду Београду, за време владавине Његовог Величанства Краља Југославије Петра II, и ЊВ Краљице Мајке, а под управом ЊКВ Кнеза Павла Карађорђевића, др Раденка Станковића, др Ивана Перовића, за време Његове Светости Патријарха Српског Варнаве, Председника владе др Миланка Стојадиновића, господин Добривоје Стошовић, министар просвете положи камен темељац овој згради Прве женске гимназије у Београду, намењеној да буде дом здравог и свестраног. Нека би Бог дао да ова школа достојно припреми наше ученице за узвишени позив мајке и грађанке, радног и корисног члана наше народне заједнице и целог друштва.“

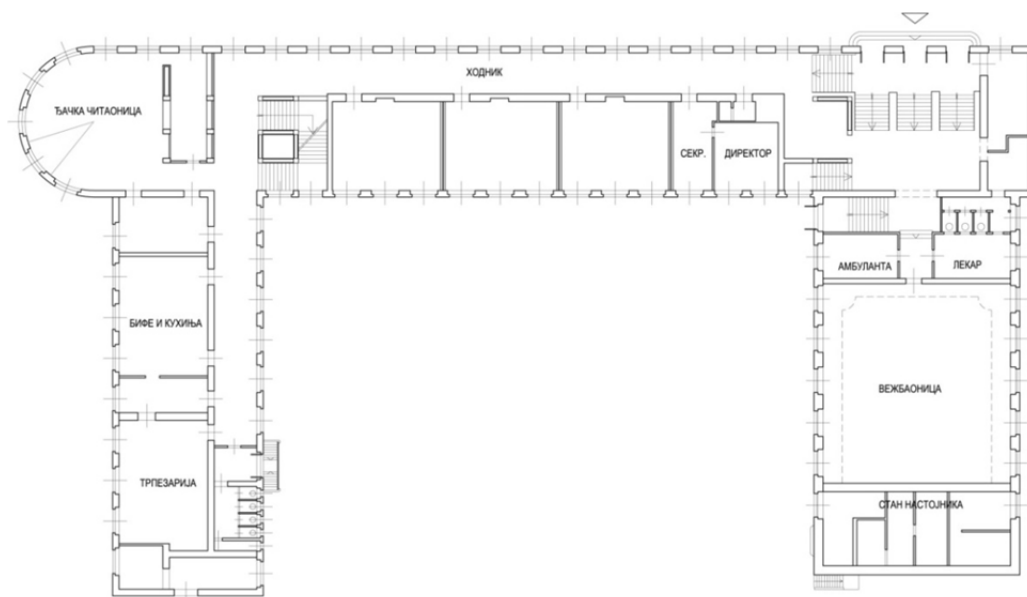
¹⁷³ Генералним планом из 1924. године, дефинисан је овај простор као место за изградњу репрезентативних управних зграда у зеленилу. У неким конкурсним радовима који су претходили Генералном плану било је идеја да се на овом месту уреди централни градски парк. За ту идеју и после усвајања Генералног плана, јавно се залагао архитекта Бранко Максимовић пред сам почетак градње цркве Св. Марка (1932-34) и Поштанске штедионице (1934). Пошто је замислио Генералног плана са јавним зградама на Ташмајдану остала нереализована више од једне деценије, после 1936. године започиње уређивање и засађивање слободног простора. Многи пројекти су током 30-тих година припремани за изградњу на том простору, па и касније, 1946. године, када је архитекта Никола Добровић предлагао комплекс Уметничког музеја на Ташмајдану.

приредбе. Има 11 удобних и светлих учионица, велику свечану салу, лепу и пространу гимнастичку салу, све кабинете, собе за књижнице, читаоницу, канцеларије. Има лепа хигијенска купатила за ученице. Намештај је нов и погодан за наставу. Ускоро ће бити уређено и лепо двориште.“¹⁷⁴ Објект има два степенишна језгра на угловима трактова, а функционално је решен по етажама и то: У приземљу су; ђачка читаоница, директор и управа, ученичка трпезарија са кухињом, гимнастичка дворана, амбуланта и стан настојника. На првом спрату се налазе учионице, свечана сала са бином, а на другом спрату учионице, кабинети и галерија свечане сале. У компоновању фасаде архитект Зрнић дефинише наглашене хоризонталне парапетне равни са континуалним венцима унутар којих се формирају траке са ритмично постављеним типским трокрилним прозорима. Степеновање трактова у форми је постигнуто пројектовањем трећег спрата на тракту у Абердаревој улици и полукружној форми на углу. Зграда је урађена у масивном конструктивном склопу, тако да се елементи модернизма базирају на безорнаменталној фасади и функционалној типологији.

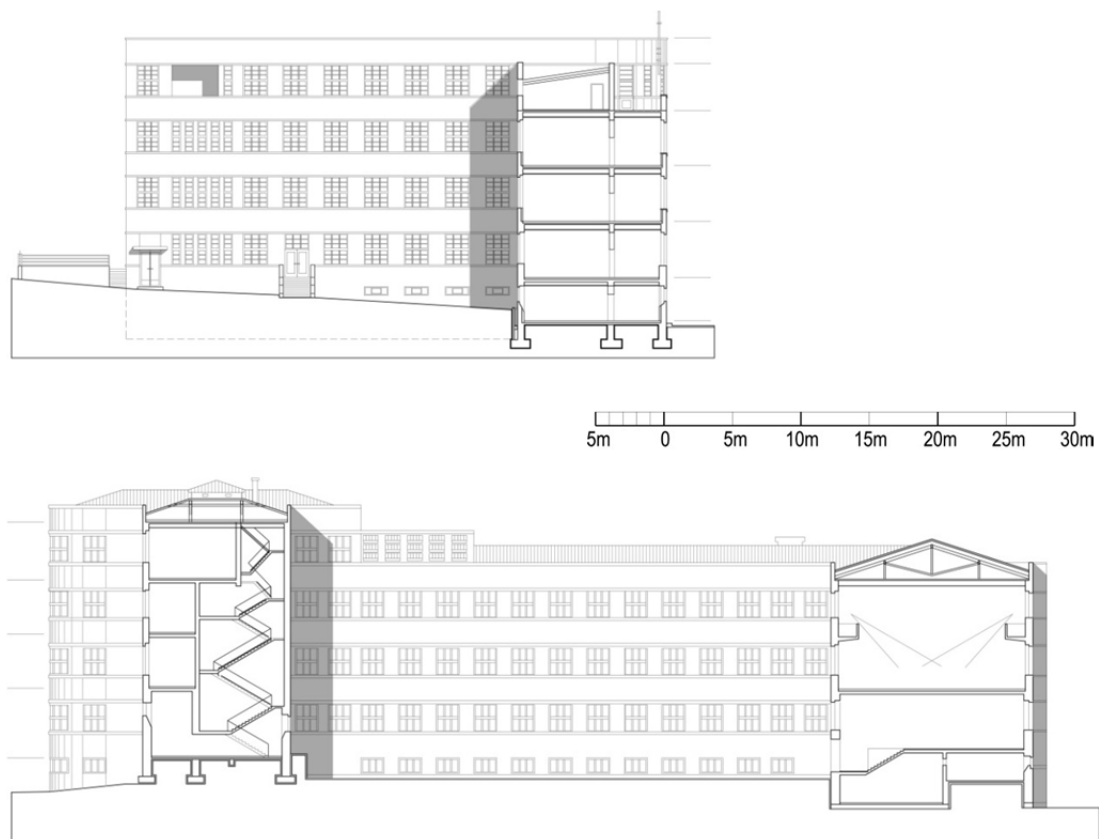
5.1.3		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ПРВА ЖЕНСКА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА		
	објект је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	попечни преградни зидови учионица
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	венци наглашавају хоризонталност прозорских низова
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	просторне решетке изнад свечане сале
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

¹⁷⁴ „Београд је добио још две модерне гимназијске зграде“ *Београдске општинске новине*, бр. 5-6, 1938.

Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1455.

Слика 5.1.3а Прва женска реална гимназија, основа приземља / архитект: Предраг Зрнић, 1938. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1455. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.1.3б Прва женска реална гимназија, подужни и поречни пресек / архитект: Предраг Зрнић, 1938. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1455. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.1.3в Прва женска реална гимназија, подужни и поречни пресек / архитект: Предраг Зрнић, 1938. **Извор:** Аутор фотографије: Владимир Бенчић, из приватне колекције Милоша Јуришића

5.1.4 назив објекта:	ПРВА МУШКА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА
адреса:	Цара Душана 65
архитект:	Милица Крстић (1887 - 1964)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1938.
намена:	образовање, средња школа
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда је саграђена 1938. године по пројекту архитектице Милице Крстић, у духу безорнаменталне модернистичке архитектуре која је већ увелико имала место у реализацији образовних установа у Београду. Компонована је као угаони склоп трију трактова од којих је најдужи оријентисан према улици Цара Душана. Београдска општина је уступила плац за нову Гимназију код цркве Светог Александра Невског, па је 20. септембра 1936. године освећен камен темељац нове гимназијске зграде. У *Београдским општинским новинама* бр. 5-6 из 1938. године налазимо текст под насловом „Београд је добио још две модерне гимназијске зграде“¹⁷⁵ у којем запажамо: „...Нова зграда прве мушке реалне гимназије на Дорћолу у освећена је 26. априла текуће године. Зидана је према најмодернијим урбанистичким захтевима. Ванредно је добро осветљена. Нема ни једног кутка тамног. Намештај је нов и погодан за наставу. Има 17 удобних учионица, амфитеатралну дворану за хемију и физику, велику и лепу гимнастичку салу (која служи и као свечана дворана), велику дворану за цртање, довољан број кабинета, ђачку књижницу, ђачку читаоницу, професорску књижницу, купатила за децу. Ускоро ће се проширити и уредити двориште, у којем ће бити зеленила и цвећа.“

Фасаде су компоноване низом модуларно постављених прозорских отвора и трипартитним порталом у приземној зони главне фасаде, што објекат стилски повезује са примерима касног модернизма. Објекат има два степенишна језгра која уједно представљају и фасадне мотиве на угловима трактова, а функционално је решен по етажама и то:

приземље - улазни вестибили, ђачка читаоница, директорски кабинет и управа, ученички бифе, гимнастичка и свечана сала са позорницом, гардеробе, амбуланта

1. спрат - учионице, галерија свечане сале, професорска зборница и читаоница

Објекат је урађен у масивном конструктивном склопу са класичним системом кровне конструкције. Модернистички аспекти архитектуре се као и на примеру Прве женске гимназије архитектке Зрнића, огледају у

¹⁷⁵ „Београд је добио још две модерне гимназијске зграде“, *Београдске општинске новине*, бр. 5-6, 1938.

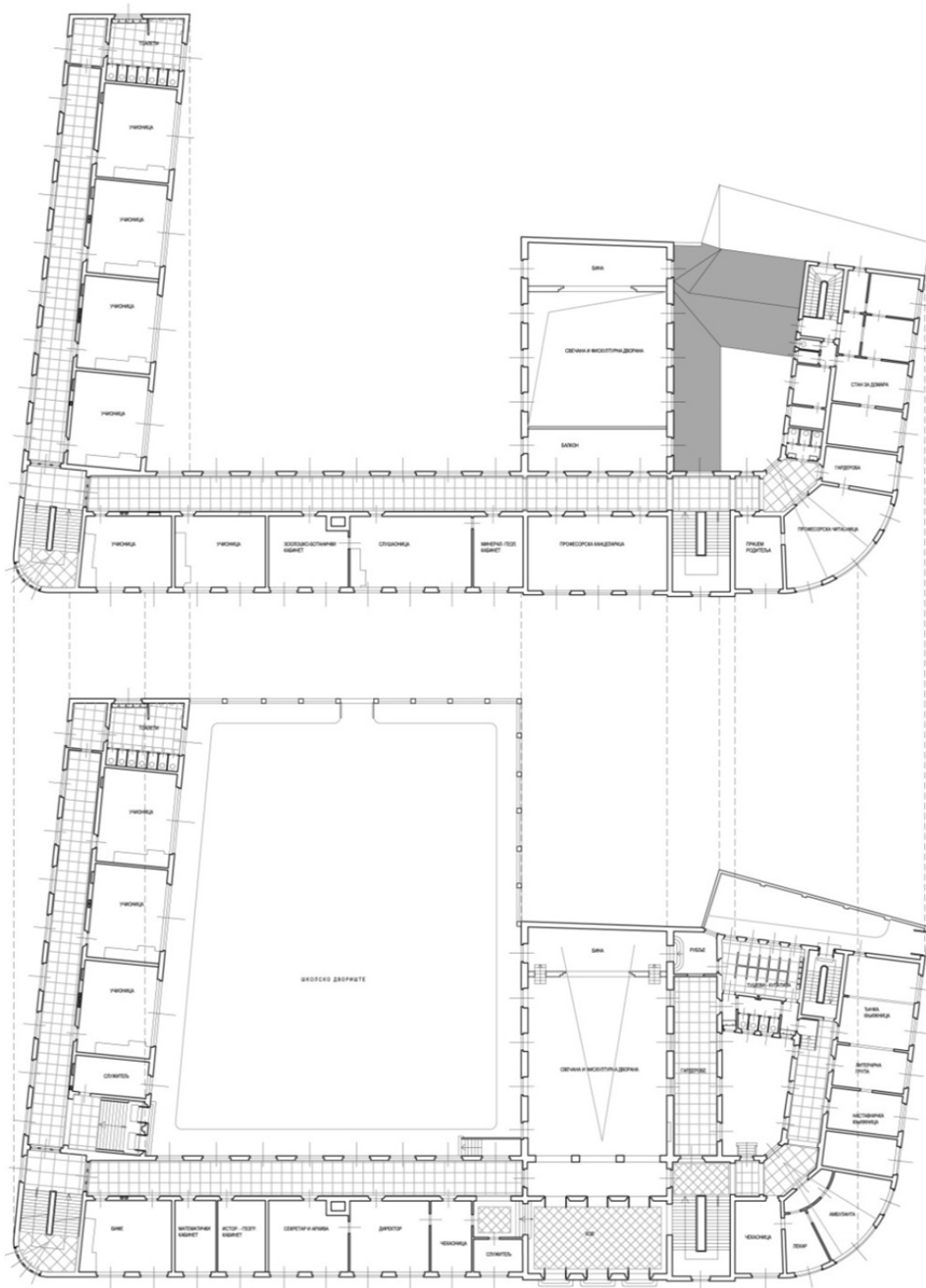
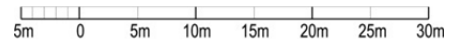
безорнаменталној фасади и формирању прозорских отвора у контексту функционалне шеме просторија и коридора. Међутим, начела Модерне имала су снажну рефлексију на изградњу основних и средњих школа у Београду као део укупних модернизацијских процеса у Београду и Краљевини Југославији.

5.1.4		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ
ПРВА МУШКА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА		
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	/
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови учионица
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	не
	примењене нове конструкторске иновације и системи	
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1444.

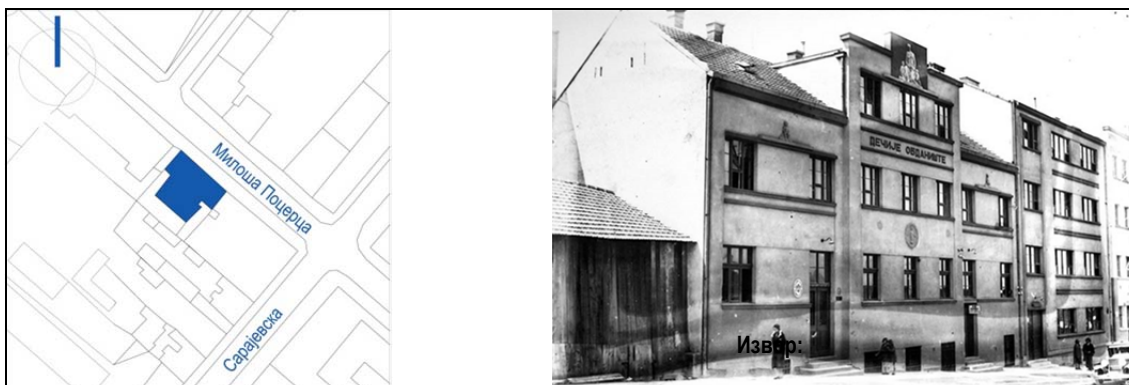

Слика 5.1.4а Прва мушка реална гимназија, Цара Душана 65, улична фасада / архитект: Милица Крстић, 1938. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1444. ACAD цртеж ВП, јули 2012.

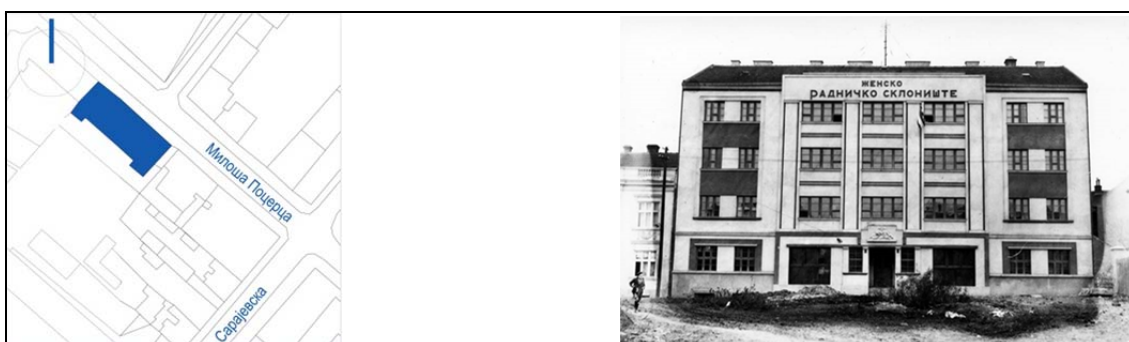

Слика 5.1.46 Прва мушка реална гимназија, основе приземља и спрата / архитект: Милица Крстић, 1938. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1444. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

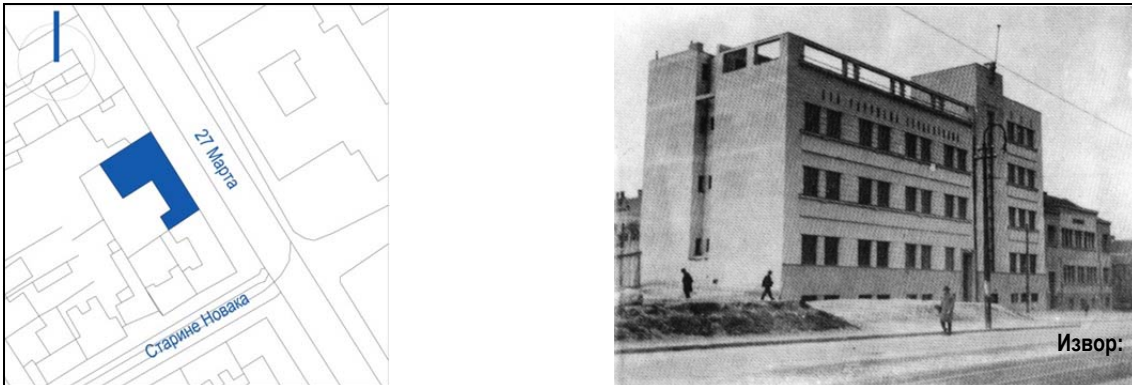
СКРАЋЕНИ ДОСИЈЕИ ОСТАЛИХ РЕФЕРЕНТНИХ ОБЈЕКТАТА:

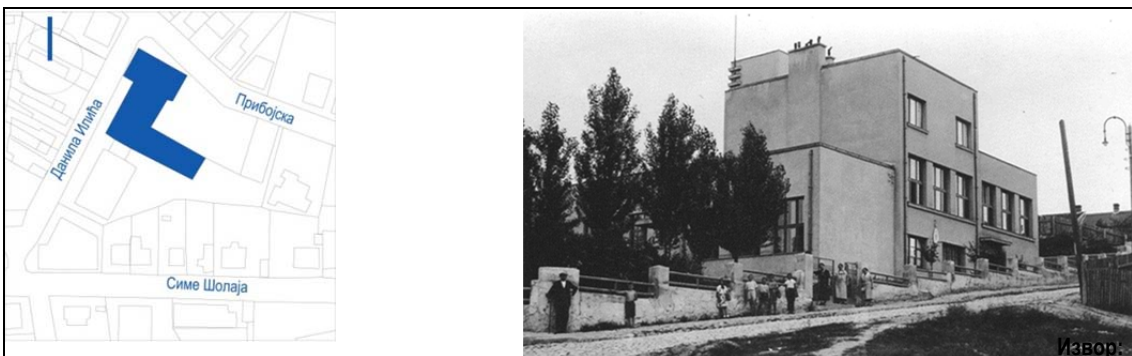
5.1.5 назив објекта:	ДЕЧЈЕ ОБДАНИШТЕ И МУШКО РАДНИЧКО СКЛОНИШТЕ
адреса:	улица Милоша Поцерца
архитект:	Јан Дубови (1892 - 1969)
година пројектовања:	1928.
година реализације:	1929.
намена:	брига о деци, социјална заштита
спратност:	П+2 / П+3
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

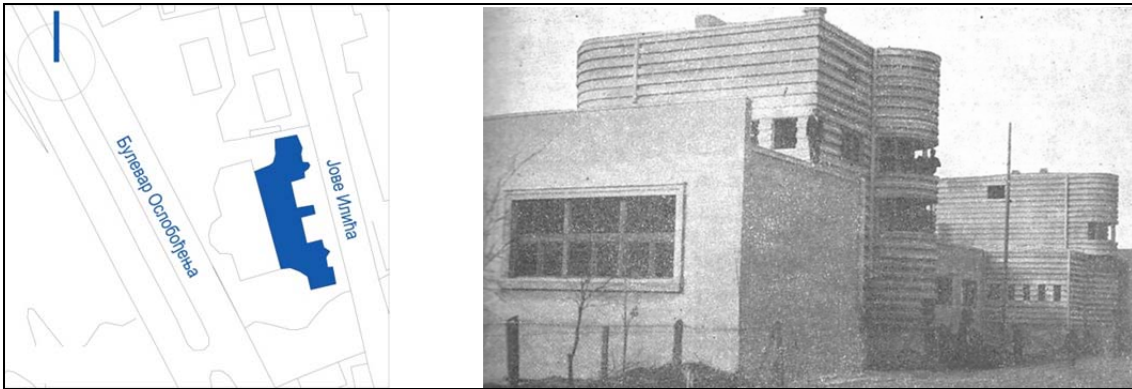
5.1.6 назив објекта:	ЖЕНСКО РАДНИЧКО СКЛОНИШТЕ
адреса:	улица Милоша Поцерца
архитект:	Јан Дубови (1892 - 1969)
година пројектовања:	1928.
година реализације:	1929.
намена:	социјална заштита
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

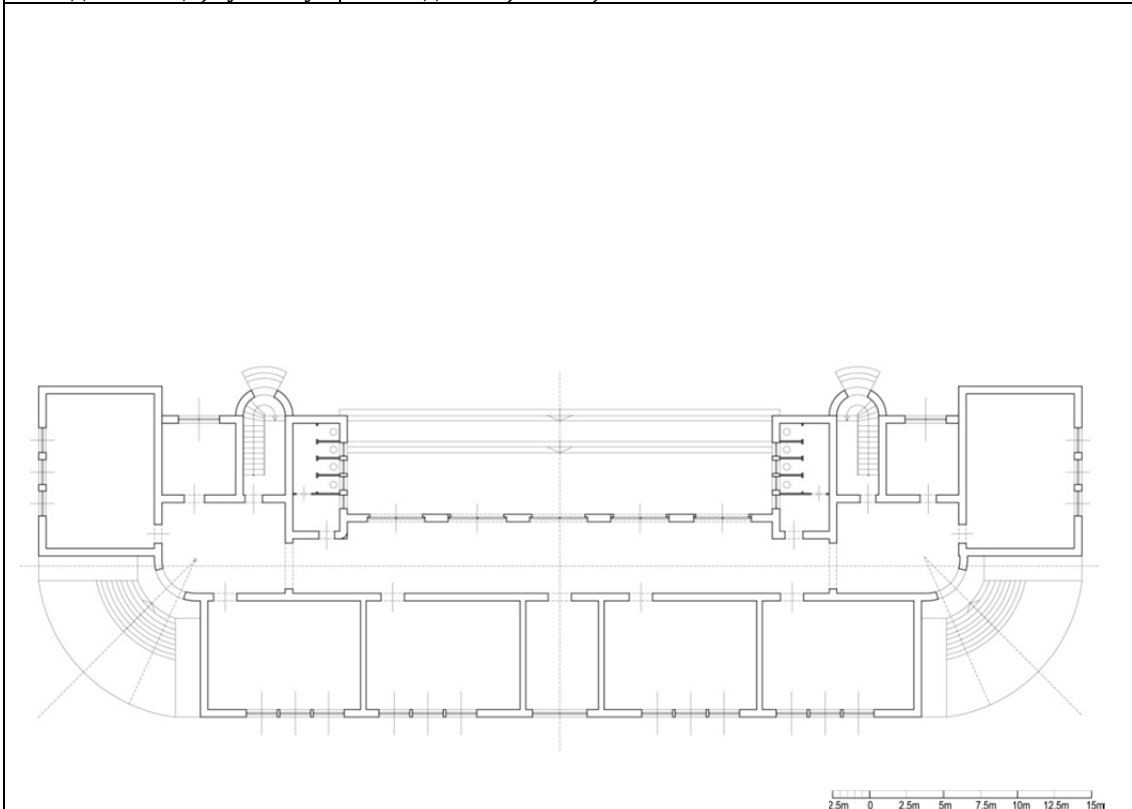
5.1.7 назив објекта:	ЖЕНСКИ СТУДЕНТСКИ ДОМ „КРАЉИЦА МАРИЈА“
адреса:	Краљице Марије 48
архитект:	Игњат Ђ. Поповић (1904 – 1973)
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1937.
намена:	брига о омладини, социјална заштита, смештај студената
спратност:	П+2 / П+3
диспозиција у блоку:	интерполовани објекат

5.1.8 назив објекта:	ОСНОВНА ШКОЛА „ЈОВАН ЦВИЈИЋ“
адреса:	Данила Илића 1, Карабурма
архитект:	Миливоје Тричковић (1895-1981)
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1934.
намена:	образовање, основна школа
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

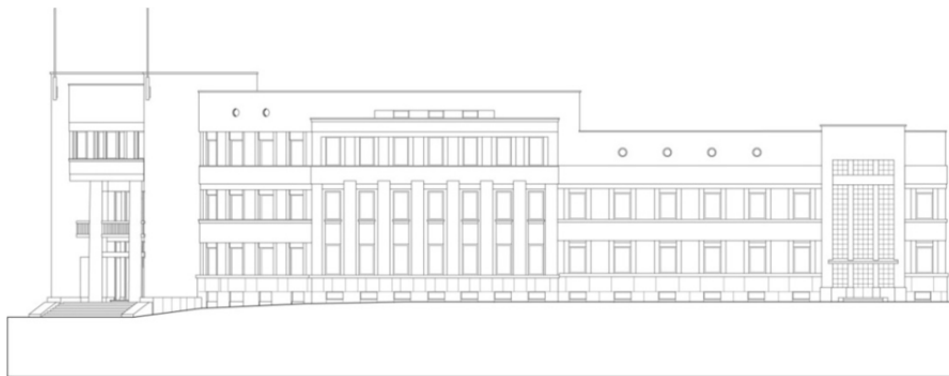
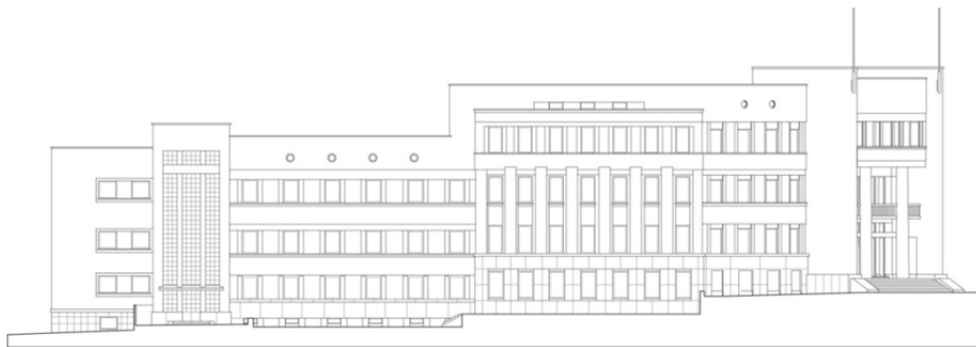
5.1.9 назив објекта:	ОСНОВНА ШКОЛА „КРАЉИЦА МАРИЈА“
адреса:	нови Авалски пут / данас Јове Илића 154
архитект:	Десанка Манојловић
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1936.
намена:	образовање, основна школа
спратност:	П+1
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Основна школа „Краљица Марија“, нови Авалски пут, основа приземља / архитект: Десанка Манојловић, 1933-1936. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 10-42-1933, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

5.1.10 назив објекта:	ЗГРАДА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
адреса:	угао Булевар Краља Александра и Београдске улице
архитект:	Петар Бајаловић (1876 – 1947), Петар Анагности (1909 – 1996)
година пројектовања:	1937.
година реализације:	1940.
намена:	образовање, високошколска установа
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

5m 0 5m 10m 15m 20m 25m 30m

Правни факултет у Београду, фасада из Београдске улице / архитект: Петар Бајаловић и Петар Анагности, 1937-1940. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 15-77-1936, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

5.1.11 назив објекта:	ЗГРАДА БАЧКЕ ТРПЕЗЕ „КРАЉИЦА МАРИЈА“
адреса:	Абердарева улица
архитекти:	Рајко М. Татић (1900-1979)
година пројектовања:	1939.
година реализације:	1940.
намена:	социјална заштита, смештај ученика
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

5.1.12 назив објекта:	ИНТЕРНАТ СТУДЕНАТА БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
адреса:	Мије Ковачевића 11Б / Карабурма
архитекти:	Александар Дероко (1900-1979)
година пројектовања:	1936.
година реализације:	1937.
намена:	социјална заштита, смештај ученика
спратност:	П+3
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

5.2 МОДЕРНИЗАЦИЈА ЗДРАВСТВЕНИХ ОБЈЕКТАТА: БОЛНИЦЕ И КЛИНИКЕ - РЕФЕРЕНТНИ ОБЈЕКТИ:

5.2.1 назив објекта:	ХИРУРШКО-УРОЛОШКИ ПАВИЉОН ДРЖАВНЕ БОЛНИЦЕ
адреса:	др Косте Богдановића 6
архитект:	Бранислав Којић (1899 - 1987)
година пројектовања:	1927.
година реализације:	1929.
намена:	здравство, медицинска установа
спратност:	П+2
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Зграда је подигнута у периоду од 1927. до 1929. године у комплексу Опште државне болнице у Београду (данашњи Клинички центар Србије) у улици др Косте Богдановића. Интерес ове зграде лежи у томе што је то први значајнији архитектонски објекат пројектован у духу савремене архитектуре у Министарству грађевина Краљевине Југославије.

Важност у овом истраживању типологија је у томе што је то први значајнији архитектонски објекат пројектован са утицајима модерне архитектуре у Министарству грађевина Краљевине Југославије. Главна оригиналност композиције састоји се из облика основе у геометрији слова „двоструко Т“. На тај начин објекат је подељен у три дела. Средњи део садржи општи део разних сервиса са акцентом за лечење и то: у приземљу – рендген и цистоскопију са помоћним просторијама, на 1. спрату – канцеларија управника, лекара и библиотеку, на 2. спрату две операционе сале са собама за припрему операција, као и собе за хирурге, стерилизацију и „санитарни пропусник“ са гардеробама. У крилним трактovima пројектоване су собе за болеснике и то у једном за мушке, а у другом за женске пацијенте. Будући да је лечење амбулантног типа било доста афирмисано у политици здравствене заштите, тако је овом сервису резервисано приземље једног крилног тракта за амбулантне интервенције. Оваква основна диспозиција изабрана је да би се постигла боља раздвојеност пацијената и одговарајуће послуге од средњег тракта намењеног специјалном лечењу. Павиљон је располагао са 120 болничких постеља подељених на групне собе са по 12 кревета и засебне собе са једним или два кревета (пансион). Сваки спрат у крилним трактovima има специјалне просторије за превијалишта, чајне кухиње, лифтовима везаним са централном кухињом у сутерену, као и санитарне блокове. Болеснички трактови повезани су са предњим делом зграде, ходницима испред којих се налазе веранде за сунчање. Ради уштеде, посебно скраћивања комуникација и ефикаснијег надзора, собе за пацијенте су типолошки постављене двострано дуж централних ходника. Осветљење ходничког тракта постигнуто је диспозицијом надвратних прозора. Аутор се одлучује за прозоре мањих димензија на болесничким собама и за разлику од фасадних прозора-врата какве запажамо на Универзитетској клиници или

Градском дому дечје заштите, на Павиљону су уграђени мањи отвори као последица диспозиције објекта експонираног специфичним београдским зимским утицајима ветра, што би још поскупело израду инсталација и трошкове грејања просторија. С обзиром на природу лечења и краћег боравка болесника на лечењу толерисан је овакав пројектантски став архитекте. Укупна цена зграде са инсталацијама, мобилијаром и свим уређајима за лечење стајала је 12 милиона тадашњих динара.

Изградња објекта је урађена у зидовима од опеке и применом армирано-бетонских греда, таваница и серклажа. Савременост овог објекта огледа се и у „...утисцима иностраних лекара који су посетили павиљон и повољно су се изражавали о самој згради.“¹⁷⁶

Подови су урађени у паркету у смештајном делу и у терацо-плочама и керамици у ходницима, салама и сервисима. Зидови су обрађени посном бојом у собама, масном бојом у ходницима и обложени керамиком у санитарним блоковима, кухињама и операционом блоку где су примењени и специјалне конструкције и материјали због инсталација и уградње потребне технике за операције.

¹⁷⁶ Videti u: "Hirurško-urološki paviljon državne bolnice", časopis *Arhitektura*, Ljubljana, 1932. Број 9-10, стр. 244-245.

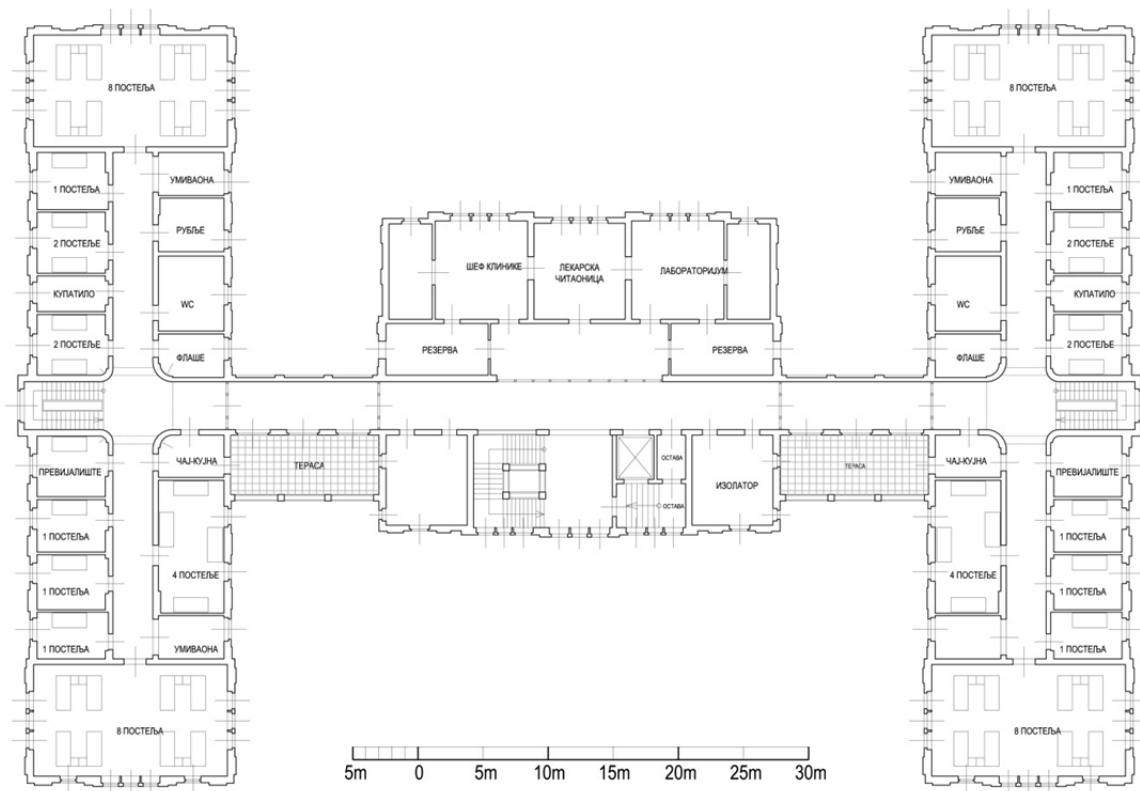
5.2.1

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

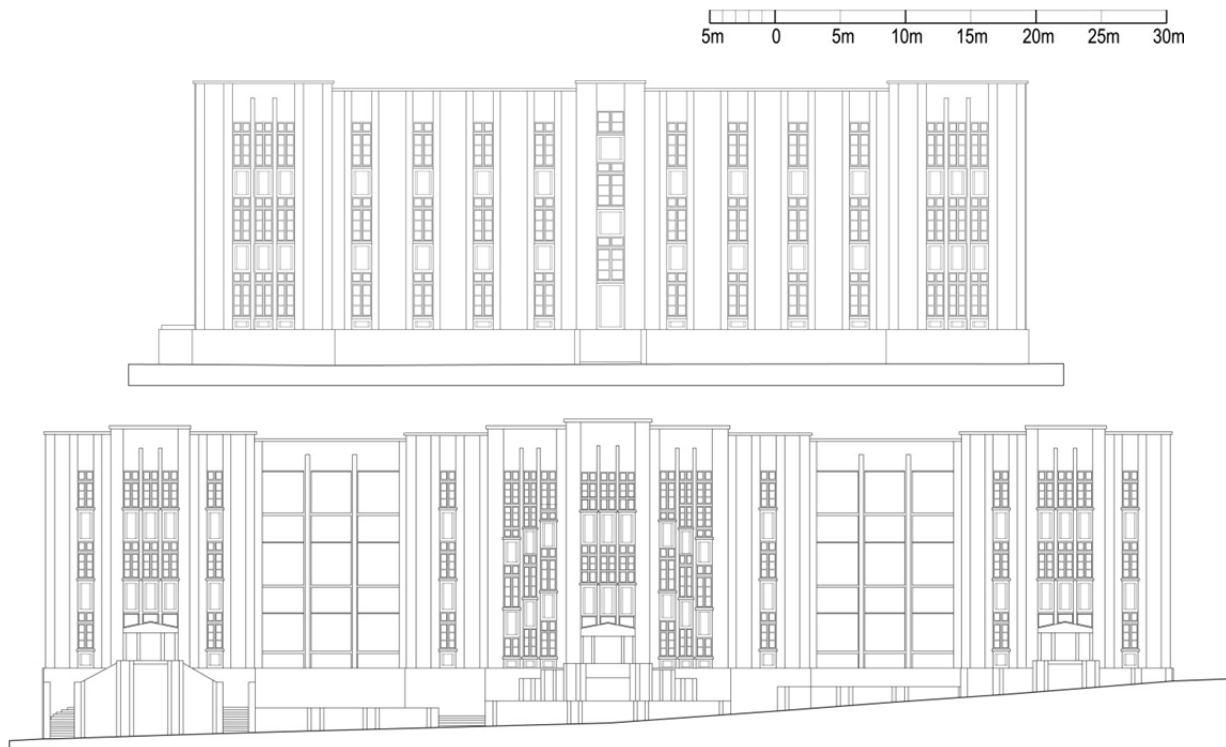
ХИРУРШКО-УРОЛОШКИ ПАВИЉОН ДРЖАВНЕ БОЛНИЦЕ

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	терасе као екстензије коридора за одмор пацијената по спратовима
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	/
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	поједини преградни зидови смештајних јединица
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	не
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	/
	примењене нове конструкторске иновације и системи	/
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	/

Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1407.

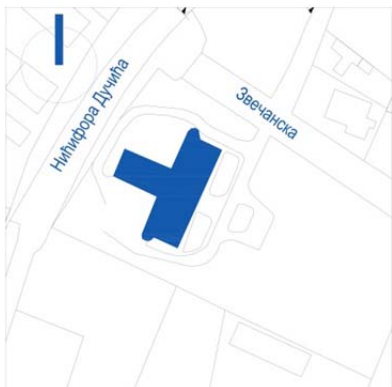

Слика 5.2.1а Хируршко-уролошки павиљон Државне болнице, основа спрата / архитект: Бранислав Којић, 1927-1929. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1407. АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 5.2.1б Хируршко-уролошки павиљон Државне болнице, бочна и предња фасада – првобитна варијанта / архитект: Бранислав Којић, 1927-1929. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1407. АСАД цртеж ВП, август 2012

5.2.2 назив објекта:	ГРАДСКИ ДОМ ДЕЧЈЕ ЗАШТИТЕ
адреса:	Звечанска 7
архитект:	Рајко М. Татић (1900 - 1979)
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1936-1938.
намена:	здравство, медицинско - социјална установа
спратност:	П+3+Пс
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из породичне заоставштине архитекте Рајка М. Татића (Дарка Татића, сина аутора)

Будући да Београд није имао адекватну зграду и институцију за заштиту незбринуте деце, која би их прихватила и пратила у одрастању, иако је у Београду постојао велики број установа за бригу о деци, основа за заштиту деце и омладине постављена је 1933. године, када је Београдска општина основала „Уред за заштиту деце, младежи и матера“, са задатком да руководи заштитом деце и омладине која нису могла бити збринута, да се стара не само о здравственим приликама деце него и да се брине о њиховим правним и економским аспектима. Уред је предложио да се деца збрињавају у отвореној заштити, у колонијама и домовима. За успешан рад на овом задатку, Уред је преко медицинских сестара, прикупљао незбринуту децу, односно ону која се налазила у таквим приликама да је њихово здравље било угрожено, те је била потребна изградња једног модерног прихватилишта. У том правцу, Општина је решила да на углу Булевара ослобођења и улице Франше Депереа подигне модерну грађевину **(Слика 5.2.2а)** која ће испуњавати све потребе организације и спровођења дечје заштите у Београду. Зидане прихватилишта је требало да почне још 1933. године.

Пројекат зграде са студијом израдио је Рајко М. Татић, архитект Општине града Београда, који је до тада пројектовао неколико врло занимљивих објеката јавног карактера. **(Слика 5.2.2д)** Предвиђена цена изградње прихватилишта износила би 2.000.000 а грубих грађевински радова 1.360.000 тадашњих динара. Иницијативу за подизање прихватилишта дала је др Марија Вајс, шеф Централног уреда. Ту идеју је Управа М. Нешића прихватила, али није успела да је изведе. Заслуга за извођење ове корисне установе, која ће значити нов датум у заштити деце, припада следећем сазиву управе која је предузела све да се прихватилиште подигне. Тако је Београд добио још једну здравствено-хуману и културну установу, али на новој локацији у Звечанској улици.

Зграда има приземље и три спрата, а подигнута је на захтевном геоморфолошком земљишту које је терасасто обрађено и засађено зеленилом после изградње те располаже са савремено опремљеним просторијама и смештајем, терасама за сунчање као и модерном апаратуром и опремом.

У приземљу прихватилишта налази се просторија за диспанзер са засебним улазом где ће бити и саветовалиште за мајке. Диспозиција просторија је тако пројектована да деца сумњивог здравственог стања могу бити брзо изолована још у пријемном делу у засебне собе. Сем тога, у приземљу је организовано пет одељења; за ординацију лекара, соба за зрачење, пространа чекаоница која је примала деведесет особа, неколико просторија за канцеларије прихватилишта и управе Дома.

На првом спрату налазили су се капацитети за смештај деце од 12 до 16 година и то одвојено за мушку и женску децу, затим одељења, потпуно одвојена од осталих за карантин за оболелу децу. Сва одељења имала су засебне просторије за кухиње, чисто и прљаво рубље, као и трпезарије, собе за дневни боравак и учење. Одељења на првом спрату повезана су са приземљем посебним лифтовима. Купатила за децу постављена су на сваком спрату у више санитарних блокова. Други спрат је по својој функцији био предвиђен као и први спрат, а на трећем спрату су пројектоване собе за смештај одојчади. Прихватилиште је по изградњи могло да прими дневно на привремени боравак око 270 деце, а могло је да се прегледа у саветовалишту за мајке и до 200 деце дневно. У сутерену су биле предвиђене канцеларије за економат, дезинфекциона и дезинсекциона одељења, магацини, спремишта, хладњаче и купатила за особље.

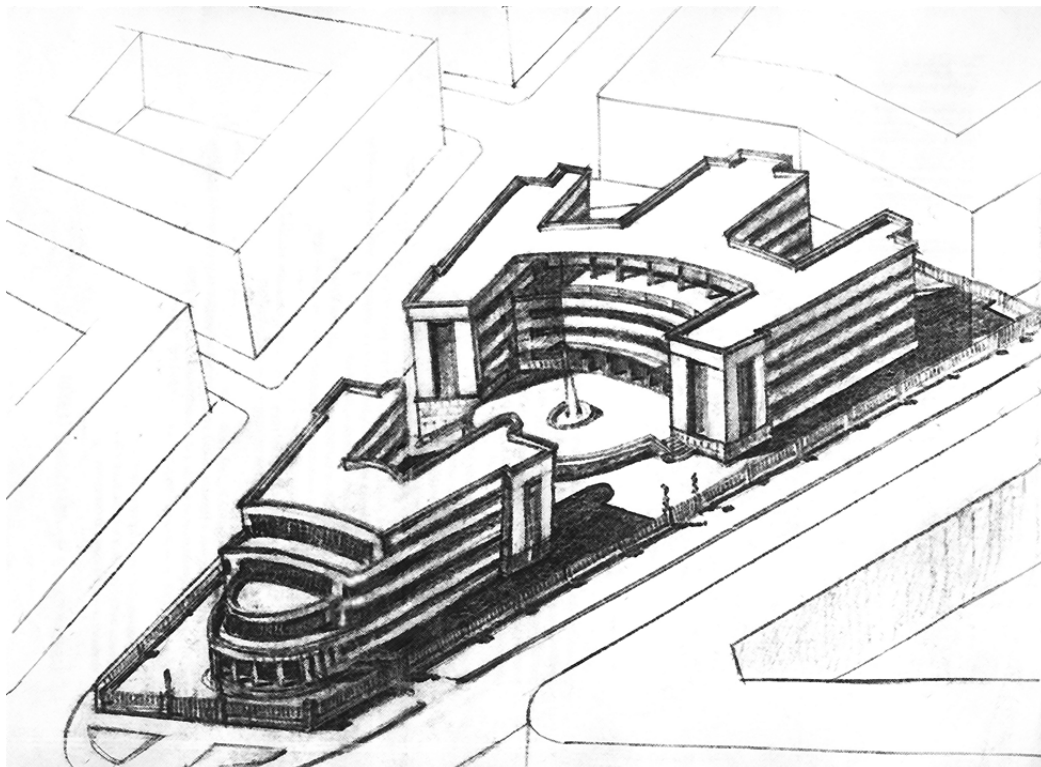
5.2.2

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

ГРАДСКИ ДОМ ДЕЧЈЕ ЗАШТИТЕ

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	проходне кровне терасе на нижем корпусу објекта и повученом завршном спрату, терасе за боравак дуж смештајних трактовима
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	у комбинацији са масивним системом
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	у смештајним јединицама, холовима и диспанзеру
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	/
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуирани простор ентеријера	у контексту модуларне диспозиције фасадних прозора и врата од тераса
	примењене нове конструкторске иновације и системи	армирано бетонски систем, засведена структурална фасада на бочним степеништима
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, браварски елементи, стаклени преградни зидови
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)	функционализам, савремени европски здравствени објекти из епохе

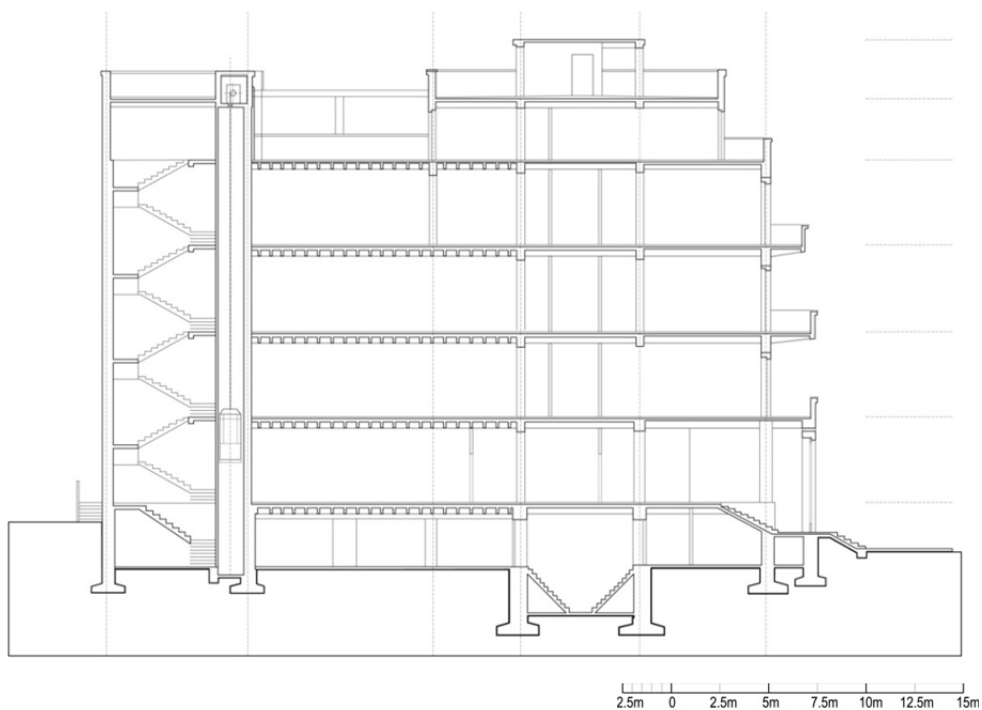
Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 3-53-33

Слика 5.2.2а Градски дом дечје заштите, перспектива прве варијанте пројектоване 1931. / архитект: Рајко Татић **Извор:** Фотографија из породичне заоставштине архитекте Рајка М. Татића (Дарка Татића, сина аутора)

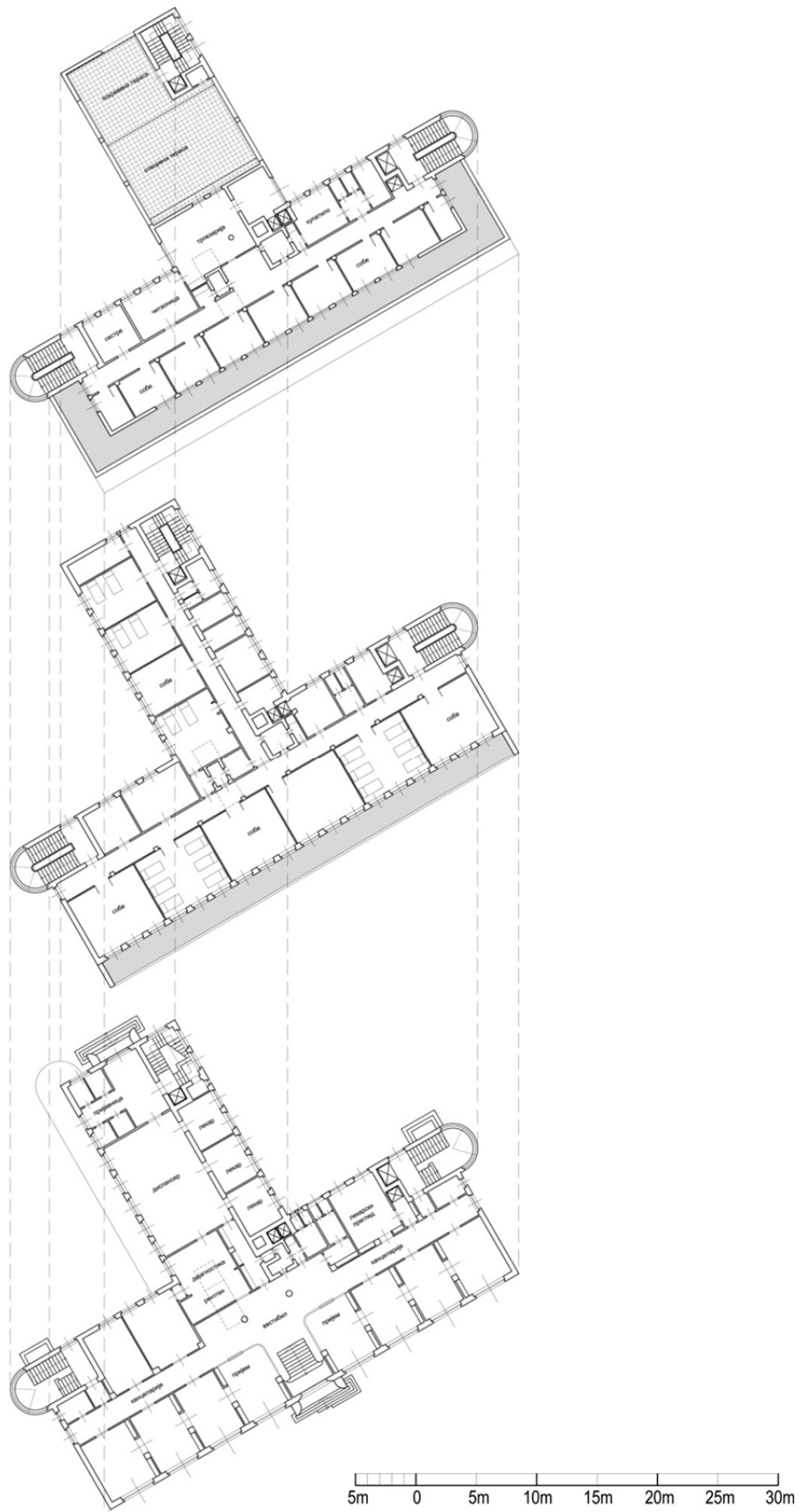
Слика 5.2.26 Градски дом дечје заштите, Звечанска 7, ентеријер, (на фотографији: архитект Рајко Татић и докторка Марија Гајић-Вајс, 1938.) **Извор:** Фотографија аутора из породичне заоставштине архитекте Рајка М. Татића (Дарка Татића, сина аутора)

Слика 5.2.2в Градски дом дечје заштите, вертикални пресек / архитект: Рајко М. Татић, 1933 / 1936-38. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 3-53-33, АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.2.2г Градски дом дечје заштите, Звечанска 7, предња улазна фасада / архитект: Рајко М. Татић, 1933 / 1936-38. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр. 3-53-33, АСАД цртеж ВП, август 2012.

Слика 5.2.2д Градски дом дечје заштите, основе приземља, 3. спрата и повученог спрата / архитект: Рајко М. Татић, 1933 / 1936-38. **Извор:** Документација Историјског архива Београда, сигнатура бр.3-53-33. АСAD цртеж ВП, јули 2012.

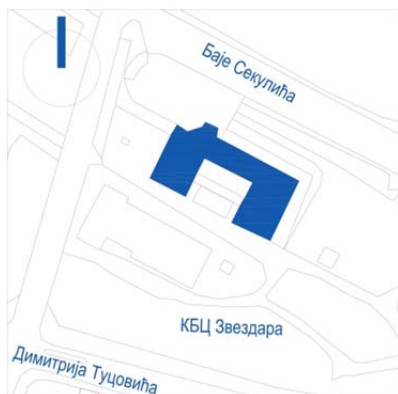

Слика 5.2.2ђ Градски дом дечје заштите, Звечанска 7 / архитект: Рајко М. Татић, 1933 / 1936-38. **Извор:** Фотографија аутора из породичне заоставштине архитекте Рајка Татића (Дарка Татића, сина аутора)

Слика 5.2.2е Градски дом дечје заштите, фотографија ентеријера / архитект: Рајко М. Татић, 1933 / 1936-38. **Извор:** Фотографија аутора из породичне заоставштине архитекте Рајка Татића (Дарка Татића, сина аутора)

5.2.3 назив објекта:	БЕОГРАДСКА ОПШТИНСКА БОЛНИЦА - „ЗАДУЖБИНА НИКОЛЕ СПАСИЋА“
адреса:	Булбулдер, Димитрија Туцовића 161
архитект:	Игњат Ђ. Поповић (1904 – 1973)
година пројектовања:	1931.
година реализације:	1933 – 1935.
намена:	здравство, медицинска установа
спратност:	П+4
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Градско веће и фондација „Никола Спасић“ покренула је иницијативу за оснивање Београдске Градске болнице 1929. године. Зграда Градска болнице у Београду (или Општинске болнице) једно време у народу познатија и као „Спасићева болница“, подигнута је у периоду од 1933 до 1935. године, а свечано је освећена и предата Београдској општини 15. септембра 1935. године. Прве пацијенте примила је 11. децембра исте године. Задужбина је за њену изградњу обезбедила суму од 5.284.177 тадашњих динара.

Отварање ове болнице био је значајан моменат у модернизацијским процесима у Београду. Изградња Болнице, значајно је допринела нивоу инфраструктурне урбанизације на тадашњој територији Звездаре (вода, канализација, електрификација). Градска болница основана је под заједничким улагањем градских власти и приватне фондације, уз помоћ донација, али је такође била у могућности да ради на комерцијалној основи и допринесе њеном сопственом развоју.

У *Београдским општинским новинама* из 1935. године налазимо текст „...Грађани Београда а нарочито материјално слаби, који су до данас болесни скапавали по улицама или мизерним нехигијенским уџерицама, за које места није било ни по државним ни по приватним болницама, добијају своју – градску болницу у којој ће се од сада моћи и без новаца лечити. Ушли смо у ред великих градова света где постоји и више таквих болница о чијем се подизању и одржавању брину богатији грађани. Сазидана је из средстава, које је поч. Никола Спасић, велики београдски добротвор оставио за ову племениту сврху. Болницу је пројектовао арх. г. Игњат Ђ. Поповић која има сутерен, приземље и три спрата са 115 одељења. Сваки спрат има своју сунчану терасу. Изнутра је све најсавршеније: парно грејање, водоводна инсталација, купатило, лифт за возњу, храну и веш. Једном речју болница је савршена.“¹⁷⁷

Посебан модернистички архитектонски детаљ на фасади представља композиција форме главног степеништа са прозорским тракама и

¹⁷⁷ „Београд добио нову болницу“, *Београдске општинске новине*, 1935.

полукружне терасе које су формиране изнад главног улаза, као и вертикални ред округлих прозора на фасади. Модерно урађен ентеријер са уграђеним савременим мобилијаром и опремом пружао је како естетски, тако и хигијенски комфор коришћења ове болнице, те је у том смислу, градска болница на Звездари била једна од најрепрезентативнијих здравствених установа у Београду и Краљевини тог периода.¹⁷⁸

5.2.3		ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ	
БЕОГРАДСКА ОПШТИНСКА БОЛНИЦА - „ЗАДУЖБИНА НИКОЛЕ СПАСИЋА“			
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“		/
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	терасе формиране по етажама у смештајном траковима за боравак пацијената	
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	комбиновано са масивним системом конструкције	
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови смештајних јединица,	
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу		/
	фасада објекта лишена орнамената, венца, фризова, атика	осим кровног венца зграде	
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	прозори компоновани у хоризонталној композицији у контексту планиметрије фасаде и материјализације	
	примењене нове конструкторске иновације и системи	примена АБ у решавању архитектонских детаља степеништа и већих распона	
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, савремени систем клизних прозорских отвора	
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и авангарде)		/

¹⁷⁸ О згради Градске болнице видети у: Ранка Гашић, „Оснивање Градске болнице у Београду 1935. године“, Београд, *ИСТОРИЈА 20. ВЕКА* бр. 1, Институт за савремену историју, 2012, стр 63-76.

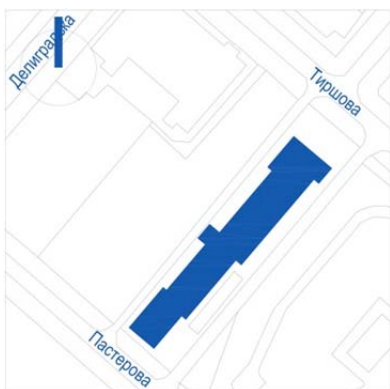

Слика 5.2а Београдска општинска болница - „Задужбина Николе Спасића“, предња фасада (завршни радови) / архитект: Игњат Ђ. Поповић, 1931-1934. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

Слика 5.2б Београдска општинска болница - „Задужбина Николе Спасића“, обилазак зграде пре отварања болнице / архитект: Игњат Ђ. Поповић, 1931-1934. **Извор:** Фотографија из приватне колекције Милоша Јуришића

5.2.4 назив објекта:	УНИВЕРЗИТЕТСКА ДЕЧЈА КЛИНИКА
адреса:	Тиршова 10 – Пастерова 13
архитект:	Милан Злоковић (1898 – 1965)
година пројектовања:	1933.
година реализације:	1936 – 1940.
намена:	здравство, медицинска установа
спратност:	П+4 / П+5
диспозиција у блоку:	слободностојећи објекат

Извор: http://archnet.org/gws/ecc11/5861/files_5641/petar_stojanovic/images/Tirsova.jpg

Најзначајније Злоковићево дело, пројекат за зграду Универзитетске дечје клинике у Београду, настаје 1933. године¹⁷⁹. По Зорану Маневићу, овај објекат је заједно са Брашовановом Државном штампаријом без икакве дилеме, најзначајнији пример српске модерне архитектуре уопште. Ову тврдњу можемо сматрати свеобухватном само ако овим делима додамо и реализована дела осталих српских модерниста, без обзира где су деловали, у првом реду Николе Добровића – као неприкосновеног поборника модернизма, посебно у Дубровачком периоду – али и других модерниста. Уколико је ова тврдња фокусирана на територију Србије, можемо је сматрати за уже географско одређење.

Злоковић, међутим, у својој аутобиографији писаној 1949. године, која се чува у Институту за историју уметности, датира пројекат Дечје клинике у 1931. годину, што би основну идеју о објекту померило на сам почетак периода зрелог модернизма и паралелно са изградњом хотела „Жича“. Са извесном несигурношћу можемо да примимо овај датум пројектовања с обзиром на то да је Злоковић своја дела од почетка пројектовања излагао у свим приликама тј. изложбама. Први пут је пројекат изложио на десетој изложби Облика, крајем 1933. године, и то као први од три своја експоната. Први траг о акутној потреби за градњом Дечје клинике појављује се у дневној штампи – у новинама *Правда* од 1. маја 1933. године, у тексту М. А. Николића „Човечност налаже да Београд добије модерну дечију болницу“.¹⁸⁰

Следећи новински текст, анонимног аутора, публикован 11. октобра 1935. године у листу *Време* под насловом „Београд ће добити нову модерну универзитетску дечију клинику“, износи историјат ове установе и тешко стање које влада у баракама на Губеревцу, где се установа налазила. У тексту даље читамо: „Због свега овога, управник Универзитетске дечје клинике

¹⁷⁹ Пројекат за Дечју клинику наручен је у пролеће 1933. године на основу молбе и решења Универзитетског сената које потписује тадашњи ректор професор Влада Петковић и министар просвете Раденко Станковић. Како је Министарство за физичко васпитање тражило исту локацију за изградњу Школе за физичко васпитање, спор око локације је решен 1935. године када је Београдска општина доделила парцелу Универзитету. Почетак реализације је пролонгиран до 1936. године када је 6. октобра исте године освећен и постављен камен темељац Краљевским Указом Краља Петра II Карађорђевића и под највишом заштитом Њеног Величанства Краљице Марије. Радови су завршени 1940. године, а додатно опремање клинике је заокружено после Другог светског рата.

¹⁸⁰ М. А. Николић, новински чланак: „Човечност налаже да Београд добије модерну дечију болницу“, *Правда*, 01.05. 1933.

професор г. Др Матија Амброжић, чим је примио дужност пре неколико година, почео се бавити питањем изградње једне велике и модерне Дечије клинике. У ту сврху он је путовао по Швајцарској, Немачкој и Холандији студирајући у тим земљама дечије клинике које су изграђене на најмодернији начин. После тога он се вратио у земљу где је потпомогнут од многих пријатеља и надлежних, успео да створи добро расположење за почетак изградње и збиља, пре три године Општина је уступила плац за подизање те велике и корисне установе у близини старе Звездаре...“¹⁸¹

Иван Здравковић је објавио 1940. године у дневном листу „Правда“ критички текст о пројекту Универзитетске дечје клинике. Највише пажње посветио је функционалистичким вредностима у Злоковићевом делу: „Сваки отвор за осветљење неке просторије постављен је тамо где је требало да буде постављен и у оној величини коју је диктирала сама величина просторије коју осветљава. Отуда сви отвори нису истих величина и несиметрично су распоређени, али то не смета да цео изглед ипак даје хармоничан и пријатан утисак. Осећа се извештан ритам између отвора и површина, а исто тако и између неједнаких висина и разних кровних завршетака.“¹⁸²

Универзитетска дечја клиника изграђена је на грађевинској парцели између Пастерове и Тиршове улице као део комплекса Универзитетског клиничког центра при Медицинском факултету у Београду. Диспозиција корпуса зграде протеже се дуж правца североисток-југозапад при чему Злоковић пројектује осунчане терасе за боравак пацијената на југоисточној фасади зграде. Зграда заузима доминантну позицију у односу на Булевар Ослобођења повучену у односу на регулацију, а у годинама изградње, зграда је имала импресивне визуре имајући у виду тек уређену слободну парковску површину на југоистоку са метеоролошком станицом. Данас, северозападна фасада је непосредно оријентисана ка суседној парцели комплекса Градског центра за физичку културу „Стари ДИФ“. Контекст зграде грубо је нарушен по више аспеката неартикулисаним надзиђивањем и застакљивањем делова клинике.

¹⁸¹ Аноним. “Београд ће добити нову модерну универзитетску дечију клинику”, лист *Време*, 11.10.1935.

¹⁸² Иван Здравковић, “Палата Државне штампарије и Дечије поликлинике”, чланак, *Правда*, 16.02.1940.

Примарна скелетна конструкција деривирана је модуларном корелацијом 60М при чему вредност М износи 10 цм. Тако су добијени распони од 6.00 м, а даљом интерполацијом ова вредност се креће у обиму 60М/2, 60М/3, 60М/6 и 60М/12 хармонијски уклопљена у пропорцијски систем фасадних отвора као и површина унутрашњих просторија. Главна конструкција стубова, греда и плоча урађена је у армирано-бетонској скелетној конструкцији омогућивши флексибилну позицију преградних зидова и постављања отвора, комуникација. Зидана испуна је урађена од пуне опеке, а завршна обрада у пламенитом малтеру и фуигираним фасадним каменим плочама у модулу фасадних отвора.

На фасадама ефекти доминирајућег модуларног изгледа појављују се као резултат интеракције глатких зидних површина и стандардизованих, серијских отвора врата и прозора. Основне врсте прозора састоје се од два елемента, исечка зидне површине и поретка са мало истакнутим каменим оквирима: прозор и оберлихт (oberlicht – кровни прозор, дериват бродских прозора покривених транспарентним материјалом који служе за пропуштање светлости). Овакве прозорске јединице поновљене су у свим болничким собама, са отворима постављеним око хоризонталних оса који треба да обезбеде неопходан минимум циркулације ваздуха и осветљење, док се у доњим деловима налазе стандардни дупли прозори са еслингер дрвеним везама. Врата балкона директно су изведена из основног типа, са употребом стандардних прозора који се пружају све до нивоа пода, или са прозорима без попречних греда тамо где је то било адекватно. Таква конструкција прозорских јединица последица је прагматичних захтева, али њихова формална артикулација захтева геометријску анализу. Како је њихова пропорција и модуларна координација очигледно одређена систематски и постојано кроз цео објекат, питања о позиционирању и интригантним димензијама два отвора и попречној греди између њих јесу и најбитнија.

Ако пођемо од основне модуларне јединице фасадног зида, обележене линијама модуларне мреже у ширину и са плочама два горња спрата у висину, добијамо правоугаоник чији је однос мера 1:2. Како је ширина

прозора фиксирана структурном димензијом зида од цигала који се налази између отвора, висина и позиција две основне фигуре мора се утврдити геометријски. Злоковићев теоријски рад поново нам нуди путоказ у разумевању пројектне процедуре. У првом кораку висина правоугаоне фигуре фасадне јединице подељена је према правилима златног пресека како би се одредила главна одредна оса за пројектовање прозорских јединица. Тако се димензија облика с попречном гредом одређује пројектовањем динамичног правоугаоника, то јест правоугаоника са односом страница 1, па генератриса (линија ротационог тела дужина на цртежу која, пратећи узорак геометријског тела, изводи (генерише) замишљену дужину на његовој спољашњости) дели на квадрат и још један правоугаоник исте пропорције. У следећем кораку правоугаоник се даље дели, пратећи дијаграм из Злоковићевог рада, како би се демонстрирало да се до свих делова прозорске јединице може (а у стварности је то и тако) доћи геометријским путем. На крају, када се димензије израчунају на основу дијаграма и упореде са стварним димензијама на објекту, пропорционална анализа потврђује се као толико прецизна да је чак и дебљина прозорских оквира идентична рачуници са цртежа. При пројектовању Универзитетске дечје клинике, Злоковић се доводи у везу са Санаторијумом за туберкулозне у Паимију у Финској¹⁸³, дело Алвара Алта пројектовано 1929. и реализовано 1933. године. Интересантно је да је током извођења Злоковић намерно потенцирао сличност свог пројекта с Алтовим санаторијумом накнадно уводећи изнад поткровља, према Пастеровој улици, видљиву рамовску конструкцију, детаљ који није постојао у објављеним аксонометријским скицама објекта на почетку његове изградње.¹⁸⁴ Међутим, оваква компарација није адекватна тврдњи да је Злоковић имао потребу за преузимањем иностраних пројектантских образаца, нарочито Алтових. Додати рамови на Клиници **(слика 5.2.4д)** пре се могу довести у везу са конструктивним елементима Лосове виле Винтерниц у Прагу (Villa Winternitz, 1931-1932). Злоковић је свој

¹⁸³ Nikola Dobrović, *Savremena arhitektura 3 – Sledbenici*, Beograd: Građevinska knjiga, 1963, str. 342.

¹⁸⁴ Miloš R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003, str. 108.

модернистички сензибилитет црпео из Лосовог схватања форме, отвора, геометрије и пропорција, али и Ле Корбизјеовог схватања чистоте и белине медитеранског поднебља и боравка на Медитерану, темперамента, као и конструисања путничких бродова коју носи из бокелјске породице помораца. И поред статичности појединих пластичних јединица, сваки зид има своју улогу, Злоковић је у пројекат Дечје клинике увео још једну битну карактеристику – отворе на фасадама димензионисао је у складу с површином и наменом просторија које се преко њих осветљавају, чиме је испунио опште прихваћен хигијенски захтев осунчање смештајних соба и постојање тераса за боравак пацијената на сунцу. И у случају Алтовог санаторијума, али и других тадашњих здравствених објеката грађених у модернистичким и функционалистичким постулатима, терасе су пројектоване са истом сврхом. Маљевич је раних двадесетих година начинио прве архитектоне, наговештај новог корака у приближавању супрематизма архитектури. То су биле већ праве тродимензионалне композиције, груби модели оригиналних архитектонских композиција у којима се хоризонтални и вертикални паралелопипеди различитих пропорција и величина сједињују и прожимају под правим угловима. Маљевич је, у ствари, тек са тродимензионалним супрематизмом и архитектонима почео да се понаша као архитект, представљајући своју идеју о стамбеним објектима будућности које је називао планитима.¹⁸⁵

Маљевичеви обликовни естетски експерименти са геометријским фигурама, телима и бојом као средствима за постизање ритмичне просторне организације снажно су утицали на развој стилских метода и форми у савременој архитектури и дизајну. Композиција форме Злоковићеве Дечје поликлинике представља хоризонтални архитектон, тј. планит с особеним ауторским ставом композиције померене осе главног корпуса, генијално пропорционисаним фасадним платнима. Злоковићев коментар који се односи на композицију клинике јесте да је степенована волуметрија зграде

¹⁸⁵ Selim O. Han Mogamedov, „Руски експеримент у архитектури“, *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova, Knjiga 2/B. – Kristalizacija modernizma / Avangardni pokreti: futurizam, kubizam, ekspresionizam, de stajl, bauhaus, purizam, nova objektivnost, konstruktivizam*, ed. Miloš R. Perović, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2000, str. 403–450.

последица захтева терапеутских одељења; међутим, карактер зграде он исказује нумерички, кроз функцију модуларне мреже. Он посебно наглашава комбинацију континуираног модуларног система у лонгитудиналном правцу и испрекиданог простора који се протеже између носећих зидова од цигала у дијагоналном правцу. Клиника је осмишљена 1933. године као модернистичка зграда, грађена је у годинама које су претходиле Другом светском рату, затим је тешко оштећена у бомбардовању Београда, а реновирана је и завршена у послератном периоду. Лоше одржавана и скоро занемарена у следећим годинама, на крају је разобличена неким интервенцијама у последњој деценији XX века. Последњи ударац задат је скорашњим постављањем зида од цигала на место простране транспарентне фасаде пријемног одељења уздигнутог приземља. Неадекватно надзиђивање и уништавање примарне архитектонике Злоковићевих објеката на најбољи начин дефинише Љиљана Благојевић у својој књизи: „Може ли ово задиђивање представљати било шта друго осим врсте варварског насиља као екстремне опозиције супростављене идеалистичкој позицији еманципаторских пројеката које је Злоковић нудио у свом модернизму?“¹⁸⁶

¹⁸⁶ Ljiljana Blagojević, *Modernism in Serbia: the Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919–1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press / Harvard University Graduate School of Design), 2003, стр. 209.

5.2.4

ПРИМЕЊЕНА НАЧЕЛА МОДЕРНЕ НА ОБЈЕКТУ

УНИВЕРЗИТЕТСКА ДЕЧЈА КЛИНИКА

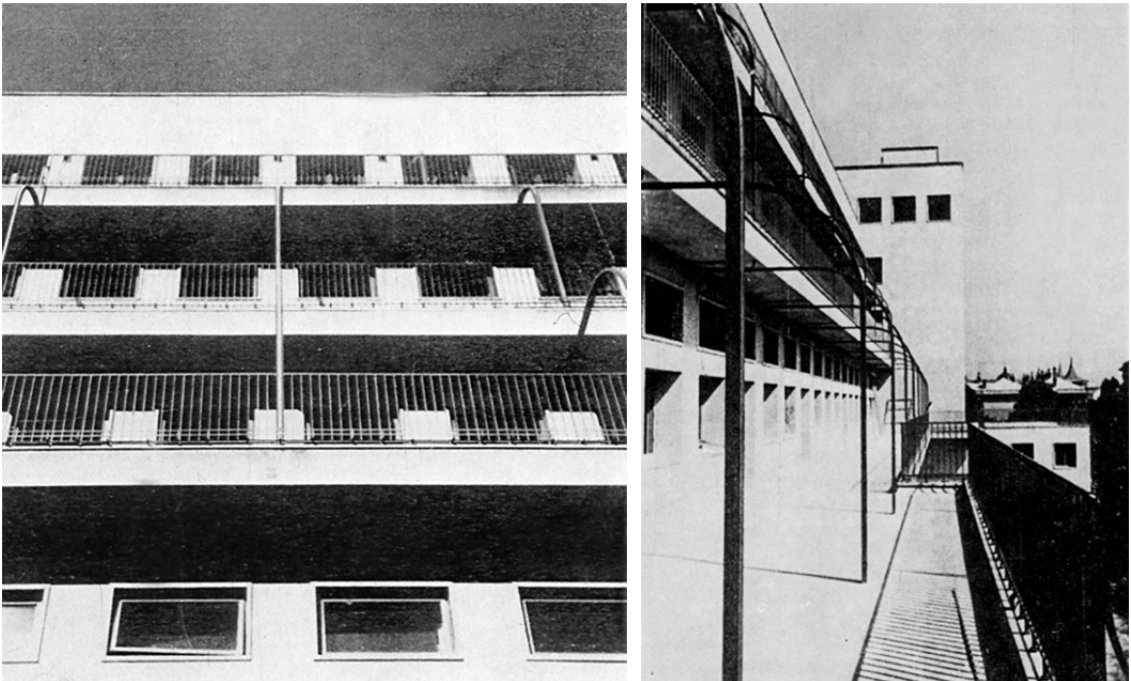
	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“	код одређених партиција објекта, улазног вестибила
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта	равне проходне кровне терасе и терасе за одмор и сунчање смештајним деловима клинике
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе	да
	неносећи преградни елементи (зидови, браварија, стаклени панели) независни од конструктивног склопа	преградни зидови соба, кабинета, лабораторија, чекаонице, вестибили итд.
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу	фасадни зид има конструктивну улогу у контексту модуларне координације и растера
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика	да
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера	диспозиција растера прозорских отвора у контексту пропорцијског система
	примењене нове конструкторске иновације и системи	модуларна координација, координација
	примењени специфични савремени материјали	армирани бетон, метални профили, ајслингер прозорски ситеми
	утицаји и рефлексije (инострани примери Модерне и авангарде)	функционализам, конструктивизам, Алвар Алто, Адоф Лос, Казимир Маљевич (архитектони, планити)

Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1421.

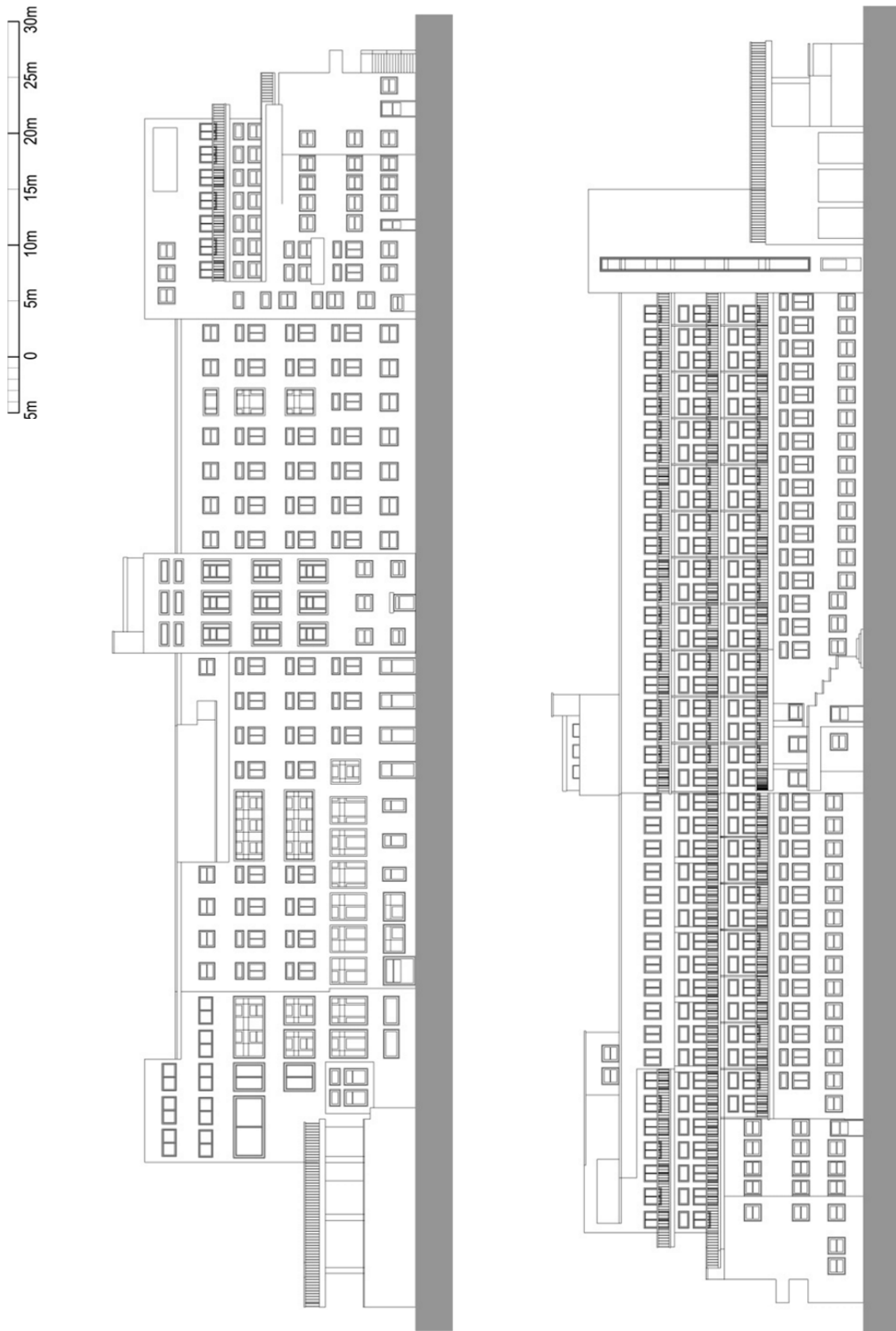
Објекат је проглашен од стране Завода за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ) за Споменик културе (Службени лист града Београда бр. 26/92)

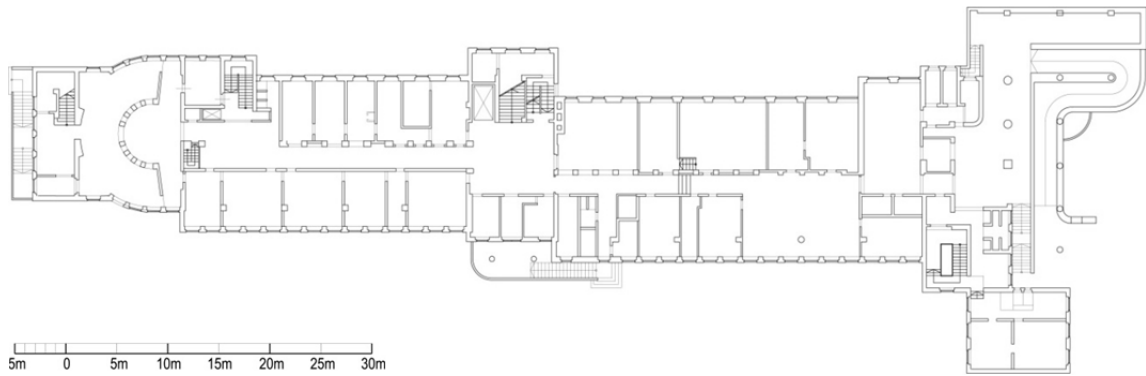
Слика 5.2.4а Универзитетска дечја клиника, Тиршова улица / архитект: Милан Злоковић, 1933 / 1936-1940. **Извор:** интернет сајт:
http://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/savski_venac/univerzitetska_decja_klinika.html

Слика 5.2.4б Универзитетска дечја клиника, фрагменти фасаде / архитект: Милан Злоковић, 1933 / 1936-1940. **Извор:** интернет сајт:
http://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/savski_venac/univerzitetska_decja_klinika.htm

Слика 5.2.4в Универзитетска дечја клиника, источна и западна фасада, Тиршова улица / архитект: Милан Злоковић, 1933 / 1936-1940. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1421. АСАD цртеж ВП, август 2009.

Слика 5.2.4г Универзитетска дечја клиника, основа приземља / архитект: Милан Злоковић, 1933 / 1936-1940. **Извор:** Документација Архива Југославије, фонд бр. 62 - Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр. 1421. АСАД цртеж ВП, јули 2012.

Слика 5.2.4д Универзитетска дечја клиника, детаљ улазне рампе, Тиршова улица / архитект: Милан Злоковић, 1933 / 1936-1940. **Извор:** фотографија ВП, септембар 2009.

Слика 5.2.4ђ Милан Злоковић, Универзитетска дечја клиника, детаљ рамовске конструкције, 1933 / 1936-1940. **Извор:** http://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/savski_venac/univerzitetska_decja_klinika.html

ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ

Утицај Модерне у архитектури јавних објеката на јавни живот и трансформацију јавних простора у Београду између два светска рата – реализације и визије

„...Друштвени преображај, нагли развитак индустрије и пред рат нарочито трезвеније гледање утицало је повољно на развој најновије архитектуре. Било је већ људи који су умели да посматрају грађевину као склоп разних смишљено повезаних функција захтевајући при томе конструктивну истину и целисходну примену и обраду материјала. Неизвештачено проучавање стварних потреба програма утицало је и на основно решење проблема. Архитект је напакон осетио важност, у које се сврхе зграда гради.“

Milan Zloković, “Stara i nova shvatanja”, časopis *Arhitektura*, revija za arhitekturu i kulturu, Ljubljana, br. 5, maj 1932, str. 143-144.

„...Нема у савременом градитељству, у погледу грађевинских метода, десничарства и левичарства. То је незгодан политички израз ...Постоје једино савремени и несавремени стручњаци. Изгледа, да је тај незгодан израз из политике прешао у градитељство некако као слика, којом је требало подвући један факат. Бољшевици у Русији искоришћују за своје сврхе и за постизавање својих циљева најмодернији начин зидања, најмодерније и најрационалије стројеве и уопште труде се, да искористе најновије резултате целог света.“

Nikola Dobrović, “U odbranu savremenog graditeljstva”, časopis *Arhitektura*, revija za arhitekturu i kulturu, Ljubljana, br. 2, februar 1931, str. 33-36.

У претходним главама анализирано је сегментално или у потпуности 78 јавних објеката на територији тадашњег Београда и Земунa пројектованих по начелима Модерне, од којих је формирано 43 досијеа референтних објеката сврстаних по архитектонским типологијама. На основу обрађене пројектне и фото-документације ових објеката увиђамо свестраност у решавању различитих архитектонских програма, примену савремених конструкторско-инжењерских захвата, утицаје на развој урбане структуре града, као и нове обрасце модерног урбаног живота у Београду. У овом истраживању начела Модерне, сви објекти у досијеима анализирани су кроз десет начела Модерне која обухватају следеће контексте:

- *архитектонско-пројектантски* (фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу; фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова и атика; остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућују континуиран простор ентеријера)

- *инжењерски* (објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла – „ex pilotis“; примена скелетног система који омогућава

слободну организацију основе; примењене нове конструкторске иновације и системи)

- *обликовно-естетски* (равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта; неносећи преградни елементи - зидови, браварија, стаклени панели независни од конструктивног склопа; примењени специфични савремени материјали)

- *друштвено-културни* (кроз деловање архитектонске струке, утицаје и рефлексије иностраних примера Модерне и авангарде)

Резултати су сумирани и систематизовани у табелама начела у сваком поглављу са одређеном зградом, а као конкретну интерпретацију резултата истраживања начела Модерне приказујемо синтезну дијаграмску табелу (**табела 6**) коју ћемо образложити у ширем и општем аспекту појаве Модерне код јавних објеката у Београду.

Приказана фото-документација конкурсног рада Милана Злоковића за Палату Хипотекарне банке Трговачког фонда из 1938. године (**страница 2**) и скице за облакодер у Београду на локацији кафане „Албанија“ архитекте Бранислава Којића из 1931. године (**страница 426**) представљају визионарске пројекте јавних објеката у Београду са примењеним начелима Модерне који обухватају све критеријуме које смо успоставили у студији случаја, односно досијеима обрађених објеката. У предложеном конкурсном решењу, Злоковић пројектује угаони склоп са кулом у духу Менделсоновог експресионизма са засведеним тракастим терасама. Скелетни систем омогућује флексибилну организацију простора са повученим фасадним фронтом партера и формирањем континуиране структуралне континуиране стаклене фасаде на двоетажном мезанину, као и на другом и трећем спрату. Иста материјализација је предложена на завршном спрату-видиковцу куле која доминира Теразијским проспектом и силуетом града. Злоковић у свом пројекту користи мотив АБ рамова на повученом завршном спрату (аналогија са дечјом клиником). Овом Злоковићевом парадигматском примеру пројектованог на југословенском конкурсима 1938. године претходила је Којићева скица за облакодер на истој локацији из 1930. године, периода

	објекат је стубовима као конструктивним елементима подигнут од тла - „ex pilotis“
	равна, проходна тераса или башта као еквивалент простору испод габарита објекта
	примена скелетног система који омогућава слободну организацију основе
	неносећи преградни елементи независни од конструктивног склопа
	фасадни зид као зидана испуна ослобођен конструктивне носеће улоге у склопу
	фасада објекта лишена орнамената, венаца, фризова, атика
	остварене хоризонталне траке прозорских отвора које омогућају континуирани простор ентеријера
	примењене нове конструкторске иновације и системи
	примењени специфични савремени материјали
	утицаји и рефлексије (инострани примери Модерне и Авангарде)

3.1 Администрација:
банке, берзе, осигуравајућа друштва, фондови, државне институције и службе

	3.1.1 Зграда Првог Дунавског багерско-паробродарског друштва	3.1.2 Ратнички дом	3.1.3 Палата „РИУНИОНЕ“ – Дом Јадранског осигуравајућег друштва	3.1.4 Југославенска удружена банка А. Д.	3.1.5 Банка „ЗЛАТИБОР“ А. Д.	3.1.6 Зграда Пензионог фонда београдске фабрике цемента	3.1.7 Палата београдске берзе	3.1.8 Дом Трговинске коморе	3.1.9 Дом удружења југословенских инжењера и архитеката	3.1.10 Зграда Новинарског дома	3.1.11 Зграда Дома железничара и бродара	3.1.12 Зграда Општинске штедионице и задужног фонда Београда	3.1.13 Зграда Јавне берзе рада	3.1.14 Команда ваздухопловства Краљевине Југославије	3.1.15 Палата новинске куће „ВРЕМЕ“	3.1.16 Зграда Српског пољопривредног друштва	3.1.17 Зграда Јеврејског женског добровољачког друштва	3.1.18 Палата „ПРИЗАН“	3.1.19 Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда

3.3 Стратешки објекти: мостови, железница, путеви, аеродроми и луке

	3.3.1 Хангари авиокомпаније „АЕРОПУТ“	3.3.2 Пристанишна зграда аеродрома и контрола лета	3.3.3 Мост краља Александра I	3.3.4 Мост Краља Петра II

3.4 Индустриски објекти

	3.4.1 Стара електрана „Снага и Светлост“	3.4.2 Краткоталасна радио станица	3.4.3 Зграда „FIAT“	3.4.4 Палата Државне штамарије

4.1 Угоститељство: хотели и ресторани

	4.1.1 Хотел „ПРАГ“	4.1.2 Хотел „ГРАНД“ - Палата Занатског дома	4.1.3 Гранд Хотел „БЕОГРАД“	4.1.4 Хотел „ASTORIA“	4.1.5 Хотел „MAJESTIC“

4.2 Трговина: робне куће, продавнице и сајмови

	4.2.1 Комплекс старог сајмишта	4.2.2 Робна Кућа „ТА-ТА“

4.3 Спорт и рекреација: спортски објекти

	4.3.1 Зграда Веслачког клуба „БЕОГРАД“

5.1 Образовање: основне школе, гимназије и научне установе

	5.1.1 Астрономска опсерваторија	5.1.2 Гостиничарски дом и школа	5.1.3 Прва женска реална гимназија	5.1.4 Прва мушка реална гимназија

5.2 Здравство: болнице и клинике

	5.2.1 Хируршко-уролошки павиљон Државне болнице	5.2.2 Градски дом дече заштите	5.2.3 Београдска општинска болница - „зајужбина Николе Спасића“	5.2.4 Универзитетска деча клиника

(табела 5) Дијаграмска синтеза начела Модерне

раног формирања модернистичке сцене у Београду. Међутим, Којић у то време пројектује зграду са рационалним скелетним системом, тракастим прозорима, а посебну пажњу привлачи компоновање форме фасаде где се ритмовањем еркера на оба тракта и прочељу добијају континуиране терасе. У оба пројекта основе су флексибилне, модуларне и са равним проходним кровним терасама.

Увидом у 43 приказана и 35 скраћених досијеа јавних објеката дошли смо до резултата да примењена начела Модерне на јавним објектима можемо да посматрамо као индивидуалне архитектонске позиције наших архитеката, њиховог образовања и утицаја које носе из европских и домаћих школа архитектуре, те можемо да говоримо и о аутентичности београдске Модерне у светлу страних утицаја, историјског континуитета Београда, модернизације и идеологије. Специфичност београдске Модерне на примеру објеката које смо издвојили у овом закључку, не треба да поредимо нити смештамо међу светске примере модерне архитектуре између два светска рата, иако би за то и имали разлога, већ их посматрамо од значаја у ширим модернизацијским процесима у друштву. У овом раду основни архитектонски утицаји су засигурно засновани на функционализму, Ле Корбизјеовим постулатима „пет тачака модерне архитектуре“, италијанском рационализму и мањој мери конструктивистичким начелима које сусрећемо код сложених конструкторских програма и система. У овом истраживању синтезну Табелу анализирамо двосмерно: по вертикалној и хоризонталној схеми.

А) Референтни јавни објекти реализовани по начелима Модерне

Првих пет начела Модерне референтних за анализу објеката пристекла су из Ле Корбизјеових 5 тачака архитектуре као примарног извора из епохе, а осталих пет начела представљају специфичности наше архитектонске праксе тог периода у контексту истраживања секундарних извора о архитектури Модерне у нашој средини. Анализирајући Табелу 6 по вертикалној схеми кроз постављена начела Модерне у истраживању издвајамо десет референтних јавних објеката поређаних хронолошки из обрађених досијеа и то:

01. Зграда Пензионог фонда беоцинске фабрике цемента (Брашован, 1934.)
02. Зграда Новинарског дома (Вајсман, 1934-1935.)
03. Команда ваздухопловства Краљевине Југославије (Брашован, 1935.)
04. Палата новинске куће „ВРЕМЕ“ (Којић, 1937-1938.)
05. Зграда Српског пољопривредног друштва (Савковић, 1940)
06. Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда (Прљевић, Бон, Гракалић/
инж. Лазаревић, 1938-1939.)
07. Зграда „FIAT“ (Злоковић, 1939-1940.)
08. Палата Државне штампарије (Брашован, 1933/1939-1940.)
09. Робна Кућа „ТА-ТА“ (инж. Лазаревић, 1932.)
10. Универзитетска дечја клиника (Злоковић, 1933/1936-1940.)

Ови објекти се могу издвојити јер једини у синтезној табели показују по свим аспектима кроз које смо разматрали јавне објекте, да садрже јасно примењена начела Модерне по својој форми, фасадној пластици и пропорцији, примењеним материјалима и материјализацији фасада, инвентивно примењеној конструкцији као и функционално слободној организацији простора.

- *Форма* наведених референтних објеката је заснована на примарним кубистичким композицијама које су изведене функционалном организацијом и типологијом, као и урбанистичком диспозицијом у градској структури. Примарне архетипске полиедарске форме и њихове композиције одликују се хоризонталним диспозицијама отвора, симетријом фасадних волумена, вертикалношћу форме односно формирањем висинске доминанте (Палата новинске куће „ВРЕМЕ“, Команда ваздухопловства Краљевине Југославије) којима је тема вертикалне куле (торња) апострофирала нову архитектуру Модерне у градским ведутама и силуетама Београда односно Земуне.

- *Фасадна пластика* на изабраним објектима, иако лишених традиционалних елемената зграде (венац, атика, пиластри, орнамент) можемо посматрати кроз однос пуног и празног на фасади (ритам, пропорција), коришћење препознатљивих елемената домаће Модерне

(јарбол, округли прозор) и на крају ортогонална подела фугама фасадних малтерисаних равни, односно модуларне поделе фасадних камених плоча произашлих из пропорцијске поделе фасаде и отвора (прозора и прозорских трака).

- *Пропорцијом* се посебно бавио архитект Милан Злоковић који је на парадигматском пројекту Универзитетске дечје клинике (**поглавље 5.2.4**) користио модуларну координацију и коолинеацију, а математичко-геометријским приступима, методама и темељним анализама доносио је инвентивна решења на основу богатог градитељског искуства у потрази за оригиналним предлогом примене система пропорционисања у архитектури, преференцијаних бројева и идеалних пројектанских модула, а све у контексту примене науке у модерничкој архитектонској пракси.

- *Примењене материјале* можемо сврстати, са једне стране, на материјале који имају конструктивну улогу и чине *инвентивно примењену конструкцију* (армирани бетон, челични профили) и са друге, на материјале фасадних облога и неносећих зидова склопа. Анализирајући архитектонске цртеже пресека и основа обрађених зграда, увиђамо да је адекватна примена могућности армираног бетона са инжењерско-конструкторског аспекта дошла до изражаја код објеката Зграде Новинарског дома, Палате Хипотекарне банке Трговачког фонда, Палате Државне штампарије и Робне куће „ТА-ТА“, објеката за које можемо рећи поуздано да имају АБ скелетни конструктивни склоп као један од основних постулата Ле Корбизијеових постулата „Пет тачака модерне архитектуре“. Код зграда Универзитетске дечје клинике и зграде „FIAT“ скелетни склоп је комбинован, уосталом као и код других објеката са масивним системима носећих АБ или опекарских зидова. У овом плурализму типологија објеката и намена, изнимка је примена армираног бетона на аеродромским хангарима инж. Миланковића који је оскудних технолошких могућности радне снаге успео да и инжењерски и естетски уради АБ решеткасте носаче распона 32 метра. Примена челика се односи углавном за мостоградњу која је реализована из ратних репарација па су конструкторске челичне елементе увозиле и монтирале стране грађевинске компаније.

- У обликовању фасада уочавамо традиционалне малтерисане фасаде и употребу облагања каменим плочама и мермером. Могућност коришћења стаклених великих панела и зид-завеса са танким профилима није коришћена осим на Брашовановој Палати Државне штампарије на чијој главној фасади уочавамо у погонском делу објекта одвојену скелетну структуру од фасадне транспарентне равни стаклених континуалних трака. Вајсман на згради Новинарског дома такође формира елегантан скелетни склоп витких стубова да би фасада из Ресавске улице добила континуалне стаклене траке прозора док Злоковић на згради „FIAT“ користи фасадну клинкер опеку коју сусрећемо код италијанских рационалиста и Менделсона. Стога, ова три објекта, заједно са Злоковићевом клиником и јесу значајне парадигме београдске Модерне у овом периоду.
- *Функционално слободна организација простора* је присутна управо на приказаним конструкторским скелетним склоповима и распонима наведена три објекта који омогућују флексибилну организацију простора. Начела Модерне по којима су анализирани објекти у овом раду хијерархијски су повезани у погледу кретања кроз простор, односа унутра-споља, отворено-затворено и пуно-празно.

Б) Најизраженија начела Модерне на реализованим јавним објектима

Посматрајући Табелу 6 као синтезно истраживање по хоризонталној схеми свих 43 објекта, увиђамо где и у којој мери су одређена начела била најприсутнија, на којој типологији објеката, код којих аутора и у ком периоду. У том контексту дошли смо до резултата да се у првом плану од десет постављених, истичу пет начела и то:

01. безорнаменталне фасаде лишених венаца, атика и фризова,
02. примењени нови конструкторски системи,
03. примењени специфични материјали уколико узмемо у обзир и примену армираног бетона као новог адаптивбилног материјала у контексту грађевинских могућности,
04. коришћење равних кровних тераса као једног од главних постулата „пет

тачака модерне архитектуре“.

05. присутни утицаји и рефлексије које смо поставили у глави 2 овог рада

Из овога можемо да закључимо да су се кроз анализу у досијеима показала као референтни и компаративни са савременим токовима зграде: Новинарски дом, Вајсман, 1934-1935; Палата новинске куће „ВРЕМЕ“, Којић, 1937-1938; Зграда Српског пољопривредног друштва, Савковић, 1940; Зграда „FIAT“ Злоковић, 1939-1940; и Универзитетска дечја клиника, Злоковић, 1933/1936-1940.

Са друге стране, уочавамо да једино Палата Хипотекарне банке Трговачког фонда, зграде Веслачког клуба и Новинарског дома имају скелетни систем у приземљу (ex-pilotis), а ретко се примењују и неносећи фасадни зидови, хоризонталне прозорске траке и флексибилни унутрашњи преградни зидови, што је последица непотпуне примене технолошких могућности и производне логистике у нас.

Критички гледајући, код осталих објеката, иако са присутним модернистичким архитектонским елементима, уочавамо недоследне раскиде са традиционалним обрасцима грађења, првенствено уграђеним конструктивним системима и материјалима. Архитекти, у том смислу, примењују масивне зидане конструктивне схеме, не сагледавајући пун потенцијал примене армираног бетона у примарној конструкцији објеката (скелетни систем, слободна организација простора, померљиви системи зидних испуна и друго). Разлоге можемо тражити извесно и објективно у недовољно развијеној грађевинској оперативи, индустрији и технологији, а могуће и у односу пројектаната и наручиоца који нису имали довољно слуха за Модерну. И поред тога, сва ова ограничења била су ублажена вештинама које су имали наши неимари тог доба. Оскудних средстава и оперативе исказивали су се педантним радом код реализација зграда у захтевним занатима (столари, бравари, фасадери, каменоресци и други).

Када говоримо о начелима Модерне, њихова примена у архитектури јавних објеката у периоду од 1918. до 1941. године довела је до промене карактера архитектуре града Београда чиме је обрађени број од 79 реализованих јавних објеката и примењених начела потврдио нашу

хипотезу. Наиме, кроз изградњу великог броја модерних јавних објеката и њиховог утицаја на стварање новог јавног градског простора, Београд је од периферне балканске престонице трансформисан у модерну европску метрополу међуратног периода као део ширих политичких, друштвено-културних и привредних процеса у репрезентацији Београда као модерне престонице нове државе која је у периоду од 1918. до 1941. године доживела демографски, социјални и културни прогрес, а посебно место у томе припада значајним утицајима европских културних и уметничких савремених токова који су имали рефлексије на нашу средину. Иако је структурално, ова трансформација према модерном Београду превасходно била последица промена социо-економског, политичког, културног и интелектуалног амбијента у српском и југословенском друштву, свој пуни просторни израз она је добила кроз архитектуру модерних јавних објеката, изграђених како у државној иницијативи, тако и кроз све снажнији развој приватне иницијативе, капитала и грађанских вредности.

Појава и примена начела Модерне у архитектури јавних објеката Београда као нове престонице Краљевине СХС (1918-1929) и Краљевине Југославије (1929-1941), а у контексту формирања и афирмације новоуспостављене мултинационалне државе, одвијао се у опозицији у односу на доминантни архитектонски дискурс академизма, који је нарочито промовисан код реализације јавних објеката институција нове државе, па стога можемо и добити одговор на суштину питања зашто Модерне нема у оној мери каква је постојала у Немачкој, Холандији, Италији, Чехословачкој или СССР-у. И поред тога Модерна је код свих истражених јавних објеката у овом раду у доброј мери истиснула академски традиционални дискурс, успоставила нове релације у неимарству тог доба, афирмисала архитектуре различитих сензибилитета и утицаја који су у непуних двадесет година београдску модерну архитектуру довели у равноправни статус са европском сценом, осавременили Београд као престоницу нове државе и на крају уткали модерну архитектуру у један општи културни и уметнички идентитет партиципиран у модернизацијским процесима српског друштва у двадесетом веку.

У том смислу, појава авангардних покрета и модерне архитектуре у Европи, као савременог друштвеног, културног и техничког израза епохе, утицала је на трансформацију југословенског културног простора уопште, појаву модерне архитектуре код аутора који делују у великим градским центрима, а посебно је утицала у Београду на урбанитет, градску морфологију, јавне градске просторе и јавни живот престонице. Такође, кроз велике јавне конкурсе и индивидуална залагања архитеката, наручилаца (сопственика) пројеката и задужбинара у реализацијама, Модерна у Београду постаје запажен архитектонски дискурс у том периоду.

Рефлексије и утицаје европске архитектонске сцене авангардних покрета на архитекте који су деловали у Краљевини Југославији фокусираних у Београду, Загребу и Љубљани као окоснице културног и друштвеног развоја сублимирани су табеларним дијаграмом који структурира и умрежује српски и југословенски модернизам у широј матрици модерне архитектуре Европе у наведеном периоду.

Процес модернизације Београда доводи до нових модерних културних и друштвених образаца живота у Београду са јаким утицајем из западне Европе (медија, публицистике и новинарства, моде, филма, музике, трговине, забаве, рекреације и других) Тако је профилисана модерност нове грађанске класе. Процес трансформације урбане и изграђене средине Београда у модерном духу овог периода афирмисао се кроз садејство са овом променом културне и интелектуалне климе тадашњег Београда.

Досадашњи закључци о београдској архитектури Модерне треба да се поново преиспитају, јер овај рад има интенцију да покаже да је појава архитектуре Модерне у овом периоду много више од архитектонског правца. Њена снага је у квантитету архитектонских захтева, типологија објеката и начина коришћења конструкторских и функционалних програма у зградама. Најзад, она је интегрални део свеукупног пројекта модерности друштва и модернизације тадашње државе у светлу политичких, друштвених и културних појава у Европи између два светска рата. У тако кратком временском периоду од двадесетак година реализовани су јавни објекти

Модерне које приказујемо у синтезном прегледу реализација у функцији архитектонских типологија и времена изградње. (Табела 66)

ИЗГРАЂЕНО У БЕОГРАДУ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА МОДЕРНЕ	објекти администеације	објекти културе	објекти саобраћаја	објекти индустрије	објекти угоститељства	објекти трговине	објекти спорта	објекти образовања	објекти здравства	укупно објеката по типологији
1918.	01. XII - формирана Краљевина СХС / Завршен 1. Светски рат									
1919.										
1920.										
1921.										
1922.										1
1923.		1								1
1924.				1						1
1925.										
1926.	1									1
1927.		1	1			1	1			4
1928.							1	2		3
1929.	2				1			1		4
1930.	1		1				1		1	4
1931.	3	1		1				1		7
1932.	4		1	1						6
1933.				1	1		1			3
1934.	3		1	1		1		1	1	8
1935.	3		1		1		1	2	1	9
1936.	2				1			2		5
1937.	4	1		2	1	1				9
1938.	2		1					1		4
1939.	1			3						4
1940.				3				2	1	5
1941.	06. IV - напад нацистичке Немачке на Краљевину Југославију / Почетак 2. Светског рата									
укупно	26	4	6	13	5	3	5	12	4	Σ 78

Табела 66 Хронолошко-синтезна табела реализација типологија јавних објеката у Београду по начелима Модерне од 1918. до 1941. године

Временски оквир изградње од 1918. до 1941. године усаглашен је са архитектонским типологијама по којима је урађено истраживање, те тако долазимо до следећих закључака:

- У назначеном периоду највише је изграђено административних објеката (банке, берзе, осигуравајућа друштва, фондови, државне институције и

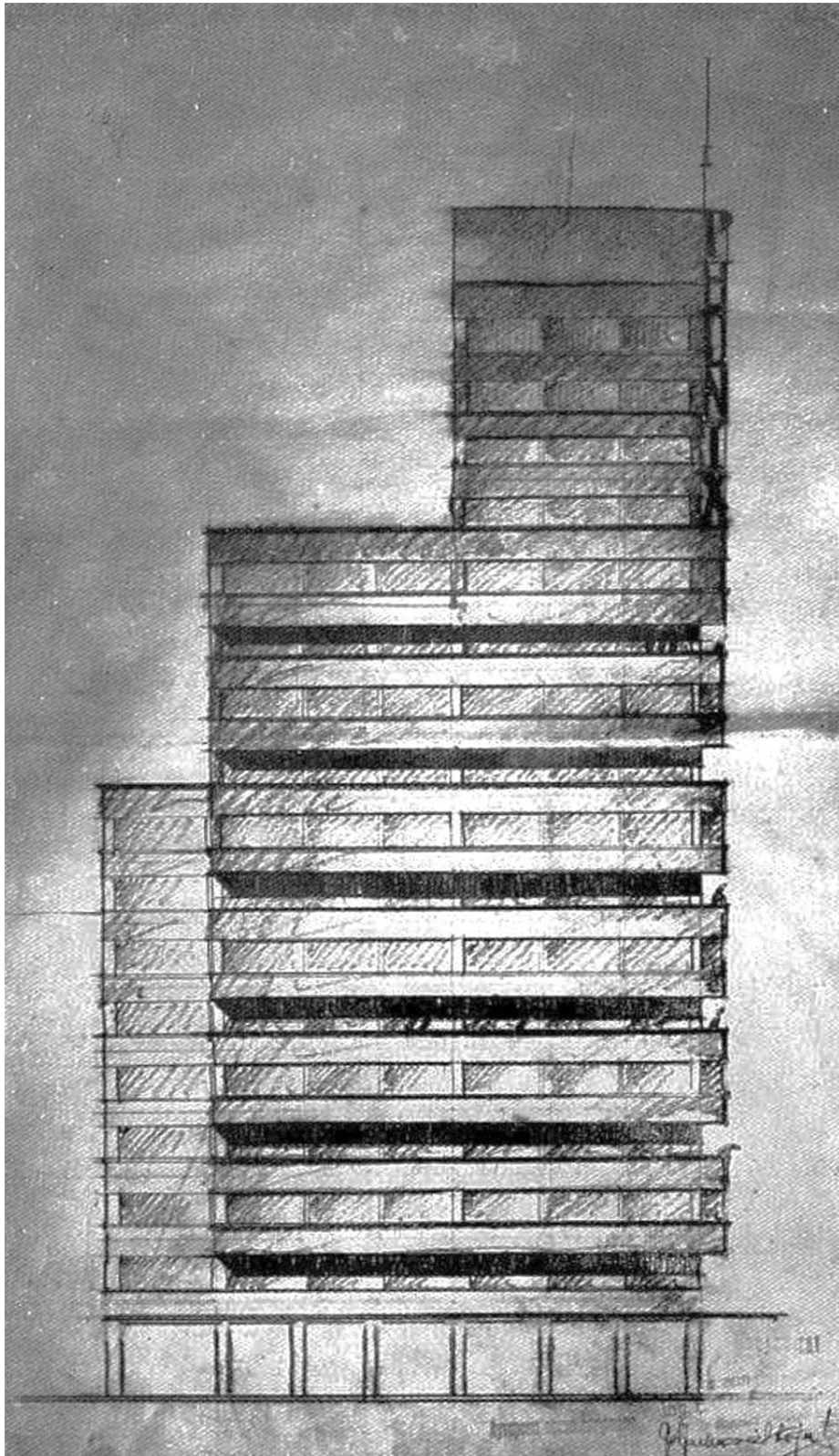
службе) и то 26 зграда. Обзиром на административну и привредну улогу Београда, овај податак говори и о томе да су архитекти промовисали идеје модернизма у промовисању институција које су репрезентовале нови друштвени систем, политичку, финансијску и управну снагу нове државе.

- Највише реализованих јавних објеката Модерне саграђени су у периоду од 1934. до 1937. године и то 31 зграда. Овај податак је везан за привредни опоравак државе који је уследио после велике светске економске кризе и рецесије 1933. године, а након чега је држава покренула привредне и економске реформе које су обухватиле и грађевински сектор, а тим и архитектонску струку.

На крају, можемо да закључимо да су везе архитектонског наслеђа Модерне и потенцијала данашње архитектонске праксе у Београду последица архитектонског континуитета периода Модерне између два светска рата, послератног модернизма и стратегија изградње Новог Београда¹⁸⁷ 1950-их и 1960-их година, преко велике архитектонске продукције конкурса и реализација у СФРЈ 1970-их и 1980-их година до савремене архитектонске сцене на прелазу миленијума.

Данашња архитектонска пракса је поред утицаја модернистичких дискурса двадесетог века, индиректно или директно заснована и на вредностима и рефлексијама српског и југословенског предратног модернизма и авангарде, као и важног архитектонско-пројектантског и педагошко-теоријског рада професора на Архитектонском факултету у Београду (Добровић, Злоковић, Којић, Клиска, Пантовић, Богојевић, Лазаревић) који су били неприкосновени носиоци и ствараоци Модерне у Београду и Србији између два светска рата.

¹⁸⁷ видети у: Благојевић, Љиљана, Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре новог београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године - докторска дисертација, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2002.

Бранислав Којић, скица за облакодер у Београду (на локацији кафане „Албанија“), 1931, цртеж оловком
Извор: Публиковано у: *Архитектура*, часопис за ликовну и примењену уметност, Лубљана, октобар 1931, бр. 1, стр. 21.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. ПРИМАРНИ ИЗВОРИ

1.1. ОРИГИНАЛНА ПРОЈЕКТНА И ФОТОГРАФСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА И АРХИВСКА ГРАЂА

(историјска грађа: техничка и пројектна документација, штампани и руком писани извори, дела ликовне уметности, материјални остаци, фото-документација, картографска документација)

- 1.1.1** Архив Југославије, Београд: Фондови из периода Краљевине Југославије до 1945. Сигнатуре: фонд бр. 62, свеска III-9 (435.) фасцикле бр. 601, 676, 691; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1602; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1584; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1455; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1421; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1444; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1407; фонд бр. 62, фасцикла бр. 1421.
- 1.1.2** Историјски архив Београда: Фонд Управе града Београда (1838-1944), Фонд Општине града Београда (1887-1944), Збирка планова и мапа, XX век, Збирка архиларија (1808-1997), Збирка фотографија, XX век. Сигнатуре: ИАБ 10-14-24, ИАБ 20-163-1940, ИАБ 6-16-1940, ИАБ 19-7-1930, ИАБ Ф 15-31-1934, ИАБ 35-10-1932, ИАБ 8-6-1933, ИАБ 25-8-32, ИАБ 1-29-1934, ИАБ 18-6-37, ИАБ 7-26-1935, ИАБ 21-39-36, ИАБ 13-9-1937, ИАБ 51-7-31, ИАБ 14-6-38, ИАБ 30-25-1938, ИАБ 7-12-38, ИАБ 23-12-38, ИАБ 43-11-31, ИАБ 2-71-39, ИАБ 14-30-29, ИАБ 23-87-1932, ИАБ Ф2-9-1936, ИАБ 17-2-37, ИАБ 2-26-40, ИАБ 22-23-34, ИАБ 1-45-35, ИАБ 41-2-31, ИАБ XV-8-1931, ИАБ 15-77-1936, ИАБ 3-53-33.
- 1.1.3** Музеј града Београда: Фонд Одељења културне историје и уметности (Ликовна уметност до 1950, Примењена уметност и етнологја, Просвета и наука, Књижевност и култура, Урбанизам и архитектура)
- 1.1.4** Музеј ваздухопловства у Београуд: Аеро снимци Београда: фото-документација Краљевског ратног ваздухопловства у периоду између два светска рата.
- 1.1.5** Народна библиотека Србије: Посебне збирке, Књижевни и други рукописи и архивалије, Картографска грађа, Фото-документација: Збирка фотографија, Збирка албума, Збирка разгледница, Плакати и ситни документациони материјал.
- 1.1.6** Завод за заштиту споменика културе града Београда: Збирка писаних докумената – досијеа, Збирка планова – планотека, Збирка фототечког материјала – фототека, Збирка штампаног материјала – библиотека и хемеротека.
- 1.1.7** Дигитализована архивска грађа Библиотеке Универзитета у Љубљани: Статистички годишњаци Краљевине Југославије од 1929. до 1940. године

1.2 ЧАСОПИСИ И ДНЕВНА ШТАМПА

- 1.2.1 *Београдске општинске новине/Општинске новине*, Београд (1881-1929; 1929-1941)
- 1.2.2 *Политика*, Београд, 1918-1941.
- 1.2.3 *Време*, Београд, 1918-1941.
- 1.2.4 *Правда*, Београд, 1918-1941.
- 1.2.5 *Технички гласник*, Београд
- 1.2.6 *ARHITEKTURA*, mesečna revija za građevinsku, likovnu i primenjenu umetnost, Ljubljana (1931-1934)
- 1.2.7 *ЗЕНИТ/ZENIT*, интернационална ревија за уметност и културу, Загреб, Београд (1921-1923; 1923-1927)
- 1.2.8 *Уметнички преглед*, Музеј Кнеза Павла, Београд, (1937 -1941)
- 1.2.9 *Технички гласник*, Zagreb, (1919 -1941)
- 1.2.10 *Српски књижевни гласник*, Београд (1919 -1941)
- 1.2.11 *Грађевински вјесник*, Zagreb (1919 -1941)

1.3 ЛИТЕРАТУРА:

- 1.3.1 Lissitzky El, *RUSSLAND – Die rekonstruktion der architektur in der Sowjetunion*, Wien, Verlag Von Anton Schroll & co, 1930.
- 1.3.2 Planić, Stjepan, *Problemi savremene arhitekture 1. dio*, Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb, 1932.

1.4 ПЕРИОДИКА:

- 1.4.1 Алексић, Драган, “Изложба модерне архитектуре у Уметничком павиљону”. *Време*, 3, 18.06.1929.
- 1.4.2 Алексић, Драган, “Водник дадаистичке чете”, *Време*, бр. 3243, Београд, 1931.
- 1.4.3 Бошковић, Ђурђе, “Изложба југословенске савремене архитектуре”, *Време*, 5, 28.02.1933.
- 1.4.4 Здравковић, Иван, М., “Палата државне штампарије и Дечје поликлинике”, *Правда*, Београд, 16.2, 1940.
- 1.4.5 Здравковић, Иван, М., “Виле на Топчидерском брду и Дедињу”, *Уметнички преглед*, Београд, 7, стр. 198- 201, 1939.
- 1.4.6 Здравковић, Иван, М., “Отварање Првог салона архитектуре”, *Политика*, Београд, 10.6, 1929.
- 1.4.7 Здравковић, Иван, М., “Архитектонска хроника - значајнији архитектонски објекти подигнути у Београду у прошлој грађевинској сезони, две палате Хипотекарне банке и Трговачког фонда”, *Правда*, 28. Јануар, 1940.

- 1.4.8 Кашанин, Милан, "Јесења изложба београдских сликара, вајара и архитеката", *Летопис Матице српске*, књ. 319, стр. 273–277, 1929.
- 1.4.9 Максимовић, Бранко, "Изложба групе архитеката модерног правца у Београду", *Београдске општинске новине*, 3, стр. 228-230, 1933.
- 1.4.10 Максимовић, Бранко, "Изложба савремене архитектуре", *Политика*, Београд, 28. 2, 8, 1931.
- 1.4.11 Петров, Михајло С., "Пролетња изложба у Уметничком павиљону", *Време*, 8. 5., 4, 1929.
- 1.4.12 Стојановић, С., "Изложба београдских уметника у Уметничком павиљону". *Политика*, Београд, 2.1., 7, 1929.
- 1.4.13. Аноним, „Јуче је отворен у Београду први атеље за унутрашњу архитектуру“, лист *Време*, 15 .12. 1929.
- 1.4.14 Аноним, „Отварање атељеа за унутрашњу архитектуру“, лист *Правда*, 14. 12. 1929.

2. СЕКУНДАРНИ ИЗВОРИ

2.1. ЛИТЕРАТУРА КОЈА СЕ ОДНОСИ НА ИСТОРИЈУ АРХИТЕКТУРЕ, УРБАНИЗМА И ИНЖЕЊЕРСТВА У БЕОГРАДУ

2.1.1 Часописи

- 2.1.1.1 *Архитектура и урбанизам*: часопис за просторно планирање, урбанизам и архитектуру, Београд (1994-)
- 2.1.1.2 *Годишњак града Београда - Annuaire de la ville Belgrade*, Београд (1954-)
- 2.1.1.3 *Izgradnja: časopis Saveza građevinskih inženjera i tehničara Srbije – monthly review for civil engineering, architecture and building industry*, Београд (1949-)
- 2.1.1.4 *Наслеђе – Heritage*, часопис Завода за заштиту споменика културе града Београда (1997-)
- 2.1.1.5 *Саопштења – Communications*, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе (1956-)
- 2.1.1.6 *Саопштења Института за архитектуру и урбанизам Србије*, Београд (1966-)
- 2.1.1.7 *Spatium: časopis Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije*, Београд (1997-)
- 2.1.1.8 *Urbanizam Beograda: časopis za planiranje razvoja, izgradnju i prostorno uređenje Beograda*, Београд (1969-)

2.1.2 ТЕКСТОВИ И МОНОГРАФСKE ПУБЛИКАЦИЈЕ

- 2.1.2.1 Вукотић-Лазар, Марта, "Милашиновић Марић Дијана. Архитекта Јан Дубови, Задужбина Андрејевић, Библиотека Посебна издања, Београд 2001.", *Архитектура и урбанизам*, 11, стр. 79-81, 2002.

- 2.1.2.2** Golubović, Vidosava, i Irina Subotić, (priređivači), "Časopis *Зенит/Zenit* Izbor", *Književnost*, br. 7-8, Beograd, 1981.
- 2.1.2.3** Golubović, Vidosava, "Dada u Subotici. Obešeni čovek & Koncert mirisa i svetla", *Književnost*, br. 7-8, Beograd, 1990.
- 2.1.2.4** Golubović, Vidosava i Staniša Tutnjević (urednici), *Srpska avangarda u periodici. Zbornik radova*, Novi Sad / Beograd, 1996 (posebno tekstovi: Vidosava Golubović, "Dada-Jok Branka Ve Poljanskog"; Miško Šuvaković, "Kontekstualni, intertekstualni i interslikovni aspekti avangardnih časopisa"; Natalija Zlidnjeva, "El Lisicki kao ogledalo Зенит/Zenitizma"; Ješa Denegri, "Likovni umetnici u časopisu *Зенит/Zenit*"; Irina Subotić, "Tipografska i likovna rešenja *Зенит/Zenita* i Zenitističkih izdanja"; Milanka Todić, "Fotografija i avangardni pokreti u umetnosti").
- 2.1.2.5** Drljević, Marija, "Arhitektura pošte 1 u Beogradu", *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, 37, str. 277-296, 2009.
- 2.1.2.6** Ђурђевић, Марина, "Милан Злоковић", *Момент*, Београд, 11-12, стр. 89-94, 1988.
- 2.1.2.7** Ђурђевић, Марина, "Милан Злоковић – ликови српских архитеката", *ИТ новине*, Орган Савеза инжењера и техничара Југославије, Београд, 14.11, 20, 1980.
- 2.1.2.8** Ђурђевић, Марина, "Милан Злоковић – XV Салон архитектуре", *каталог изложбе*, Београд, непаг, 1989.
- 2.1.2.9** Ђурђевић, Марина, "Живот и дело архитектке Милана Злоковића 1898-1965", *Годишњак града Београда*, књ. 38, стр. 145-168, 1991.
- 2.1.2.10** Flaker, Aleksandar, i Dubravka Ugrešić (urednici), *Pojmovnik ruske avangarde*, br-1-9, Zagreb, 1984-1993, (posebno tekstovi Vide Golubović: Зенит/Zenit/Ruska avangarda; Konstruktivno načelo dade; Berlinska dada/Tatlin; Grupa konstruktivista u Trstu).
- 2.1.2.11** Ivanković, Vedran „Arhitekt Vladimir Antolić – zagrebački urbanistički opus između dva svjetska rata“, *Prostor*, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Zagreb, 2009, str. 268-283
- 2.1.2.12** Игњатовић, Александар, "Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката у Београду", *Наслеђе*, бр.VII, 87-117, 2006.
- 2.1.2.13** Ignjatović, Aleksandar, "Od istorijskog sećanja do zamišljanja nacionalne tradicije: spomenik Neznamom junaku na Avali", *Istorija i sećanje: studije istorijske svesti*, 229-252, Beograd: INIS, 2006.
- 2.1.2.14** Ignjatović, Aleksandar, „Politika predstavljanja jugoslovenstva: jugoslovenski paviljon na Svetskoj izložbi u Parizu 1937. godine“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. XI, sv. 2-3, 65-83, 2004.
- 2.1.2.15** Игњатовић, Александар, "Средњеевропски контекст у раном делу Драгише Брашована", *Годишњак града Београда*, књ. XLIX-L, 143-166, 2002-2003.

- 2.1.2.16** Игњатовић, Александар, "Између универзалног и аутентичног - о архитектури ратничког дома у Београду", *Годишњак града Београда*, књ. LII, стр. 313-332, 2005.
- 2.1.2.17** Janakova-Grujić, Mare, "Beogradski opus arhitekta Stevana Tobolara (1888-1943)", *Nasleđe*, 7, str. 151-166, 2006.
- 2.1.2.18** Кадијевић, Александар, "Новинарски дом - значајно остварење хрватских архитеката у Београду." *Наслеђе*, стр. 117-128, 2011.
- 2.1.2.19** Kadijević, Aleksandar, "Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću", *Prostor*, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Zagreb, 2011, str. 466-477.
- 2.1.2.20** Крунић, Јован, "Архитектура Београда (б. и.) ", Београд, 1954.
- 2.1.2.21** Максимовић, М.С., "Умро арх. Милан Злоковић". *Политика*, Београд, 30. 5. 12. 1965.
- 2.1.2.22** Мандић, Станко, "Проф. арх. Милан Злоковић", *Универзитет данас*, 5, стр. 45-48, 1965.
- 2.1.2.23** Маневић, Зоран, "Злоковићев пут у модернизам", *Годишњак града Београда*, књ. XXIII, 1976.
- 2.1.2.24** Маневић, Зоран, "Милан Злоковић", *Уметност*, 59, стр. 41-50, 1978.
- 2.1.2.25** Маневић, Зоран, "Јучерашње градитељство I", *Урбанизам Београда*, 53-54, Прилог 9, XXIV, 1979.
- 2.1.2.26** Маневић, Зоран, „Београдски архитектонски модернизам 1929-1931“, *Годишњак града Београда*, XXVI, стр. 209-226, 1979.
- 2.1.2.27** Маневић, Зоран, „Наши неимари - Милан Злоковић“. *Изградња*, Београд, 2, 7, стр. 45-51, 1980.
- 2.1.2.28** Марковић, Р. Иван, "Југословенска удружена банка архитектке Хуго Ерлиха", *Архитектура и урбанизам*, 18-19, стр. 127-133, 2006.
- 2.1.2.29** Марковић, Иван, "Зграда Занатског дома архитектке Богдана Несторовића", *Годишњак града Београда*, 53, стр. 311-335, 2006.
- 2.1.2.30** Мартиновић, Урош, "Архитекта Милан Злоковић". *Политика*, Београд, 6.6., стр. 18, 1965.
- 2.1.2.31** Мартиновић, Урош, "Ђорђе Лазаревић - доајен нашег неимарства". *Изградња*, 10, стр. 7-8, Београд, 1986.
- 2.1.2.32** Михајлов, Саша, "Прилог проучавању архитектонског дела Милана Минића у Београду", *Годишњак града Београда*, 47-48, стр. 225-238, 2000-2001.
- 2.1.2.33** Милашиновић-Марић, Дијана, "Српска историографија о архитекти Милану Злоковићу", *Архитектура и урбанизам*, 9, стр. 62-69, 2002.
- 2.1.2.34** Миленковић, Павле, "Подне српске авангарде", *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 124, стр. 53-73, 2008.

- 2.1.2.35 Милошевић, Предраг, В., "Албанија, симбол Београда, Србије и Југославије – ауторско остварење дипломираног инжењера архитектуре Миладина Прљевића, са његовим сарадницима – конструктором грађевинским инжењером Ђорђеом Лазаревићем и академским архитектама Бранком Боном и Миланом Гракалићем", *Изградња*, 64 (11-12), 601-611, 2010.
- 2.1.2.36 Минић, Оливер, „Развој Београда и његова архитектура између два рата“, *Годишњак Музеја града Београда*, Књ. 1 (1954), пп. 177-188.
- 2.1.2.37 Минић, Оливер, "Злоковић, Милан", ЕЛУ, 4, стр. 639–640, 1966.
- 2.1.2.38 Минић, Оливер, "Милан Злоковић, уметник и научник, 1898–1965", *Архитектура и урбанизам*, 35-36, стр. 77–78, 1965.
- 2.1.2.39 Несторовић, Богдан, "Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)", *Годишњак града Београда*, књига XX, 339-381, 1973.
- 2.1.2.40 Петровић, Љубомир, "Ранка Гашић: Београд у ходу ка Европи - културни утицај Британије и Немачке на београдску елиту 1918-1941, Институт за савремену историју, Београд, 2005, 289.", *Историја 20. века*, вол. 23, 1, стр. 183-186, 2005.
- 2.1.2.41 Прошен, Милан, "Градитељски опус архитектке Александра Ђорђевића (1890-1952)", *Наслеђе*, 7, стр. 167-203, 2006.
- 2.1.2.42 Ркаловић, Симонида, "Хотел Astoria", *Наслеђе*, 13, стр. 103-109, 2012.
- 2.1.2.43 Ркаловић, Симонида, "Хотел Праг", *Наслеђе*, 8, стр. 83-94, 2007.
- 2.1.2.44 Церанић, Милица, "Историја и архитектура палате 'Албаније' у Београду", *Наслеђе*, 6, стр. 147-162, 2005.
- 2.1.2.45 Шћекић, Милан, "Тргови Београда", *Годишњак града Београда*, књ. XXXII, 199-208, 1985.

2.2 ЛИТЕРАТУРА КОЈА СЕ ОДНОСИ НА ОПШТУ ИСТОРИЈУ, КУЛТУРНУ И ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ И АРХИТЕКТУРУ БЕОГРАДА

- 2.2.1 Благојевић, Љиљана, *Нови Београд: оспорени модернизам*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- 2.2.2 Blagojević, Ljiljana, *Modernism in Serbia: the Elusive Margins of Beograd Architecture, 1919–1941* (Cambridge, Mass.: The MIT Press / Harvard University Graduate School of Design), 2003.
- 2.2.3 Благојевић, Љиљана, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године - докторска дисертација*, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2002.
- 2.2.4 Благојевић, Љиљана, *Модерна кућа у Београду (1920–1941)*, Београд, Задужбина Андрејевић, 2000.

- 2.2.5 Blagojević, Ljiljana, *Odnos funkcije i forme u modernoj arhitekturi Beograda na primeru porodične kuće/vile u periodu između dva svetska rata*, magistarski rad, Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, 1998.
- 2.2.6 Božović, Branislav, *Beograd između dva svetska rata: Uprava grada Beograda 1918-1941* (Beograd: Istorijski arhiv Beograda), 1995.
- 2.2.7 Бркић, Алексеј, *Знакови у камену – Српска модерна архитектура 1930–1980*, Београд: САС, 1992.
- 2.2.8 Damljanović, Tanja, *Češko-srpske arhitektonske veze 1918-1941*, Beograd: ZZSK, 2004.
- 2.2.9 Дивна Ђурић - Замоло, *БЕОГРАД 1930. на фотографијама Јеремије Станојевића*, Музеј града Београда, каталог VI, серија збирке и легати Музеја, 1975.
- 2.2.10 Ignjatović, Aleksandar, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904 – 1941*, Beograd: Građevinska knjiga, 2007.
- 2.2.11 Kapidžić-Osmanagić, Hanifa, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Sarajevo, 1966.
- 2.2.12 Којић, Бранислав, *Архитектонски лик Београда: историјска и друштвена условљеност* (Београд:б.и.), 1963.
- 2.2.13 Којић, Бранислав, *Друштвени услови развита архитектонске струке у Београду 1920–1940. године* (Београд: САНУ, Одељење друштвених наука и уметности, књига 81), 1979.
- 2.2.14 Maksimović, Branko, *Ideje i stvarnost urbanizma Beograda 1830-1941*, Beograd: ZZSKGB, 1957.
- 2.2.15 Maksimović, Branko, *Urbanistički razvoj Beograda 1830-1941*, Beograd, 1970.
- 2.2.16 Маневић, Зоран, Појава модерне архитектуре у Србији, докторски рад у библиотеци групе за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд, 1979.
- 2.2.17 Маневић, Зоран, *Српски архитекти двадесетог века – Злоковић*, Београд, Институт за историју уметности, Музеј савремене уметности, 1988.
- 2.2.18 Маневић, Зоран, „Новија српска архитектура“, у: *Српска архитектура 1900–1970* (Београд: Музеј савремене уметности), 1972.
- 2.2.19 Маневић, Зоран, *Дубови* (Београд: Друштво историчара уметности Србије), 1985.
- 2.2.20 Маневић, Зоран, *Градитељи. 1* (Београд: Завод за заштиту споменика културе), 1986.
- 2.2.21 Маневић, Зоран, *Лексикон српских архитеката*, Грађевинска књига, Београд, 2006.

- 2.2.22 Manević Zoran, Domljan Žarko, Šumi Nace, Štraus Ivan, Konstantinovski Georgi, Milić Božidar, *Umjetnost na tlu Jugoslavije: Arhitektura XX vijeka*, Prosveta: Beograd, Spektar: Zagreb, Prva književna komuna: Mostar, 1986.
- 2.2.23 Мартиновић, Урош, *Модерна Београда. Архитектура Србије између два рата*, Београд, Научна књига, 1972.
- 2.2.24 Милашиновић Марић, Дијана П., *Архитект Јан Дубови*, Београд: Задужбина Андрејевић, 2001.
- 2.2.25 Милашиновић Марић, Дијана П., *Водич кроз модерну архитектуру Београда*, Београд: Друштво архитеката Београда, 2002.
- 2.2.26 Милошевић, Предраг, В., *Архитектура у Краљевини Југославији 1918-1941*, Сарајево Србиње: Просвјета, 1997.
- 2.2.27 Perović, Miloš R., Krunić, Spasoje, *Nikola Dobrović—eseji, projekti, kritike*, Beograd: Arhitektonski fakultet, 1998.
- 2.2.28 Perović, Miloš R., *Srpska arhitektura XX veka: od istoricizma do drugog modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu), 2003.
- 2.2.29 Петровић, Ђорђе, *Теоретичари пропорција*, Београд, Библиотека Зодијак, 1960.
- 2.2.30 Ристовић М., Стојановић Д., Јовановић М., Перишић М., Миилорадовић Г.; приређивачи, *Живети у Београду 1890-1940 – документа управе града Београда, Књига 6*, издање Историјског архива Београда, Београд, 2008.
- 2.2.31 Stojanović, Bratislav, *Putovanja kroz istoriju i urbanizam Beograda* (Beograd: б. и.), 1973.
- 2.2.32 Subotić, Irina, *Likovni krog revije Zenit/Zenit (1921-1926)*, Ljubljana, 1995.
- 2.2.33 Тошева, Снежана, *Српски архитекти новијег доба - Бранислав Којућ*, Београд, Грађевинска књига, 1998.
- 2.2.34 Тешић, Гојко, приређивач, *Dragan Aleksić Dada Tank*, Beograd, 1978.
- 2.2.35 Тошић, Dragutin, *Jugoslovenske umetničke izložbe 1904-1927*, Beograd, 1983.

2.3 ЛИТЕРАТУРА КОЈА СЕ ОДНОСИ НА ИСТОРИЈУ И ТЕОРИЈЕ АРХИТЕКТУРЕ, УРБАНИЗМА

- 2.3.1 Cooke, Cathrine, *Russian Avantgarde*, London: AD Academy edition, 1995.
- 2.3.2 Đurić, Dubravka i Šuvaković, Miško (eds), *Impossible Histories – Historical Avant-gardes, Neo-avant-gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918–1991*, The MIT Press, Cambridge MA, 2003
- 2.3.3 Dobrović, Nikola, *Savremena arhitektura 1—Postanak i poreklo*, Beograd: Građevinska knjiga, 1965.
- 2.3.4 Dobrović, Nikola, *Savremena arhitektura 2—Pobornici*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Srbije, 1963.

- 2.3.5 Dobrović, Nikola, *Savremena arhitektura 3 – Sledbenici*, Beograd: Građevinska knjiga, 1963.
- 2.3.6 Dobrović, Nikola, *Savremena arhitektura 4 – Misaone pritoke*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1965.
- 2.3.7 Dobrović, Nikola, *Savremena arhitektura 5*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1971.
- 2.3.8 Droste, Magdalena, *Bauhaus*, London: Taschen, 2002.
- 2.3.9 Dženks, Čarls, *Moderni pokreti u arhitekturi*, Beograd: Građevinska knjiga, 1988.
- 2.3.10 Le Korbizje, Edicija: Velike knjige arhitekture, *Ka Pravoj Arhitekturi*, Beograd, Građevinska knjiga, 2006.
- 2.3.11 Lisicki El, *Arhitektura Rusije dvadesetih: Rekonstrukcija arhitekture u Sovjetskom Savezu*, Beograd: Orion art, 2000.
- 2.3.12 Frampton, Kenneth, *Moderna arhitektura*, Beograd: Orion art, 2004.
- 2.3.13 Giedion, Siegfried, *Prostor, vreme, arhitektura*, Beograd: Građevinska knjiga, 1969.
- 2.3.14 Hičkok-Džonson, *Internacionalni stil*, Prevod: Ivana Trbojević, Beograd: Građevinska knjiga, nedatirana publikacija, 1932. (библиотека АФ)
- 2.3.15 Kulterman, Udo, *Savremena arhitektura*, Novi Sad: Bratstvo jedinstvo, 1971.
- 2.3.16 Магомедов С.О., *Архитектура Советского авангарда - книга 1*, Москва: Стройиздат, 2001.
- 2.3.17 Магомедов С.О., *Архитектура Советского авангарда - книга 2*, Москва: Стройиздат, 2001.
- 2.3.18 Маљевич, Казимир, Солеринович, *МАЉЕВИЧ Бог није збачен*, (ориг. Собрание сочинени в пјатий томах), превод: Ана Ацовић, Мирјана Грбић, Владимир Дајовић, Корнелија Ичин, Јелена Кусовац, Мирјана Петровић Филиповић, Београд, Плави круг: Логос, 2010.
- 2.3.19 Marcianó Francesca Ada, *Giuseppe Terragni – opera completa 1925-1943*, Officina edizioni, Roma, 1987.
- 2.3.20 Perović, Miloš R., priređivač, *Istorija moderne arhitekture, Antologija tekstova, knjiga 1, Koreni modernizma* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu / Idea), 1997.
- 2.3.21 Perović, Miloš R., *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova, Knjiga 2/A. – Kristalizacija modernizma / Frenk Lojd Rajt, Le Korbizje, Mis van der Roe*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 1999.
- 2.3.22 Perović, Miloš R., *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova, Knjiga 2/B. – Kristalizacija modernizma / Avangardni pokreti: futurizam, kubizam, ekspresionizam, de stajl, bauhaus, purizam, nova objektivnost, konstruktivizam*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2000.

- 2.3.23 Perović, Miloš R., *Antologija teorija arhitekture – XX veka*, Beograd, Građevinska knjiga, 2009.
- 2.3.24 Pevsner, Nikolaus, *Pioniri modernog oblikovanja*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990.
- 2.3.25 Pevsner, Nikolaus, *Pioneers of the Modern Movement from William Morris to Walter Gropius*, London: Faber&Faber, 1936. Harmondsworth: Penguin Books, 1984. Reprinted in Peregrine Books 1986.
- 2.3.26 Premerl, Tomislav, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata: nova tradicija*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.
- 2.3.27 Radović Mahečić, Darja, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*, Zagreb, Školska knjiga, 2007.
- 2.3.28 Smithson, Alison and Peter. *The Heroic Period of Modern Architecture*, Architectural Design (London), volume XXXV, no. 12, 1965.
- 2.3.29 Terragni Attilio, Libeskind Daniel, Rosselli Paolo, *Atlante Terragni – Architecture construite*, Skira editore, Milano, 2004.
- 2.3.30 Tournikiotis, Panayotis, *The Historiography of Modern Architecture*, Cambridge, Mass.: The MIT, 1999.
- 2.3.31 Šnel, Ralf, *Leksikon savremene kulture – teme i teorije, oblici i institucije od 1945 do danas*, Biblioteka "Posebna izdanja", Plato Books, Beograd, 2008.
- 2.3.32 Šuvaković, Miško, grupa autora, *Istorija umetnosti u Srbiji - XX vek, Prvi tom, Radikalne umetničke prakse*, Orion art, Beograd, 2010.
- 2.3.33 Šuvaković, Miško, grupa autora, *Istorija umetnosti u Srbiji - XX vek, Drugi tom, Modernizmi*, Orion art, Beograd, 2012.
- 2.3.34 Vukotić, Lazar, Marta, *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića*, Plato, Beograd, 2002.

2.4. ОПШТА ЛИТЕРАТУРА

- 2.4.1 Vujović, Sreten, priređivač, *Sociologija grada* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva), 1988.
- 2.4.2 Vujović, Branko, *Beograd u prošlosti i sadašnjosti*, Beograd-Gornji Milanovac: Prosveta-Dečje novine, 1991.
- 2.4.3 Димић, Љубодраг, и Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић, *Србија 1804-2004: три виђења или позив на дијалог*, Београд: удружење за друштвену историју, 2009.
- 2.4.4 Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941 / Први део: друштво и држава*, Стубови културе, Београд, 1996.
- 2.4.5 Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941 / Други део: школа и црква*, Стубови културе, Београд, 1997.

- 2.4.6 Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941 / Трећи део: политика и стваралаштво*, Стубови културе, Београд, 1997.
- 2.4.7 Кнежев, Димитрије М., *Београд наше младости 1918-1941*, Друго издање, Београд, Филип Вишњић, 2001.
- 2.4.8 Косановић, Дејан, *Кинематографија и филм у Краљевини СХС/Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд, Филмски центар Србије, 2011.
- 2.4.9 Крунић, Чедомир, *Цивилно ваздухопловство Краљевине Југославије – прва књига*, издавач: аутор, Београд, 2010.
- 2.4.10 Кршев, Борис, *Финансијска политика Југославије - 1918-1941*, Прометеј, Нови Сад, 2007.
- 2.4.11 Марковић, Пеђа Ј., *Београд и Европа: 1918-1941: европски утицаји на процес модернизације Београда* (Београд: Савремена администрација), 1992.
- 2.4.12 Миланковић, Милутин, *Успомене, доживљаји и сазнања*, Одељење природно математичких наука, Књига 6, Посебна издања књига ЦХЦВ, САНУ, Београд 1952, стр. 204-205.
- 2.4.13 Милојковић Ђурић, Јелена, *Успони српске културе - музички, књижевни и ликовни живот 1918-1941*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008.
- 2.4.14 Петрановић, Бранко, *Историја Југославије 1918-1978*, књига I, Београд, Нолит, 1981.
- 2.4.15 Ристовић, Милан, Тимотијевић Мирослав, Поповић Марко, *Историја приватног живота у Срба – од средњег века до савременог доба*, Слио, Београд, 2011.
- 2.4.16 Розић, Владимир, *Ликовна критика у Београду између два светска рата (1918-1941)*, Београд: Југославија, 1983.
- 2.4.17 Сијић, Милорад, *Фудбал у Краљевини Југославији*, Београд, Milirex, 2009.
- 2.4.18 Сретеновић, Станислав, *Француска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929*, Институт за савремену историју, 2008.
- 2.4.19 Чубриловић, Васа, уредник, *Историја Београда - Двадесети век*, Књига 3, Београд, Просвета, 1974.
- 2.4.20 Ђирић, Дарко, *Време улице, политика на јавним просторима Београда у XX веку*, Музеј града Београда, 2008.

Биографија аутора:

мр ВАЊА Х. ПАНИЋ дипл. инж. арх. је рођен 1974. године у Задру. Дипломирао је на Архитектонском факултету у Београду 1999. године са просечном оценом 8.35 на студијама и оценом 10 на дипломском раду, након чега уписије магистарске студије – курс АУП школске 1999/2000. године. Након завршених двогодишњих студија, одбранио је магистарску тезу под насловом: Афирмација принципа модерне архитектуре и специфичности њихове примене у Србији на примеру јавних објеката архитекте Милана Злоковића, 2010. године за коју је добио Награду „Милорад Мацура“ ИАУС-а као најбољи магистарски рад у 2010. години из области архитектуре и урбанизма.

Аутор је две књиге у издању АФ у Београду: монографије под насловом *Милан Злоковић - Афирмација модернизма* објављене 2011. године и *Култура и град (монографије радова студената мастер студија)* са професором Зораном Лазовићем објављене 2008. године.

Вања Х. Панић је запослен од 2001. године на месту асистента-приправника на Катедри за архитектонско и урбанистичко пројектовање, односно асистента на Департману за архитектуру Архитектонског факултета у Београду од 2010. године. Учествује у сегментима наставе на основним студијама на предметима: Пројектовање 1, Простор и Облик, Елементи пројектовања, Студио пројекат 1 – Архитектура, као и на дипломским мастер студијама на предметима: Мастер Студио пројекти: М4, М5А и М6А, Семинар М5.2, као и модулима М7.2 и М7.3 - Радионица.

Аутор је излагао на међународним конференцијама у Анкони 2012, Талину 2011, Варни 2011, 2010. и 2009. године, са којих има објављена: 4 научна чланака у међународним зборницима и 3 објављена у домаћим монографијама у склопу научно-истраживачког пројекта.

Стручни испит прописан за дипломираног инжењера архитектуре је положио 2005. године (РС, Министарство за капиталне инвестиције, уверење бр. 5037) и од 2010. године поседује лиценцу одговорног пројектанта (ИКС, бр. 300 1601 10).

Професионално и ауторски сарађује на пројектовању и реализацији објеката у архитектонским бироима: ЗЕНИТ ИНЖЕЊЕРИНГ Београд, архитекте Мустафе Мусића и DATONG ENTERPRISES Москва, архитекте Милорада Кнежевића.

Коаутор је два изведена стамбено-пословна објекта у Београду, као и аутор, односно коаутор 40 домаћих и међународних конкурса на којима осваја 8 награда од којих издвајамо: 1. награду на конкурс за Трг-пијачу Каленић, 2009; 3. награду на Међународном архитектонском конкурс за Музеј савремене уметности у Новом Саду, 2007, објављеног у архитектонском часопису *A10*; 1. награду на Конкурсу за Пословно-стамбени комплекс ГТС у Блоку 19а на Новом Београду, 2005, 3. награду на Конкурсу за пословни објекат Новосадске банке у Новом Саду, 2001. Боравио је и радио у бироима у Барселони, Москви и Сочију.

У тиму је припремао више изложби радова наставника, сарадника и студената архитектуре, а излагао је на више тематских изложби у земљи и иностранству од којих издвајамо: Бијенале Архитектуре у Прагу 2007. и 2011; Салони архитектуре у Београду и Новом Саду; Изложбе Катедре за пројектовање Архитектонског факултета у Београду.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани _____ **мр Вања Х. Панић дипл. инж. арх.**

број индекса _____ / _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918 - 1941.

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду **21.04. 2013.**

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора мр Вања Х. Панић дипл. инж. арх.

Број индекса (по старом наставном плану)

Студијски програм АРХИТЕКТУРА И УРБАНИЗАМ

Наслов рада НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА У
БЕОГРАДУ, ПЕРИОД 1918 - 1941.

Ментор др Љиљана Благојевић, ванредни професор

Потписани мр Вања Х. Панић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 21.04.2013.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

НАЧЕЛА МОДЕРНЕ У АРХИТЕКТУРИ ЈАВНИХ ОБЈЕКТА У БЕОГРАДУ,
ПЕРИОД 1918 - 1941.

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 21.04.2013.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.